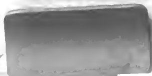

6
26 L
45

HISTORIA
MARSORUM.

HISTORIÆ MARSORUM LIBRI TRES,

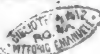
VNA CVM EORVNDEM EPISCOPORVM CATALOGO.

AVCTORE

MUTIO PHOEBONIO

MARSO,

U. J. D., PROTONOTARIO APOSTOLICO, ECCLESIÆ TRANSAQUENSIS ABBATE, ET MARSORUM VICARIO GENERALI.

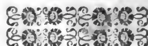
Illuſtriſsimo, & Reverendiſsimo Domino

D. DIDACO PETRA

MARSORVM EPISCOPO,

Qui Opus hoc Poſthumum illuſtravit, & au[illegible]

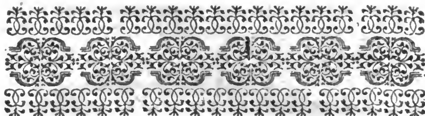

NEAPOLI,
Apud MICHAELEM MONACHUM. CIↃ IↃC LXXVIIJ.

SVPERIORVM PERMISSV.

ILLVSTRISSIMO,

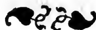
ET

REVERENDISSIMO DOMINO

D. DIDACO PETRA

MARSORVM EPISCOPO

ASDRVBAL PHOEBONIVS. S. P. D.

ETVS admodùm, & perantiqua fuit, Illustrissime Præsul, inter Doctissimos quæstio: utrùm laude dignius esset, & majorem homini gloriam compararet; parere quòd Reipublicæ prosit: an partum, quò minùs pereat, tuendo, prohibere? Nemo autèm omnium, quos legi, litem

litem sua auctoritate diremit, præter unum, inter Poëtas cum primis insignem Claudianum, cujus sententia fertur:

. . . . . . Plus est servasse repertum,
Quam quæsisse decus

Enimverò, si Posteritatis utilitas inspiciatur, quid prodest magnos viros, maximis laboribus, ingeniorum suorum monumenta, posteris utilissima, scriptis dedisse; si non est qui typis evulganda, unà cum Auctore, interire non permittat? Quæ cum ita sint, Optime Præsulum, non alius, nisi tuo unius Nomini Marsorum Historiam, à Mutio PHOEBONIO Germano Fratre meo elaboratam, dicandam censui. Is enim Tu es, O' & præsidium, & dulce decus eruditorum, qui Phœbonij scripta, morte præveniente, non omnibus numeris absoluta, nedùm minimè oblivioni demandari permisisti; verùm etiam aucta, & expolita typis commendanda curasti. Tua siquidem opera, tuo solius studio jàm omnium Marsorum manibus teruntur, eorundem Divorum Acta, Romanis typis excusa, quorum sacra Lipsana in tua Diœcesi publicæ venerationi exhibentur. Tua quoque eruditione aucta, Tuo stylo expolita Marsorum Historia jàm prodit in lucem. Tuo igitur Nomini jure merito inscribi debebat; plùs enim servando repertum, quàm Auctor quærendo, effecisti. Tu namque Posthumi tutelam, Patre decedente, suscipiens, rudem (ut ita dicam) indigestamque molem, quæ potiùs Embryon, quàm Proles cernebatur, adeò fovisti; vt qui vix infans dici poterat, propè Gygas in literaria Republica videatur. Neque alterius, nisi tuam unius, pro ultima Patris, manum expetebat; cùm sis unus omnium, qui in Marsis degunt, eruditissimus, & Patriæ nostræ, quæ tua Diœcesis est, antiquitatum benè peritus. Aureus praetereà MVTII PHOEBONII calamus non, nisi in

in PETRA hac, æquè atque in Lydio lapide probandus erat. Tu enim illa PETRA es, in qua humani, & divini Iuris ſcita, ſudoribus ab ineunte ætate profuſis, non ſecùs, ac guttis, quibus lapides excavantur, inciſa refulgent. PETRA, ad quam ſi non PHOEBVS lyram, Phœbonius ſaltem calamum ſuſpendere debebat; exciſa Memnonis Petra eò præſtantior, quòd hæc Phœbi radijs repercuſſa voces edebat, idque in ortu: Tua verò Phœbonios, eoſque Mutios, & vita functos reddit eloquentes PETRA ad Momos expellendos meliùs è Sole lapſa, quàm ea, de qua Anaxagoras ſomnium evulgavit.

Neque his tantùm, ſed & potioribus de cauſis Opus hoc tuo Nomini, non ſecùs atque eruditorum Numini inſcribendum erat; cùm enim ea ſit humanæ improbitatis, perverſitatiſque ratio, ut nihil ſit, ſivè recens inventum; ſivè temporis faucibus ereptum, licèt ad Reipublicæ commodum, quin idem in malevolorum hominum reprehenſionem incurrat. Non ab re factum eſſe animadverti, ut quiſquis, ſive ingenij ſui, ſive aliorum fœtus in lucem edit, Patronum ſibi deligat, cujus nobilitas ſplendorem, doctrina incrementum, prudentia tutamen exhibeat. Quamobrem Tibi omninò Marſorum Hiſtoriam nuncupandam exiſtimavi, in quo uno, & ſanguinis nobilitas, & animi eruditio, ſummaque prudentia indiſſolubili fœdere conjuncta ſunt. Si enim de Tua Familia, cui PETRA cognomentum, quæque è Papia, Vrbe Inſubriæ Nobiliſſima, ſapientiæ Athenæo, & virtutum omnium Emporio uſque ab anno 1234. Neapolim ſe contulit, dicere quicquam vellem; non Epiſtolæ, ſed integri argumentum voluminis ſuſcepiſſe viderer. Quis enim paucis expedire poſſet, quot fluvios ex hac PETRA gemina ſapientiæ, & militaris peritiæ virga eduxerit? quis tot Barones Caſtri ſanguinis, & Vaſti-Girardi, ſub quorum ditione multa feuda in Neapolitano Regno ab antiquis temporibus fuerunt, ut adhùc ſunt: omnes virtutum

de-

decore spectabiles, Magistratuum fascibus sublimes, scientiarum luminibus perillustres, deque publica re optimè meriti. Quis paucis complecteretur, quot nobilissimas Familias PETRA hæc, Magnetis instar, sibi matrimonio copulavit? Ecce obviam fiunt Ebula ex Triventi Comitibus, & aliæ in Regno conspicuæ; Ecce Filonarda, Cencia, Alteria, omnes Patritiæ Romanæ, quas tua Genitrix ex Filonardi Familia sanguine conjunctas habuit; ex Filonardi, inquam Familia, Prælatorum seminario, duorumque Eminentissimorum Cardinalium ostro ornatissima. Sed hæc omnia libentèr omitto; sufficit enim hæc tetigisse, ut pateat quantum splendoris ex antiquo tuæ Nobilitatis lumine Historiæ huic concilietur; non autem, ut tuas laudes enarrem, quarum una, eademque maxima est, laudis esse capacem, sed aspernantem.

Verùm, ut ad doctrinam deveniamus, qua liber augeatur; Vt auxisti jam diximus; ut autem literæ in tua Familia perantiquæ fuerint diceremus restaret; sed hæc ut alia quoque omitto; licèt volumina, quæ omnium oculis assiduè subsunt, amplum dicendi campum præberent; præcipuè Germani Fratris tui D. CAROLI PETRA Baronis Vasti-Girardi, Caccaboni, &c. Ordinis Calatravæ Equitis, ac Regij Consiliarij, cujus nomen typis demandata volumina immortalitati dicarunt; hæc inquam libentèr omitto, cùm in te uno omnia conspiciantur. Tu etenim ille es, qui florente adhùc ætate, Doctoratus laurea redimitus Phœbo, atque Astreæ æquè caro, atque seculis omnibus claro, non secùs in Academijs, ac in utroque foro emicuisti; quamobrem eruditionis, & jurisprudentiæ gloria insignis intèr Catholicæ Majestatis Honorarios (ut dicunt) Cappellanos Neapoli cooptatus; ubi tertium suprà trigesimum ætatis annum attigisti, ad Episcopalem dignitatem ab Alexandro, inter Maximos Pontifices, hoc nomine VII. evectus, Ascanio de Gasperis, Avunculo tuo, ex Illustrissima

Fi-

Filonardi Familia ; ad Marsorum solamen, & gloriam successisti.

Sed quantus hic Prudentiæ tuæ laudibus æquor aperitur! si enim Prudentiæ, ut Tullius inquit, insunt ratio, intellectus, circumspectio, providentia, docilitas, cautio; quid de his inquam in te uno, ut singulæ in singulis, eminentiori gradu existentibus? Tu siquidem ille es, cujus prior vita, ac omnis ætas à puerilibus exordijs, usque ad perfectiores annos per disciplinæ stipendia Ecclesiasticæ laudabilitèr acta testimonium præbet; Cumque nunquam tibi pectore excidat, quòd integritas Præsidentium, salus sit subditorum; attendens tibi, & universo gregi, semper vigilas, in omnibus laboras, & ministerium tuum imples, assiduè Diœcesim personalitèr visitando, non quæ tua sunt quærens, sed quæ Iesu Christi, Synodos celebrando, adolescentes literis, & Christiana Philosophia imbuendo; cujus rei gratia Seminarium restauratum auxisti, & Piscinam Scholarum Piarum Patres ad pauperum eruditionem reduxisti. Verè PETRA salis, quam oves lambentes, eo sapore ad divinæ sapientiæ cibum, & potum maximè sollicitantur; undè bonorum operum lac, oppidò largiùs emergit. Hac de PETRA mel animæ sugunt, de qua pro Ecclesiasticæ indemnitatis munimine, Marsicana dicere potest Ecclesia PETRA Mea, & robur meum; de qua Pauperes, ob in eos misericordiam, canere possunt: quòd PETRA, ut cera liquescit; de qua denique Marsorum Clerus grates Deo agere non desistit, pro eo quod in PETRA exaltavit eum.

Sub umbra igitur tuæ PETRÆ prominentis, ut ejus nobilitate, doctrina, & virtute muniatur, Opus, quod tot nominibus tuum est, in lucem prodit. Excipe illud ea, qua polles humanitate, & qui vivum Auctorem propter summam & scientiæ, & virtutis opinionem sæpiùs desiderasti,

b mor-

mortui cariſſima pignora libentèr complectere. Interim Deũ Optimum Maximum, quod in omnium Diœceſis tuæ votis eſt, etiam, atque etiam exoro; ut quemadmodum Marſicanam, ita & univerſam Eccleſiam ſuper hanc P E T R A M ædificet. Avejani. Kal. Octobris. Anno MDCLXXVII.

ASDRV-

ASDRVBAL PHŒBONIVS

CANDIDO LECTORI. S.

Erfecta, expletaque omnibus suis numeris, & partibus Opera, novem post annis typis mandanda jussit Horatius, ut recoquendi non desit tempus, sine quo nihil perfectum. MUTIUS PHOEBONIUS ex Avejano in Marsis, Ecclesiæ Transaquensis Abbas, meus Germanus Frater, Antiquitatum Patriæ suæ Historiam in lucem editurus, vix rudem, indigestamque molem, quam superfluis abscinderet, elocutione ornaret, & graphicè expoliret, congesserat, cùm morte præventus, antè vitæ, quàm operi laudabilem finem imposuit. Theophrastus moriens accusasse Naturam dicitur, quòd Cervis, & Cornicibus vitam diuturnam, quorum id nihil intererat: hominibus, quorum maximè interfuisset, tàm exiguam vitam dedisset. Quid nos? forsan idem queremur? absit. Æquo enim animo ferendum est, quicquid Divina voluntate permittitur. Non igitur Marsos, non Fratrem dolendum; sed illis potiùs gaudendum, quibus tantus vir, quasi cælitùs datus; huic gratulandum, quòd vita brevi traducta, cursus gloriæ superest sempiternus. Unum tantum reliquum erat, quod omnes mœrore afficeret; nempè opus nondùm planè absolutum, multisque, Patre defuncto, viduatum, rude adhùc, & informe, nullam typorum lucem, magno eruditorum detrimento promereri; Cui non exiguæ jacturæ providus occurrit DIDACUS PETRA, Illustrissimus Præsul, Marsorum Pastor, eruditorum Mecœnas, & suæ familiæ gloria; qui non animarum tantum, sèd & animorum educationi omninò incumbens, minimæ quietis horas, quæ ab Episcopalibus curis supererant, in opere expoliendo libentèr terens, Embryon potiùs, quàm fœtum adeò fovit, ut in lucem prodire mereatur; quemadmodum assiduè Pompejus Sarnellius, eruditus homo, Fratri meo amicissimus, qui eximiam de hac Historia spem conceperat, quippè qui multa ad eandem pertinentia transmiserat, ab eruditissimo Episcopo expetebat; ut Anagrammate illo: DIDACUS PETRA. DA PATRI DECUS, quod hoc Decasticho exornavit.

Vt, Patre extincto, vivat; sibi Posthuma Proles
Præsidium poscit DIDACE PETRA tuum.
PHOEBONIJ Tu solus eris pars maxima Famæ,
Si prolem docto foveris ipse sinu.
Per Te Marsorum jam gesta insignia Divum,
Idem quæ dederat, quisque imitanda tenet.
Scriptorum pariter, per Te, monumenta suorum,
Quæ collegisti, dent relegenda typi.
DIDACE PETRA, DECVS DA PATRI, prospice Nato
Da utrique optatum DIDACE PETRA decus.

Innumeræ igitur DIDACO PETRA, Episcopo optimè de sua Diœcesi merito, tantique Viri, licet vita functi Mecœnati agendæ sunt grates; & quicquid habes Lector illi acceptum referto; utpotè qui & Historiæ, & Auctori benè prospexit. Noluit enim, ut Historia, quæ testis est temporum, lux veritatis, vita memoriæ, memoria vitæ, nuncia vetustatis deperiret; & præclarè cum Auctore egit, cujus virtus, nec oblivioni eorum, qui sunt, nec reticentia posterorum sepulta esse poterit; Cùm eum è mortuis revocaverit non ad vitam, quæ corpore, & spiritu continetur; vita enim ista, ut Tullius inquit, vita dicenda non est; sed ad illam, ut idem addit, quæ viget memoria seculorum omnium, quam posteritas alit, quam ipsa æternitas semper intuetur. Præclarè, inquam, egit, Auctoris memoriam reddens sempiternam; quæ si non esset longior, quàm hæc, quam dicimus vitam; quis esset tàm amens, qui maximis laboribus, & periculis ad summam laudem, gloriamque contenderet?

Hæc igitur, Candide Lector, tibi donantur munera, non obscuri hominis; sed illius, cujus lumen ingenij, animique ornamenta non modò familiaritatem cum doctissimis Reipublicæ literariæ hominibus attulerunt; ut inter cæteros Ughellio, qui in Italiæ Sacræ tomo primo, ubi Marsorum Episcoporum seriem texuit, cum de Ecclesia Transaquensi mentionem faceret, sic inquit:

Hodiè huic Ecclesiæ præest sub Abbatis titulo MVTIVS PHEBONIVS Amicus noster, Eruditus homo, atque Patriæ suæ antiquitatum benè peritus, à quo multa accepimus, tùm de Marsis, tùm de Vita Sancti Ruphini Martyris, quæ vulgari sermone, una cum cæteris Sanctorum Marsicanorum, studio, & opera Illustrissimi, & Reverendissimi Episcopi Didaci Petra, Romanis typis data est. Verùm etiam & Romanæ Ecclesiæ commendarunt, cujus Summus Pontifex Vicarium Apostolicum Aquilæ destinavit; deinde Vicarius Generalis Marsorum

annis

annis abhinc quindecim Piſcinæ diem ſuum clauſit extremum.

Lege tandem, & quod ad tuam utilitatem elaboratum eſt æqui, bonique facito; quicquid typi peccaverunt, Patrem defunctum, Tutoremque abſentem conſiderans, condona; & quæ emendanda expoſuimus utere; ſi quid tandèm tuam ſciendi famem non ſatis expleverit, fac tibi videaris Auctorem ſic audire monentem.

Relictum medijs opus eſt incudibus iſtud,
Defuit & ſcriptis ultima lima meis.
Et veniam pro laude peto, laudatus abundè,
Non faſtiditus ſi tibi, Lector, ero.
Quicquid habet vitij rudis, indigeſtaque moles,
Emendaturus, ſi licuiſſet, eram.

CA-

CANONICA APPROBATIO.

In Congregatione habita coràm Eminentissimo Domino Cardinali CARACCIOLO Archiepiscopo Neapolitano sub die 11. Decembris 1675. fuit dictum, quod R. P. Antonius Damiani Societatis Iesu videat, & in scriptis referat eidem Congregationi.

FRANCISCUS SCANEGATA VIC. GEN.
Ioseph Imperialis S.I.Theol.Emin.

EMINENTISS. PRINCEPS.

De mandato Eminentiæ Vestræ vidi Librum, cui titulus: *Historia M..rsorum*, à quondam Abbate Mutio Phœbonio conscriptum, cumque typis dignum censeo, cum nec fidei Orthodoxæ, nec bonis moribus adversetur; dummodò tamen protestatio, quam Auctor emisit, de rebus mirabilibus, quas describit, præcedat. Neapoliè Nostra Professorum Domo. Pridiè Calendas Februarij 1676.

Antonius Damiani Soc. Iesu.

In Congregatione habita coràm Eminentissimo Domino Cardinali CARACCIOLO Archiepiscopo Neapolitano sub die 10. Februarij 1676. fuit dictum, quòd stante relatione facta P. Antonij Damiani Soc. Iesu. Imprimatur.

FRANCISCUS SCANEGATA VIC. GEN.
Joseph Imperialis S. J. Theol. Emin.

RE-

REGIA APPROBATIO.

ECCELLENTISS. SIGNORE.

GLI Heredi del quondàm Abbate Mutio Febonij di Avezzano della Diocesi de Marsi, supplicano à V.E. come desiderano dare alle stampe un libro composto dal detto Abbate, intitolato *Historia Marsorum*, per tanto si degni l'E. S. di commettere la revisione à chi li parerà; acciò che possano ottenere le solite licenze, che l'haveranno à gratia, ut Deus, &c.

U.J.D. Æmilius Gaudiosus videat, & in scriptis Suæ Excellentiæ referat.

Galeota Regens. Calà Regens. Soria Regens.

Provisum per Suam Excellentiam Neap. die 18. Martij 1676.

Mastellonus.

EXCELLENTISSIME DOMINE.

IN Libro mihi accuratè perlecto, factis Excellentiæ Vestræ imperatis, composito per Abbatem Mutium Phœbonium, antiquitatum patriæ suæ peritissimum, & inscripto, Historia Marsorum, quorum Provincia olìm Valeria, modò Aquilana nuncupatur; nihil est contra Regiam Jurisdictionem inventum; cum memorabilia, ac scitu digna pernarrentur; quapropter ego à vestra non discedens prudentia, in lucem prodi profectò arbitror. Neap. die primo mensis Augusti. 1677.

Excell. Vestræ.

Servus humillimus.
Æmilius Antonius Gaudiosus.

Visa supradicta relatione, Imprimatur, & in publicatione servetur Regia Pragmatica.

Galeota Reg. Carrillo Reg. Valero Reg. Calà Reg. Soria R.
Mastellonus.

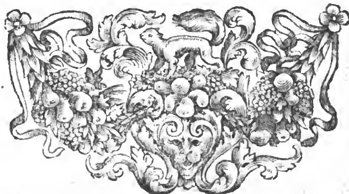
Provisum per Suam Excell. Neap. die 22. mensis Septemb. 1677.

AU-

AUCTORIS PROTESTATIO.

CUM in hac Marsorum Historia, non raró contingat, ut Virorum Sanctitatis fama celebrium præclara gesta enarrantes, eorum memoriam literis commendemus; Morem gerentes decreto, quod SS. D. N. Urbanus Papa VIII. die 13. Martij 1625. edidit, die 5. Julij 1634. confirmavit, atque explicavit die 5. Junij 1641. Nè scilicèt admittantur, quæ de Viris Sanctitate celebribus efferuntur, veluti Elogia, & Vitæ Sanctorum, aut Beatorum absolutè, & quæ supra personam cadunt, benè tamen ea, quæ suprà mores, & opinionem, quibus etiam Auctoris protestationem præponendam iniungit, quæ nullam à Sancta Ecclesia Romana auctoritatem, sed solùm fidem penès Auctorem forè declaret. Fatemur, profitemurque non alio sensu, quæ de id genus Viris referimus accipere, aut ab ullo accipi velle, nisi quo ea solent, quæ humana dumtaxàt, non autem Sanctæ Romanæ Ecclesiæ, Sanctæque Sedis Apostolicæ auctoritate nituntur; ijs tantùm exceptis, quos eadem Sancta Sedes Apostolica Sanctorum, Beatorum, ac Martyrum Catalogo adscripsit.

Ego Mutius Phœbonius.

HISTO-

HISTORIAE MARSORVM,

LIBER PRIMVS.

De Laudibus, & Finibus Prouinciæ Marsorum, quæ olim Valeria, modò Aquilana nuncupatur.

CAP. I.

TALIAM Mundi Dominam, vniuersi penè Compendium, siuè res ad necessarium vsum, atque delicias, siuè Cæli felicitas, & soli fæcunditas, aut (quod potissimum est) inhabitantium mores spectentur, Deorum habitaculum Veteres non immeritò dixerunt, cum qui Iustitiam, cæterasque virtutes colerent (quarum Italis præ alijs ardens studiũ) Dijs assimilentur. Hæc vt à primis Colonis diuersa nomina est sortita, sic partitiones in populos, Regionesque est passa; Nam Saturnia, Ausonia, Oenotria, Thyrrhenia, Hesperia, & alijs nominibus pro Aduentantium varietate nuncupata fuit. Et quamuis sub vnius appellatione vocabuli tota intelligebatur, non tamen vnum, idemque nomen singulis partibus conueniebat, sed quadam vsurpatione Pars pro toto, vt sæpissimè assolet, accipiebatur. Aucto deinde Incolarum numero, auctæ sunt & partes, quas ab vnoquoque eas occupante denominatas habuit, in tot populos secundò scissa. Hi fuerunt Ligures, Galli, Venetæ, Carni, Hetrusci, Latini, Campani, Lucani, Græci, Appuli, Frentani, Picentes, Vmbri, Sabini, Marsi, Marrucini, Peligni, Samnites, qui vna cum nouis sedibus, & vt nobilitarentur origine, & ne penitus deleta primorum Parentum gloriosa facinora delitescerent, sed nominis refricatione reuiuiscerent, æterna extendere nomina studuerunt. Et dum quisque suo iure fines (alieni Imperij expers) tuebatur, certi & agrorum limites

Italiæ nomina.

Populi incolæ Italiæ.

A fue-

fuerunt; sed cum victi, vel per deditionem Populo Romano parere discerent, vel illi amicitiæ legibus sociarentur, Præfecturarum termino confundi, & in Regiones scindi primum nouerunt. Sic lege Augusti, XII. Regionum numerum complexi,& fatiscente Imperio, noua sorte in Regna, Ducatus, & Dominia,adeò fuere seiuncti,vt dominatis ditio limen esset. Prioribus deinde aboletis, recentiora tantùm nomina placuerunt, commistisque inter se populis, prisca iura in tanta confusione ruerunt.

Sed à Principum partitione Marsorum hic ager excidit, nec Regioni nec Prouinciæ nomen dedit, sed confusa in dominatione tulit alter honorem. Sola enim Romana Apostolica Sedes, siuè in Prouinciarum erectione, siuè in Diæcesum distributione, Marsorum præfecit nomen, ampliores quidem in Prouincia, quàm in Diæcesi terminos tribuens,vltrà Hadriam, scilicet ad Teramum Aprutiorum, quò Prouinciæ extimum protenditur, vt in Rituali, quo Vrbiuicarij Episcopi adscribuntur,legitur. In Marsis hi sunt, Forconiensis,Marsicanus, Valuensis,Theatinus, Pinnensis, Aprutinus.

Fines Prouinciæ diuersi.Diæcesi.

Baron. tom. 11.

Bulla Paſch. II.

Non sic in Diœcesi, quā Paschalis II. posito lapide, sic angustiauit, vt non parum de illius veteri agro detraheret, qui etsi non multum latus,amplusque sit; Natio tamen insidens, rerum factarum memoria, illius exiguitatem exuperat, longiusque præstat gloria,quàm numero; vtpotè cuius fortitudinem in arduis Romana potentia non despexit, cùm pro Ciuitate præcipuè obeunda non parùm timoris (memorando illo bello) intulit; Præstatque cæteris cùm soli fertilitate,tùm præcipuè Cæli benignitate, cuius felix aura ex quadam vi à Natura insita ad humanitatem viuentes, & ad fortia obeunda trahere videtur adeò, vt placitis moribus ad addiscenda quæcumque ardua animos inclinet. Hi præter rerum scientiam Religionem perpetuò coluerunt,quod non ad occultam aliquam, aut naturalem causam iuuat referre,sed ad egregiam animorum moderationem, & præclaram primorum Parentum institutionem, siquidem, seù vetustissima repetamus principia, à filijs Noè Sanctissimi Patriarchæ, qui aborigines dicti, prima educationis fundamenta, & Religionis auspicia hauserunt, seù redempto Christi Sanguine Mundo, fidei lacte in ipsius Vrbis infantia ab Apostolorum discipulis potati, in adultam, perfectamque Christianæ professionis ætatem creuerunt. Quorum vices Sanctissimi Cœnobiarchæ gerentes, cælestiumque doctrinarum suarum pabulum præbentes, mansuetudine, & pietate imbutos charitatis stola induerunt, vt spectabiles redderentur, quos eorum educatio erudierat. Hic Equitius Monachorum Pater, Benedictus Occidentalium Patriarcha, Gregorius Magnus Ecclesiæ Sanctæ decus, Romualdus Anachoriticæ contemplationis instaurator, Seraphicæ paupertatis Corypha us Franciscus, & quod in terris supremum est, fastigij contemptor Celestinus, Religionis Satores,

A filijs Noè Religionem hauserũt.

Monachorum multitudo.

& San-

& Sanctarum virtutum propagatores fuerunt. Vnde in omni Regionis angulo Templa, Cænobia, & in adytis montium Eremitici recessus frequenti calculo plusquam alibi insurrexerunt. Et si, diuino decreto, cum Monachorum abdicatione solo penè omnia iaceant, relucet adhuc, beneficijs cum titulorum splendore sacularibus Clericis collatis, eorum magnificentia.

Est illis par cum Religione Politiæ cultus, & humanarum literarum professio, vndè celebres in omni disciplina indigenæ floruerūt. Auget Prouinciæ decorem montium, vallium, & planitiei vicissitudo, quorum primi non inutilibus induti arboribus fructuum præbent emolumenta, reliquæ vbertate gaudentes gratiora vina, iucunda poma, cæterarumque rerum copiam præbentes, tanta sunt omnia pomorum, frugumque genera, vt saturitatem desiderari non sinant. Nec medicæ herbæ, aut odore fragrantes desunt, quarum multiplicitate collium apricitas adumbratur, vnde suaues ad odoratum, & ad apum pascula sinum flores aperiunt. Adde & tanta mineralium promptuaria, tantæque lapidum haud Parijs dissimilium, marmorumque effossiones, vt nihil desiderari queat, præter aromata quorum condimenta mirabilis croci fragrantia supplet. Ornatur & Fucino lacu, aquarum splendore, varia piscium bonitate, & volatilium numero celebri; & fontibus nobilium Fluminum, Tiberis, scilicet, Sangri, & Aterni, quibus dotibus, Prouincijs & si amplioribus cùm non cedit, tùm non est cur inuideat. Quamobrem illustribus Geographis, & historicis nō fuit ignota, nam de ea Strabo, Ptolomeus, Plinius, Liuius, Mela, Suetonius, Cæsar, Tacitus, Silius, Virgilius, Martialis, & ferè omnes aliquod insigne referunt. Et cum nemo adhuc in vnum omnia collegerit, Nos quo ad Patrium solum mouemur affectu, paruitatem nostram ad singula colligenda excitauimus simplici, & sine fuco stylo, vt mutire potius, quam narrare fit, eo ordine procedendo, vt post rerum fortium in bello factarum mentionem, & Fucini lacus, & Emissarij descriptionem, singulos Populos, qui vniuersam Regionem inhabitarunt iuxta Plinij catalogum breui distinctione ponamus, Ciuitates, Oppida, & Ecclesias numerando, & si quid in illis memorabile gestum est, non reticendo.

Regionis amœnitas.

Et vt ab ambitu eius principia sumamus, Geographorum assertione, supra se à Septentrione Vestinis ab occasu Sabinis, ab Oriente Pelignis, à Meridie lacu Fucino, & equorum Populis custoditur, quorum non expliciti, sed intricati limites, cum proximis cohærentibus connexi, ex Strabonis testimonio vix discerni, & ad certam metam reuocari possunt. Nos vt à cōfusione eruamus cum accuratissimo Philippo Cluuerio veteris, & nouæ Italiæ illustratore, qui ductis lineis metam posuit, & ab alijs separauit, securum limitem ponimus.

Regionis Descriptio Geographica.

Fines igitur agro Marsico circumscribēdo à Pelignis, amoti erant Apennini iugo, quod ab Aterni ripa, & Oppido Deheri ad Sāgri vs-

Philippus Cluuer. de antiq. Italia Cap. 35.

que protendit fontes vltra dictum oppidum, à Vestinis separabantur ipso Aterno ad forconium vsque Sabinorum, & Auiam, quæ nunc Aquila Vestinorum Oppidum. A Sabinis igitur eos distinguo, linea ab Aterno infra Forconium, ad occasum versus solis brumalis, ad Telonium Amnem, vulgò nunc Turano in Velinum influens, quà ei oppositum est Oppidum vulgari appellatione Col di Gioue, à dicto proximo oppido ipse Telonius ad fontes vsque ab equis eas arcebat. Ab Telonis fonte porrò montium iugum inter Anienis, Lyrisque (his nûc vulgò nomen est Garigliano) amnium fontes procurrit ad oppidum vsque S. Bartholomæi Regione oppidi Alatri; ab his igitur linea Marsos seiungo à dicto S. Bartholomæi oppido ad Sangri fontes ducta. Per hos itaque fines nostra decurret Oratio, & ne intacta aliqua relinquamus, primum Incolarum originis primordia, & nominis etymon, ex fabularum inuolucris, & non certis Historiographorum assertionibus expiscari est opus.

De origine, & denominatione Marsorum, ex Marso Circes filio, deque eorum virtutibus in serpentes.

C A P. II.

QVI rerum primordia texuerunt, nè sæculorum tenebris abdita in lucem promere studentes, oneri succumberent, aut vulgi opinionem, aut, quæ in antiquis plurimum valent, coniecturas sequuti, in obscuris gradientes, Poetarumque inuentionibus obuoluti multa ediderunt, quæ audita haud facilè credentium animos in fidem adducunt; assueti quippè fabulis, cùm inter illarum inextricabiles nodos veritatem condi maluerint, ex illis contexere vt plurimùm volumina studuerunt, vt & Strabo obseruans, Multa quidem, inquit, scriptores prodidere, quæ in rerum natura minimè fuerunt, ideò propter fabulosum scribendi genus mendacio fingendi eò fuerunt adducti vt eisdem de rebus inter se minimè concordent. Quapropter rem sanè iudicamus abstrusam, de primis Marsiæ Terræ habitatoribus perscrutari, & ex figmentorum inuolucris protoplastum expiscari; Ast vt in arduo positum id assequi cernimus, ità inconueniens primordia intacta relinquere arbitramur; quo circà nec fabulas reticere, nec quæ à Scriptoribus sunt litteris mandata in medium non afferre maluimus, operæ pretium facturi existimantes, si ex tricis, & fictionibus veritatem, vel illi proximam verisimilitudinem eliceremus. Plurimi enim à Marso Circes filio, seù à Marsya Phrygio lydorum Rege, seù à Marro Duce Marsorum nomen ortum esse ediderunt, ideoque de singulis agemus.

Strab. lib. 8.

Pli-

Plinius, & illius abbreuiator Solinus à Circes filio denominari concedunt, sic asserentes: Gentem Marsorum serpentibus illæsam esse nihil mirum, à Circes filio genus ducunt; & Aulus Gellius ita traditum refert: Gens in Italia Marsorum orta fertur à Circes filio Marso, proptereà Marsis hominibus, quorum dumtaxat familiæ cum cæteris cognationibus non dum permistæ, vt serpentum venenatorum domatores fiant, & incantationibus, herbarumque succis faciant medelarum miracula. Qui Marsus è Circe natus primus imperium in Regione firmasse, & genti cum dominio nomen ex suo, vt illud æternitati sacraret, dedisse, eoque tandem morte sublato, Regni habenas Nepos ex Medea Matris sorore genitus suscepisse habetur ex C. Cælio, qui fabulatur: Aeetæ tres filias Medæam, Angitiam, Circem fuisse; Circem Circæos insedisse montes, carminum maleficijs varias imaginum facies mentientem. Angitiam vicina Fucino occupasse, ibique salubri scientia aduersus morbos resistentem, cum desijsset inter homines viuere, Deam habitam. Medeam ab Sorore Buthrodi sepultam, filiumque eius Marsis imperasse. Sed Italia hoc præsidio familiari non penitùs libera est. Medeæ tamen, & Angitiæ nomina duabus perperàm Cælius impertiri declarat, cùm vna, eademque sit ab effectibus bifariàm denominata, cùm enim Medeæ carminibus frigidi Angues angerentur, Angitiæ nomen est additum. Sic Ioannes Boccatius in Genealogia Deorum, sic Petrus Marsus ad Silium, & Seruius ad illud Virgilij.

Plin. lib. 7 cp. 2. & lib. 25. ca. 2. Solinus cap. 1.

Aul. Gell. lib. 16. ca. 11.

C. Cælius.

Ioan. Boc. lib. 4. Geneal. Deor

Te Nemus Angitiæ, vitrea te Fucinus vnda &c.

Virg. Æneid. 7.

Est modò propè Oppidum Cappellæ parua sylua, quæ, corrupto vocabulo, Agnano dicitur, buxis, fruticibusque consita, herbis insupèr peregrinis ad medelam aptis, & præcipuè albo dictamo abundans. Ibi autem inhabitasse Medeam, templum, lucumque illi sacratum inferiùs dicemus. At de Marso Circes filio commẽtum totum esse à Circæo Promõtorio vbi insedisse creditur, suspicatur Cluuerius, vt ex celebritate illius celebrior origo monstraretur, sicque Veteres consueuisse recitat Liuius. Datur hæc venia antiquitati, vt miscendo humana Diuinis, primordia Vrbium augustiora faciat, & si cui populo licere oporteat, consecrare origines suas, & ad Deos referre Auctores. Sed an arte medica, herbarumque potentia, an veneficijs, & incantationibus, an insita à natura potestate venena contenderent, serpentesque domarent incertum est, vtrauis autem virtute, & scientia possibile Auctores demonstrant, sic Virgilius

Angitia sylua.

Cluuer. to. 1. cap. 15. de Antiq. Italiæ.

Liu. lib. 1.

Virtutes in serpentes an a natura?

Vipereo generi, & grauitèr spirantibus hydris,
Spargere qui somnos, cantuque, manuque solebat,
Mulcebatque iras, & morsus arte leuabat;
Sed non Dardaniæ medicari cuspidis ictum
Eualuit, neque eum iuuere in vulnera cantus
Somniferi, & Marsis quæsitæ in montibus herbæ.

Virg. 7. Æneid.

Sunt

Sunt vndique salutiferæ herbæ per loca, & sicut Regio serpentibus abundat, ità & antidotis, à diuina etenim prouidentia factum est, vt non longè à venenis remedia absint.

In partibus,quæ circa Fucini lacum, & in radicibus montis Pinnæ præcipuè tanta adest Serpentum copia, vt æstiuo calore ex monte ad aquas descendere, & glomerati velut vitium fasciculi in saxis, lacusque scopulis considere inspiciantur; & quamquam veneno careant, habent tamèn fætorem adeò lethalem, vt veneno possit æquiparari. Quod experimento nostra hac tempestate in cuiusdam Religiosi personam didicimus. Is ex ioco æstiuis horis, quibus è cauernis egrediuntur, baculo, quos poterat, necare delectabatur, continuauit per æstum locum, donèc halitibus, & olfatu eorum tabe factus in morbum paulatim incidit, qui in dies crescens protrahebatur, & in cassum medicamina ruebant, donec, relata medicorum iudicio ad venenum causa, curaretur; quod & alijs plerisque, qui hoc capere, aut occidere frequentabant euenit. Et ex eodem monte Terra instar Samiæ (quæ vulgò terra sigillata nuncupatur) effoditur, quæ mira virtute venena superat, & longè melior illa, quæ ex Hetruria, & Græcia venit à peritis iudicatur. Dicunt quod vas ex ea conflatum, si venenum recipiat, frangatur; Cæterum hanc potestatem non à Circe, sed à Medea accepisse testatur Silius.

Serpentū copia veneno carentium.

Forū fætor veneno haud absimilis.

Terra instar Samiæ.

Sil. lib. 8.

.... Ac Marsica pubes
Et bellare manu, & chelydris cantare soporem,
Vipereumque herbis hebetare, & carmine dentem,
Aeetæ prolem Angitiam mala gramina primum
Monstrauisse ferunt, tactuque domare venena.
Et lunam excussisse Polo, stridoribus amnes
Frenantem, & syluis montem nudasse vocatis.

Sicque edocti antidota herbarum, aliorumque mineralium, quibus Regio ista abundat, venenosos serpentes angebant, non sine tamen magicæ artis auxilio, qua præcipuè pollebant, vtrumque enim Sil. & Ouid. illis tribuit.

Ouid. 2. de Arte.

Non faciunt, vt viuat amor Medeides herbæ,
Mistaque cum magicis Marsa venena sonis.

Magijs enim, & carminum potentia possibile fertur à cauernis exire compelli, non quidem naturali virtute verborum, aut quod animalia intellectu carentia incantationes intelligant, & perscrutanti obediant vt quidam adducti auctoritate Psal. 57. crediderunt: furor illis in similitudinem serpentis, & sicut aspidis surdæ obturantis aures suas, quæ non exaudiet vocem incantantis, & venefici, incantantis sapienter. Et

Ps. 57.

Plinius, Non pauci credunt, inquit, etiam serpentes incantari, & hunc vnum illis esse intellectum, contrahique Marsorum cantu, etiam in nocturna quiete. Attamen hoc diabolica fraude, non quod sensum verborum suscipiant, accidit; vt homines talia aspicientes facilius ad præstigia inducantur, & artibus malis imbuti alios retrahant à veri Dei cultu, pro ut Sanctus Augustinus, Non quod potuissent, inquit, audire, & intelligere serpentes verba Marsorum, vt illis incantationibus prosiliant plerumque de latebris, etenim illic diabolica vis operatur. Nec aliter euenire potest, siquidem nec credibile est secundum rerum naturam, vt ad vocem incantantis prosiliant, cuius non percipiunt sensum; sic Horatius

Plin. lib. 28. cap. 2.

S. Aug. lib. 11. ca. 38. in Gē.

Horat. od. 17. Epod. lib.

Ergo negatum vincor vt credam miser,
Sabella pectus increpare carmina,
Caputque Marsa dissilire nænia.

Qualis qualisque fuerit, tantæ apud omnes eorum virtus erat æstimationi, vt Eliogabalus Imperator quatenus suæ feritati satisfaceret, cùm ad spectaculum populum conuocaret, per Marsiæ gentis Sacerdotes serpentes collegisse feratur, eosque subitò ante lucem, vt solet populus ad ludos celebres conuenire, effudisse, multosque afflictos morsu, & fuga perijsse, vt testatur Lælius Capitolinus, & Lampridius; Faustus itèm Præses ad Sanctam Virginem Anatoliam euertendam, Marsum incantatorem acciuit, vt serpentum morsibus Martyrem afficeret; Quod & in Sanctum Pompeium Fortunatus Præses egisse narratur à Surio, cuius historiam alternis hexametris, pentametrisque complexus Pompeius Sarnelli sic cecinit:

Surius tō. 2. quarto id. Apr.

Pompeius Sarnelli in Epig.

Iniungit Marsis, chelydros cantare peritis,
Vt magicis curent agglomerare sonis
Aspides, Excetras, Præsteres, Dipsadas, hydros,
Et quicquid torto pectore serpit humi.
Carmina iam sentit coluber, Seps, Vipera, Enydris,
Et geminum tollens Amphisibæna caput.
Sensuri meliùs Pompeij carmina, signo
Qui valeat cunctos exuperare Crucis.

Neutrum tamen impossibile est, siquidem & venena vinci, & magijs superari monstrauimus, sed nec spernenda est naturalis facultas, cum in Hellesponto simile hominum genus vixisse legatur, qui Ophiogenes appellabantur, & in Africa Psylli, & in insula Cypri Oblogones, nisi inter fabulas annectamus; Attamen in hac nostra Regione in Terra Bisignæ D. Paulus Ciarallus tunc Archipresbyter, & omnes de eius fami-

Ophiogenes. Plin. lib. 7. cap. 2.

familia, qui ab antiquis Marsis originem trahere profitentur, absque vlla læsione serpentes capiunt, morsusque eorum oris saliua sanant, & in dextero humero serpentis effigiem impressam ex Matris vtero præferunt, eandemque virtutem in omnium hominum saliua, si à ieiuno proijciatur in serpentes, inesse testatur Plinius his verbis. Et tamen omnibus hominibus contra serpentes inest venenum, feruntque ictu saliuæ, vt feruentis aquæ contactu fugere; quòd si in fauces penetrauerit etiam mori; idque maximè humani ieiuni oris. Quod ex quadam naturali disconuenientia compositionis humorum vtriusque animalis prouenire demonstrat Galenus, Aliqua animalium, inquiens, conuenientia inter se, suosque habent; aliqua non solùm conuenientia sed etiam quæ se mutuò corrumpunt, veluti homo, atque vipera, quorum vtriusque saliua alteri est pernicies. Hanc enim conuenientiam, & simpathiam, & mutuum etiam odium non solùm hominibus, sed alijs animantibus Altissimus dedit, sic apes portantes venena, non moriuntur, vt docet Plinius, qui, Mirum tamen est, inquit, apes venena portantes, fingentesque non mori, nisi quod illa domina rerum omnium hanc dedit repugnantiam apibus, sicut contra serpentes Psyllis, Marsisque inter homines.

Hominis ieiuni saliua serpentes necat. Plinius lib. 7. cap. 2.

Galen. de intemp. cap. 6.

Plin. lib. 21. ca 13. in fine.

Vt cumque sit, non imputandum genti nostræ si magijs operam nauabant, tempore enim illo Incantatores diuinatores, quasi res Diuinas tractantes, appellabantur; plurimumque antiquitas arti tribuebat, & in magna veneratione illius Professores habebantur, cuius arcana Sacerdotes, & Reges callebant. & apud omnes Nationes, vt diuina notio colebatur non solum apud gentes, & Ægyptios, vt ex illis Exodi verbis: Vocauit autem Pharao sapientes, & maleficos: & fecerunt etiam ipsi per incantationes Ægyptiacas, & arcana quædam similiter. Proieceruntque singuli virgas suas, quæ versæ sunt in dracones. Sed & apud Hebræos, quibus erat veri Dei cognitio, cultusque; sic quippe Saul eorum Rex per Pythonissam spiritum Samuelis euocandum curauit.

Exod. cap. 7.

Regum 1. cap. 28.

De Marsya Lydio

CAP. III.

Strabo lib. 5.

QVo nam pacto Italia Tyrrhenia dicta sit, recitat Strabo sic: Tyrrhenos itaque quos Romani Hetruscos appellant, atque Tuscos Græci, Hoc nomine dixerunt à Tyrrheno Atyos filio, qui ex lydia Colonos hanc in Regionem (sicuti creditur) dimisit. Atys enim ex progenie Herculis, & Omphales vnus, cum sterilitate, & fame Populum emittere cogeretur, e duobus filijs (forte iacta) lydum quidem

dem Regni Successorem tenuit. Tyrrheno autẽ maiorem applicans Populum foras abire iussit, hanc ille tandem ingressus oram de suo vocauit nomine Tyrrheniam, cumque ædificandis Vrbibus Tarcontem præfecisset, à quo Tarquinij nomen recepit, Ciuitates duodecim condidit, & ab eo Tarconte Haruspicinam disciplinam Hetruscis traditam ferunt, ad quẽ teste Solino à Marsya lydorum Rege legatum missum Magalẽ Caci comitẽ tradunt, quem vinculis mãcipatum, cum tandem soluissent, is ad loca vnde venerat reuersus, & validioribus præsidijs regiones, quæ circa Vulturnum, & Campaniam sunt occupat, cumque nimis audax ad loca, quæ Arcades tenebant, manus extenderet, ab Hercule victus in Sabinos se recepit, illosque Sacrorum rituum cognitionem, & haruspicinam artem edocuit. *Solin. cap. 2.*

Hunc etiã non lydium, sed Pelasgum fuisse asserit Cluuerius; Siquidem Pelasgi ipsi, & alij Græci, Italiam petierunt, Duce Oenotrio Lycaonis filio, & Peucetio fratre, à quo Oenotriæ, & Apuliæ Peucetiæ nomen datum, qui auxilio Aboriginibus fuerunt, & subiugandis finitimis, & ædificandis Vrbibus, permistique cum illis diuersas Colonias extruxisse referuntur ab Halicarnasseo. *Cluu. de Antiq. Italiæ lo. cap. 15.*

Oenotrius autem à Græcia migrauit sui patrimonij portione non contentus; Cum enim XXII. filij Lycaoni essent in totidem partes agrum Arcadicum diuidi oportebat. Hanc igitur ob causam Oenotrius relicto Peloponneso, classeque parata, Ionium mare traiecit, vnàque Peucetius vnus è fratrum numero; & paulò post multas Vrbes partim ante à Siculis habitatas, partim verò à se ædificatas incolebant Pelasgi, vna cum Aboriginibus. *Halicar-nass. lib. 1.*

Longo etenim bello à Siculis Aborigines vexati, & cum sine muris montana loca vicatim habitarent, Pelasgorum auxilio, illis expulsis, eos in consortium receperunt; simulque extructas, & munitas Colonias erigere cæperunt, licet Pelasgi maritima, vt plurimum loca inhabitarent, vt pro sua ipsorum cum cognatis, & auctoribus propinqua societate sanguinis, perpetuo fœdere, & socia communione munirẽtur, ideòque ea loca vitanda Troiugenis Vates indixit, vt apud Virgilium. *Virg. 3. Æneid.*

> Has autem terras, Italique hanc litoris oram
> Proxima, quæ nostri perfunditur æquoris æstu
> Effuge; cuncta malis habitantur mænia Graijs.

Quod & Silius innuit: *Sil. 8.*

> Ante, vt fama docet, tellus possessa Pelasgis.

Vndique prope ad hanc Terrarum Orbis victricem, omniumque rerum opulentam diuitem gentes concurrebant. Sicque nouis persæpè Habitatoribus auctam diuersarum nationum, aut retinuit aut expulit

Plin. lib. 3. cap. 5. aduentantium habitatorum multitudinem, vt Plinius testatur, his verbis: Colonis persæpè mutatis, tenuerunt alij, alijs temporibus Aborigines, Pelasgi, Arcades, Siculi, Veneti, Rutuli.

Iam verò cum hoc Tarconte Duce, quem è lydia missum volunt, huc aduentasse Tyrrhenorum multitudinem, ab eoque duodecim Ciuitates conditas, lydosque accolas Regionis affirmarunt; præcipuè cum, vt ait Strabo, lydi ipsi mutato vocabulo Tyrrheni appellabantur, sumpta etiam occasione legationis Magalæ ab Marsya lydorum Rege ad eum missi, quem in loca proxima nostris frustratis vinculis, se receptum imperasse, nomenque ex suo Regioni dedisse, ferũt, & quia magna similitudo nominis vtriusque fuisset, auctorem gentis Marsyam voluerunt, à quo etiam, vt Solinus refert, Archippa Oppidum conditum est.

Regem etiam hunc Marsyam, Phrygium plerique volunt ex proximitate lydiæ cum Phrygia, est enim ita contermina, vt fines confundãtur vtriusque, nec vna ab alia facile distinguatur, teste Strabone. *Strabo lib. 13.* Sicque canit, de eo Silius. *Sili. lib. 8.*

Sed Populis nomen posuit metuentior hospes
Cum fugeret Phrygios transæquora Marsia Crenos,
Mygdoniam Phœbi superatus pectine loton

Quem Tibicinem insignem, tibiarumque modulatorem affirmat, primumque qui adiunctis calamis geminam, multiplicemque tibiam inuenerit, sic Plaut.

Lydios modulos Amphionem
Vox lacerat gratos tibiæ Sonos

Cum aliòquin Palladi referatur, eamque à se postea abiectam ob deformitatem, quam fœmineo vultui modulando inducebat, Marsyas postea reperit, & se inuentorem gloriabatur; quamobrem animi elatione superbus Apollinem ad certamen prouocauit, à quo iterùm victus propria pelle excoriatus pœnas dedit, cuius rei seriem, & *Apollod. lib. 1.* Apollodorus recitat, & sic cecinit Ouidius: *Ouid. 6. fast.*

Prima terebrato per rara foramina buxo
Vt daret effeci tibia longa sonos.
Vox placuit, faciem liquidis referentibus vndis
Vidi, & virgineas intumuisse genas.
Ars mea non tanti est, valeas mea tibia, dixi,
Excipit abiectam cespite ripa suo
Inuentam Satirus primùm miratur, & vsam

Ne-

Nescit, & afflatam, sensit habere Sonum.
Et modo dimittit digitos, modo concipit auras,
Iamque inter Nymphas arte superbus erat.
Prouocat, & Phæbum, Phæbo superante, pependit
Cæsa recesserunt à cute membra sua.

Huius certaminis locus Celena Vrbs signatur, à qua non longè, lacus imminet, qui calamos gignit ad tibiarum linguas idoneos, & ab eo Marsiæ, & Meandri fluminis fontes emanant, quem fabulantur lachrymis Nympharum Marsyæ casum plorantium exortum Ouid. VI. Metamorph.

Ouid. 16. Metomorph.

Marsia nomen habet Phrygiæ liquidissimus amnis
Cuius aquas Meandro iungi canit Lucanus.
Qua celer, & rectis descendens Marsia ripis
Errantem Meandrum adit, mistusque refertur.

Originem huius fabulæ ad historiam confert Paulus Marsus, effingitque Marsyam magnum Regem Asiæ fuisse, eumque de Regno cum Apolline altercantem bello victum, fractumque Regno cedere, & propria relinquere compulsum, Italiam petijsse, & in hac nostra regione Sedem cum suis posuisse, & Colonias extruxisse, eisque nomina à locis à se antea possessis dedisse, cumque trux, hispidus, multibarbus, & pilis obsitus esset, vultumque, & aspectum ferinum haberet, Satirus effingitur, tibiarumque certamine victus cantatur, nam Marsiæ lacus propè quem victus recitatur, calamis abundat, vt Strabo testatur, Hoc in loco, inquiens, de Olympo Marsyaque conficta est fabula, & de contentione, quam Marsyas habuit cum Apolline, imminet lacus quidam, qui calamum gignit, ad tibiarum linguas idoneum.

Paul. Marf. in 6. fast. Ouid.

Strabo lib. 2.

Et ad hoc suum inuentum, nomenclaturam locorum accommodat Siquidem hac victoria Celenam in Phrygia Ciuitatem nobilitat, de qua Lucanus.

.... Quo tua munera Pallas
Lugent Damnatæ, Phæbo victore, Celenæ.

Et Liuius inquit:

Est etiam in Marsis Celanum oppidum, sunt in Asia, Apamea, Atranum, Ortigia Insula, Lycia, & Cappadociæ regna, montes Cariæ, Curriculum, & cætera loca, quarum in hac Regione nominis simultate illis sociari suspicantur, eaque omnia à Marsya ex priorum locorum dominio translata, & denominata fabulantur, nec tamen fictio verisimilitudini accommodari potest.

Liu. lib. 38

De Marro Duce, & Primis Marsiæ Terræ habitatoribus.

CAP. IV.

Diodor. Gram. lib. 10. cap. 2. ADditur, & quidam Marrus, liberi comes, quem Diodorus Grã. genti nostræ nomen dedisse opinatur, eaque de causa statuam, aramque sacram libero Marti consecrasse, illamque Romanos, illis deuictis, ad Vrbem asportasse, quod pariter figmentum ad operis ostentationem non ad veritatem allatum putamus, Siquidem sæculorum serie, & annorum curriculis Priscorum facta deleta ex hominum recordatione ita exciderunt, vt certum quid de illis affirmare haud possibile existimetur, nisi æuo testante, ad id quod vero proximum ostenditur fides accommodetur, quo argumento vsus Philippus Cluuerius Marrum Ducem auctorem nostræ gentis affirmat, à quo Marruuium Oppidum, Regionis olim caput, de quo Silius.

Cluu. de Antiq. Ital. to. 1. cap. 15. Silius lib. 8.

Marruuium veteris celebratum nomine Marri
Vrbibus est illis caput.

Eò etiam precipuè quod Virgilius Archippum Regem Marruuiorum nominat.

Quin, & Marruuia venit de gente Sacerdos.
Archippi Regis iussu.

Virgil. Æned. 10. Aliumque regnantem nomine Rhetum X. Æned. recitat:

Hinc Helenum petit, & Rheti de gente vetusta
Anchemolum talamos ausum incestare Nouercæ.

Rheti fabulã alibi non se inuenisse testatur Seruius, sed quod Alienus ex Græcis deductam volet; fictumque Rhetum Marsorum Regem, Casperiam, quam secundò duxerat vxorem, ab Anchemolo filio stupratam cum cognouisset, illum insequens ad Turnum confugere coegit, & ex hinc natam Poetis occasionem effingendi gentem Marsorum ex Phrygio Duce denominari; nam Rhetheum in Troade Phrygiæ oppidum est, & Casperia oppidum Sabinorum vt apud Virgilium.

Virgil. 7.

Casperiamque colunt, Forulosque, & flumen Himellæ.

Sil. 8.

& Silius.

Hunc

Hunc Amiterna Cohors, & Bactris nomina ducens
Casperula, hunc foruli magnaque Reate dicatum
Cœlicolum Matri....

Sicut & Peligni à Solymo Phrygio Duce se originem ducere profitentur, ita Ouidius. *Ouidius 4. fastorum.*

Huius erat Solymus Phrygia Comes vnus ab Ida
A quo Sulmonis mænia nomen habent.

Et vtraque eadem ratione Sabinorum prolem nonnulli existimarunt, sic Ouidius. *Ouid. 3. fastorum.*

Et tibi cum prauis miles Peligne Sabinis,
Conuenit Huic Genti quartus vtrique Deus.

Eò etiam præcipuè quod Casperula in Sabinis sit, & quod vtriusque gentis communis erat Sermo, hernice, enim saxa Sabini, Marsique vocant, sic Seruius ad Virgil. cumque etiam, & Herculem communem cum illis Deum colant, quem illi suum auctorem venerantur. Silius. *Seruius ad 8. Virg. Silius 8.*

Ibant, & læti pars sanctum voce canebant
Auctorem gentis, pars laudes ore ferebant
Sabè tuas, qui de Patrio cognomine primus
Dedisti Populos magna ditione Sabinos.

Et in mea ipsius Patria lapis adhuc superest, dedicationem apricorum Herculi tutelari factam attestans, cuius verba hic transcribere ad firmitatem argumenti iudicauimus.

HERCVLI. DEO.
MILITES. APRICA.
CECILIANVS.
MAG.. CVRAVIT.
C. SALTATORIVS. C. F.

Itaque à Marro Duce primum Marrubij seù Marruuij, postmodum (attrito vocabulo) Marsi sunt appellati; quod non ita affirmamus, vt primas Colonias ab eo inuectas credamus, cum multò ante à filijs Noè Italiam, & hanc nostram pariter Regionem habitatam fuisse constet, & ab alio etiam Duce antiquitus denominatam, & ab illo forsitan nomen immutatum, vt propagatione Vniuersi Orbis re-

fert

Flau. Io. Ioseph. antiqu. Hebr. lib. 1. fert Flauius Ioseph Hebræus post confusionem linguarum contigisse, nam gentes sermonum varietate perturbatæ ex suprema ordinatione præmoniti, ne vacuus habitatoribus Orbis existeret, diuersas plagas inhabitare cæperunt, quod & diuinæ scripturæ testimonio comprobatur in Genesi, in qua numerum filiorum Iaphet recensendo *Gen. cap. 10.* dicitur. Porro filij Gomer, Ascenez, & Riphath, & Thogorma filij autem Iauan, Elisa, & Tharsis, Cetthim, & Dodaznim. Ab his diuisæ *Gen. cap. 11.* sunt Insulæ gentium in regionibus suis vnusquisque secundum linguam suam, & familias suas in nationibus suis, & in sequenti capite. Atque ita diuisit eos Dominus, ex illo loco in vniuersas terras, & cessauerunt ædificare Ciuitatem.

Cethim, seù Kithim ex interpetratione LXX dicitur Italia, cuius Regiones Colonijs vbique erectis, à Ducibus nomina sortitæ fuerunt, & qui postmodum aduentarunt, vt æternitati sese adscriberent (prioribus immutatis) de suo dederunt, quod paritèr in hac nostra Regione contigisse suspicamur. Siquidem primò Marrubij, à Duce Marro, antiquata veteri denominatione, vel à Mari (si ab etymologia licet argumentum sumere) denominari cæperunt, vt placet Seruio ad illud *Virg. Aen. 7.* Virgilij: Quin & Marrubia venit de gente Sacerdos.

Vbi Marrubij, inquit appellantur, quasi circa mare habitantes, propter paludis magnitudinem, quanquam alij Marrubios à Rege dictos volunt.

Neutrum eorum tamen non displicet. Certè enim primi habitatores non alij quam Aborigines fuerunt, ipsiusque Noè magni Nepotes, siquidem, & ipse cum Titea magna vxore Italiam (relinquendo Armeniam habitatoribus repletam) naue aduectus, oram Tiberis penetrauit, vt Titea Aterni: & ab ipsis Colonias non paucas inuectas Pe- *Leo Casella de primis Ital. habitatoribus.* trus leo Casella de primis Italiæ habitatoribus asserit. Aduenit autem Ianus placida exceptus Tiberis vehitura, quicum & noui Aborigines. Aduenit, & Vesta mari supero ad Aterni ostia, cui montana magis, & illius fluminis placuere fontes, & postmodum cum necessariò Coloniæ deducendæ essent, ex vtrisque Aboriginibus, & Vestinis eadem ratione, qua & depositi erant deducebantur, siuè per Apennini, vt diximus, propinquiores sinus, siuè per ceteros montes, & litoralia, quorum portus clauserant, Ianigenarum Custodibus scilicet per Colo- *Berosus lib. 3. Ioã. Rotinus Antiq. Rom. lib. 2. cap. 4. Dionys. Halic. lib. 1.* nias communitos.

Antiqui enim Noemum Ianum appellarunt, quem bifrontem effinxerunt, cui & Saturni nomen etiam indixerunt, de cuius nomenclaturæ ratione plura Cicer. de natura Deorum, & Macrobius in Saturnalibus, eique (vt assolebant) homines noua promebant, & rerum singularitate insigniti diuinos honores exhibebant; & quod ad hanc nostram orã peruenerit, & Colonias instruxerit clarè testatur Dionysius Halicarnasseus, qui enumerando illa, quæ suo æuo extabant. Oppida

ait

ait,in quibus Aborigines habitarunt pauca supererant ætate mea: maxima eorum pars bello, alijsque pestiferis calamitatibus oppressa, desolata est.

Et post recensita aliqua subiungit. Ostenditur, & quædam Insula, cui nomen Issa palude cinta, quam absque munitione manufacta Incolæ cænosis, ac palustribus aquis freti, tanquam mænibus, habitasse feruntur; Issæ proximum est Maruuium in intimo eiusdem paludis recessu situm, distans quadragesimo stadio à Septem aquis, quæ ita vocantur.

Maruuiū simplici, r, scribit Halicarnasseus, vtpotè à Mari dictum, sic lib. 1.

Ad hæc etiam refertur illud Virgilij. de gente vetusta. Ioachim Vadianus in abbreuiatura Geographiæ Italiæ, vetustissimam gentem Marsorum appellat, à quibus; & Marucini originem trahere gloriantur, vt eruditissimus Lucius Camarra in suo Theat. antiquo profitetur in cuius etiam rei testimonium in ipsa mea Patria nobile Iano dicatum erat templum, cuius vestigia hac mea ætate supererant, cum Apostolo Bartholomæo nouum ex illo ædificaretur; & ærei nummi non pauci effigie Iani bifrontis ex vna facie, & ex aduerso Nauis rostratæ, cum Fucinus lacus eructat, inueniuntur.

lib. 1. cap. 1. & 2.

Satis sit vetera recitasse, vt habentur, quæ cum, vt vera asserere, non audeamus, verisimilia tamen dicimus, ita Iustinus. Sunt hæc similia veri, non vera; Potuit, & sic argumentari. Saturnus cum potentissimus Rex esset ad retinendam Parentum suorum memoriam, nomina eorum Cœlo, terræque dedisse, cum hæc prius alijs vocabulis appellarentur.

Iust. cap. 11.

De fortitudine Marsorum, & fœdere cum Romanis inito.

CAP. V.

NOn minus genere, quam fortitudine gens nostra inter Italiæ Populos emicuit, etenim, & animi vires ad aduersa depellenda, & corporis robur ad ardua capessenda Auorum hæreditas fuit, vnde Mantuanus Vates non vulgari illo encomio extulit, cum cecinit. *Virgil. 2 Georg.*

Hoc genus acre Virum Marsos, pubemque Sabellam:

Et non in ignauiam prostrati, sed armis, & militari disciplinæ operam dando, vtramque Hostibus ostentarunt, plùs viribus, artisque peritia, & disciplina belligerando, quàm armis fidendo, quam laudem Consul Poeta tribuit, cùm inquit.

Ac

Silius lib. 13.

. . . . . . Ac Marsica Pubes
Et bellare manu, &c.

Et spectata virtute adeò celebris fuit, vt etiam remotis gentibus timorem incutere nouerit, quod Horatius sic canens affirmat

Horat. lib. 2. ode 20.

Me Colchus, & qui dissimulat metum
Marsæ Cohortis Dacus . . . .

Et à Romanis ipsis, qui sua potentia Orbem penè superarunt, ob hanc vnam genté ad excidiũ propè deuenitur, vt idem ipse in Epod. testatur.

Hor. Epod. lib. od. 17.

Suis ipse viribus Roma ruit,
Quam neque finitimi valuerunt perdere Marsi,

Strabo lib. 5.

Et quanquã nõ numerosa propago, sed exigua esset Natio, nec amplum terræ sinum impleret, non solum apud Exteros, sed penes ipsos Orbis Victores, siuè pro ipsis, siuè contra ipsos arma sumpsit, & strenuitatis suæ nomen ampliauit, de qua Strabo. Hæc autẽ Natio, ait, exigua est quidem, cæterùm fortitudine conspicua, ostentata Romanis eorum sæpissimè virtute, primùm quidem cum aduersus eos bellum gerebant, secundò cum ipsorùm militiæ societatem inibant, Tertiò cum & libertatem, & Ciuitatis communionem assequi volentes, repulsam passi desciuerunt.

Proprium, & peculiare Marsorum semper fuit vincere, & hostes superare; gens quippè assueta armis, & animi ferocia cum habitudine corporum iuncta, & constanti virtute quorumcumque hostium potentiam parum timendo, ad aspera, & periculosa rerum certamina properabat, & sic spectata eorum virtus erat, vt quamquam in ipsa Romanæ Reipub. iuuentute, pro ea tuenda, ampliandaque delectus Militum haberetur, tamen fortissimorum virorum nostrorum legionem deligebant, quam Albæ ad quæque paratam semper habebant, de qua Cicero in Philippicis: legio, inquit, Marsica Albæ constiterat in Municipio fidelissimo, atque fortissimo, & alibi, Albæ constiterunt in vrbe opportuna, munita, propinqua. Huius Marsiæ legionis legio &c.

Cicero Philip. 3. & Phil. 4.

Et in orbis dominium, ad Barbarorum impetum retinendum ferociamque debellandam trãsmittebantur, cuius tribunatum antequam ad fastigium inueheretur Imperator Claudius II. in Illyrico gessit. Habebant autem ad certamina permagna, & præcipua scuta, quæ decumana appellabantur.

Varro lib. 6. cap. 22.

Sic Varro: Samnitibus, ait, scuta ad summum æquali fastigio, in imo verò arctata; Marsis amplissima, quæ decumana dicta sunt; quæ Festus Albentia vocat; Albentia scuta dicebantur, quibus Albenses, qui sunt

Marsorum genere vsi sunt,hæc autem decumana vocabantur, quod essent amplissima,vt decumani fructus.

Decebat enim fortes armis etiam præcellere,vt præcipua essent, cui præcipua erat virtus, & fortia fortibus darentur, robur enim fortissimorum Virorum eos Breuiator Liuij appellat. Quorum virtutem cùm spectatam haberent Romani, in suam societatem, amicitiamque deuinxerunt,quæ solum inter bonos,consimilesque contrahitur, paria enim virtutis stemmata vtrique, ideoque animorum coniũctio facilis, vt firma,nec inutilis,aut inoperosa illis fuit, quippe quantum adiunctis Marsorum armis profecerint,imperium, Ditionemque dilatauerint,ex sequentibus demonstrabitur. In gestis eorum Princeps ipsius Historiæ Romanæ (meo quidem iudicio) primum gentis nostræ mentionem facit,cum belli Volscorum narrationem protrahit anno ab V.C.ccc.XLVI. Cum Æqui, Volscique agrum latinum, & Hernicum prædarentur,& ad occurrendũ prædationi, habito militum delectu, exercituque comparato venerunt ad arma, vnoque certamine Æquis,Volscisque victis, ad nos vsque victricia arma transferunt, sic Liuius refert. Victor Exercitus depopulatus Volscum agrum, Castellum ad lacum Fucinum expugnauit, atque ex eo tria millia hominum capta. *Liuius lib. 4.*

Ad lacum Fucinum Marsi tantumodò incolunt, circumstant enim vndique; ideò nullus dubitationi locus est, Castellum expugnatum Marsorum fuisse.

Quid verò post hæc egerint Marsi, quemque fecerint belli finem Liuius non recenset, iacturam tamen hanc æquo animo tulisse, iniuriamque inultam reliquisse, auitæ Virtutis oblitos, non facile credimus;veriùs tamen fortunam belli varijs certaminibus tentasse arbitramur,quæ tempus abrosit, non enim omnia,quæ gesta sunt posteris remanserunt, multa enim temporis iniuria, & Historicorum deperditis voluminibus aboleta desiderantur,quæ ad Historicam narrationem,& veritatem prodessent;sunt & ipsius Liuij,Taciti, Polybij,aliorumque antiquorum mutilata, vix enim fragmenta habemus. Vnde Ouidius sic contra edacitatem temporis exclamat. *Ouid. Metamorph. lib.15.*

> Tempus edax rerum, tuque inuidiosa vetustas.
> Omnia destruitis, vitiataque dentibus Æui.
> Paulatim lenta consumitis omnia morte.

Credibile tamen est, hac occasione inter eos bellum exortum, & ex eo mouemur,quod post hæc societas arguitur ex Liuio lib.8.consensit, & senatus in bellum, Consulesque duobus scriptis exercitibus per Marsos, Pelignosque profecti, adiuncto Samnitum exercitu, ad

Capuam, quo iam latini, socijque conuenerant, castra locarunt.

Dum enim patiuntur pacatum exercitum per suum agrum duci, haud dubiũ est, fœdere Romanis fuisse sociatos, & post depopulationẽ pace firmata, cum hæc acciderint anno ab. V.C. cccc. XIV consf. T. Manlio, Torquato, & Publio Decio Mure, & sic post depopulationem Castelli annis LXVIII. eamque fœderis societatem anceps Romanorum deliberatio ad bellum Vestinis inferendum demonstrat, quippe cum in suspicione venisset Vestinos Samnitibus iungi, & patefacta deinde defectione diù hæsitatum fuit, & inter alios bellicos apparatus, nulla potior cura Consulibus, vt ad Senatum deferretur, quam ista, dubitabant siquidem Patres, ne impunitas in lasciuiam, superbiamque verteretur, & alijs exempla darentur, timebant autẽ ne Marsi, Peligni, & Marrucini, quique arma non postponenda Samnitibus iudicabant, in eorum damnum irruerent, & proximo bello eum vicinis inito præmoniti societatem, amicitiamque rumperent, ita Liuius,

Et erat, inquit, genus omne abundè bello Samnitibus par, Marsi, Peligni, & Marrucini, quos si Vestinus attingeret, omnes habendos hostes.

Liu. lib. 8. Quod Vestinorum bellum cum exortum fuerit L. Furio Camillo, & Iulio Bruto Scæua Consulibus anno V.C. cccc. XXIX. in amicitiam Romanorum, post relatam depopulationem Castelli Marsi, deuenisse demonstrat.

Sed ea societas non diuturna, sed breui annorum curriculo dissoluta, ea est humanarum rerum conditio, absolutis siquidem penè annis XXII. cum bellum Samniticum Romanos vrgeret, nostrates, iunctis armis, memorabile bellum glorioso facinore reddiderunt, licet superior Romanus existeret Q. Fabio Mure, Tulliano III. & P. Decio Mure II. A. V. C. cccc. XLV. de quo Liuius, Cum Samnitibus, inquit, acie dimicatum, haud magno certamine hostes victi, neque eius pugnæ memoria tradita foret, ni Marsi eo primum prælio cum Romanis bellassent, sequuta Marsorum defectione, Peligni eorum fortu-

Liu. lib. 9. nam habuerunt.

Primum bellum appellat Liuius, cum nullum anteà recitasset, & cũ asserit defectionem, sequitur quod antea in fœdere erant, siquidem defectio est à fide cessare, & rebellem se reddere.

Ea (vt reor) defectionis causa fuit. Vlta Caudina clade, Romani postratis Samnitibus, pacisque conditionibus reiectis, penè biennales inducias concessere. Appulis, Theanensibus, & Canusinis æquo fœdere dato, & in exitu illius anni creatis nouis Consulib. S.P. Nautio Rutilio, & M. Papilio Leno A.V.C. cccc XXXVIII. L. Aemilius Dictator aggressus oppugnationem. Satriculæ occasionem rebellandi. Samnitibus dedit, cum Satriculani essent eorũ socij, ad quos tuendos exercitum compararunt, fortuna belli tentata, & abiecta spe tuendæ Satri-

tri-

triculæ, Postiam, & Plestiam Romanorum Socios, vt parem dolorem hostibus redderent circumsederunt, tandem sequenti anno Romani Satriculam, Samnites Plestiam capiunt; sic Liuius, Samnites, ait, Duce amisso, & per equestre certamen tentatis viribus amissa Satricula, quæ nequaquam defendebatur ad Plestiæ obsidionem redeunt, intraque paucos dies Satricula Romani per deditionem, Plestia per vim Samnites potiuntur. *Liu. lib. 9.*

Marsi, igitur, ea occasione offensi, cùm Plestiam eorum Vrbem nec tueri à Romanis, nec redimi (captã ab hostibus) & intrà breue tempus in Æquos eorum conterminos arma vertere viderent, recentis cladis, & futuri damni timore compulsi (ne illis subactis) æquale periculum subirent; bellum cum Romanis instaurarunt, iunctaque eorum arma cum Æquis fuisse pacis petendæ legatio haud dubiè demonstrat. Siquidem qui fortunam belli inæqualibus viribus experiri veriti, cum numero maiores hostium copiæ essent, cominus acie dimicare effugiunt, eo consilio vsi, ne opprimerentur, vltra mænia Vrbium contegi, quo melius tueri, & difficilius exitus belli hostibus redderetur, diffuso exercitu vnusquisque ad Vrbem tuendam Milites mittit, sed quid? non sunt fortibus munimenta murorum obstacula, intra sexaginta dies quadraginta eorum oppida capiuntur, & ad internecionem nomen eorum penè deletum, de illis Romanus triumphauit, deijciuntur ideò animi, finitimi Oratores pacis Romam mittunt, inter quos, & nostrates, illisque fœdus datum, & in amicitiam recipiuntur; vt Liuius, De Æquis, ait, triumphatum, exemploque eorum clades fuit vt Marrucini, Marsi, Peligni, Frentani mitterent Romam Oratores pacis petendæ, amicitiæque ijs populis fœdus petẽtibus datũ.

Æqui iterum ad arma, iterumque vincuntur, & renouant Romani triumphum, exoritur interim Hetruscum bellum, & Vestinis pacem petentibus datur; Marsis, quibus potentia Romanorum & vicina arma suspecta erant, coniunctorum Populorum deditio non parum timoris iniecerat, augebatur etiam suspicio ex Colonia nuper Carseoli in eorum fines deducta, ne communem sortem haberent, imminenti malo occurrere deliberauerunt, eorumque agrum armis tueri constituerunt, quo cognito, Romani in suspicionem adducti, & si in societate erant, exercitum in eos pararunt, ne quid noui speciẽ tuitionis proprij agri molirentur, & L. Maximus Dictator cum exercitu proficiscitur, vnoque prælio eos fudit, & in munitas Vrbes confugere coegit; fædus tamen postea, illis petentibus renouatum, sic fortuna ruit; eamque fœderis renouationem recitat T. Liuius, qui Marsorum, inquit, agrum vi tueri nunciabatur profectus Dictator cum exercitu, prælio vno Marsos fundit, compulsis deinde in Vrbes munitas, Milouiam, Plestinam, Fresiliam intrà paucos dies cepit, & partem agri mulctatis Marsis fœdus restituit. *Liu. lib. 10*

Liu. lib. 9.

C 2 His

Appian. lib. 1. de bello ciuil. His varijs rerum euentibus vires, & militaris disciplina Marsorum experimento comprobatur; timentur, vt fortes, in societatem asciscuntur vt similes, vincuntur, sed non fertur de illis triumphus, immo vt Appianus ait, nec de Marsis, nec sine Marsis triumphatum fuit, & post hæc, eorum constantia in omni Reipub. cætu emicuit, & siuè Italus, siuè Barbarus hostis Romanis fuerit, semper comites, sociosque habuerunt, excepto vnico illo sociali, de quo inferius, cum pro libertate, & Ciuitate bellatum fuit.

De Bellis antiquissimis.

CAP. VI.

NOn vno, aut altero bello, sed in omni rerum periculo, siue appeterentur, siuè alios appeterent Romani, quocumque eorum status verteretur pactæ semel fidei perseuerantiam, inuincibilemque animi cōstantiam gens nostra, ad vtramque fortunam parata, demonstrauit, siquidem fidi, fortesque socij extiterunt, nec eorum virtutem aduersæ fortunæ casus deterruit, non frangitur in aduersis Amicus, sed roboratur, quod non vno tantum exemplo demōstrabimus. Illud nobis primum occurrit, cum non prospero rerum euentu cum Pyrrho Epirotarum Rege à Tarentinis in Italiam aduocato, iterum certamen est initum, & nouis Macedonum monstris (quippe eo primum bello Elephantes ad pugnam euecti) Romanorum imperterrita fortitudo deiecta, & profligatis exercitibus, bina trophæa hostibus concessa fuere, non sine Epirotarum cæde, & plurimo profuso sanguine, ita vt Victor proclamauerit, si alia pugna iterum Romanos vicerimus, omninò peribimus. Rerum Romanarum periclitantium casus Brutiorum, Lucanorum, & Samnitum animos à Romanis auertit, Victorisque arma sequuti, in apertam defectionem deuenerunt. At non ita Marsi, nam inuiolabili fœderis Sacramento eorum fides firma, stabilisque fuit, nec animum à societate (licet aliorum exemplo prouocati) auerterunt, & si Victoris arma ad mœnia penè Romanæ Vrbis aduecta vidissent, quod non obscurè annuit P. Sulpitius Galba in concione pro bello, Philippo inferendo, recitata à Liuio. Quanto magis florentem Italiam, quanto magis integras res, saluis Ducibus, saluis tot exercitibus, quos punicum postea bellum absumpsit, agressus Pyrrhus tamen concussit, & victor propè ad ipsam Vrbem Romam venit; Nec Tarentini modo, Oraque illa Italiæ, quam magnam Græciam vocant, vt linguam, vt nomen, secutos crederes, sed Lucanus, & Brutius, & Sānis à nobis defecerunt. *Liu. lib. 31*

Et prosequitur Oratio exprobando deficientium infidelitatem, quos

quos solum antedictos appellat;nec de nostra gente conqueritur,quæ cum in fœdere esset, belli socia fuit, quod ex alio demonstratur.

Refectis viribus Romani, doctique qua arte vincerentur, in auctorem irruerunt, illumque solo cedere,& ad propria remeare coegerunt,& in eos post modum, qui cum Pyrrho consenserant arma mouerunt,insidamque perfidiam vlciscendo omnes subuerterunt, sic Polybius. Acriter igitur huic bello insistentes, Pyrrho, eiusque copijs tandem ex Italia expulsis,rursus eos quoque, qui cum Pyrrho senserant, subuertebant. *Polybius, lib. 1.*

Nec defectionis culpa in nos refertur, quorum fidei firmitas in suspicionem non venerat,nec verebantur eos socios,stabilesque Amicos permansuros, imò tanti eorum animi sinceritatem faciebant, vt cum timor Gallici exercitus, qui ex Alpibus ad confederationem Boiorum in Romanæ ditionis irruptionem descenderat, non parum animos incuteret,in Marsos,Ferentanos, Vestinos,& Marrucinos omnis spes Reipub.Senatuique fuit, & cum ad occursum aduentantium Gallorum exercitum, copiasque dirigerent pro conseruatione Vrbis & Senatus delectum Militum, & quos fidentiores iudicarunt habuerunt, & vt præsidio essent in ipsa Vrbe stationem decreuerunt, ijque nostrates, & alij fuerunt,sic Polybius, Marsorum autem, inquit, & Marrucinorum, & Ferentanorum, & præterea Vestinorum peditum viginti millia,Equitum autē quatuor millia.Et cum punicum bellum insurrexisset, & Annibal superatis Alpibus in Italiam descendisset, socius Romanæ fortunæ Marsus miles fuit, armaque contra Afros tulit,& vt præcluderet hosti viam ad Ticinum occurrens, in conflictu cum hoste non ignotæ strenuitatis facinora ostendit, eoque in bello fidem,quam Romanis præstitit,illustrauit, de qua Silius cecinit, *Polybius lib. 2.*

Dumque ea Gallorum Populi dant funera campo
Accitas properè castris in prælia Consul
Raptabat turbas; primusque ruebat in hostem
Candenti sublimis equo, trahit vndique lectum
Diuitis Ausoniæ Iuuenem, Marsosque, Coramque, *Silius 4.*

Et licet posteà, Trasimena victoria elatus, Afrorum Dux Annibal (cum nequicquàm ageret in Spoletana expugnatione) per Picenum exercitum ducens,Marsos ipsos deuastasset, ij nec viribus, nec animo defecerunt; Quippe cum apud Cannas infelici rerum euentu, iterum certamen est initum, nostrorum militum copiæ adfuerunt, & ad retundendum Inimicorum furorem in conspectu aciei sunt oppositæ, vt Silius inquit, *Siluius 9.*

Tum

Tum minitans properè describit munera pugnæ
Quique feras sæuus gentes, aciemque Nealces
Temperat, hac se se Marso cum milite, cumque
Samnitum opponit signis, & Iapyge alumno.

In quo victor Poenus adeò memorabili clade Romanos affecit, vt tres anulorum aureorum modios, quos è mortuorum nobilium manibus euellerat Carthaginem miserit, tàm luctuosa, & lacrymabilis pugna, & Romanis, & nobis fuit, cum & Cohors nostra simul victa ceciderit, vt paulò post cecinit Silius

Passim signa iacent, quæ Samnís bellifer, & quæ
Sarrastes Populi, Marsæque tulere Cohortes.

Et si his contrarijs auspicijs apud Cannas Res Romanorum in magno discrimine venisset, & multi nostrorum cecidissent, & ob id ex confederatis socij non pauci defecissent, vt in calamitatibus assolet, vt Liuius, Quanto maior, ait, hæc clades superioribus cladibus fuerit vel ea res indicio est, Quod qui sociorum ad eam diem firmi steterint, tum labare cœperunt nulla profectò alia de re, quam desperare cœperat de imperio. *Liu. lib. 22*

Et prosequitur numerando Populos qui ad Pœnos defecerunt (Marsis exclusis) gloria siquidem nostrorum est, non numerari inter desciscentes, sed sociari aduersæ fortunæ sociorum, illorumque status misereri, non aduersari; suamque in hoc infelici rerum concursu, sinceram animi beneuolentiam demõstrasse æxistimarunt, nisi ad reparandum gloriæ monumentum, & damna recapessenda alacri animo ad maiora se præpararent; Cum enim Senatus ad oppugnandam Carthaginem exercitum conflaret, Marsi voluntariè nomina dederunt, & vt socij calamitatum in bello Cannensi fuere, ita militiæ signa sequentes huius Victoriæ triumphi participes fierent, vt Liuius. Marsi, inquit, Peligni, Marrucini voluntaria nomina in classem dederunt. *Liu. lib. 28*

Quo confirmatur in fœdere præstitisse, si quidem non delectum de nostratibus, vt de subditis, habitum; sed cum quæ molirentur Romani innotescerent, ex animi arbitrio, quo fortuna tenderet, se spoponderunt, est & aliud eorum constantiæ exemplum quod afferimus.

Iam exorta erant Ciuilia bella; Cæsar, & Pompeius de primatu decertabant, obsidebant Cesarienses confinium, quod pro Pompeio tenebatur, nostri ad Reipub. statum animum intendentes, Pompeij partes sequentes, in eã se receperunt Vrbem, in qua Domitius præfecturam gerebat. Is cum periclitari res videret, ad Pompeium scripserat, vt præsto esset, ad quem cum rescripsisset, se in summum rerum periculum non deducturum sed suppetias stato tempore daturũ; Perterritus

ideò

ideò Domitius dissimulato responso, fugā capere machinabatur; quod cum exercitus ex colloquutionibus cum fidentioribus perscrutatus esset, & in faciem ipsius trepidantis consilium legisset. Primores Milites secessum faciunt, & in quæstionem Domitij consilium adducunt, & vt quisque suæ saluti consulat, statuunt; hanc ignominiæ notam effugiunt Marsi, & fugæ consilio aduersantes à cæteris, recedunt, & vt constantiam, quam profitentur, ostendant, in munitissima parte Ciuitatis se recipiunt, tantaque dissentio cum reliquo exercitu oborta fuit, vt ad arma deuenerint, nec cessatum à pugna, donec detecta dissimulatione, & cognito Domitij consilio, illum Cæsari offerunt, & in eius potestate Ciuitatem, se seque dederunt cuius fortunam postmodum sunt sequuti, quod, & in suis commentarijs de bello ciuili lib. primo recitat. Ab his primo Marsi dissentire incipiunt, eamque Oppidi partem, quæ munitissima videretur, occupant, tantaque inter eos dissentio extitit, vt manum conserere, & armis dimicare conarentur, post paulò tamen, internuncijs, vltrò, citròque missis, quæ ignorabant de L. Domitij fuga cognoscunt, atque omnes vno consilio Domitium productum in publicum circumsistunt, & custodiunt, legatosque ex suo munere ad Cæsarem mittunt, se se paratos esse portas aperire, quæ imperauit facere, & L. Domitium viuum in eius manuum potestatem eras dare. *Cæsaris comm. de bello Ciu. lib. 1.*

De bello Marsico, seù Sociali, deque causis vnde motum fuerit, & prodigijs ante illud exortis.

CAP. VII.

AMicitiæ, & inimicitiæ Mortalium non sunt immortales; humana consilia mutantur tempore, reguntur vtilitate; quæ ad vicissitudinem vrget ratio, ex insurgentibus nouis ad odium impellit, cessantibus scilicet, quæ animum nutriunt, vt mutuis prosequamur officijs.

Dum Populus Romanus suis contentus legibus inuiolata iura socijs seruauit, pax, quiesque diuturna fuit, sic enim fœderis pacta in æquilibrio sunt posita, vt quæ socius à socio requirit, ipse exhibeat, sed cum ex prosperis fortunæ euentibus magnarum rerum successibus elata Romanorum superbia, senescente virtute, lasciuiret, cultus Iustitiæ, corruptis moribus, languesceret; ad deliciarum illecebras solum intentus, publicarum rerum cura postposita, torpor omnia obrepserat, Vnde primum inter Ciues contentiones, post modum externa manarunt bella, atque huius Belli causam refert Diodorus Siculus in fragmentis. *Diod. Sicul. lib. 37.*

Belli

Belli causa prima fuit, quòd Romani compositis, sobrijs, & continentibus moribus, per quos tantopere creuerant, ad perniciosum deliciarum,& intemperantiæ studium delciuerant; Hinc ob corruptelam orta Plebis aduersus Senatus seditione, cum deinde Senatus Italorum opem implorasset, & ei optatum illud Romanæ Ciuitatis Ius pollicitus fuisset, idque lege sancitum promisisset, cum promissio nihil Italis præstaretur, exarsit ex illis bellum aduersùs Romanos, consulatum gerentibus L.M.Philippo,& Sex.Iulio Olimpiade.CLX.

Quod vt qualitèr acciderit intelligatur, repetenda paulò altius res est.Iam diù gens nostra pro finibus Imperij dilatandis armis insudauerat,& cladibus,calamitatibusque attrita, quæ mala aducnerant, sustinuerat, quot enim tot bellis ex nostris ceciderint, superiora indicarunt, obliteratis tamen fœderum placitis ad inæqualia iudicabantur, & laborum, & facinorum memoria, & auxilia in omni apparatu bellico præstita, quibus ad fastigium Imperium deuenerat, iam absoleta,auctis vectigalibus, auaritiæ Dominantium inseruire, duplicem militum numerum dare, tributa noua pendere cogebantur; Neque hoc vno tantum malo, Marsi,Italique omnes premebantur, sed diuitum elata potentia, latifundia contra legum edicta per totam Italiam auxerat, quæ spoliatis antiquis possessoribus, colenda seruis addixerant,ob idque arua Ciuitatis, laresque deserere coacti; hoc vnum consilium,in tanta rerum acerbitate fuit, in Vrbem se recipere, quæ Imperij domicilium erat; Cum iam deuicta Africa, Asia, & Macedonia,penè Vniuersi Orbis dominatu potiebatur,ibi melius, & commodius vitam ducere arbitrabantur,eoque iure vti licere, sicque ex omni Italia concursus migrantium ad Vrbem in dies augebatur, vt Ciuitate potirentur,quam tantopere optauerant, illiusque Ciues ascribi,quod tamdiù rationibus suis accommodatum existimarunt, & de quo pluries conquesti fuerunt, vt Paterculus, Questos esse Italicos, ait, quod cum duplici peditum, equitumque munere fungerentur, Ciuitatis tamen Romanæ expertes essent.

Appianus lib. 1.

Paterculus.

Siquidem A.V.C. DLVIII. M. Catone, & L.Valerio Flacco Coss. nouum Ius Ferentinates tentarunt, vt latini, qui in Coloniam Romanam nomina dedissent Ciues Romani essent, cum autem Puteolani, & à Salerno,& Buxento ascripti Coloni, qui nomina dederant, ob id se pro Ciuibus Romanis ferrent, Senatus iudicauit eos Ciues Romanos non esse, vt apud Liuium.

Liu. lib. xxxiv.

Quod cum ipsis denegatum esset, & consilio præcaueri non posset hac arte assequi existimarunt; sedibus igitur,ac penatibus suis, furtim Romam traductis,clam in Ciuitatem irrepserunt, ibique vti Ciues censebantur,quod & aliud malum peperit, nam qui remanserant pro iam censitis,& commigratis eundem censum pendere, militesque eodem numero dare cogebantur. Vnde Socij latini nominis tanto one-

onere oppressi, vt Senatus huic licentiæ fræna iniiceret, & vt in suas quisque ædes redirent postularunt Lepido, & Flaminio Coss. A. V. C. D.LXVII & à Prætore Q. Terentio Culleoni Censori negotium datum, à quo duodecim millia latinorum Ciuitatem arripuisse inuenti sunt, quibus vt ad suas redirent sedes imperatum fuit, sed cum per hoc onera non alleuiarentur, vt legis edictum eliderent per fraudem excogitarunt. Ex alterius legis beneficio, qui sociorum domi liberos ex se natos reliquerat, Ciuitatis iura potiunda concedebant? qui filios, quos habebant, quibuscunque Romanis mancipia, ea conditione, vt manumitterent, dabant, à quibus postea manumissi Libertinorum Iura obtinebant, & sic qui liberos ex se natos domi reliquerat, & qui non reliquerat Ciuis Romanus efficiebatur. *Liu. lib. 12.*

Postmodum edicto autem spreto, promiscuè sine lege, sine stirpe in Ciuitatem Romanam transibant, exinde per aliam legationem iterū socij, & cum his Fregellani, Samnites, & Peligni conqueruntur, attestantes, quod si hoc permitteretur, infrà pauca lustra oppida, agrique eorum desererentur; nullumque militem (ob defectum Ciuium) dare possent, vndè ex S. C. C. Claudius legem edixit, vt socij in suas redirent Ciuitates, & ne quis, Ciuitatis mutandæ causa, quempiam suum efficeret, neuè alienaret, & si quis Ciuis Romanus factus esset, Ciuis non esset, & sic, ex legis præcepto, ad sua remearunt. Hæc cum ita se haberent, ageretque tribunatum P. Tiberius Graccus A. V. C. DCXX. subleuandæ Italorum miseriæ, patrocinium sumpsit, & luculenti oratione ad populum strenua eorum facta, fortitudinem, fidelitatemque recensuit, exprobrauitque infidelitatem, & inutilem seruorum numerum, & diuitum intolerabilem potentiam rememorando, eò deueniisse monstrauit, vt ad mendicitatem penè socios adduxerint, quippè qui omnia in suam redegerint potestatem; nam vt eorum possessiones quæ ex agris mulctatis illis aduenerant ampliarent, omni violentiarum genere vicinos solicitabant, vel pecunia ad vendendas, vel vi ad cedendas, & sic optimis agris tota ferè Italia denudabatur; & licèt, quibus possessiones auferebantur continuus esset ad Vrbem accessus, conquestus tamen eorum non audiebatur, qua de re penè ad desperationem adducebantur. *A. V. C. DLXXVI C. Claud. et T. Sepr. Coss.* *A. V. C. DCXX.*

Quibus malis, vt obuiaret Tiberius, se legem de agris diuidundis, Ciuitateque danda laturum spopondit, & ea promulgata, cum, vt ad effectum deduceret, post annum prorogari tribunitia potestas exposceret, ab optimatibus, qui ægrè ferebant priuari possessionibus, quas acquisierāt, interfectus, Ciuitatē Italis promissam dare minimè voluit. *Liu. lib. 58.*

Illo de medio sublato, paulò post, cum Caius Graccus eius frater eādem Prouinciam reassumeret, & qui ea lege agrorum suorum possessionem auertere viderant, P. Cornelium Cœpionem aduocarunt, quo vso Patrono eas se retenturos considerant qui, vt ea ad consonantiam

reduceret,& vtrique parti satisfacere pertractaret domi scelere interemptus fuit.

Appian. *A. V. C. DXXV.* Interim non defecerunt,qui ad agros defendendos, vt Ciuitatem peterent,Italicos concitarent,quod alacri,ac libenti animo acceperũt, isque præcipuus fuit M. Fuluius Flaccus Conf. qui legem proferre profitebatur,sed Senatus (re cognita) distulit ad finem suscepti belli eum implicans, donec anno consulatus expleto, captus, etiam intercideretur, eodemque modo cũ C.Graccus T.F. ex edicto Italis, atque Ciuibus Romanis ius suffragiorum communicasset, vt inferendis legibus suffragatores haberet, Senatus pariter, qui aduenerant abire, cæteri nè ad quinque milliaria Vrbi appropinquarent, iussit.

Inde cum vterque ab inceptis non desisteret, sed ad profectum adducere conarentur, Principum in se animos concitarunt, quos, vt effugerent, & à tumultuosa multitudine se eriperent, *Appian.* Graccus vltra Tiberim per manus proprij serui mortem recepit, Flaccus à tumultuantibus in Vrbe occisus fuit.

A. V. C. DCLV. Spe igitur potiundi intercisa, magno dolore Italia exarsit,& aliquãtulum à postulatis destiterunt, donec anno V. C. DCLV. A. Lucio Crasso,& Q. Mutio Sceuola Coss. de Ciuibus regundis, lex lata fuit, vt in suæ quisque Ciuitatis ius redigeretur, qua, Principum Italicorũ animum plurimum exasperarunt, vt ex inde defectionem cogitare ceperint.

His accessit inter equestrem ordinem, & Senatum dissentio; iam ex *Liu. lib. 70.* Romuli instituto, in omnes gradus Ciuium iudicandi potestas ad Senatores solùm aduenerat, mutilauerat illam, lex lata à T. Sempronio T.P. transferens in equestris ordinis cætum de pecunijs ob iudicandũ captis, iudicium, quo fortunas, vitam Patrum, & Principum in manus habebant, & in tantam potestatem elati, intereceptis victualibus pecu- *Florus lib 3. cap. 17.* labantur suo iure Rempub. & Senatus exilio Metelli,& dãnatione Rutuli omne decus Maiestatis amiserat,id ægrè ferens,omni vì nitebatur, crescentem audaciam confringere,& iudicia ad se reuocare; cum ecce *Plin. lib. 33. cap.* ex odijs priuatorum publica suscipitur causa, siquidem inter Ser: Cepionem, & Liuium Drusum ex anulo in occasione venali, inimicitiæ *Liu. lib. 71.* cæpere,& Cepio partes plebis,& Drusus causam Senatus fouendam suscepit,quam vt viribus tuerentur perniciosa spe largitionis, plebem concitauit, & Italicos Populos, spe Ciuitatis Romanæ potiundæ solicitauit, illisque adiuuantibus per vim, legem agrariam, & iudicialem, vt æqua parte (scilicet) iudicia penes Senatum, & equestrem ordinẽ essent, tulit; qua vtrique ordini parum satisfecit, neutri enim grata fuit, ob idque Consules necem illi machinabantur; qua, prodatione domi suæ ab incognito, sequuta, qui partes illius fuerant sectati proscriptionibus damnabantur: Vnde nostrates, iterũ spe frustrati arte Senatus delusi, desperata Ciuilitate, quã assequi aliter quam armis minimè

mè posse existimarunt, ad ea animum vertunt, sic Florus. Postquam ille domestico scelere oppressus est, eadem fax, quæ illum cremauit, socios in arma, & in expugnationem Vrbis accendit. *Florus cap. 8.*

Quid tandem facere debuerant Italici, ab Vrbe reiecti, cum refugerent, ad iura Ciuitatis non admissi cum postularent, vectigalibus non alleuiati, cum premerentur, cum onera pro Republica sustinuerint ab honore repulsi, nisi Romanorum ingratam perfidiam armis vlcisci, talesque se illis ostendere pro proprij iuris tuitione, quales cum eorum tuebantur visi sunt? quis eorum tolerantiam damnet? vel iustam defensionem inculpet? iustè igitur à Socio, à quo societatis iura obtuta viderant recesserunt, iustè arma sumpserunt, sicque eos Paterculus defendit.

Quorum vt fortuna atrox, ita causa fuit iustissima, petebant enim eam Ciuitatem cuius imperium armis tuebantur per omnes annos, atque omnia bella duplici numero se militum, equitumque fungi, neque in eius Ciuitatis ius recipi, quæ per eos in idipsum peruenisset fastigium, per quod homines eiusdem, & gentis, & sanguinis, vt externos, alienosque, fastidire posset. *Paterculus lib. 2.*

At quanta futura clades huius belli fuerat, prodigia vndique exorta indixerunt, siquidem teste Plinio circa initium huius belli, Alcippe mulier Elephantum, & quædam Ancilla Serpentem peperit, & Cicero primo de Diuinatione sequentia refert. *Plin. lib. 2. cap. 83. l. b. 3. cap. 3. lib. 8. cap. 57.*

Initio belli Marsici, & Deorum simulacra sudauisse, & discessisse Cœlum, ex occulto auditas esse voces, quæ pericula belli nunciarēt, & Lanuuij clypeos (quod aruspicibus tristissimum visum esset) à muribus esse derosos. *Henricus Fernerius de obstentis cap. 8.*

His etiam maiora refert Plinius, In agro, inquiens, Mutinensi montes duo inter se cōcurrerunt, vnusque aduersus alterum, rapido motu, & insuitato strepitu quatiebantur, quasi ad pugnā concurrerent, & cum quisque ad suum rediret locum, oppida, quæ in medio erant concussa ruerunt, & animalia ferè omnia occiderunt, & interdiù (nam pluries id accidit) nocte ferè semper, die postero fumi, vaporesque ignei ad Cælum protendentes visi sunt, spectantibus ad viam Aemiliam multis equitibus Romanis, & viatoribus rei nouitate adductis. *Plin. lib. 2. cap. 83.*

Et licet fidem non excedant, cum naturali ratione peragi possibile sit, nec præterea obstenta ex varijs siquidēm, vel terræ exalationibus, vel aeris impressionibus gigni, & produci effectus etiam maiores, probant Philosophi, quæ monstra sunt, quia rara; non ideo autem spernenda, cum longa obseruatione futuram cladem demonstrari pronuncietur, licet ea Herodes ista ratione deriserit; vt Ioseph Hebræus. *Ioseph de bello Iudaic. lib. 1*

Nihil nos, inquit, terreat rerum anima carentium motus atque arbitramini terræ congressionem alicuius futuræ cladis esse portentum, naturalia enim sunt, ipsorum etiam elementorum vitia, nullumque

D 2 dam-

damnum inferunt,nisi quod ipsa effecerint. Attamen natura ipsa verbosa est in tacitis monumentis, ita vt cum admirabile sit, quod productum est,aliud nos ex ostentis doceat intelligere.

Plutarc. in Sylu. Referantur tamen,& alia non minore admiratione digna,quæ fidem superare videntur;vt illa quæ Plutarcus in Sylua refert. Hastæ, quibus vexilla gestantur per se ignem emiserunt, tres Corui pullos in via productos deuorarunt, eorumque reliquias intra nidum retulerunt; mures suspēsum in Templo aurum corroserunt e quibus Æditui quādam cassæ fæminam ceperunt, & ibidem quinque enixa masculos, tres absumpsit;quod autem maximum fuit ex aere sereno,& omni prorsus carenti nebula,tubarum sonitus increpuit,acutas, & lugubres intēdens voces, adeò vt cuncti præ magnitudine timoris vecordes comprimerentur. Pro monstro etiam est,quod S.August.de Ciuitate Dei recitat.

S. Aug. de Ciuit. Dei lib. 3. cap. 23. Antequam aduersus Romam, sociale bellum, latium commoueret omnia animalia humanis vsibus subdita, Canes, Equi, Asini, Boues, & quæcumque alia pecora,quæ sub hominum dominio erant, subitò efferata,& domesticæ lenitatis oblita, relictis tectis, liberè vagabantur, & omnium non solum alienorum, verum etiam Dominorum auersabātur accessum, non sine exitio, vel periculo audentis, si qui de proximo vrgeret;quanti mali signum fuit, quod tamen malum fuit,etiam si signum non fuit.

Superarunt longè omnia mala,siquidem tum tremendum, & formidabile Romæ fuit, quale ante vnquam bellum fuerat ità vt Romanorū Imperium sub tanta mole ruere suspicabantur. Siuè autem à natura fuerint, siuè malorum Dæmonum arte, vt in cultu falsorum Deorum homines continerent,quod vel illusione,vel alio quoque modo eorum virtuti (sic Deo disponente) permisso,vel ab ipso Summo Deo prouenerint,vt Poeta de Ioue cecinit.

Terrificam capitis concussit tèrque quatèrque
Cæsariem, cum qua terram, mare, sidera quassat.

Omina fuerunt: Vult enim omnium rerum Opifex, quibus quotidiana viluerunt per insueta monere; Sic tremendi Iudicij diem per signa denunciare promittit, vt cum ea viderint homines, finem cogitando,à malis auertantur,iusto timore perterriti, ac pænitentiæ stimulis agitati

Damasc. retractent,quæ egerint mala,& bonorum operum fructu ad misericordiam Deum impellant, sic enim Damascenus dicebat. Ordinantur à Deo ad salutarem timorem imprimendum ob dira mala quæ comminari creduntur;sic Machab.2.superis illos ostentis terrebat,quæ illi rogabant vt in bonum conuerteret; & ne à veraci Philosophia aberremus, cogitandum, ad hunc præcipuum finem Angelorum ministerio hoc agi;& quatenus Cometa sit effectus naturalis, tamen Deus vtitur naturalibus effectibus ad hunc finem. De

De apparatu, & tempore, quo bellum Marsicum gestum fuit.

CAP. VIII.

EXasperatis (vtpotè qui spe potiundæ Ciuitatis frustrati) nostrorũ animis, in facinus illud exarserunt, vt cõtra Mundi Dominã, Victricemque insurgere viribusque quod alio pacto potiri nequierant, assequi cogitarent, iuraque armis vindicare, vt natura docuit, & ratio consuetudoque commostrat, ita enim Rotionalis adiuncta est irascibili potentiæ, vt ea, quæ ipsa suadet, tueatur, adspirantes ad Iura illius vrbis admitti, quam viribus auxerant, & cuius imperium toto orbe dilatauerant. Repulsam in iniuriam retulerunt, diù clamitauerant, omnique opere insudarunt, spe tandem destituti, ad arma conuolare contenderunt. Vt Liuius,

Irati Italici, ait, defensionem cæperunt agitare, eorum Coitus, coniurationes, orationesque in concilijs Principum referũtur, propter quod, & Seruius Drusus, etiam Senatui inuisus factus, veluti socialis belli Auctor. *Liu. lib. 71.*

Et quia ad tantæ molis apparatum proprias vires haud sufficere arbitrarunt, ideo quorum non dissimilis erat causa conuenerunt, vt fæderis vnitate compacti, iunctis viribus decertarent, sicque non solum, quos semper amicos habuerunt Marrucinos, Pelignos, & Vestinos, sed omnes ferè Italiæ Populos conuocarunt, vnde, & Florus declamat: Quid hac clade tristius? quid calamitosius? cum omne latium, atque Picenum, Hetruria omnis, atque Campania, postremo Italia, contra Matrem, & parentem suam Vrbem insurgerent; cum omne robur fortissimorum fidelissimorum Sociorum sub suis ipse signis haberent municipalia illa prodigia. *L. Florus lib. 3. cap. 18.*

Eaque de causa factum est, vt ab ipsis denominaretur, si quidem principium vnde exarsit dederunt, cum non æquo animo iniuriam tolerantes, armis, viribusque protendere, & ausi fuerunt, & alios suscitarunt, licèt postmodum ex confæderatione sociali, & ex Populis Italicum pro libito scribentium sit appellatum, sic Strabo.

Marsicum, inquit, ideò nominatum est bellum, quoniam à Marsis suscitatum fuerat, initium prælertim à Pompedio. *Strab. lib. 5.*

Fusius de eo scripserunt L. Cornelius Sisenna, & Alexander Ephetius, sed cum eorum scriptis facta etiam nostrorum illustria exciderint, aliqua in Epitome Liuiana, & in Floro lib. 3. cap. 18, & in Orosio lib. V. cap. XVIII. e in S. August. de ciuit. Dei lib. III. cap. 23; & in Cicer. de Diuin. lib primo. Velleio Paterculo, & Eutropio nostræ sunt commodatæ ætati. vberius Appianus Alexandrinus lib. 1. belli ciuil. *L. Florus. Orosius. S. August. Cicero.*

Paterculus. ciuil. & Diodorus Siculus pertractant, ex quibus contextum nostrum comprobauimus.

Eutropius Appian. Tenue principium ab vna natione exortum magnarum rerum molem contraxit; Siquidem accesserunt Peligni, Vestini, Marrucini, Picentes, Frentani, Hirpini, Pompeiani, Venusini, Appuli, Lucani, & Samnites, quibus operante Pompedio rem tacitè aggredi consilium fuit, & in die feriarum latinarum dum Consules, magistratusque immolabant, inter ipsa Sacra Consules occidere.

Cic. lib. 1. de leg. Macrob. lib. 1. Saturnal. c. 17. Budeus in lib. 1. de orig. Sigonius cap. 3. lib. 1. Florus c. 18. Appian. Solemne latiale in monte Albano latini cum Romanis confœderati quotannis agebant, neque enim Consules ante exire paludati in prouincias consueuerant, quam ferias latinas indixissent, atque ijs in Monte Albano, cum latinarum Ciuitatum Magistratibus operam dedissent, & facta euisceratione, sacrificiorum carnes distribuerentur; & ex ea gente Princeps sacrorum eligebatur.

Quod cum proditione dimissum fuerit, indè palam cætus haberi, coniurationesque fieri cæperunt, & ne fides fœderis nutaret, datis obsidibus solidarunt.

Prænouerunt (non à principio) Romani discordijs, & seditionibus occupati, sed penè cum etiam Sacrorum rituum cæremonijs, fœdera Asculi sacrarentur, & cum exploratores ab ipsis destinati, vt rem tacitè perquirerent, casu, in nobilem obsidem Marsorum, qui ibidem ducebatur inciderunt, quare Seruilius Piceni Proconsul illuc accedens, inter ipsa publica solemnia sacra excandescens, acri admodum obiurgatione vsus, in sui necem omnium iram concitauit. Ad nuntium trucidationis Seruilij, Senatus Fonteium cum copijs facinus expiaturum destinauit, sed pari fato accubuit, maiorisque incendij causa fuit, quippe quotquot Asculi Romani erant concessis in prædam eorum bonis, gladio perierunt, vnde tantus terror Romam inuasit, vt Populus sagum sumpserit, quod summæ mestitiæ indumentum erat.

Liuius lib 72.

Patefacta, hoc modo, seditione, in eo nostrates iuerunt, vt per

Appian. legatos rem agere destinarent, quarè miserunt, qui Senatui causas desertionis aperirent, illasque retulerunt in eorum congregandis pecunijs cupiditate, qua subditorum, collegatorumque animos à se auerterunt, & quod fœderum pactionibus spretis, vti seruos mulctabant, & vsque ad excoriationem exactionibus eneruarunt, eòque res deuenerat, vt optimi quique agri eorum fierent, qui violentia ab antiquis possessoribus abstulerant, quæ res in causa fuit, vt cultus reliquorum desereret; & Coloni alibi migrarent, attamen diminuto inhabitantium numero, eosdem illos etiam Milites dare, eundem censum pendere cogebantur, & cum pluries in Principum cætus declamassent, & ad æquale Ciuitatis Ius admitti postulassent, eorū querelas varijs artibus deluserunt, indignèque ob id esse, vt per eos

Ref-

Respublica administraretur, & ipsi, si postulata non assequerentur, armis sua Iura tueri, & iniuriam vlcisci esse paratos; Quam legationem non admissurũ Senatus, nisi resipuerint, respondit, re infecta abierunt, cùmque nihil proficere cognouissent bellũ maturarũt, & ad vsum Romanæ Reipub. cuncta dispoñũt. Consules itaque eo anno designarunt Q. Pompedium, Silonem, Marsum, & C. Aponium, Mutilonem, Samnium, & ex præcipuis Ciuitatibus collegatis Duces, ij autem fuerunt F. Afronius C. Pontidius, Marcus Egnatius G. Papius, M. Lamponius, C. Iudacilius, Ennius Asinius, Vettius Cato, P. Vintidius, Pontius Telesinus, Papius Mutilius, Letius Cato. *Diodor. lib. 42. Sigonius.*

Pompedio Consuli ab Otriculo ad Maris Adriatici litus omnemque ambitum Italiæ à Ponente ad Septentrionem in Prouinciam assignant, reliqua parte Apronio addicta, quorum imperio vt vnicuique sex ex Ducibus parerent, iusserunt.

Deinde habitus est Militum delectus Equitum, peditumque ad centum millia, sic Appianus.

Horum legatis querentibus se non admitti ad Ius Ciuitatis cum tamen ipsorum opera, & auxilio Populus Romanus longè, ac latè imperio polleat, Senatus ferocitèr respondit, si resipuerint, audituros se legatos, aliàs non; Ita verò frustrati bellum parant, habitisque delectibus conscribuntur peditum, Equitum ad centum millia. *Appian.*

En quam iustè ad arma? en qua arte parant? non ex subito inuadunt, sed palàm, publicèque ex indictione, cùm anteà scilicet in comitijs expostulassent. Sæpiùs in concilijs Principum causam eorum peroratam referrent; Patronos primarios Vrbis, Tribunos scilicet Plebis, Consulesque haberent, quos exauctoratos, aut necatos arte Senatus viderant, sic demum, cum sæpè allecti, sæpè eiecti essent, prouida consultatione bellum aggrediuntur; non ex insidijs illam Vrbem, quæ modo Carthaginensium victoria elata superbierat, aggredi machinantur, sed discussis causis, repetitis Iuribus, & ne quid ad Iustitiã belli deesse videretur, publicis indictis sacrificijs, vota superum, vt adessent soluerunt (mos siquidem ante motum bellum publica supplicatione piari erat); addunt denique vt repeterent legationem, hac circumspectione vsi in Socios, his artibus, vt quales hostes habituri essent Romani prænoscerent, qui, timore postposito, palam aggredi non vererentur. *Liu. lib. 71.*

Hæc omnia Ducis prouidentia, qui cuncta rimabatur Pompedius Marsorum gloria, & belli decus, cuius in periculis fortitudo, in agendo industria, in perficiendo celeritas, in dubijs prouidentia perspicua fuit; Hic percursitando impulit, & nactus imperium, molem belli struebat, & ex electorum, fortissimorumque Ducum consilio machinam administrabat, & sic confederatorum ad instar Reipub. vniuersa composuit, vt Senatum ex optimorum Ciuium cætu adligeret, magistratumque disponeret. *Appian. Lib. 1. c. 2.*

Et

Et ne vagarent in incerto Corfinium nobilissimam Pelignorum Metropolim,& nostrorum conterminam sociam, ex vno protoplasto natam communem omnium sedem designarunt,quam mutato nomine Italicam appellarunt.

Vrbs ipsa in perlonga planicie posita, fluuijs vndique rigua,ad quã per arctas Montium stricturas (qui ei circumsidunt,sepiuntque instar antemuralium) patet ingressus , ita dispositus à natura, quasi per ianuas aditus aperiatur,vnde,& postmodum Regio ipsa Valua nomen accepit;Aduersus insultantium bellorum munita incursus, cui, & Ciues munimenta murorum,& machinarum (quibus tueretur) adiecerunt,ipsa plena diuitijs,plena Populo,& ex omni genere frugum abũdans,de qua Diodorus.Erat inquit, Illustrissima, & maxima , & communis ab Italicis præfecta,Corfinium , in qua cætera,quæ magnam vrbem,& imperium confirmant,constituerunt, tùm forum permagnum, & curiam,& cætera omnia ad bellum necessaria copiosè , & pecuniæ multitudinem,& cibariorum largum commeatum.

Diodorus lib. 38.

Et paulò post.Itaque postquam suum Imperium,& omnia scitè (vt summatim dicam) ad imitationem Romanorum , & antiqui ordinis composuerunt,deinceps vehementiùs futuro bello incumbebant,cum quidem Italicam communem Vrbem nuncupassent.

Non deerant etiam ad fastigium Ciuitatis publicorum operum munimenta pro Ciuium cætu siue ad negotia pertractanda,siuè ad Scholasticas quæstiones discutiendas magnificè erecta , quæ communi ære sustentabantur , vt de lyceo Basilicaque illi adiecta à populo restaurata testatur lapis ad Ecclesiam S. Venantij non longè à Rodiano 12.mill.pass.iuxta ripam fluminis , & propè criptam , ex qua ad vsum Ciuitatis aqua deducebatur , quæ sic se habet.

RESPVBLICA. POPVLVSQVE
CORFINIENSIS
SACELLVM. LYCEIVM. VETVSTATE
DELAPSVM. ADIECTIS BASILICIS.
SVA. PECVNIA. RESTIT
DECRETO. DECVRIONVM

Fuit fabrefactum specus in Sinu Montis,qui interijcitur vndis fontis Aterni fluminis,& planicie,ex quo aqua ipsa ad Ciuitatem ducebatur, cuius pars,vt conficeretur ædemque iuxta & podium C. Alfius L. Terenno suam pecuniam legauit;vt ex lapide in Turri Ecclesiæ S. Pelini colligitur , cuius hæc est Epigraphe:

CAL-

CALFIVS. C. F. MAXIMVS
PECVNIAM. LEGAVIT. L. FERENNO
CERVFO. IS. ÆDEM. PODIVM
CRYPTÆ. PARTEM. FACIENDAM
CVRAVIT. PROBAVITQVE

His adde Deorum delubra, & operis magnificentia, & numero admiranda, vt intra murorum ambitum, trecentum viginti numerarentur, quorum quæ Deæ Magnæ, & Attini, scilicet solis (sic enim Phryges solem appellabant) præcipua erant, de quibus inscriptio insequens, quam in Palatio Episcopali in Terra Pentomæ inuenimus, memoriam facit.

Macrob. in 1. Saturn.

ATTINI. ARAM
LVNAM ARGENT
POSVIT. P. MARIVS
PHARETRA SACER
ACCADE. PRIMA

MINISTRA. MATRIS
MAGNÆ. MATREM
REFECIT. MAGNAM
ET. INAVRAVIT. ET
ATTINI. COMAM. IN
AVRAVIT. ET. BEL
LONAM. REFECIT

Mater magna Vesta, quam tellurem Veteres appellabant.

Erant, & Mineruæ, & Veneri sacrata Fana, vt ex inscriptionibus ibidem repertis.

MINERVÆ
SACRVM
C. DECIMIVS
COMMVNIS. LIB.
VITALIS
COLLEGIO. FRA
DEDIT

ACCIA
SACERDOS
VENERIS
MODIA
SACERDOS
VENERIS

Non solum Patrijs, sed externorum Deorum simulacris immolabant, sic etiam ISIDI Ægyptiorũ Deæ, quæ susceptrix appellabatur, cũ pro Iside terram intelligerent, cui vt victrici C. Pontius vota soluit, forsitan & Telesinus is fuit, pro aliqua victoria contra Romanos in hoc nostro bello obtẽta. Cuius voti memoriam lapis adhuc testatur, Puellæ effigiem præseferens, pectus, humerosque alatos, & brachia nudatæ, cuius manuum dextera galeam, sinistra viridantem lauri ramum, altero humerorum inhærentem sustentant, & mammis ad genua tegitur indumento, pedumque dexter globo innititur, sinister verò aerem verberat, & supra, infraque aliquot incisi sunt characteres, vt sequens Icon demonstrat.

VNde patet quantum Dæmonum cultui, & gentium superstitioni gens hæc fuerit applicata; quibus adde, quòd ne armis quidem pijssimi Imperatoris Iouiani ab ea auelli, & ad veri Dei cognitionem adduci potuerit, quin ob id supremum excidium, triēnali obsidione (Altissimo vindictam exercente) passa, solo æquata fuit, cum enim Sanctum Brundusinum Episcopum Pelinum non aliter intrà muros recipere contenderet, nisi, Religione abiecta, impietatem sectaretur, eũque renuentem gladijs ipsorum Ciuium confossum, martyrio coronarunt, cumque postmodum Romanus Dux obsidionem dissoluere cogitaret, ipse Martyr nocturna visione ad arma, & obstinatorum vltionem impulit, vt in actis eius fusius narratur.

Vita S. Pelini Episcopi Brundusini.

Quod autem de triennali obsidione ibidem dicitur, si verum est ad Valentiani tempora contigisse ad firmandum, cum Iouinianus octauo sui Imperij mense interierit. Certè siquidem est diù post sociale bellum, Corfinium floruisse, & sub Traiano Principe in tutela Sex. Cornelij nobilissimi Romanorum fuisse, testatur lapis in eodem Episcopali Palatio, qui sic se habet.

SEX.

SEX. CORNELIO
SEX. F. P. NEP. P. PRO-
NEP. P. ABNEPOTI
DOLOBELLÆ. METLIANO
POMPEIO. MARCELLINO
III VIR. A. A. A. F. F.
SALIO. PALAT. QVESTOR
DIVI TRAIANI PARTENICI
SEVIR. EQVIT. ROM. TVRM
III. P. R. COS. FLAM. QVIR
CORFINIENSES. PVBLICE
PATRONO.

Modò præclaræ huius Ciuitatis amplitudo vix inter ruinas cernitur, & præter Oppidum Pentoma nuncupatum, quod sub ditione Episcopali est, vt scilicet, qui fidem Christi, Episcopûque recipere annuerit, sub ipsius perpetua ditione maneret, & templū quod magnificè à Valentiano erectum fuit, quod Cathedra Valuenfis est, nihil aliud appareat inter rudeta præter hæc, quæ attulimus, & quæ inferius ad antiquitatum inuestigatorum gratiam allaturi sumus. In Turri Maioris Ecclesiæ sic inscriptum conseruatur in lapide.

Q. CAECILIO
Q. F. PAL. OPTATO
VIXIT. AN. II. ME. VI
Q. CECILIVS Q. ET. VII. L
HERMES. SEVIR. AVG
ET. LICINIA. REPENTINA
PARENTES. PIISSIMI. POSVER
T. Q. CECILIVS. Q. F. PAL
PELINVS. FRATRI.

Est & sepulcralis Epigraphe de eodem Optato, cuius nonnulla integra verba, vt & lapis abrosus, & ratio carminis postulat desiderantur; quam Pompeius Sarnelli verbis interpositis, ijsque (vt dignoscantur) diuerso à me charactere signatis, sic legendam esse arbitratur.

HIC IACET OPTATVS *Speciosus* NOBILIS INFANS,
CVI PRECOR, VT CINERES *Lilia* SINTQ; ROSÆ.
TERRAQ; *Quæ* MATER NVNC EST, SIBI SIT LEVIS ORO,
NAMQVE GRAVIS *Nulli Vita* FVIT PVERI.
ERGO *Quem* MATRI POSSVNT PRÆSTARE PARENTES
Hunc TVMVLVM NATO CONSTITVERE SVO.

E 2 Sed

Sed satis,vt huius nobilissimæ Ciuitatis monumenta referremus,digressi sumus,vnde ergo excessit,oratio reuertatur oportet. Dum itaque tanta rerum Moles struebatur, & bellici furoris ignis æstuaret, propè iam Romana mænia Vrbis,eo timenda quod intra ferè viscera periculum minitaretur;non segnior stetit Senatus, sed vndique collectis exercitibus, Consules designauit Sex. Iulium Cæsarem, & L. Marcium,& vt inundantium coniuratorum copijs obuiarent;ne dum vno loco acie demicaretur,alibi opprimerentur,& vno eodéque tempore, & quò belli apparatus vrgeret occurrere, resistereque possent, cuique Consuli cum copijs sex legatos assignarunt. Sex. Iulio Cæsari Coss. L. Iulium fratrem P. Lentulum T. Didium, Licinium Crassum, Cornelium Syllam,& Marcellum Lucio Marcio altero Cos. G. Pompeium Strabonem,Q. Cepionem, C. Perpennam, C. Marium, & Metellum Valerum Messalam.

His enim ex selectis, optimisque Ducibus prouinciam demandarunt,vt eorum solertia,& experimento comprobata fortitudine, robustorum hostium vires superarent, & tanti belli apparatus, celeri facinore destrueretur, & eorum cuique partem Militum, quos non minori,aduesariorum numero collegerant, assignarunt; vt sic ad bellum exorti tumultuantium impetum rumperent, victoriamque certam reportarent.Talis amborum industria, & cura in colligendis viribus,quibus,vtquæ imminebant euitarent,& sua Iura tuerentur,fuit. Annus verò quo inceptum, si ex Consulatu Sex. Iulij Cæsaris, & L. Marcij Philippi numeretur (in quo Historici vt plurimum consentiunt) Is ab V. C. DLIX.fuit, sic enim Appianus, & Orosius, à quo qui abberraut digestam per Consulares annos temporum rationem parum accuratè nouerunt;cum secundum Sigonij computationem illo anno acciderit.

A. V. C. DLIX.

Cæterũ,vt memorabile, & atrox, ità non diuturnũ nec plurimorũ annorum circulo,quã quinque protractũ,sic enim S.August. de Ciuit. Dei. In quo bello Italico,inquit Romanis sepè victis, vbi & duo Cõsules perierunt,& alij nobilissimi Senatores non diuturno tamen tempore tractum est hoc malum,nam quintus eius annus finem dedit;cum quo, & Eutropius consensit. Creatis itaque P. Seruilio, & Appio Claudio Coss. hoc fine conclusa sunt duo bella funestissima sociale Italicum,& ciuile Sylleianum, hæc per annos decem tracta sunt.

S. Aug. de Ciuit. Dei lib. X. cap. XXII.

Eutropius

In quo non habuit rationem ad annum, quo sociale inceptum fuit, sed ad quem pertractum,& quod inter vtrumque intercalatur reiecit, siquidem si connumerasset, duodecim affirmasset, tot enim ab anno V.C.DCLIX. ad DCLXX. intercedunt.

De

De Conflictibus, pugnis, & belli fine
CAP. IX.

AEstuabat Italia tanta Militum multitudine, exercitibusque collectis, qualisque rei euentus futurus foret animis pendens expectabat. Romanus Miles fælici suæ fortunæ cursu, prospera sibi nunciabat. At *Italus* nec vincere nescius, nec in armis nouus, & iustitiæ causa, & validis viribus victoriam sibi parabat, & cum scirent, magni momenti esse amplas res perficere, & victoriam ab hostibus pugnando referre, multò tamen maiorem peritiam, & cautionem requiri, vt ea, quæ præclarè gerenda sunt, rectè, & commodè vsurpentur; propterea quisque vt ad consummationem incæpti propositi, & ad finem incæpti operis faciliùs deueniret, castra sua ordinatè disponebat, hisque paratis ad imperium Ducis, ad destinatas Pronincias quisque iter arripiebat.

Primus itaque occursus Sex. *Iulij* Cons. fuit qui aduersus Vectium Catonem *Italum* Ducem non longè ab Æsernia copias direxit, quas cum alacri animo Vectius conspexisset, obuiam factus aciebus ad pugnam dispositis adeò pari animo, & virium ostentatione, ad conflictũ cucurrit, vt primo impetu inimicos profligaret duobus millibus occisis, & Consulem ad Æserniam reparare compulerit, quæ Ciuitas adhuc in Romanorum fide se continebat sic ex Sabellio.

Primus omnium ab initio Sex. *Iulius* Cæsar à Vectio Catone acie victus, duobus millibus in prælio occisis, in Æserniam est compulsus, quæ Vrbs adhuc in fide Pop. R. erat. Hoc prospero rerum euentu, cætera faciliora auspicatus Vectius, veloci cursu, inimicos insectando, ad Æserniam deueniens, illam obsidione cinxit. Ad res præclarè gerẽdas, plurimi momenti celeritas est, & nihil magis Dux quam celeritatem, & indefessam curam in agendo, & consultando sequi debet, quia breui momento summa verti possunt; dum *Interim* Inimicorum vires, & animi conseruntur, ad eius rei famam, nostrorum animosa multitudo audacior facta, cum Albam paritèr Romanorum sequi fortunam prænoscerent occurrerunt, & ad illam confidentes Copijs vallarunt, vt Liuius

Liu. lib. 1. 22. Sabellius Æned. Appian. Leonicus de rebus Turcicis lib. 1. Liu. lib. 70

Æsernia, inquit, & Alba Colonia ab Italicis obsessæ sunt. Hæc Marsorum præcipua Ciuitas nostrorum fortunam, aut abhorruit, aùt sequi maluit, siquidem cum latini nominis esset, in eo continebatur, & aùt ad Iura Ciuitatis Romanæ potiunda aspirabat cùm speciem quidem ipsius retineret, ex lege Cassij, qua fœdus cum latinis initum fuit, vt ad rogationem, & arbitrium Magistratuum Ciuitatem adipiscerentur, neque omninò cum suffragio, neque prorsùs sine suffragij latione; sic ex Carolo Sigonio.

Lib. 1. cap. 4.

Habue-

Sigonius de antiquo iure Ital. lib. 1. cap. 4. Habuerunt etiam ante legem Iuliam, bellumque Italicum ex fœdere Cassiano ius suffragij latini, aut certè speciem quandam suffragiorum, cum id potius precarium esset Magistratuum beneficium, quam optimum Ius suffragij. Aut enim cum ibi duæ legiones Romanorum morarentur, vt in fide persisteret, violentia Militum, & timore compulsa, coacta fuit à Romanis non discedere; cæterùm si obsidio dissoluta aut in manibus nostrorum deuenerit incertum adhùc ex Historigraphorum relatione: Ex Diodoro tamen argumentum sumi potest non fuisse captam, dum enim Vrbes socias recenset, quæ captæ fuerunt inter illas Albam non refert. *Diodor. Siculus, lib. 20.*

Coss. itaque rebus ità prosperè gestis de Vrbis socijs, quæ captæ fuerunt Soram, Arpinum, & Sereniam recuperauit. Æsernini autem intra mænia constituti, contra aggressionem munimenta parando, diù resistere arbitrati per aliquos menses se continuerunt, animosiores ex Militum, annonæ, & armorum copia effecti, oppugnationem acritèr sustinuerunt, in quorum auxilium, vt in fide continerent; & obsidio dissolueretur L. Iulius Cæsar nouus Cos. castra mouit, & quamquam validis copijs munitus Samnitum occursum superare non valuit, in cuius certamine, cum acie pugnatum esset, victus, maiorem partem exercitus amisit; sic enim qui iam penè deleti à Romanis, etiam insurgunt, victoresque efficiuntur, vt verificetur illud Taciti; fortes, & strenuos etiam contra fortunam insistere, spei timidos, & ignauos ad desperationem formidine properare. Itaque pugnam postmodum restaurare paratus, nouis Militibus exercitum reparare aggreditur. *A. V. C. DCLX.* *Liu. lib. 72.* *Tac. lib. 2. historiarũ*

Hoc nouo accessu magnum augumentum res nostræ sumpserunt, cum quidam Nolæ à L. Posthumio Prætore tenerentur, eam à C. Papio oppugnatam, cum per insidias in deditionem (Prætore occiso) recipisset, ad duo millia Romanorum militum, qui in potestatem eius venerant, qui se voluntariè illius partes secaturos promiserant, recepit; reliquos carcere, & fame consumpsit. Quem C. Egnatius parum imitatus est qui cum pari exemplo Venafrum occupasset, quos ibidẽ inuenit hostes trucidauit; inde cursum victoriæ prosequendo Castabiliam, Minturnam, & Salernum expugnauit, & agrum Nocerinum deuastando, proxima loca terrore concussit, illisque in decem millia peditum, & mille Equitum mulctatis, absque alia noxa reliquit. Modò auctus viribus, victoriæ cursum prosequendo, ad maiora animum protendens, oppugnationẽ Acerræ præmeditans, iuxta eam castra locauit. Quod cum Sex. Cæsar præsentiret. vna cum decies mille militibus Gallis, & mille Equitibus Numidis in auxilium venit, in cuius conspectu aciem disposuit; At C. Papius cum Hostem maiori Militum numero superiorem cognouerit, aperto Marte fortunam belli committendam minimè iudicauit, sed cunctatione agendum; ingeniũ enim plusquam vires in prælio præualere optimè nouerat; Nã multa, *Liu. lib. 73.*

quæ

quæ vno impetu superari nō possunt paulatim superantur. Ideoque cū Venusij. Osinta Iugurtæ Humidorum Regis filius contineretur, è custodia eductum purpura, & regijs insignibus indutum Humidis Equitibus ostendit, ad quem, relicto Cæsare, maior eorum pars venire cōtendit, quod cum Cæsar presentiret, reliquos ad propria compulit remeare. At Papius non ea postmodum circum spectione visus, elatus, cum ad sua desideria præcogitatum successerit, inconsideratè & nimis properantèr in Hostem irrupit, sed ab Equitum acie, quam Dux in occursum opposuit fractus, sex millibus ex suis ammissis, spem victoriæ conceptam improuida celeritate prostrauit; Plerumque enim prudens dilatio, cum se demùm opportunè obtulerit, vtilitatis plurimum affert. Studium enim, & nimia properatio vbi nec decenti, nec suo tempore proferuntur, multis rei conficiendæ spem intercidit, ex quo facto Sex. Cæsar iter, quo Acerræ appropriare posset, sibi aperuit.

Plutarc. in Saturn.

Salustius in Catilinam.

Procopius de bello Gotorum lib. 1.

Quod quidem damnum improuida paritèr. C. Perpernæ pugna compensauit. Siquidem is cum P. Presentio ex nostratibus certamen obtulisset, ex decem millibus, quos secùm in castris habebat quatuor millibus trucidatis, & reliquis cum dedecore armis spoliatis, turpiter victori cessit, & meruit, vt Rutilius Cos. eum dignitate exueret, in eiusquelocum Ducem ex, qui reliqui fuerant, militibus. P. Marium substitueret, parique exemplo M. Lamponius L. Crassum, postquam octingentos ex suis trucidasset, ad Hidrumentum vsque profligauit.

Exinde cum C. Iudaliciùs exercitum per Iapigiam duceret Venusia, & Canusia, multaque aliæ Ciuitates se se dederunt, in quibus Romanos, quos inuenit, occidit, aut Seruos ad vsum belli reseruauit.

Dum hæc agerètur, vt faciliùs in nostros victores irruptio esset, P. Rutilius Cos. & C. Marius eius legatus, pontem ad amnem Lirim erexit, vt ad alteram fluminis ripam commodiùs copias traijcere valerent; quod cum præsensisset C. Vectius illicò copias illuc direxit & in alteram partem, quò C. Marius exercitum ad pontem collocauerat, castra posuit, re vera, vt ex insidijs Consulem aggrederetur, quibus positis, altero mane cum transmisisset ad alteram fluminis per pōtem Rutilius copias, prosiliens in eas irrupit, & impetu facto, partim gladio peremit, & alios qui vitam reparare fuga cogitarunt in flumen proiecit. Consul ipse sagitta in capite confossus interijt. Quod tardè C Marius ex cadaueribus occisorum, quæ flumen asportabat, vt cognouit, suos per pontem transuexit, vt castris Vectij parum munitis potiretur. Vnde Victor ipse in loco conflictus ea nocte castrametari coactus fuit, mane autem stationem aliam reperit, tantumque se à Mario elongauit, vt commodè ille occisorum cadauera colligere, & Romam transportare valeret, quod tantùm Vrbi terrorem intulit, cum Nobilium, & consulis corpora inspexissent, vt Senatus extra Vrbem contegi imperauerit, vnde Populus Sagam sumpsit.

Quod

Quod in festo Deæ Matutæ, quod tertio Idus Iunias colebatur, in VI. fastorum contigisse refert Ouidius, siquidem ad bellum iturus Consul, cum Vatē cōsuluisset, talē ab eo responsum accepisse testatur.

Ouid. VI. fastorum.

Hanc tibi, quò properas, memorant dixisse Rutili:
Luce mea Marso Consul ab Hoste cades.
Exitus accessit verbis, flumenque Tholeni
Purpureum mistis sanguine fluxit aquis.

Locum istum Paulus Marsus, nostrorum licet eruditissimus, parùm accuratè dicit, Tholonium pro Liri positum, quod eo etiam nomine appellaretur, vel pro Tholenti à Tholento, qui per Picenum transit, vterque tamen error est, & quamuis ipse gentis nostræ fuerit parùm eos nouit. Siquidem Tholonius est, qui supra Taleacotium fontes habet, & inglorius per planum transiens (quippè æstiuis caloribus penè aliquādo exiccatur) & Reate per vallem Equiculorum arctis aquis peruenit, & quem Strabo lib. 1. primum Anienem appellat.

Primus quidem Anio ex Alba decurrens, præter Latinam Marsorum Vrbem, & propinquum illi campum, quousque Tiberim intret, inde Nar, & Tenas, & alij qui per Vmbriam labuntur fluuij eidem miscentur Tiberi, Qui, & Saltus modò dictus, Tarano iungitur.

At Ouidius breuitati studens, vel poetica licentia vsus, aut ob fontium vicinitatem, siquidem mille passus distant; originatur enim Liris supra Oppidum Cappadociam, quod vix tanto spatio elongat ? à Scaturigine Tholonis, quæ infrà Vereculam Oppidum, cumque eodem recurrente tempore conflictus Didij acciderit vtramque pugnam in eodem loco fingit, sic addens.

Proximus annus erat Pallantide cæsus eadem
Didius hostiles ingeminauit opes.

Siquidem Didius, vt auxilio Albensibus obsessis, qui pro Romanis tenebantur, esset, cum copijs occurrit, & ad ripam Tholonij cum nostratibus certamen inijt, & ipse cum suis eo bello cecidit, factumque est vt cum paruum sit flumē occisorum sanguine mistum purpureas ostēdisset aquas. Is locus fuit, vbi transactis iam seculis, Carolus primus Andegauensis Neapolitanus Rex cum Corradino Vngariæ Rege qui magno exercitu, vt paternum Regnum recuperaret, aduenerat, acie demicauit, & memorabili conflictu victoriam reportauit.

Nec tot aduersis destituuntur Romani, sed inconcussa virtute, sic damna substinuerunt, vt ad ea reparanda, & ad gloriosa facinora aggredienda se præparauerint.

Nam L. Cæsar qui cum Samnitibus malè pugnauerat, vt cladem quam

quam sustinuit,repararet,(nouo comparato exercitu) magna militum manu,vt opus iam inceptum perficeret; Iterum Æserniæ obsessæ appropinquauit,& cum Samnitum, & Lucanorum copias obuiam haberet,cum illis atrox certamen renouauit,& strenuæ fortiterque pugnãdo,hostium agmine dissipato, multa millia ex illis trucidauit, ex Phighio in annal.lib.3.cap XX. At L. Cæsar Consul post cladem reparato exercitu contra Samnites,& Lucanos felicitèr aliquibus cæsis Æserniæ pugnauit. Et tanta suorum militum animos hæc parua victoria lætitia impleuit, vt communi omnium voto præ gaudio Imperator fuerit appellatus,sic Alex. ab Alexan. *Oros.lib.V. cap.XIIX.* *Phighius in annal. tom.3. lib. XV.*

L. Cæsar,inquit,C. Cæsaris pater,quod Syllanicis temporibus multa Samnitum,& Lucanorum millia ad Æserniam interfecisset, ab exercitu Imperator est appellatus.Et cum ad Senatum rem detulisset, tanta Romæ lætitia fuit,vt deposita saga,vestium ornatum Populus reassumpserit. Nec ideo Æsernia liberatur, sed duriùs à Vectio circumsepta fame, alijsque necessarijs, cum premeretur, nèc protrahere amplius obsidionem posset,composito fœdere, in nostrorum manus, cum suo Marco Marcello se se dedit.ex qua L.Scipio,& L.Attilius Romani Ciues,seruos se mentientes liberè euaserunt, sic Liuius *Alex. ab Alex. dierũ genialium tom. 1. cap. 2.*

L. Cæsar,inquit,Cos.feliciter contra Samnites pugnauit,ob eam victoriam Romæ Saga posita fuit,& vt varia belli fortuna esset, Æsernia Colonia cum Marco Marcello in potestatem Samnitum venit. Rutilio Cons.interempto,Sex. Cæsar cũ suffectus esset, & Comitiorum tẽpus adesset,cumque Magistratum ambiret, & bellum haud ea animi promptitudine administrare criminaretur; sed remisse operare, vt est ambitionis effectus,promptus,& feruidus vbi placere cognouerit, remissus,& tepidus vbi putatur displicere. Honor.n. vt ait Cicero alit artes omnes,incendimur ad studia gloria,iacentque ea semper,quæ apud quosque improbantur,iustũ est.n.vt illi consequantur stipendiũ,qui pro tempore suum commodare reperiuntur obsequium. Vnde cura belli C.Mario,& Q.Scipioni demandata illum Senatus ad vrbem acciuit. quod vt cognouit Q.Pompedius,vt veterem simultatem, quæ inter eũ, & Scipionem intercesserat,exerceret,illum circumuenire ex proposito decreuit,fugam ex castris componens ad illum venit, in eiusque manibus victoriam belli ponere, si quà iter monstraret insequeretur persuasit,& suos cum illius copijs coniungeret, & vt pollicitis crederetur duos seruos purpura indutos,quos nobiles Marsos finxit obsides dedit,& plumbi laminas auro tectas, pignora consignauit. Dolum an virtutem quis in hoste requirat? sufficit vt iustè bellum suscipiatur, si quis autem aperto Marte, vel ex insidijs hostes aggrediatur nihil ad iustitiam refert. *Liu lib.73* *Cic.Tuscu lanarum quest.* *Virg. Aeneid. S. Augustinus.*

Sic Scipio nimia facilitate se, suosqe perdidit, nam collem Pompedius ascendens,dato signo, ex repositis locis erumpentes Milites, in-

eum irruere fecit, & captum cum suis trucidauit. Ad hæc reparanda Sex.Cæsar cum triginta millibus ex Senatus decreto iterum mittitur cumque per inuia,& aspera exercitum duceret, ab Egnatio circumuentus ad flumen, per quod vno dumtaxat ponte transibatur; sistitur, & acie pugnare compellitur, in quo conflictu cum maiorem partem exercitus amisisset,vix fuga cum ijs qui reliqui fuerant Theanum se recepit,exinde auxilijs à vicinis socijs habitis, exercitum instaurauit, & propè Acerram (quæ adhuc obsidebatur) castra locauit.

Interim C.Marius,& Cornelius Sylla,cùm aperto Marte, acie cum Marsis nostris dimicare parum auderent,fugam componunt;vt illos insequentes ad præparatum insidijs locum,quà vitium palmitibus simul vinctis viam instruxerant adducerent,quorum nexus,cum vix superare valuerint sex millia ex nostris ceciderunt,qua fraude indignati, Mario exprobrando pluries ad certamen prouocarunt, quod is semper consultè distulit. Vnde Dux Pompedius illum his dictis insultasse refertur.O Marì experire si verè,qualem te existimas,Imperator es,nunc locum pugnæ,nunc conferere tempus,si fraude vicisti,armis (vt decet Militem) vtere;cui Marius, & tu Pompedi egregij Ducis munus non exerces,si me inuitum ad arma cogis hoc procax dictum, Dux Marsus ægrè ferens,more belluarum machinatione deceptus Romanum lacessiuit,vt quam circumuentus amiserat, armis gloriam repararet. Sed Sagax, & qui norat Marsorum pectora laboribus, periculisque susceptis nō deterreri,sed immobili firmitate persistere,pari rēspōso delusit.

Nunc Itali Duces,sparsim conferere non profuturum iudicātes,onerosum plures exercitus habere; perquam vtile fore & fortiora agmina esse si pauciora consistant.Iudalicius Aphranius, & Ventidius iunctis copijs Gn.Pompeium aggrediuntur,qui in fugam actus, Firmium se recepit,tū alijs ad alia facinora diuertētibus,solus Aphranius Firmium Ciuitatem circumsepiendi curā suscepit.Vbi Pompeius aliquādiu donec suppetias haberet se continuit;inde auctus viribus foras exercitū ducens in aggressores inuehitur,& inito certamine pari animi fortitudine vterque exercitus dimicabat, diùque anceps victoria fuit,quousque Sulpitius aduenìens,ex alia parte Italos premendo, castra etiam eorum combussit.Aphranius eo certamine fortitèr pugnans,cecidit,reliquis in fugam versis Asculum præsidium fuit, quos Pompeius insequens obsedit Quod cum præsensisset Iudalicius amore patriæ incensus,illuc ire contendit,& per internuncium ciuibus admonitis, vt statim,atque castra Pompeij aggredi viderent,accurrerent; cum id Ciues negligerent,ipse per hostium agmina, armis sibi viam aperiens, Asculum peruenit,& trucidatis quos suæ factioni aduersarios nouit parato sibi rogo,& epulo cū Amicis sumpto,veneno vitam finiuit.Gneus verò Pompeius,vt Liuius ait, Picētes prælio fudit,& obsedit propter quam victoriam Romæ prætexta, aliaque Magistratuum ornamenta insignia sumpta sunt.

Liuius lib. 29.

Nec

Nec fortuna belli cessit, imò magis ingruebat, nam Vmbros, & Marsos Aurelianus Plotus, & Porcius Prætor vicerunt, & C. Sylla Samnites, & Gn. Pompeius Vestinos in deditionem receperat, & dum L. Portius cons. prosperè cum Marsis iterum pugnam iniisset, dum castra eorum expugnare nitebatur, in ea oppugnatione cecidit; varios exinde congressus & varios etiam belli euentus successere, qui inordinatè per historicos, & per Liuij Epitomatorem ad notitiam tantum referuntur.

Vnde Italia plurimùm cæde, & sanguine fœdebatur, iamque etiam Etrusci & Vmbri, & alij finitimi Populi, qui alteram Vrbis partem incolunt defectionem parabant; quibus nostri, vt in societate manerent, & in proposito roborarentur auxiliares copias miserunt, in quorum occursum cum Gn. Pompeius Cons. venisset, vno certamine octo millibus illorum occisis, reliquos fuga perdidit.

Cumque ex omni parte Ditio Romani turbaretur Imperij, & vniuersa Italia subuersa, caput contra Mundi Dominam erigeret, & armis insultantem audaciam prostrare parum proficere, imò acrius insurgere, & fortius vrgere videbatur; & Romanorum animos iam timor auerterat. Quarè eo sunt consilio vsi, vt clementia flecterent, quos viribus superare nequiuerãt, ne indeteriùs res laberetur; sic docet Tacitus; sæpè honestarum rerum causas ni iudicium adhibeas, perniciosi exitus consequentur, prudentia. n. rerum magistra potius cõsilio, quàm certamine hostes subuertere docuit. Sic Cicero dicebat. Non viribus, vel velocitatibus, aut celeritate corporum res magnæ geruntur, sed consilio antiquorum, & scientia. *Tacit. Annal. lib. 17.*

Itaque prius præsidio maria, quæ à Cuma ad Romam sunt muniri, & libertinos cingulo Militiæ donari iusserunt, postmodum L. Cæsar cons. ex S.C. legem tulit, vt qui Populi in eam diem, in fide permansissent, Ciues Romani essent, cuius beneficio, vt vterẽtur Etrusci, & Vmbri se continuerunt, & Marsi, qui principium bello dederant in fide pariter redierunt sic ex Lucio. Ipsi nuper à L. Murena, & Cecilio Pinna legatis fracti prælio pacem petierũt, & ad Ciuitatis Iura admissi. Quorum exempla, & finitimi quoque Populi imitati ad Ciuitatem ipsam admissi sunt, sic Velleius. Paulatim, inquit, recipiendo in Ciuitatem qui arma aut non ceperãt, aut deposuerãt, maturius vires refectæ sunt. *Lucius lib. LXXI.* *Velleius lib. 2 I. ad AVC.*

Deserta planè, cum ab armis tot populi recessissent, & in Ciuitatem lege Iulia admissi essẽt, communis Italorum causa videbatur. At Pompedius noster immobilis laborum, periculorumq; susceptor haud desistere ab incepto bello expedire putauit, tùm verò, magis recollectis vndique copijs, & seruis etiam ad arma vocatis, Corfinium haud parũ tutum pro tuendo Imperio locum deserendum, & ad Samnitum Ciuitatem (eo anno captam) Æserniam, sedem collocandam arbitratus, bellum veriùs instaurare cogitauit, sic Diodorus. *Diodor. lib XXXVII*

C. Casconio Iapigiam misso, sæpè victi sunt, atque ita superati, & ex

multis pauci relicti communi licentia, communem deserunt Vrbem Corfinium; Quoniam Marsi, & omnes finitimæ gentes defciuerant ad Romanos. Confederunt autem in Aesernia Samnitum, creatis sibi quinque Ducibus, quorum vni maximo Q. Pompedio Siloni Imperium crediderunt, propter eius imperandi virtutem, atque gloriam, de communi Ducum sententia magnum exercitum comparauit, adeò vt vniuersi cũ ijs qui iam erant, fuerunt circitèr triginta millia; præter hos congregauit seruos, & libertate donatos, & vt tempus ferebat armatos, non multò pauciores decem millibus, & equos mille.

Inter hæc nimia Cluentij ad pugnam cum Sylla properatio tristem peperit euentum, is cum castra appropiasset, primum à Sylla discedere actus, postmodum cum audacior (maiori numero militum) effectus esset, certamen appetijt, quod cum pari voto Sylla exoptaret, & vtraque castra disponerẽtur à Gallis Militibus derelictus, impetu Syllanorum, agmine dissipato, in fugam versus omnem penè exercitum (ipso etiam perempto) perdidit, & qui ex conflictu remanserant Nolam contendere. Cum ipse Sylla omnes suos seruasset, vt Orosius

Orof. lib. 5. cap. 16. Tamẽ, inquit, à L. Cornelio Sylla, qui inter alia facta egregia ita Cluẽtium hostiũ Ducem cũ magnis copijs fudit, vt ex suis neminem amiserit. Inde Nolam adorsus, eam nactus cum in fidem recepisset (spreto fœdere) depopulatus est, & subactis Hirpinis, in Samnites arma vertit; cumque eorum exercitum vno pariter certamine superasset, Boianum contendit, vt eum obsideret, cumque validissimis propugnaculis munitum cerneret, manus Militum ad obtinendam fortem munitionem ex aduerso misit, & cum captam, ex flagrantis flammæ signo, pro vt imperauerat) cognouisset, ex altera parte aggressus, vim talem intulit, vt (licet longo certamine) in potestatem tamen receperit, quo etiam tempore C. Casconius iterum Samnites superauit; Ex quibus euentibus Æserniam oppugnare festinant, & cum ibi totius belli ratio esse videretur, iunctis exercitibus, numerosiores copias pararunt, qua tandem post longa certamina, multo profuso sanguine potiti sunt, & vt ab Italorum incursibus tutam redderent, Militum præsidio, & propugnaculis munierunt, quam Itali Duces noua circumuallatione cinxerunt, & ni Sylla præstò fuisset, facile recuperassent, sic Orosius

Orof. lib. 5 cap. 16. Eutropius lib. 5. Interea, inquit, L. Sylla Prætor, cum viginti quatuor cohortibus vbi arctissima obsidione Romani Ciues, Militesque premebantur maximo bello, & plurima cæde hostium, Vrbem, sociosque seruauit, Adhuc etiã Gn. Pompeius in obsidione Asculi tenebatur; quod cum strictissimè cinxisset, superatis obstaculis, validissimè cepit, in quo maximus ille noster Dux Pompedius strenuissime pugnãs cecidit, sic ex Liuio. Asculũ à Gn. Pompeio captum est cæsis à Mamereo Emilio legato Italicis. Sillo Pompedius Dux Marsorum author huius rei in prælio cecidit.

Huic casui annectere debemus C. Vectij fortissimi Ducis paulò antè

tè interitum, qui à Gn. Pompeio in certamine apud Firmium captus cum ad conspectũ eius duceretur, seruus qui haud Domini sui opprobrium, captiuitatéque sustinere poterat, gladio prius confodit, quam sibi eadem nece consuleret, vt Seneca ad Lucullum refert. Non est (mihi crede) non est seruilis animi egregium factum fama sceleris emisſt. C. Vectius Prætor Marsorum ducebatur ad Romanum Imperatorem. Seruus eius gladium Militi ipsi, à quo trahebatur, eduxit; & prius Dominum occidit, deinde tempus est, inquit, me & mihi consulere, iam Dominum manumisi, atque ita se vno ictu transfegit.

Hic belli cursus stetit, hic tantarum rerum moles fracto nauigio anchoram fixit. Italorum causa Æsernia, & Asculo capto, & spe suppetias à Mitridate Rege Ponti habendi frustrata, amisso Duce, sine nauclero nutabat. Nec exultarunt Romani. diuturno bello attriti, in quo duo Consules, & tantus Nobilium Senatorum numerus cecidit, fractis itaque vtrique viribus ad pacis commodum inhiabant, vnde concesso Italis optato Ciuitatis iure, arma cesserunt omnium, exceptis Lucanis, & Samnitibus, cum quibus dura postmodum fuerunt certamina, donec à Mario, & Cinna aduocati, vt eorum partes sectarentur paria sunt beneficia assequuti.

Quantum Vrbs, & Italia ex isto bello damnum receperit, ex numero eorum, qui in eo ceciderunt, facilè cognosces, quos Eutropius recenset, & quos innumerabiles Orosius dicit.

Consumpserunt autem vltra centum quinquaginta millia Romanorum, Viros Consulares triginta tres, Prætores septem, Aedilitios sexaginta. Senatores ducentos absque innumeris Italiæ totius Populis, qui sine consideratione deleti sunt. *Eutropius Oros. A V. C. DC. LX IX.*

De fœdere inito, & Iure Ciuitatis concesso.

CAP. X.

NAscentis Imperij fundamenta stabiliora non inueniuntur societate; Nullum maius, dicit Tacitus, bonum Imperij instrumentum, quam boni amici, & armorũ potentia, quibus beneuolẽtiæ vinculo, vel subiectionis nexu animi copulantur, & contra externorum metus sicura munimina parantur; hac arte regnandi Romulus, & qui ex eo successerunt Reges, finitimas Ciuitates socias asciuerunt, vel vì subiecerunt, illisque quoquomodo nexis, fœdus dabatur, cuius tria fuisse genera Liuius meminit. *Tacit.* *C. Sig. de nomin. Rõ cap. IV.*

Vnum, cum bello victis, diceretur leges, vbi omnia ei, qui armis plus posset, debita essent, quas ex ijs habere victus, quibus multare eos velit, ipsius Ius, atq ue arbitriũm esse. Alterum cum pares bello, æquo fœdere *Liu. lib. 34*

in

in pacem atque amicitiam venirent,tunc enim repeti,reddique per cõuentiones,& si quarum turbata possessio sit,ius aut ex formula iuris antiqui,aut ex partis vtriusque commodo componi. Tertium esse genus, cum qui hostes nunquam fuerint ad amicitiam sociali fœdere inter se iungendam,coeant,eos neque accipere,neque dare leges;id enim victoris & victi esse.

A. V. C. CD.XXXVIII. Postremum huius tertij generis cum nostratibus initum fuisse ante A.V.C.CD.XXXVIII. quo cum de Aequis triumphassent, petentibus fædus,datum asserens Liuius,haud dubiè suspicamur, inquit, postmodũ cum ex bellis fœdera,& fœdera ex legibus stabilirentur, quæ diuersimodè, prout quisque optimè in Rep. se gessissent, ita maxima fidei, & virtutis præmia adipiscebantur ex lege victoriæ,quam victis concedebant habita meritorum ratione,ampliora, seù remissiora priuilegia, & exemptiones ex placitis fœderum concedebantur,cumque in multatione partis agris A.V.C.CDLII. tantum id fœdus cum nostratibus renouatum fuerit, nihilo alio addito,à primis placitis non recessisse, sed eadem lege prioris libertatis priuilegia non immutasse concedendũ est. *A. V. C. CDLII,*

Fœderatæ autem Ciuitates non æquè Ius Romanæ Vrbis obtinebant,sed vel latij,vel Italicorum Ius, quod Romàno incõmodius erat; horum autem,vt libertas maior, sic dignitas amplior fuit. Etenim cum libertate proprios Magistratus,leges,Senatumque retinebant,& in ipsis (vt in liberis locis)Romanis exulibus solum vertere permissum erat, nec vllam aliam rationem cum illis ducere, cum nec Magistratui quidem Romano apud se degenti ex antiquo fœdere quicquam darent, vt planè Sigonius demonstrat lib.11.cap.XIV. de antiquo Iure Italiæ. At nos latij Iure donatos,ex Strabone demostrauimus, cũ inter Ciuitates Latinas Albam nostram enumeret. *Sigon. lib. 11.cap.14*

Attamen cum Ius latij precariam suffragij lationem fœderatis solum tribueret,& nostratibus, qui viribus Romam auxerant, & per omnes annos tuebantur minimè placeret;vt arma caperent occasio fuit, iamque metam operis attigisse,cum Ciuitas sibi dari, vt pleno iure vterentur polliceretur,arbitrabantur,sed non ita planè,si quidem Romani nõ nisi bellorum violentia adducti ad hanc fœderis pactionem, quam semper aduersarunt,deuenerunt.Aegrè etiam ferebant, non solum ad Ciuitatem,cum libera suffragij latione adscire,sed,& ab ipsis in Comitijs, suffragiorum numero superari, ne minus beneficij auctores possent, quam qui beneficijs aucti, neque in squitinijs vota vincerent,& quod mallent efficerent,sicque eo sunt consilio vsi,nè in XXXV.tribus distribuerentur,sed ex ipsis alios octo conflarent, vt sic nullo modo vota veterum superare, sed nec æquare possent, vt multitudine nouorum suffragiorum veterum Ciuium vota non infirmarentur.

A. V. C. DD.L.VII Quod perperã ab Epitomatore Liuij in Cinnæ cõsulatu referri, arbitratur Sigonius;sed in Cõsulatu Põpeij Strabonis A.V.C.D.CLXII. cui

cui vltra rationes per eum allatas ex aduersa Epitomatoris assertione lib.LXXIV vt Libertini, & noui Ciues distribuerentur in tribus, sub præfatis Consulibus accidisse assentimus, vt primo loco de erectione in nouas octo agerentur, postremo de diuisione in XXXV. ad quas vt adscriberentur P.Sulpicius Prætor animauit, specie quidem vt suffragia in Comitijs æquarentur; siquidem si XXXV.consensissent,nihil roboris noua afferre posse.Re vera,vt eorum auxilio partes Marij contra Syllam tueretur,qui cum expeditionem aduersus Mitridatem (ad quã Sylla electus fuerat) affectaret,nouorum Ciuium votis,veterum superare confidebat. Vnde cum suffragium dari honorarium potius, & se deceptos esse cognouissent,Sulpitio nouarum rerum cupido adhæserũt, qui ad eorum gratiam aucupandam, vt in veterum adscriberentur, legem tulit,quam postmodum Sylla cum Vrbem aggrederetur,inter alia abrogauit,& quam postea Cinna Cos. (illo profecto ad Mitridaticum bellum)renouauit,vt aduersum illum opem sibi pararet,in sequenti anno consulatum gerens,vt ad sua vota Italos haberet, ablatam Ciuitatẽ, restituendi spe allexerat, vt in veteres tribus conscribere potuisset, sic ex Vellio.

Vellius.

Cum Ciuitas Italiæ data esset,vt in octo tribus contribuerentur noui Ciues,ne potentia eorum, & multitudo veterum dignitatem Ciuiũ frangeret,plusque possent recepti in beneficium,quam auctores beneficij;Cinna in omnibus tribubus eos se distributurum pollicitus est.

Nãque pollicitationẽ, non nisi cum secundũ esset Cons. adimpleuit, & licet iam IIII.Cons.eo interfecto tum totius Reibublicæ onus Carbo sustineret,suffragium ex S.C.Italicis datum Epitomator referat; nõ scilicet eo tempore lex suffragij lata, sed tunc primùm in XXXV. iam distributos ad vota admissos fuisse Sigonius arbitratur; qui admodum accuratè in III.lib.huius facti intricatam Seriem denodare conatur, & ad II.Cinnæ Cos.suffragij iura concessa,& cui, (vt cum Lucio Camarra amico nostro Theatino patritio in Sacris humanisque literis satis versato in sententiam eamus) non dubiè assentimus,si quidem in rè, seculorum caligine inuoluta, & bellorum turbine (quibus non solum Vrbs,sed Italia ferè tota conquassabatur) haud certum quid veri afferri potest,& veritas in variarum rerum successibus implicata vix expiscari possibile iudicatur.Siquidem difficile est vetera,vt noua promere, ijsque fidem vt accomodetur enarrare ex sententia Plinij in principio suæ historiæ,Res ardua est,inquit,vetustis nouitatẽ,nouis auctoritatem dare,absoletis nitorem,obscuris lucem,fastiditis gratiam,dubijs fidem.

Phil.lib. de antiq. Italiæ. Luc. Camarra in Thean antiquo. Sig. lib. 2. cap. XIV.

Plinius in principio suæ historiæ.

Quarè cum Sigonio, & Camarra nostro, qui ex tetro obliuionis profundo,vetera in lucem prodidere,assentiri melius,quam noui quicquam edere; liceat tamen non spernenda coniectura comprobare, etenim post IIII.Cinnæ consulatum, inscribitur in fastis L. Scipio Asiaticus, & Gn.Narbo Balbus Coss. cui Asiatico Albensis Senatus ob merito-

rirorum gratias,quod scilicet primus in Squitinijs admiserit,lapidē sacrauit,quem imminutum literis grandioribus insculptū in terra Scurculæ inuenimus.

ASIATICO. C.L.V.F
SENATVS. ALBENSIS

Sicque nostratibus,hoc anno, plenum Ius Ciuitatis concessum legemque latam ad Populum,qua, quis inquaque tribu nominatim suffragaretur;sed quam earum sortiti sint Marsi,nisi Cicero dixisset,sub inuolucris esset,qui sic in Vatin. Ast hoc de fortissimorum hominum Sabinorum fortissimorum Virorum Marsorum, & Pelignorum tribulium tuorum iudicio notatum, vt post Romam conditam prætèr te tribulem quemquam Tribum Sergiam perdidisse.

Ad Marci Tullij Ciceronis assertionem stipulandam asserimus mutilatam inscriptionem apud Castrum Ciuitatis Antinæ.

Q. NOVIO. Q. F
SERG. IVCVNDO
P. M. CVR

Hanc postmodum Ciuitatem Romanam, quam multis laboribus, & multo sanguine meruerunt Marsi,Italique,& armis, & Populi Romani benignitate obtinuerant,& amissam recuperauerant denuò Sylla exturbare post adeptam Dictaturam est aggressus, cum ante nè eorum arma in se conuerteret,prius quam Romam ingrederetur, non solum Iura Ciuitatis non abripere,sed conseruare, & fæderis leges imminutas persistere promiserat,nā postmodum,qui Marij partes sectati fuerant exilio,proscriptione,& morte mulctauit, nec in priuatos solum odium conuertit,sed in Vrbes,& Oppida,quæ vel igne consumpsit, vel solo æquauit,vel menijs deiectis omni auxilij ope nudauit, vnde, & Samnites,alijque Populi cum arma resumpsissēt,Iunioris Marij partes fouere cæperunt,quos cum superasset, ad internicionem penè, deleuit nec persecutio quieuit,donec viueret,vel Magistratum gereret, equidem vel eo deposito,vel vita functo,iam restitutum,& seruatum Italis fuit,de quo Epitomator.

C. Sigonius A.V.C. DCLVII. L. Scipione Asiatico Gn. Carbone Balbo Coss.

Sylla,inquit,cum Italicis Populis, ne timeretur ab ijs velut erepturus Ciuitatem, & suffragij ius nuper datum,fœdus percussit. Fœderis huius memoriam in numismate argenteo, in quo cæsa porca aliquibus viris adstātibus ex vna facie,ex alia inscriptio ITALIA,habetur,cōseruari asserit Fuluius Vrsinus sic. Tertius tabellæ denarius quin ad Italorum coniurationem pertineat dubitari non potest, de quo cum alij Scriptores meminerint,tum Appianus lib. 1. belli ciuilis, ex ea bellum

Ful. Vrsinus de antiquis familijs.

ortum

certum est, quod Italicum sociale, & Marsicum dictū fuit. Fœderis autem feriendi ritus, & Liuius lib. 1. & Polybius referunt, cum Fæcialis quidam, vel ictu lapidis porcam feriebat, vel cultro immolabat, proferens solemnia verba. Scilicet: Iuppiter Populum hunc sic ferito, vt ego hanc porcam ferio, tantoque magis ferito, quanto magis potes, pollesque, si scilicet fædus non seruetur, de quo Virgil. Aeneid. VIII.

Virgil. Æneid. lib. VIII.

Post ijdem inter se posito certamine Reges
Armati Iouis ante Aram, paterasque tenentes
Stabant, & cæsa iungebant fœdera porca.

Et si odia, & inimicitiæ indicerentur pari ritu marem porcum mactare consueuerunt, deprecationibus adhibitis; vt cum fædus Græciæ Duces stabilirent, bellumque Troianis aperirent, factitatum refert Dictes Cretensis.

Dictes Cretensis de bello Troian.

Tum communi concilio, super conditione belli Iusiurandum interponi, hoc modo placet. Chalcas filius Nestoris præscius futurorum porcum marem in medium forum afferri iubet, quem in duas partes exsectum orienti, occidentique diuidit, atque singulos nudatis gladijs per medium transire iubet, deinde mucronibus sanguine eius oblitis, adhibitis etiam alijs ad eam rem necessarijs, inimicitias sibi cum Priamo per Religionem confirmant, neque prius se bellū destituturos, quā Ilium, atque omne regnum eruissent. Et si mas porcus litari non permittebatur porca, quæ succedanea, ex eo quod in locum maris succederet, dicebatur adhiberi solebat, vnde nomen fædus sumptum, vel à fæcialibus, vel à porca fædè occisa deductum declaratur.

Fœderatorum autem sacrificia singulis annis renouabantur, & inter fædere iunctos carnes diuidebantur, & qui desciuissent ad Sacrificia non accedebant, sic conqueritur Cicero pro Sylla de ferijs latinis agens. Vix iam qui carnem latinis petant inueniuntur. Cum qui latino Iure donati vna nobiscum bellum, aut simultatem cum Romanis gessissent ad sacrificia non accederent.

Andreas Buccius de Viris Italiæ lib. X.

Publicæ lætitiæ causam, exactis laboribus ad quieti litoris stationem, vterque Populus Sacrorum ministerio ostentauit ex antiquo ritu. Romani Veneri Myrteæ aram, templūque sacrarunt, nam post Virginum Sabinarum raptum, cum eorum coniugio Sabinis sociarentur, Veneri Clusinæ (quod idem est dicere ac Veneri pugnatrici, cum cluere, pugnare, veteres dixerint) vota soluerunt. Sic vt depositis armis, pacificatisque Maris, solemnia repeterent, coniunctionem animorum Myrteæ significatione declararunt, siuè ea de causa, siuè quod quirinalis myrtus, quæ fatidica auspicabatur & quæ horrida, & squallida nostro bello deuenerat, pacis fædere dato reuiuisceret, eamque Marsiam à nostro Regionis nomine dixere, sic ex Plinio lib. XV. cap. XXIX.

Cluo, pro pugnare est apud Plin. lib. 15. cap 29

Inter antiquissima namque delubra habetur, Quirini, hoc est, ipsius Romuli. In eo Sacræ Myrti fuerunt duæ ante Ædem ipsam per longũ tempus. Altera patricia appellata, altera plebeia: patricia multis annis prævaluit flauente plebeia. Exuberans, ac læta quandiù Senatus quoque floruit; plebeia verò torrida, & squallida, quæ postquam viguit, flauente Patricia, Marsico bello, languida authoritas patrum facta est, atque paulatim in sterilitatem emarcuit Maiestas. Quin, & ara vetus fuit Veneri Myrteæ, quam Marsiam vocant. Nec defuit in sacris ceremonijs nostrorum Religio. quin & vota Deo præmiserit, & ad nostram vsque ætatem memoria pertransijt; est in religione parũ longè à Piscina Oppidum à Venere dictum, & licet tempus iam templum absumpserit nomen tamen non aboleuit, & cum eo remanent etiam antiquitatis vestigia, ibique aram Siluano fuisse sacram ex voto T. Taledij inuenimus.

TI. TALEDIVS
PRIVATVS
ARAM SILVANO
V. S. L M

De familijs, & Viris Clarioribus Marsorum.

CAP. XI.

VEterum Illustrium Virorum facinora notantur in fastis ad ornatum Vrbium, & Prouinciarum, vt clariora natalibus eorum & virtute resplendeant, ità sanè Ouidius.

Mantua Virgilio gaudet, Verona Catullo,
Pelignæ dicar, gloria gentis ego.

Inter præclaras Marsicæ telluris dotes, non minor est ista, siquidem omni sæculo fæcunda edidit clariores, quorũ paucos ad gentis nostræ decus breui calamo recẽsere est animus. De Reto Rege, & Anchilamo filio, sicut de Archippe, & Vmbone Duce iam diximus, & de Q. Pompedio militari gloria claro, interque Italos Imperatores imperterrito, cum pro Ciuitatis iure potiundo arma sumpserint, strenua facta recitauimus, in contextu operis & inter alios. C. Vectiũ Catonẽ in eodem bello partes accuratissimi Ducis adimplentem, egregijs facinoribus Pompedij gloriam adæquantem notauimus, ad reliquos tantùm manus admoueamus.

Cic. Phi-lipp. XII. App. lib. 1. ciuil. belli.

Cum

Cum Macedones bello premerentur non subſtinuit Labeo Marſus in calamitate miſeriam,ſed caſu deiectus Equo, ne triumphum victoris ornaret, ſeque, filiũque morte mulctauit, de quo Beda ſepulchrale elogium in Salone Dalmatiæ Ciuitate inuentum refert.

LABEO. MARSVS. QVEM. IN. CALAMITATE
MACEDONICA PROLAPSVM. EQVO. CELER. HO
STIS. PREMEBAT. GNATVM. SEQ. GLADIO. CRV
ENTO. TRAIECIT. NE. VICTORIS. OCTAVII
VVLTVM. SVSTINERET. HIC. EIVS. OSSA. CON
DITA. SVNT. IVNONIS. LVCIANI. SACELLO
FLAMEDIALIS. AVSTRINVM. APPLICARI. VETV
IT. CRVDELES. PARCÆ. QVÆ. NEMINI. PARCVNT
INVIDERE. MIHI.
HIC. SITVS. EST. LIGVRINVS. DOLOR. PARENTVM.

Quem Pontanus de fortitudine his verbis improbat. Firmioris certè hominis erat non fugere ex acie, aut in ipſa fuga concuſſo equo inſequenti hoſti armatum pectus afferre. De T. Hortenſio Mucrone, abroſis actibus, nomen reſtat in lapide propè Eccleſiã S. Marci in Vrbe.

T. HORTENSIO. MVCRONI. NATIONE. MARSO
Q. V. A. XXXX V.
AEL. VERNVS. ARM: CVST. EQ. SING. AVG.
FRATRI. F. C.

Cæterorum fortium Ducum nomina, vt arduum expiſcari, ita ſuperfluum recenſere. Sat ſit ad gentis noſtræ gloriam eas enumerare familias præclariſſimas, quæ ad Romanam euolarunt Vrbem, étenim ex Romuli inſtituto in Ciues aſcire finitimarum Ciuitatum familias mos fuit, vſque dum Itali cuncti Romanam adipiſcerentur ciuitatem. Ita Sigonius.

Hoc autem Romuli inſtitutum reliqui deinceps Reges ſtudioſiſſime ſibi ſeruandum eſſe duxerunt, vt finitimas Ciuitates aut vi, aut beneuolentia ſibi adiungerent Romamque transferrent. Itaque Tullius Hoſtilius Ciuis Alban. familias eius Vrbis Romã traduxit. Ancus Lucumanũ Etruſcum in Senatum aſciuit. Priſcus Sex. Tullium Cornicularium Sibi etiam generum adiunxit, neque tamen vnquam deſitũ eſt Ciuitatem victis Populis, & gentibus dari Italiamque ipsã municipijs deuictam quouſque bello Marſico Vniuerſa fere Italia Ciuitate donata eſt. Quo tempore multi etiam nec Italicæ quidem gentis virtutis ergo in Ciuitatem ſuſcipi cæpti ſunt. Ante eius bellum inter Illuſtriſſimas Vrbis familias ex ſolo iſto translata fuiſſe Martia non ab

re creditur, Ab Anco Martio Rege quæ postmodum subactis Regibus XVIII. consulatus enumerat vnde, & Martia C. Iulij Cæsaris Auia eiusdem testimonio apud Suetonium laudibus ornata.

Familia Marsica.

Amitæ meæ Iuliæ maternum genus ab regibus ortum, paternum à Dijs Immortalibus coniunctum est. Nam ab Anco Marsio sunt Marsij Reges, quo nomine fuit Mater, è Venere Iulij, cuius gentis familia est orta. Extat in marmore inscriptio ab Ænea Vicomercato in Augustorum familia relatum.

D. M
MARTIAE
Q. F CÆSAR
DICT. PERP
AVIAE. NOBILISSIMÆ
B. M. P.

Valer: Max. Lib. 1. cap. 6.

Liu. lib. XXX, & Polib.

Valeria familia.

Peperit, & Martium illum Vatem, qui ob singularem probitatem, & eloquentiam dignus habitus fuit, vt ab Senatu ad Persennam Regem mitteretur, vt Liuius, & Macrobius monumentis tradiderunt, & Q. Martium Ducem cuius orantis caput radians ex repentino per aerem igne volitante prosperi euentus in hispanico bello nuncium tulit, aliosque viros quorum vt facta egregia, ita, & nomina Romani Historici scriptis notarunt. Quā subsecuta est Valeria Magistratuum insignibus clara, & siue consulares fastus, siuè supremos alios Reipub. gradus spectes, non vlli secunda, quæ ex præclaris à se gestis maximum nomen adepta est, dum ad fastum dictatura peruenisset; In patrio solo Ciuitatem de suo cognomine Valeriam dixit.

Volterranus Anthopholo-gia l. XX. fol. 233.

Valer. Maxim. lib. VIII. fol. 75.

Quidā miseræ Plebis amator, vt ex eo Publicula denominari meruisset, nihil in animo habuit, quam vt illi faueret, quin, & proprias ædes in medio fori positas ad illius commoda diruit, & moriens Pauperibus, quos dilexerat, adæquatus publico ære impensis funeri comparādis opus fuit, ita de illa alius Valer. Maximus recitat, quæ fuit aliarum etiam familiarum generosa propago, cum ab illa fluxisse Anicios, Flauios, Leuinos, Maximos, & Publiculas recitet, quorum fascis imperia illustriorumque hominum facta numerare, in immensum volumen cresceret; recurrat autem, qui in catalogum insigniorum desiderat nomina cognoscere, ad Raphaelem Volaterranum, & si facinora cupit, Liuium legat. Hinc etiam Niniorum F. in Vrbe clari, quorum monumenta cum de Transaquis egimus retulimus.

Accedant etiam Vettij nostri indigenæ ad equestrem ordinem in Vrbem asciti, vnus M. Vettius Marcellus Neronis Cæsaris Procurator, vt testatur inscriptio Teatina à nostro Camarra relata.

M. VET-

M. VETTIVS. MARCELLVS. PROC. AVGV
STORVM. ET. ELVIDIA. G. F. PRISCILLA
MARCELLI. S. P. F

Cuius in agro Marrucino Oliuetum prodigioſo oſtento in alteram partem viæ tranſgreſsũ Principis ruinam præceſſit. Super omnia, quæ vnquam audita ſunt, erit prodigium in noſtro æuo, Neronis Principis ruina factum in agro Marrucino Vettij Marcelli è primis Equeſtris ordinis Oliueto vniuerſo viam publicam tranſgreſſo aruis, indè è contrario in locum oliueti profectis. Alter Q. Vettius Vettianus facunditate dicendi & in foro nodoſorũ litigãtiũ diſcriminũ patrocinio notus de quo Cicer. de clar. Orat. Atque etiam apud Socios, & Latinos Oratores habiti ſunt Q. Vettius Vettianus è Marſis, quem ipſe cognoui, prudens vir, & in dicendo breuis: Q. D. Valerij Sorani vicini, & familiaris mei. Duarum Mulierum Vettianæ familiæ monumentum extat Sulmone in marmore ſepulcrali,

Plin. lib. 85. & lib. 17. c. 25.

Cic. de cla Orat. fol. 647.

SCOPENI
ANN. XI
VETTIA. NATALIS
VETTIA PRIMA
.P.
FATO. CRVDELI. SI. QVA. EST
EREPTA. PVELLA. CERTE
EGO. QVÆ. DOMINÆ
CARA. PVELLA. FVI.
QVÆ. ME. OMNES. ARTES
DOCVIT. DOCTISSIMA. CVMQVE
ESSEM. RAPTA. SCOPE. NVNC
TEGOR HOC TVMVLO.

Addatur Oratori Poeta ſui æui preclariſſimus Naſoni coetaneus Domitius nempè Marſus, quem in ſcribendis Epigrammatibus laſciua verborum licentia Valerius Martialis imitatus, ſuam in illum reponentis culpam, Amazonidum opus, bellum ſcilicet inter Herculem, & Amazones actico dictau t metro lepore, & ſententiarum ſale condito, vt veteres Perſij ſtylo compararint, vnde non paruam laudem adeptus eſt. In Melenæ Mulieris amores exardens, inſtar Catulli longo carmine illos contexit, extat Valerij Martialis carmen.

Nota tamen Marſis fuſca Melena erit.

Exacta Republica, imperãte Tiberio, Vibrij Marſi dexteritas in rebus agendis, & in bello fortitudo enituit. Germanici Cæſaris exercitus in Germaniam legatus iudicium venenationis in Principem in illius

Petrus C. de Poetis latinis lib c. X LIII.

Tacit. lib. II. annal. & lib. VI. an. I. & IV, Claud.

illius mortis Auctores exercuit,& cum argueretur, vti adulter Albucella, quæ in Tiberium machinans erat particeps perduellionis ingeniosa pensata inedia supplicium euasit, inde à Claudio Cæsare Syriæ Præses designatus Prouinciarum motus dextera calliditate compescuit ad Cassij Longini vsque successoris aduentum,quem his laudibus Tacitus extollit. Marsus quoque vetustis honoribus, ac illustris studijs fuit.

Baronius in an. An. XLIII. n. 16.

Hos ex antiquioribus sæculis traduxisse sat sit,nunc ex promptuario Christianæ celsitudinis,redempto iam Mundo,alios promamus;indeque initium sumimus, quo culmen dignitatis illius,quæ suprema in Terris est, cælumque hominibus patere indulsit, cuius apicem ex nostratibus attingit Bonifatius nomine quartus Ioanne Medico Valeriæ nostræ Ciuitatis germine natus, Cistercіensis Religionis alumnus ad Cathedram Petri ascendens, nobis etiam supremas honorum imagines reliquit,is ex Monasterio S.Sebastiani ad Catacumbas Monachorum Prior,in catalago Sanctorum adscriptus est.

Platina & Ciacconius.

Baron. An.M.VI

Martirolog ad diē XXIV. Marÿ

Alter scelere clarus, quem in Chatedra Petri Idolum abominationis aduersus Ioannem XXII. Bauarus Imperator Ludouicus impiè sedere cōstituit. Fuit is Petrus Raynaldutius è Vico Corbarij in limine Equiculorum nobis contermino posito, qui Matrimonij vinculo adstrictus,nō inuita vxore,minorum Conuentualiū ordini adscriptus in rebus agendis apprimè factus, litterarum etiam scientia ornatus, ni moribus,& schismate vitam fœdasset, Nicolai V. nomine assumpto, postquam triennali vexatione Ecclesiam Dei lacerasset, regresso in Germaniam Bauaro, Comes Berefatius Pisanus sub cuius tutela Imperator relictus erat,vt rem gratam Summo Pontifici faceret illum Auenionem perduxit,vbi in ordinem redactus,facta in publico Cōsistorio solemni abiuratione, vitæ beneficio benignitate Pontificia donatus,in carcere vitam finiuit A. MCCCXXXVIII.

Platina & Ciacconius.

At non minus indigenæ nostri ad vrbem commigrantes patrios auxerunt honores,ad quam aduenæ aduenientes nostratibus admixti eorū nobilitatis stemmate nomen extulerunt. Siquidē ab A.C. MXXVI. Berardorum Comitum numerosa propago Procerum, Illustrissimarū Familiarum principia tribuens,splendorum claritate emicuit, ex gallico solo adueniens,è regio sanguine exorta, vt Alphanus in Attonis Episcopi elogio fatetur.

Istius vnde Domus manauit origo Parentum,
Regibus è Gallis linea ducta docet.

Alphanus Archiepiscopus Salernitanus.

Etenim Berardus Azzonis ex sorore Nepos, Franciscus appellatus, cum Vgone magni nominis Æquitaniæ Ducis à Ioanne XI aduocatus associatis principibus arma ad repellendum ex Italia Rodulphum

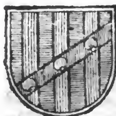
phum Burgundiæ Regis filium, qui illius regnum affectabat, adiunxit, sibique Doda, Lindani Marsorum Comitis filia in matrimonio copulata, Comitatus hæres, plurimorumque Regulorum pater, & protoplastus fuit; cuius Nepotes magnas toparchias, obtentaque à Regibus feuda, inter se partientes, quisque vt insignia, sic ex diuisa Auorum hæreditate, nouum cognomē sortiti sunt; propria erant, quæ adhuc in domibus, & sepulchris, & in lapide sculpta in Terra Transaquarum visuntur, & talia esse, testimonio donationis Berardi Comitis Collegiatæ præfatæ Terræ factæ, qua à solutione eximit domum, in qua propria arma sunt, comprobantur; sunt nempè in parma cælesti colore tincta tres lineæ parallelæ rubræ, alia transuersa ducta, & in singulorum intersecatione coclea aurea adiuncta. Vnde postmodum inde geniti fratres cum Auito iure, quæsitum patrimonium inter se partiti sūt, quisque sumpta aliqua occasione agnomen nouum diuersaque insignia sumpsit, primæua verò solū Rogerij à Transaquis, quos fato assumptos vidimus, retinuerunt, vnde non spernendū argumentū ab isto stipite fluxisse sūpsimus, quæ autem primatū ex diramatis familijs tenuerunt. Comites Albæ, Celani, de Ocra, à Barilibus, Sāseuerini, de Sangro fuerunt, vltra aliæ minoris existimationis. Celani qui, & Rogeroni ex multiplicatis istius nuncupationis Comitibus inde dicti. Ligone Fossorio pro parma, quæ ex transuerso fascia ducta signatur, vtebantur, vt nō solū è lapide exculpto, in Ecclesijs S. Mariæ de Valle propè Rosciolū, & S. Ioānis in Celano, & apud Castrum Vetus in superequo, sed penniculo delinito in Cappellis ipsorum inspicitur, quæ Scipio Ammiratus Sanseuerinis attribuit cum diuersa fere sint, eorum .n. in alba parma rubea fascia secatur, cuius Illustrissimæ Familiæ germen ex illo proueniens stipite, à Rynaldo Cruce signato in Hierosolymitana expeditione à Boemundo Duce Viscardo cingulo Militiæ signū accipiēs, Posteris transmisit, vt Scipioni Castellæ placet, qui vt optime originis nomē æternitati darēt Ciuitatē condentes Marsicum nominarunt, aliudque Oppidum successu temporis excitatum de eodem nomine, nouum Marsicum appellarunt, vt ex Ammirato qui primordia familiæ, & ad supremos dignitatis honores euectionem recenset. Ceterum Barilium, & Sangrorum progenies longobardorum more ab Oppidis, quibus dominati sunt nomen sumentes, vetus cognomen, & arma abiecerunt.

Et cum in schismate Anacleti istius familiæ proceres Innocentij II partes fouerent, quò faciliùs Aduersariorum euitarent incursus, loco insignium charactere hoc vti ceperunt vnde Carapelorum progenies in Alba illustris viguit, cuius modò vltimum tenet locum Beraidina ex Pompeio filia nobis sanguine iuncta, cuius morte Comitū linea in Marsis extinguitur. *Scipio castella de familia Carapelorum.*

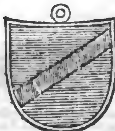
Ar-

Arma verò, seu Insignia, quorum supra mentionem fecimus, hic exprimenda curauimus.

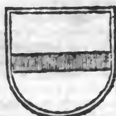
I

II

III

At qui Colorum varietas typis euulganda non datur, in ijs exprimendis eo linearum ordine vsi sumus, quem Pompeius Sarnellius, vir cum iuris vtriusque laurea decorus, & Protonotarij Apostolici dignitate exornatus, tùm omni scientiarum genere cum primis eruditus ex quibusdam M.S.C. Francisci Menestrier Presbyteri S. I. e docuit nempè; quod Cæruleus color, siuè Cælestis, quem Italorum vulgus *azuro* appellat lineis (☰) fasciæ instar parmam cingentibus, vt in primi, & secundi suprapositorum apparet, denotetur. Rubeus, lineis à summo ad imum ductis Pali (lll) instar, vt in primi, & secundi transuersis, quas *barras* vocant, tertijque fascia est videre. Aureus punctis (: : :) exprimitur, vt Cocleæ primi demonstrant. Argenteus nullam admittit lineam, sed albam retinet parmam, vt in illa tertij apparet. Viridis acutorũ accẽtuũ instar à summo ad imũ angulum lineis ductis, innotescit. Purpureus verò grauiũ sequitur normam. Niger tandem vel cancellatis lineis, vel sua ipsius atramenti nigredine se notum facit. Hæc obiter dicta operæ pretium existimauimus, vt rerum varietate lectorem fastidio leuaremus. Ast vt ad rem propositam redeamus.

Cum non defuerint qui S. R. E. Cardines, purpuraque insignes honestissimam Patriam honoribus cumularint; quos Marsorum Regio Purpuratos peperit, eorum nomina in catalago recitabimus. Illi fuerunt Benedictus XVIII. Cassinẽsis Monasterij Abbas. Amatus à Benedicto IX. anni MXL Theodinus ab Alexandro II. anni M. LXXII. Gerardus, qui & Leo anno M. XCVI. Theodinus ab Vrbano II. Alter Leo Bibliothecarius, & Cronichon Cassinensium scriptor anno M. C. V. Roscemanus à Paschali secundo Diaconus Cardinalis Tituli Sancti Georgij ad Velabrum. Sanctus Berardus Presbyter Tituli Sancti Grisogoni; anno M. C. XXX. Sanctus Balduinus anno M. C. XXXX. Rinaldus anno. M. C. XXXVII, & Theodinus anno. M. C.

M.C.L.XVII. Ioannes de Pontibus ab Eugenio Quarto, de quo alibi, quorum Elogia, & per gradus virtutum ad culmen tantæ dignitatis euectio apud Alphonsum Ciacconium leguntur. Sat sit nobis nomina enunciasse.

Nouissimè nostrorum auxerunt honores duo inde exorta sidera, quæ vniuersum Orbem illustrarunt. Eminentissimus Cæsar Baronius vnum, materno nostro genere, ex Portia Phæbonia laudatissima fæmina natus cuius vtp ręclarissimi ingenij dotes annales ecclesiastici ab ipso insudati, ita sacrarum virtutum laudes plenè scribentium paginę testantur; cui copulatur Iulius Eminentissimus Mazarinus mūdo in Ciuitate Piscina datus, vnde primam vitalem auram hausit, & infantiles annos duxit, ad supremam in Aula Galliarum Regis dignitatem prouectus, anno 1661. magno Christianæ Reipub. damno post fœdera inter Hispaniarum Francorumque Reges, matrimonio stabilita, ad cœlum euolauit, cuius facinora præclara, & gloriosos triumphos enarrent qui præsentis temporis historias texunt, nobis sufficiat ad nostrę gentis coronandos honores enarrasse, quod hic natus, & sacri baptismatis vnda in Cathed. Eccl. renatus, nomen Iulij Raymundi sortitus, ex duobus alijs suę familiæ clarissimis viris quorum prior militiæ gloria clarus, posterior religione quippe qui S. Ignatij Santissimæ Societatis nominis Iesu institutoris alumnus, & consocius, & scientiarum professor, & verbi Dei præco notissimus fuit.

Cum qui infulas Episcopales ex nostratibus in propria sede susceperunt Catalago adnotauerimus, quos alibi cathedræ honores arrepserint annectemus Quorum Odoritij Comitis Marsorum filius Trasmundus ex Tricaricensi ad Valuensem Ecclesiam translatus vnus fuit, de quo, & alijs infra dicendis apud Vghellium, alter D Petrus Iannetella de Aggello congregationis Celestinorum M.CCCIII. Episcopus Ciuitatis S Angeli Delombardi, & Rinaldi Marsorum Comitis filius Augustinus ad Cathedram Narniensem An. M.CCXXX. Euectus est. Ioannes Baptista de Pontibus à Curcumelo Bitontinæ Ecclesiæ præfuit A. MCCCCL. Inde Angelus Maccafanus de Pereto primus Anxanensis Episcopus A. MDXVI. Berardinus, & Iacobus Siluerij de Celano ambo aprutini Episcopi vnus anno. MDIII; alter An MDXII. Alexāder Argolus à Talleacotio Episc. Terracinæ ann. MDXXXIV. Cęsar Petius de Celano Valuensis. & Sulmonensis An. MDCXXI. F. Propertius Resta à Taleacotio Carriaten: Episcopus An. MD ... & alter Alexander Argolus Verulanus An. MDCL. & hos in compendium Ecclesiarum Præsules numerasse sufficiat, vt ad diuersarum scientiarum scriptores orationem vertamus. Primum in ordine præponam Leonem Hostiensem, qui ad natalium, & dignitatum splendorem sapientiam adiunxit, Sacri Monasterij Cassinensis Chronicorum scriptorem: inde B. Thomam à Celano ordinis Minorum, qui vitam

H Sancti

S.Francisci primus sermone polito scripsit,& varia digna opuscula reliquit,& eiusdem terræ, & Religionis alterum Sacrarum Theologarũ quæstionum dictatoré,F.nempè Bonauenturam quem sequuntur duo fratres Petrus,& Paulus Marsus de Cæsis,quorum in Silium Italicum,inq; Ouidij Nasonis,& aliorum Poetarum,& Oratorum libros extant commentaria, & de immortalitate animæ ad Raphaelem Cardinalé Riariũ oratio.Scripsit de Philosophia & Medicina insignis Doctor Antonius Gattus de Ortucchia,de Cometis tractatum, & D. Felix Nola de Alba rethoricas directiones, & D. Petrus Rocchus de Scurcula in dogmatibus Galilei Apologicum,& alios plures philosophicos discursus,& Andreas Argolus de Talleacotio Ephemerides,& tabulas primi mobilis,& de diebus criticis & alia cõplura, & Ioannes eius filius Endimionis fabulosos amores italico metro edidit, & de gladiatoribus pluraque alia inter quæ græcæ eloquẽtiæ rudimenta morte interceptus reliquit,& Propertius Resta Episcopus de vera,& falsa sapientia,& illius nepos D.Franciscus ex Clericis Minoribus de varijs aeris,aquæ,& ignis impressionibus questiones, & ne in enodandis legum anfractibus scriptor deesset Ioannes Grandis Auus noster Maternus in regiam sanctionem facultatis procedendi contra Exules praxim edidit,& postremus Franciscus Capotius à Talleacotio duodecim Cæsarum imagines in Agrippina, quam polito stylo nostro idiomate edidit, & descripsit.

FINIS LIBRI PRIMI.

HI

HISTORIAE MARSORVM.

LIBER SECVNDVS.

De Lacus Fucini denominatione, deq; Piscium, Auium herbarum, & piscationum generibus.

CAP. I.

X Apennini iugo, qui ad nos se extendunt Montes, brachia ab ortu ad occasum dilatantes, amplæ planitiei sinum aperiunt, quā sua in altum culmina extollentes circumferentesque dorsum sepiunt efformantque oblongum planè Theatrum, si quidem Piscina à Talleacotio XX. mill. pass. elōgatur & quà latitudo XII; transcurrit autem, qui ab austro ad meridiem vergit ab Angitia Silua notus Mons, planumque interfecat hinc dilatando sinum ad campos, quos Palentinum vocitant, pedem propè Oppidum Cappellę figit II. mill. pass. à Scurcula distans, cui adiungitur alter, qui à Talleacotio eò versùs extenditur, iugumque extollit ad altitudinem, parumque solùm se flectit, quò aditus ad Vallem Rubeti aperitur, iterumque surgens curuatur quousque illi iungatur non longè ab eo, cui à Pinna nomen est. Intersecatur valle protensa longitudine, quę ab ortu solis hiberni initium sumens, supra se montes habet vastissimos, qui Marsos à Volscis diuidunt supra Vallem Collis longi ab Aciretta angusto principio; sed cum descęndit ęquali ampliatur tractu triangularem propè oblongam formam retinens, si à priori angulo ad basim spectetur, quę à Transaquis ad Vallem de candelicchia ducitur.

Ex illo, cui nomen Grattella dirigitur Carbonarius ad lacum vsque radices figens ad VIII. ferè mill. in longitudine, ex altera parte Archipretę Vallem prospiciens. Ex aduerso transacto spatio, alia spectatur vallis, qua inter Montes S. Nicolai, & Carcis initium sumēs.

transuerso inflexu diuertitur, & propè Reate terminatur, per quam Saltus amnis perfluit vsque quo Velino iungatur illiusque nomen affirmat. Formam tandem æquali proportione non retinens si quidem qui à montibus consurgunt colles aut arctant, aut extendunt.

A Piscina ad Celanum eleuantur aliqui ad inhabitantium incolarum delicias, sunt in illis Collis Armeli, Circulum, & Agellum sita Oppida, & qui parumper à terra eleuatur, & à monte Tino ducitur Celanum continet, a quo euellitur alter, qui angustum, breuemque transitum ad planum præbet; mons ipse rupes ceruaræ (in quo Paternum) appellatur, in ipso plane inter lacum, & montem Velinum intumescit in altum collem Terra, in quo alba antiquissima Ciuitas, & in radice Pagi multi, & non longe ab illis Malleanum de quibus, & alijs Oppidis, quæ sunt circa planum suo loco dicemus.

Continet hæc in ipsius recessu cum à primèdo inclinatur ab ortu ad austrum lacum propè Montes, cum aquæ in montibus gignantur atque sic in propinqua loca depressa defluunt, cuius quidem aquis nō minor pars superficiei adumbratur adeò amplè, vt pelago comparetur Strabo.lib.V. Prope Fucinus est lacus longitudine par pelago, is Marsis, & vicinis maximè omnibus vsui est.

Strabo lib. V.

Non fabulosè ortum, vt vulgo fertur, sed ab Omnipotente Opifice, qui Cælum, terram, mare ex nihilo ad esse produxit, in ipsa rerum productione efformatum, sic.n. fabulosus noster Poeta.

Addidit & fontes, & stagna immensa, lacusque.

Vt pulchrior varietate, & commistione rerum moles terrestris Mūdi huius ostenderetur, & ex vicissitudine vtilitas caperetur, vt enim in Mari solidas insulas ex terræ insurgentis tumore producuntur, sic vt vicem quodammodo mari terra redderet, in eius sinu lacus quasi liquidæ Insulæ procreantur, siuè ex aquis imbrium ex Cælo influentium in procliuiorem locum in vnum exoriantur, siuè ex illis, quæ faciem terræ rigant, & quo aditus precluditur in vnum coeant, siuè ex Cauernis, antrisque, quæ in media terræ regione consistunt, per poros, meatusque aer inclusus in aquam frigiditate terræ vertatur, & vi caliditatis, siccique cogitur vt exprimatur, & quemadmodum ex humano corpore per poros, & venas ad vulnera sanguis, & lac ex mammillis exprimitur, sic & generatus humor ad irrigandam terram insurgit in riuulos, fontesque, & in humiliorem locum prolabentes stagnētur in lacubus, siuè etiam, sacrarum paginarum testimonio, ex cuniculis per canales subterraneos ex mari dispensentur aquæ per vniuersum, & vnde exeunt flumina, inde reuertantur, vt iterū fluant, ex omnibus istis possibile est gigni in excauata planitiei parte, & quæ è Cælo per Montes niuibus resolutis, & quæ per riuulos desuper irrumpentes, & quæ

Cic. de nat. Deorum lib. II.

quæ ex laticibus proueniunt in vnum confluant vt inferius dicemus. Nomen illi Fucinus indictum, ut Strabo, & cæteri, & Martialis, Epigram. XXVIII.

Fucinus, & pigri taceantur stagna Neronis.

Siquidem pulchritudine ornatur eximia, tùm aquarũ limpidissimis vndis, tum situs perspectu, sinusque nitore, in quo non limus sordescit, sed ita clara, & dealbata splendescit vnda, vt quicquid superponitur effigiatum reddat, vt ex hoc Etymon nominis sumere persuasum habeamus, fucare enim est pingere, Virgil. 2. Georg.

Assyrio fucatur lana veneno.

Virgil. 2. Georg.

Et Siluius 4. Stat fucare colus, nec Sidone vilior Ancon
Murice nec libico....

De quo etiam ab vtroque laudatur. Virgil 7. Aeneid.

Vitrea te Fucinus vnda. Te liquidi flenere lacus.

Et Silu. 4.

Iamque dedit letho Stimium Laurumque Demopte
Collinum gelida, vitreus quam Fucinus antro.
Nutrierat, dederatque lacum transmittere nando

Et venustissimè omnium Pompeius Sarnellius in eo Tetrasticho, quo in quandam, Fucinam dictam, inuehitur.

Pompeius Sarnelli in epigr.

Fucina cur ferris? vitrea si Fucinus vnda
Vt verè est, pandit, quod fugis ipsa, sinum.
Ergo vel nomen, fictos vel pone colores,
Fucinus impuram ne lauet, atque leuet.

Ita quidem clara, vt in ea non sit quod obiectum oculorum offendat, quo minùs quæ in fũdo iacet aspiciãtur; hinc meridie lucẽte Sole, & nocte plena Luna, tridẽte, seù fascina iaculari in pisces circa litora Piscatores solent, quos tintinnis remi, alteriusque generis ligni allectos feriunt, & reti intercludunt, quod iactãt. Hunc Lycophronus antiquus Poeta græcè canens, Phorcũ seù Forcum appellat à Phorco Sortè Marino Deo, à quo duxisse originem Rhætum Marrubiorum Regem, ex Alexandro Polystore Seruius scripsit; cuius verba Cluuerius refert dũ loquitur de posteris Aeneæ Romã in latio conducturis.

Seruius ad Æneid. lib. X.

Plurimum celebratam in bellis Patriam
Per posteros ædificabat felicem
Arcem, altasque iuxta Circei Syluas,
Portumque Argos inclytum Æeten magnum;
Phorcique Marsici lacus latices.

Hunc

Hunc Recentiores (il lago di Celano) nominare malunt; est igitur in tanto ambitu,& amænitate, vt quæ partim collibus, partim lata planitie circa, & vltra eum distincta, multisque ceu corona magnis Oppidis,& castris conspicuus, & Salubritate perennis auræ reddatur; ab ortu ad austrum (quò vergit) perpetuo, sed lento in humiliorem depressioréque locũ discurrit fluxu,ex quo voragines aliquæ,vnde dulcis,& suauis ad potum aqua,& qui Transaquæ lucum & Ortuculam incolunt sitim explent. Est etiam lotione Salubris; curat enim scabiem, aliosque morbos, qui ex hepatis inflammatione proueniunt.Causę autem bonitatis sunt motus,& flumina quæ in eum intrant,vndè cum impigra maneat vnda, nec pinguedine terræ maculetur, nec venenosa animalia gignat, miræ bonitatis prędicatur, & veteres inesse numen credebant. Vnde C. Gauius ei votum soluit, de quo lapis in prædio Piscinæ.

C. GAVIVS. H
F. C. VEREDVS
G. F. MESALLA
FVCINO V. S.
L. M.

Optimis abundat piscibus,quibus Roma, Latium, & omnis circa Regio ad LX & vltra mill.pascitur, licet non sint diuersarum specierum,in propria tamen multiplices sunt,vt tinchæ,& scardulæ quæ instar tincharũ optimæ,& magis sanæ,paruæ. nec sapiunt, nec nutriunt, Laschæ,quas antiqui vocant, barbos, qui octo alas habent,cum cæteri quinalarum sint,de quibus Plinius lib. IX. cap. XX.

Plin.lib. IX. cap. IX.

Ideòque pinarum quoque sunt discrimina, quæ, pedum vice,datæ sunt piscibus, nulli supra quinas, quibusdam binæ, quibusdam trinæ aliquibus nullæ. In Fucino tantum lacu piscis est qui octenis pennis natat.Horum omnium maximam copiam nutrit,& vectigalium quæstus quotannis ex tertiaria piscationis Dominis lacus duodecim millia scuta facit.Tructæ etiam aquas tranant,sed perraræ, & quæ ex fluminibus in lacum intrant,cancris etiam abundat.Sunt,& in eo tellinæ,& cochleæ, quæ licet palato non displiceant,non tamen eduntur.

Non desunt tamen aliqui dumosi, qui vepres,spinasque per omnes latus acuunt,cum stringuntur,alioquin arma celant. nutriuntur & in aquis sorices,qui retia plurimum damnificant; & canis non sicut marinus,sed paruus,cuius morsibus,& Piscatores,& pisces læduntur,cui additur Etrica Vulpi similis, & mordax, nec ad cibum, nec ad aliud valet,est pellis in pretio tantum. Qu od deest in genere piscium supplet in auibus,sunt enim triginta ferè specierum.Anas duplicis generis,Cenericcius auis marina,Quatuor oculi,Pica,Rosciolus, Cauabricius,

eius,& Gozolus,quæ herbis nutriuntur,nec acuunt rostrum, sed remissum,& planum instar cochlearum habent. præter has, vt fulices, Tuccanes, Ioda, Sulmuccius, Anser, Pauonella, Sterlicus, Pizzarda, Coruus,Strufolonus, Piscare, Cucchiarella, Sporcellina, Coturnix, Cannarola,Capo,& Arx siuè Ciconia, quæ pisces edunt,& rostrum rotundum,& acutum habent. Capiuntur in hyeme Fulices, cæteræque in tanta copia vt sale,& fumo seruare necesse sit, Olor quandoque non deest.

Est,& alia Auis,quæ Deuorus nuncupatur Olore maior,albi pariter coloris,sed rostrum satis amplum,& iugulum habet;non canit,sed per arũdineta discurrens, stans supra vndas rostroque plaudens,quod apertum immittit in aquas, omnemque flatum emittens vocem horrendam resonare per omne litus facit, quam mali nuntiam veteres crediderunt quamque Matthiolus Sassiphragum, seù Olinam dicit.

Est etiam in eo herbarum copia,quæ ad cibum Auium,& medelam valent,& sunt fraxus,seù verbascum minus,falasca seù alga, aut potius Vlua,cum illa Pelagi sit.

Alga natat pelago, sed nascitur vlua palude,

De qua Virgil. Æneid VI.

Tandem trans flumen incolumes vatemque,virumque.
Informi limo, glaucaque exponit in Vlua.

Sanguinaria seù Polygonum aquaticum fæmina. lysimachia quæ frondes instar Salicis, & florem rubrum habet; feniculus, qui mirophyllum seù millefolium aquaticum vocatur. Turronus seù Muscus aquaticus illius generis similis massæ sericæ viridis coloris; Cauda Vulpis,seù equisetum duarum specierum,Platanus seù Nymphea,aut Nenuphur pedis rubea seù persicaria,aut Hydropiperum aquaticum. Sunt,& aliæ, quas vocant Pilus, Plumula,Cardellus, Saluestranus, & gramen aquaticum, & canepa.

Nauigijs aptæ sunt aquæ,licet tenues,nec magnarum nauium pondera patiantur,attamen biremes quatriremes, septemremes, & quæ maiores sunt,nouiremes longitudine vltra LX. palm. non istar illarũ quæ mari vsui sunt,sed quæ puppibus, & proris careant, planamque carinam,& cætera habeant, & quibus vice timonis remus à ductore adhibeatur,non sustinent vela.

Quę Piscationi inseruiunt,varii sunt generis, præcipuum est, quod retiaculis fit,quorũ maximũ tracta vocatur cuius cũ ministerio nouiremes adhibentur,sic à trahendo dicta est, & alia eiusdem speciei,sed breuior,quæ Pandera dicitur,& post tractam iacitur, vt si qui euaserint capiantur,quibus toto anno piscatur, & rarò intermittuntur.

Æstiuo

Æstiuo autem tempore circa litus retiaculis ex Transimeno lacu adductis piscatur,quorum ima frequentibus plumbi calculis, & superiora suberis frustis, illis ex aduerso oppositis, sustentantur, sunt & aliæ retium species,quas omittimus vt alios piscandi modos referamus,qui non solum retibus,sed etiam sine illis perficiuntur.

Eodem tempore ex fascibus viminum aggeres struuntur in aquis, partim vbi in vniuersum maiores sunt,partim,vbi tenues; singulis illorum frequentibus palis ligneis ad terram fixis,& supra aquas erectis vallantur,ne tempestatibus dispergantur, & quæ in profundiori lacus sinu sunt strues;nunquam dissipantur, sed singulis annis, nouis superadditis fascibus conseruantur, quò pisces cum horridam sentiunt hyemem,circa autumni finem recondantur, in vtrisque ars piscandi non eadem;si quidem in illis primi generis retia in modum cocullorum piramidalium effecta, latum aditum, sed per insidias difficilem exitum habentia applicantur.Martanella à lacu Martis, à quo sunt mutuata appellantur,& frequenter palis qui circum circa sunt aggeri alligantur,vt cum extra vagant pisces capiantur;Et ex eorum frequentia li Spissi nomen acceperunt, quò quotidie, dum frigus vrget, illic nauibus acceditur, vt capti extrahantur.

In alterius generis struibus non ita,sed panno raris filis contexto, quasi spissiore retiaculo lõgitudineCCC.palm.& latitudine XXX.vallantur,cuius extremam partem palis confodiunt in imum lacũ, altera extenditur ad superirora extra aquas,vnde extractis fascibus intus iacitur rete,quod Sciabaco vocatur, & intercepti pisces capiuntur.

Quæ sine rete fit piscatio est nassarum ex viminibus confectarum ad numerum ferè CCC,& ex illis sic vnitis strues conficitur, quam primo vere in profundum aquarum deijciunt,redeunte autem tempore resolutis iam ligaminibus, fractisque sigillatim expiscantur,in quibus piscium omnis generis copia reperitur.

Hamo calamo appenso,non piscatur, sed ad filum perlongum applicantur multi, & ad alliciendum pisces vermes adduntur.

De ambitu Lacus.

CAP. II.

CVm non exundat,intrà ferè XXX millia passuum se colligit,elõgatur ferè ad X.ad totidemque vbi maior est latitudo dilatatur. & vbi minor est,intra IV. continetur.

Non habet perfectam formam,sed aliquos vortices,in quibus in angulos dilatatur,pro vt planicies ipsa, in qua iacet,sinum accommodat.

Cam-

Campos illos inundat,qui circa Montes Marsorum sunt, & in australem plagam totus resider, ab oriente vallem Archipretæ habet, in qua præcipuum angulum in gubitum extendit, & insulam Ortucchij quam Alicarnasseus Issam,Paulus Marsicus Ortygiam appellat, in medium claudit,vbi Oppidum eius nominis, non siquidem semper in insula,sed tantũmodo dum aquæ extenduntur,cum autem retrahuntur sicco vestigio ad eam itur, paruumque spatium ex illa parte cultoribus relinquit in plano.

Alium angulum non tam latum prorumpit in agros inter Paternũ & Celanum,ripamque ex inde parum incuruat circa iugera Auellani,& fluctibus percurrit ad radices montis Pennæ, quam abrodit, & nulli alij Monti iungitur quam ipsi, & Carbonario, relinquendo ex alio latere latam liberamque planitiem,quam incolunt Celanenses,& Piscinates, litus hoc parumper dilatando, vndas in duos vortices immittit,quos colle interiecto ab aquis separat; quique veluti portum nauigantibus constituunt, non longè à Transaquis.

In primo vortice collis extenditur ad CC.pass & albis lapillis totus cooperitur, quos venti tempestate coacernant, nec in illo foditur terra,nec ad segetes aptus, sed Bacchi tãtummodo munera refert,cum vites, & vineas nutriat,quæ licet non vlmis, palisque iungantur, sed tralices serpunt,vuas tamen, vinaque dulcia promunt. In isto vortice est palus,cuius solum,cum decrescẽtibus aquis in sicco remanet, vberem segetem, & fructum vigesimum penè reddit.

Alter non tam latum spatium occupat, & profundiores aquas habet,nec terra,cum siccatur, coli serique potest. Sunt, & alij in litore vortices,qui modò apparent, & modò cooperiuntur aquis profluxus, effluxusque extensione,& remissione;in vorticibus istis, naues appulunt,& iram Aquilonis effugiunt,& quò Nauta, remigio lassus, fluctibus ne obruatur dum tempestas inundat, resilit.

Profunditas sicut,& circuitus inæqualis, multisque in locis terra eleuatur,& colles insurgunt,qui aquis operiuntur:& quæ in ipsis efficiuntur valles ad palmos L. in profunditatem sinus protendunt vt propè montem Pennæ,& in valle Archipretæ non longè à S. Manno ad palmos XXXVI; & hæc est maxima profunditas, in vniuersum aquæ minores sunt.

✝ Et cum tantæ sit magnitudinis,& regio ipsa sub placida Cæli regione sita,& ventis ex omni terræ plaga apertus aditus pateat, rigidis tamen Aquilonis flatibus obrigescit, & condensatur in glaciem aliquando totus, & tali densitate, vt ab vno ad alterum litus homines, & iumenta, onusta oneribus pertransisse perhibeantur. Sic enim contigisse anno MCLXVII in chronicis Ioannis de Ceuano habetur. *Apud Vghelliũ. in Italia Sacra.*

Qui,in hoc anno inquit,pluit ab VIII.Kal.Aug.sæpius vsque ad V. Idus Nouẽb. postea non pluit vsque ad XII. Kal. Februarij,& flabat

I ven-

ventus Aquilo, eratque frigus tam forte, vt sata non nascerentur, & stagna coagulabantur, & Lacus Fucini penè totus ita glacie coopertus fuit, vt super eo ad alteram partem homo transire posset. Quod nõsemel accidit, præsertim anno MCCXXV. iterũ, vt fertur in chronicis Riccardi de S. Germano.

Hoc anno MCCXXV. Lacus Marsus, qui Fucinus dicitur, vsque adeo obriguit, vt homines in eo desuper ambulantes boues traherent cum trabibus, & alijs legnaminibus necessarijs ad cognam.

Et sub ætate Auorum sunt, qui sicco pede per medium pertransisse ad strues iam relatas ad capturam piscium referant, & per plures dies piscationem per solidam glaciem ambulando extruxisse, quod & hac nostra ætate pluries contigisse prospeximus, non tam in totum glacie coopertum, sed in aliqua sui parte ita solidatum, vt deambulãtibus præberet iter, & lusoribus palestram ad ludum casei, & sphærici ligni contigisse refert Baccius de Vinis Italiæ: anno MDXCV. vt supra hominum memoriam, ita in solitis modis, cõglaciauit, vt vecturas, & currus transitum sustinuerit, vt & alijs Italiç lacubus eodem anno accidit.

Et non multis ab hinc annis, cum pariter glacie densaretur, & cum Piscatores naues supertraherẽt, & vbi per minarum densitatẽ liceret, frangerent, vt in piscium captum irent surgẽs Aquilo naues in glaciei frusta ita impulit vt penitus quassaret, & remigantes omnes fluctibus abluerit eorumque audaciam fregerit.

De magnitudine præsenti, & præterita.

CAP. III.

NOn tamen semper eodem calamo metimur aquas, nec situs idem, sed diuersum pro excrescentia, & diminutione, siquidem dilabuntur modò longe per planitiem, modò se retrahunt, non ex aliqua apparenti causâ, cum quidem alueum depressiorem fontibus habeat, vt impleri ad summum difficile foret, etenim quç ex montibus influunt, in humiliore sinu se continent, attamen licet non impleatur, ampliatur quãdoque & extenditur nulla habita ratione tẽporis, vt Petrus Marsus affirmat, sed prout ex causis, quas nectemus inter fluxus causatur, eademque vicissitudine campos, quos Cultoribus aufert pinguiores, aut steriles relinquit prout ventorum exagitatione abrodit, aut alluuione ditat; illos etenim, qui aquilonaribus flatibus obijciuntur congerie lapillorum, quos impetu adducit, vastat, non ita alijs flatibus, sed pinguedine auget, sterilesque fecundat, incrementũ autẽ hoc vsq; ad mõtana aliquãdo prospexisse Strabo affirmat.

Petrus Marsus ad VIII. Sil. Ital.

Strab. l. V.

mat. Memoriç proditum est, nonnunquam vsque ad Montana crescere, interdum autem rursus decrescere, vt mersa prius lacu loca desinentur, & agricolationem Rusticis exibeant. Quod, & an sit verum, ante emissarium Claudij ex parte dubitatur, etenim quam absumpsit Valeriã Ciuitatem, & cuius modò partes madefacit (si tunc extabat) vtique remissiorem fuisse profitendum; attamen ex non parui momenti rationibus, aut non extare, aut tunc penè insurgere cæpisse affirmandum.

Pluries siquidem inter nostrates, & Romanos exorta fuerunt bella, & toto illo tempore, quo Patauinus suam historicam narrationem extendit, licet multa minoris æstimationis Marsorum loca recenseat, de illa nunquam loquitur, & in illo memorabili, quo tota exarsit Italia nostrorum conspiratione exortum, tantę Ciuitatis Pelignis conterminæ in qua maius robur ad opus perficiendum esse debuerat, nulla refertur memoria, nec apud Alexandrinũ, qui diffusè seriem belli scripsit, nec apud Florum, Eutropium, ceterosque Historicos, nec credibile est, in tanta rerum mole Valerienses in somno iacuisse.

Accedit quod Plinius nec illam inter nostrorum loca recolit, nec ante Strabonem qui tempore Tiberij scripsit, qui de illa loquatur inuenimus, & licet prçuenerit Claudij Imperiũ, & quod eo imperante extaret, cum ex alio extitisse non constét eius primordia, circa hęc tempora sumpsisse principium probabile est, & præcipuè quod non aliunde, quam ex via, sic dicta, nota tunc fuerit. Sic Strabo lib. V. *Strab. lib. XIII.*

Cęterum Valeria à Tiburtinis capiens initium, & Marsos, & Corfinium Pelignorum Metropolim. Non tamen, & nomine, & magnificentia Ciuitatis illustrata erat, vt de ea scriptores dicere aliquid impulerit, vt adaucto tempore successit. Immò cum Claudius ipse viam pernerit, quę vix vltra M. pass. ab illa, separabatur à Corfinia parua, & vix nota Ciuitas initium duxit, cum alioquin ex Valeria vti illustrior, & amplior incipere debuisset, si tunc nota foret.

Verum cum lacus effluxus perpetui non sint, nec vniformes, latiorem alueum tunc non habebat, licet non minorem, quàm hodie, extendisse autem vndas vltra Valeriam, planumque plenè totum occupasse, & abruta loca circa ipsum, & cum de illis agemus dicturi sumus, & aliç rationes nobis testantur; ostendunt hoc in primis riparum aggeres, qui in campos Albenses modò insurgunt de quibus Petrus Marsus loco citato sic ait.

Aqua Fucini qui quondam excrescebat in campos Albenses, vt vetus ripa ipsius testatur, occupabantur vicini agri incrementis aquarum, quę per VII. annos fiebant.

Et ad hæc nostra tempora permanet, quę quantus aliquando fuerit ostendit; extendebatur vltra hanc nostram Patriam vltra D. pass. in loco hodie dicto Il colle di Cęsolino. In quo cum plantarentur vineç

in sinu terræ & chocleæ, qui in lacu sunt, & nauium fragmenta inuenta sunt, vltra lapillorum aggeres, qui continuatè extenduntur ad cãpos præfatos & vltra, & modo distat ab illa per CCIↃↃ; & in aliquibus locis CCC. mill pass. Lacus ipse in antiquis æstimis ripa Marcelli inscribitur, forsitan à M. Marcello, qui cũ esset Coss. vna cum Q. Fabio Marc. A. V. C. DXL. & Tiberis excrescentia, vrbem, agrosque non sine hominum, pecorumque iactura vastasset, ad has partes accessisset, vt causam incrementi prænoscens ex extensione lacus deuenire, aliquid circa ripam gesserit, vt ab eo postea denominationis auspiciũ sumpserit, de qua inundatione sic Liu. lib. IV. belli Punici.

Liu. lib. IV.

Aquæ magnæ, & niues eo anno fuerunt. Tiberisque agros inundauit, cum magna strage tectorum, pecorumque, & hominum pernicie.

Et etiam longius excurrisse aliquando obstentorum portento refert Tullius Obser. de Prodigijs. M. Aemilio, & L. Hostilio Mancino Coss. A. V. C. DCXVI. Lacus Fucinus pro millium passuum V. quoquo versum inundauit. Et vt antea, sic & modò auget, remittitque aquas non ad priorem illum terminum, cum, diuersione Emissarij à Claudio confecti, prohibeatur, attamen ante actis sęculis ab vno ad alterum extremum, quo Valeria, & Pinna Ciuitates aspiciebantur aquarum profluuio exuberãs, illas assumpsit, retinetque modo ita vt.

Tul. obser. de prodigijs.

Si quæras Helicemque, & Buram Acheides Vrbes
Inuenies sub aquis, & adhuc ostendere Nautæ
Inclita multa solent cum manibus oppida mersis.

Et in hoc, quo viuimus, vltra miliare prorupit, agrosque nostros vastauit. Ita vt si sæculum sæculo comparetur semper fluxus effluxusq; varij inueniuntur, & in eodem alueo nunquam perdurasse diuersosque fines propterea habuisse, vt modo habet.

De augmenti, & diminutionis causis

CAP. IV.

FOrmatur Lacus concursu fluminum, ex altioribus vallibus ad depressiorem locum, & humiliorem alueum fluentium, ibique in unum collectæ aquæ superficiem illam terrę vbi modo Lacus est adumbrant, & nisi cauitate profundi, & altioris ripæ altitudine exitus intercludatur ad summum impleri, aut ad originem fontium retrogredi necesse foret; ni cum altiores sint, & supra alueum se extollant repeti prohibeantur, & tunc effluant oportet, quique modo nec augumentum, nec diminutionem sentit, eandemque formam

mam ſemper retinebit,cum concurſus ſit idem,& ſi vel deficiet, vel augebitur ex accidenti vel naturali defectu minui,& augeri lacum oportet.Excurrere ab Oriente ad Auſtrum ob depreſſiorem aluei ſinum,& cauitatẽ lacus diximus, vt illic quoque, circa quem vndique fluit,aquas reſidere , apertũque exitũ montium vallatione inhiberi,& à campo de Vico vltra Terrã Luci,campi , qui intercedunt terram in ſuperficiem habent parum eleuatam, aut depreſſam , & breui amplitudine extenſam. Strati tamen ſunt lapicibus albis, & mollibus non ſolidis,ſed frequentibus ſciſſuris interciſis,à cuius ſuperficie inundatio quæ frequenti calculo accidit breuem,qua celantur terræ,cooperturam aſſumit , & liberum aditum aquis præbet , vt per fiſtulas inſtar fluminum notabilis amplitudinis curſu in præceps profunditur , ex quorum impetu per cõcaua terræ, qua tranſmittitur ſtrepitoſus fragor auditur, & quo ſtratus lapideus deficit lapillorum cumulis , aut nigrarum arenarum aggere litus munitur , in quibus non diù reſtat aqua,ſed paulatim abſumitur , & tota illius Montis pars occultis , & frequentibus antris excauata perſpicitur , ideoque non augetur ad ſummum lacus,quia aquam non retinet , niſi vt alibi tranſmittat,& ſic aut tranſmiſſione iſta,aut alijs de cauſis (quas cum de aquis egrediẽtibus acturi ſumus afferemus) aut euaporatione , & terræ admiſtione,& expanſione, adiuantibus radijs ſolaribus , aut ventorum vì , & potentia,vt exiccetur,& minuatur interdum accidit.

At cum aquæ fluentes deferant admiſtam terram , qua paulatim abſtruitur via,& oſtium fluxus,adiũcta quæ aduehitur,ex terræ Eminentijs vì imbrium eam adducentium ad litora, & fluxu influentis ad loca decliuia , & etiam ventorum impulſu , qui ex montibus terreis leuiores partes terræ adducunt,& poſt variam agitationem ad lacum impellitur,adiuuantibus etiam quæ ad opus piſcationis proijciuntur lignaminum ſtruibus quæ tempore, & humidi potentia diſſolutæ , & comminutæ tempeſtatum turbine adactæ impelluntur in meatibus,& illùc in putredinem reſolutæ viam exitus præcidunt , vnde augeatur oportet ; nec ad defectum fontium , & earum nouam generationem, aut ad aliam occultam rationem augumenti , & diminutionis cauſas cum Strabone referamus qui loquens de eo lib. V. Sic ait .

Qui ſubterraneis humoribus tranſitione occulta quadam ratione ſparſim efficiuntur,denuò autem in vnum fontes confluunt,aut omninò deficiunt,aut rurſus confluunt , quemadmodum in Amenano per Catanam defluente traditur , qui quidem annos complures euaneſcẽs iterum excurrit.

Habent etiam aquæ ſua mirabilia,ſicut,& cętera elemẽnta,quæ hominum ſpeculationibus non ſubiacent , vt Max. Summus Pontifex Sixtus V. relatus à Gomerio de Tybure,cum de eius inundatione loqueretur,ſentiebat.Inundatio.n.dicebat , eſt vrgens accidens naturæ

aqua-

aquarum,vt defectus solis,& lunæ in eclipsi,fluxus, & refluxus oceani,quæ non homo, sed solus Deus moderatur, humanum licet consilium,in aliquo tantum accidentè effugere hæc possit, sed non omninò moderari, aut impetum inundantium aquarum retardare, quod, & in tantis edificijs circa lacum factis, & tempore Claudij, & in hoc nostro Æuo opere Equitis Fontanæ,& Marij de Caua aperte ostendemonstratum;attamen,nec in hoc ratio penitus deficere videtur, & vltra allatas,vì terræmotus contingere posse affirmamus, cuius violenti impulsu terra ipsa aperitur, & conquassatur, & montes in hiatus descendunt,ita potest terra litoralis dehiscere,vel cum antra,quæ in sinu sunt impetu ruunt,ora abstruere,vel quæ in sinu sunt aperire,aut noua pandere,ab eo enim aquarum recursus immutantur, & consuetæ viæ obstruuntur,itaque ducitur aqua vbi sistere cogitur, & stagnatur sicque noui lacus prodeunt, vt annis præteritis in Calabria, & non nullis alijs ita productos recenset P. Franciscus Resta in Meteor. lib. 3. cap. 5.

Sic etiam,& nos prospeximus, cum acciderit anno quo hæc scribimus MDCLV.cum quateretur insolito motu terra per totam Aprutij Prouinciam,& Terram laboris, & plura quassarentur Oppida, & ædificia collaberentur, hiatus nonnulli circa lacum apparuerunt,qui magnam aquarum congeriem deglutiebant,quorũ precipuus ille fuit, qui in soliditate terræ circa litus in campo de Vico qui 12. mill.pass.ab hac nostra Patria distat prorupit, profunditatis palmorum XX. & capacitatis ad CCC. aquarum cados, vt indicauimus, quas breui temporis cursu assumebat, & si arte adiuuaretur, ad minorem sane formam Lacum reduci non difficile foret, & ex eo tempore vsque nunc semper effluxit; non insueta narramus, siquidem Ouid. loquens de terręmotibus sic canit.

Hic fontes natura nouos emisit, & illic
Clausit, & antiquis tam multa tremoribus Vrbes,
Flumina prosiliunt, aut excauata recedunt.

De aquis ingredientibus

CAP. V.

VLtrà fluminum in vnum fluentium concursum, & iam occulti latices ex concauis antris,in sinu terræ protensis, vbi, & aquæ generantur impulsu calidi exilere coacti,& quos Montes parturiunt & per internos meatus ad radices eorum paulatim descendentes eò adducuntur,augumento sunt lacui, quibus ex niuibus liquefactis humor,

mor,imbriumque descendentium fluxus opitulantur,quorum maxima copia ad Fucinum aduenit, siquidem qui à Pelignis, Vestinis, & Volscis nos separant Montes,ad illum radices protendunt, ex quibus flumina,torrentes,latices,alia quæ adueniunt aquæ,illasque prout discurrunt, vel erumpere in lacum cognoscuntur,recensemus.

Primus prosiliens caput ad Ortuculam extollit, ostiumque aperit in radicibus Insulæ,spatiumque illud occupat, quod inter S. Mariam ad caput aquarum,& castrum Oppidi est; & magnam copiam secum adducit, & cum Insula in siccum remanet, rapido cursu profluit,nec tamen nauigium impedit, Nauiculis quidem transuehitur, & aquas ex Lacu Scandensi haurire profertur.

Est in vertice Montium Pelignorum non longè à Terra Scanni, à qua nomen Lacus sumpsit,vallis excauata, vbi aquarum copia sistit ad longitudinem M.pass. ferè latitudinis CCC. tantæ profunditatis, vt ima penetrare impossibile credatur, & cum alti, proceresque sint, & in summitate sit Lacus,totos acqua penetrare iudicatur, & aspicitur non solum in isto, sed in alio, de quo mox dicturi.

Non longè hinc serpit Sarcinalis ex rupe prope Liccij Casalia erumpens,& paruus fons,qui torrés in hieme fit,& Tauana vocatur.

Hùc aquas adducit ex superiori parte per Venerem,& S. Benedictum, Inuectus seù Pictornius flumen; fontes, & torrentes aliqui vsque ad Celanum insurgunt,& per vallem S. Marci perénis riuulus qui hyeme fit torrens auctus aquis, quæ ex plano ad Ouindolum per Anatellam illùc influunt,& cum fit æstas depauperatur, & vix ad Lacum adducitur.

Et ex Celano aureus fons, & aureũ flumẽ perpetuis aquis abundãs, & per totam Auellani planiciem ex inferiori parte fontes vndique vndiq; riui;præcipuus Muscinus,& caputaqua, qui aquas pistrino præbẽt.Per S.Petitũ paruus riuulus,& ex Castro Nouo pariter qui hyeme fluunt. Non præbent aquas aquis nisi torrentes duo in inferiore parte,præcipuus qui ex Valle Collis longi planum, inter Lucum, & Transaquas inundat, & alter per Vallẽ Archipretæ,quibus adduntur quæ ex liquefactis niuibus per circuitum concurrunt, ex summitate Montium,& quasi in centrum stagnantur in Lacum, & hæc sunt quæ superficiem terræ rigant.

Sunt,& aliæ quæ cæco ducuntur tractu per viscera terræ, scaturigines, etquidem maiores, irrumpentes in Lacum. Flumen vnum ex Velino Monte semper se se cõdens in terra,occultus prosilit,descurrens per internas venas,& cauitates per locũ dictũ Valle de Transito inter Albam,&.Paternum, & quantum fit,ex maturis segetibus inspicitur,virent enim, quæ nutrit humus per cuius sinum inuisa vnda trãscurrit,cum cæteræ flauent,fuit aliquandò(dehiscente,casu aliquo, terra) visum, cum accidisset nõnullis super aratro terram findentibus,

bus, cum profundarent boues in hiatu cecidisse quibus vix ab effosso loco erutis prospectũ fuisse flumẽ profertur. Hunc Pittornium seù Piconium aliqui esse suspicantur, diuersumque esse ab inuecto, quem refert Plinius, mouetur auctoritate Licophronis, qui de laticibus Marsici Lacus loquens Pictonium affert sic dicens. Pictoniumque flumen sub terra se se condens in obscuras specus profunditates.

Licet acuratissimè Cluuerius, valdè cõsonis rationibus, & obseruatione textus Plinij, & Licophronis inuectum Pictonium esse affirmare non dubitet. Nobis satis arridet Licophronis textus, & quod hæc sint duo flumina, vnum cursum intrà terram agens, alterum superficiem rigans magis notum, & auctores ignorantes duo esse, nec obseruantes Licophronem de scaturiginibus occultis loqui in vnum confundentes, Pictonium, qui inspicitur, nominarunt; & cum Plinius etiã ipse eum qui subter labitur ignorauerit, & nomẽ salientis notum habuerit, illum maluit proprio vocabulo referre, quam ab ignoto nũcupare, & ab hoc nõ alienum futurum fuisse Cluuerium si horum notitiam habuisset, non dubitamus.

Sunt in profundo inter ripam Paterni, & Celani duo hiatus terræ latices adducentis, & habent ora lata ad medium iugeri terræ, ex quibus scaturigines in magna copia emergunt, vt & semper intrà Lacum (licet minuatur) remaneant; profunditas quanta sit, nescitur, impetus siquidem scaturiẽtis aquæ cannabum aduolnit ne in profundum protendat, quos præcipuos fontes Lacus arbitramur.

Est & alius in aquis patens hiatus, in quo Archippe Oppidum submersum iacet, ex quo ad lacus augmẽtum occultæ emanat aquæ non latum os, sed rotundum ostendens, vnde orta quæ per ora profertur fabula ex relaxatione claustrorum fontis Ciuitatis Marsiæ ortus lacus, & obruta Ciuitas.

Et circà litora Transaquarum, & Anezzani duo alij eructantes aquas, cum decrescunt scaturigines, circà quas ebolliri, & moueri cum erũpunt inspiciuntur, quas repletio, & abundantia aquarum, cum augentur, intercipit ne videantur.

Hic relatu dignum, quod circa litora Transaquarũ accidit, referre censemus. Nẽpè cũ nec fontes, nec riui cãpos irrigent, nec vllibi insurgat aqua ad necessarios vsus, sed Lacus eas hyberno tempore præbet, & cũ aduenit æstas, parũque arena circa litus foditur, gelidi riui scaturiunt, qui Lacus cum decrescit, & ipsi decrescunt, cum abundat exundant, semperque frigent, cum vniuersa vnda tepescat, & hyeme adueniente eclantur, siuè quod latices ex ista parte gignantur, & cum rigor meatus terræ restringat, retardatur cursus; siuè restrictus humor per viscera terræ discurrens, nec viam sibi aperiens, retrogrediens frigiditatem acquirat, siuè alia sit ratio, non simile in vniuersa ripa per circuitum, nisi ibi, & Ortuculæ cernitur.

Non

Non dissimilis huic, est accidentia putei S. Nicolai ad Litus Venetæ Vrbis, qui repletur, & exinanitur aquis ad formam fluxus, & refluxus maris, & tamen expers salsedinis, dulcem continet aquam.

De aquis egredientibus

C A P. VI.

SVnt autem, quo minus aqua ad summum crescat, ab ipsa Natura, & arte statuta loca, ad quæ diuertat; & vt de singulis agamus, nunc de ijs, quæ à Natura sunt dicere aggrediamur. Circa montem Pinnæ voragines aliquæ apparent, per quas absorbetur aqua, & nonnunquã aperiuntur nouæ, quæ flumina penè obruunt.

Duæ potissimæ olim erant, & Pitoniæ vocabantur, itá latæ, vt fere duo iugera terræ occuparent, & magnam aquarum congeriem deglutirent, vallo muniebantur inciso, & fistula, postquam pistrinis aquas prebebant, ad summum voraginis demittebat, & deglutitæ non amplius in circuitu apparebant; Multo ab hinc tempore clausa sunt ora ex fractis nauigijs, & congerie lignorũ vi tempestatis adductis, quod præsentis incrementi, & inundationis præcipua causa fuit, nã ita increuerunt super eas aquæ vt XXXVI. palmis mensura profunditatis inueniretur, & quanquam retentatum esset varijs operibus vsque ab anno MDC. industria Equitis Fontanę, & Marij de Caua, nunquam aperiri ora, aut alio tramite trasmittere aquas, possibile fuit; multaq; alię circa ipsum aperiuntur, cum minuuntur aquę, terra ipsa insonat sub pedibus incalcantium, totaque antris, & Cauernis protensa naturalitèr recipit aquas, vt de Agro Reatino legitur. Est, & alia parua Vorago in Valle Archipretæ, quæ aquis etiam nunc celatur, aliæ quoq; occultentur necesse est, cum omnis humor naturaliter ad inferius deferatur, vt aliò occultè cursum deferat; quemadmodum de Nilo in Ægypto, Grandueno in Hispania, Tigri in Armenia, & Turbino in Nursia refertur, & Ouid. in XV. Metamorph alios enumerat dicens.

Flumina prosiliunt, aut exsiccata residunt,
Sic vbi terreno Lycus est epotus hiatu
Existit procul hinc, alioque renascitur ore.
Sic modo combibitur, tecto modo gurgite lapsu
Redditur Argolicis ingens Erasinus in agris.
Et missum capitisque sui, ripaque prioris
Pænituisse ferunt, alia nunc ire Caicum
Nec non Sicanos voluens Amasenus arenas.
Nunc fluit, interdum suppressis fontibus aret.

ex hoc corrige versum pag. 70.

Et prosequitur alios enumerando, & qui consimiles videre desiderat, videat quod refert D. Franciscus Resta in meteor. lib. 3. tract. 2. cap. 3. de fontibus. Hinc Sarnum exurgere auctoritate Plinij refert Blondus lib. 7. de quo præfatus Resta cap. 7. sic ait.

Resta in Meteor.

In Campania Italiæ, vbi Sarnus scaturit, effluunt inter saxa quidam aquarum riuuli tanta frigiditatis, vt vinum rubrum ad refrigerandum immissum breui exuat colore, & sapore; Et per internos meatus ad Lacũ sublaci, quem suis aquis efformat, manifestatur, & obseruatione antiquorum, & signis testatum refertur per Andream Baccium de Tybure, vt mox fusius dicturi sumus. Eodem quoque modo propè Ananiam in Hernicis panditur, vt refert Blondus lib. 2.

Scribit Plinius Fucinum Lacum, qui Marsorum appellatur, subterraneos habere cuniculos, quibus aqua cuncta affluens, tempore amnem facit, at puto Plinij textum, vt sepè alibi, eo in loco corruptum, quo ad locum, in quo fluuium illum oriri affirmet: fontem enim Ananiæ esse scimus Thophanum nomine qui hyeme, quando Fucinus glacie astringitur siccus, verè postmodũ, æstate, & Autumno ingentem euomit vim aquarum, quod lirim amnem à S. Vito oriundum adauget.

Et dum terræmotus hoc anno 1655. Regionem concuteret, magnus aquarum accessus illi factus est. Et Cornelum flumen hinc aquas haurire, in eo fonte qui propè Postam insurgit, vbi copiosissimæ sunt & simillimæ; viam autem ad fontem aperiri eo in loco, quo diximus, in Valle Archipretæ deglutiri, labique per cuniculos in sinu Montium iudicamus Siquidem post Montem Carbonarium, antequam ad Cerrettam deueniatur, inclinatur Vallis ad concauam rotunditatem vnius propè milliarij ambitu, qui locus Amblero nuncupatur, vbi prata amænissima virent, & illic persæpè exundat aqua, & aliquando, tali augumento, vt instar fluminis dilabatur retrorsum ad lacum, & in rupe Acerrettæ, qua clauditur Vallis, paruus specus aperitur, vndè pariter eructant, ibique sonitus pertranseuntium aquarum sentitur, & pariter Fibrenus qui lyri, post Soram iungitur, ex abundantia, & qualitate aquarum iudicatur.

Obseruatum extitit (quæ ex eo emanare dicuntur) augeri, & minui, prout lacus decrescit, & abundat; quinimò omnia quæ in lacum deijciuntur, siuè paleę, siuè retia, aut instrumenta piscationis, in illis postmodum denuò apparere visa sunt. Vidimusque in Regione Valuensi propè Ofidam, insurgere stagnum, quod planum illud inundat, crescente lacu; penitùs verò exsiccari cum minuitur, veterumque obseruatione probatum haberi easdem aquas esse. Et non longè à Terracina ad radices Montis S. Felicis, lacus habetur eodem nomine qui ex illo descendere profertur.

Eadem planè ratione creditur, quod Nilus oriatur ex Mauritiania

in

in Atlante Monte, vbi Dyris vocatur, & per Eptobolum lacum mutato nomine Niger appellatur, & per desertos Montes influit in paludem Coloe, quæ Meron circumcingit, & ab his paludibus per flumina Astasobam, & Astaboram peruenit ad cataractam, ab eaque se præcipitans per septentrionalem peruenit ad Thebaicos campos in Ægyptum, vbi Nilus vocatur, & ex similitudine aquarum, & pisciũ, & animalium, quæ in vtroque fonte gignuntur idem flumen iudicatur. Et Aretusæ fontis aquæ in Siracusa, Alphei Arcadiæ fluminis, iudicantur, cum proiecta in eo ad fontem inueniantur, & turbabantur lotione Victimarum, cum Arcades in Olympo sacrificabant, quod, & in fonte Æsculapij apud Athenas pariter accidisse refertur; sicut & de alijs pluribus fluminibus.

Multos denique alios fontes gignere, & flumina, credibile est, quæ ad nostram notitiam non deuenerunt.

De aqua Marsia, & Flumine Giouenco, seu Inuecto, aut Pictornio, siue Picenio.

CAP. VII.

Non angusto riparum argine, & excursibus ad magnorum fluminum principia, quos Pater Fucinus gignit, sistere aquas suas aliquando contentus, sed quasi ambitionis fastu elatus, cum Tyberis aliquando exuberasset ex alueo cursum, per planum in Velinum influens, Vrbem turbinibus exagitasset, in illa placidus etiam inuehere, prætenderit, & saporis haustu, & gelidæ frigiditatis bonitate Romanas augere delicias & caloris æstum temperare; cum ea (quæ de nostro nomen sumpsit Marsia aqua) ad illum duceretur, quæ salubris qualitatis singulari prærogatiua super reliquas gaudebat, & quamclaræ transparentiæ, miræ leuitatis, & innoxiæ frigiditatis dotes inter præclaras Mundi aquas collocarunt; non secus ac si ex Paradisi fontibus emanasset, & dono superum vsibus Vrbis concessa reputabatur sic Plin. lib. XXXI. cap. III.

Clarissima aquarum omnium in toto Orbe, frigoris, celebritatisq; palma, præconio Vrbis Marsia est, inter reliqua Deorum munera Vrbi concessa. Quare sordidis muneribus eius vsus interdictus, vt tantum necessitatibus, & delicijs inseruiret, & profanum aliquid in ea geri scelus arbitrabatur; iramque superum, si sacra illius liquoris vnda talibus foedaretur imminere suspicabantur; in eamque causam retulerunt, cum Nero Imperator fœdæ libidinis coeno pollutus, nãdo tranare fontem eius ausus in morbum incidisset. Tacitus lib. XIV. *Plin. lib. 31 cap. 3.*

Tacitus Annal. lib. XIV.

Annalium. Iisdem diebus nimij luxus cupido, infamiam, & periculum Neroni tulit, quia fontem aquæ Marsiæ ad Vrbem deductæ nando incesserat, videbaturque potum sacrum, & ceremoniam loci corpore toto polluisse; sequutaq; anceps valetudo, iram Deorum affirmauit. Ea superstitiosæ Religionis reuerentia colebatur, vt inquinari ex contaminati corporis luxuria contactu arbitraretur, aut si ad alium, ad quem destinata erat vsum verteretur; cumque cæteris aquis quæ ad Vrbē influebant, secundū suam quisque qualitatem licite vteretur, Marsia solùm, quæ cæteris optimo sapore, & suauitate præstabat, sitis explendæ ministerio deputabatur.

Ad Vrbem illam primùm adducere Ancus Martius Rex suspicatus fuit, cumque animum ad alia diuertisset negotium imperfectum reliquit, auctâ postea habitatoribus Vrbe, longè lateque à Tyberis ripa domicilijs constitutis, cum nec fluminis aqua commodè necessitatibus subueniret, Appia, & Anienis primum aduectę suppetias tulerunt, quarum ductus vetustate quassati, & cum etiam fraudibus priuatorum interciperentur, Vrbs ipsa aquæ penuria sitiebat; factum est vt Senatus decreto A.V.C. DCV. Coss. Seruio Sulpitio Galba, & L. Lentulo Cotta, & eorundem reficiendorum, & vendicandorum negotium Martio Tito Prætori daretur. Cumque Vrbis incrementum ampliorem aquæ modum exigeret, illi, vt alias exquireret, & ampliores ductus Reipublicæ causa fierent, paritèr demandatum, qui Anci Martij Regis præpositum ad effectū deducere cogitauit, eamque à tertio milliario opera fabrorū ducere; cumque Præturę tempus ad tantum negotium consummandum minus sufficere videretur statuit Senatus in alterum annum Præturam, sicque tertium à quo inceperat in Vrbem perduxit, in quo opere, vt erogaret quatuor, & octingenta sextertium, decretum, quibus vsualis moneta, ad centum viginti millia scuta, respondet; interuallo temporis cum aquæ ductus haberentur C. Augusto, & M. Lelio Volcatio Coss. Agrippę singulari cura, & prouidentia Appiæ, Anienis, & Martiæ ductus restituti sunt, sic Strabo lib. V.

Strabo lib. V.

Tanta autem, per aquęductus, aquarum vbertas influit, vt per Vrbem atque cloacas omnes inundare videantur, & vniuersæ propemodum ædes subterraneos meatus siphones, & fistulas vndosas habeant. Quorum accuratissimam diligentiam M. Agrippa egit, qui Vrbem pluribus alijs monumentis adornauit.

Et non solum istorum ductu Augustus Princeps, sed pluribus alijs salientibus Vrbem instruxit de qua re lapis ad Portam esquilinam testatur.

IMP.

IMP. CÆSAR. DIVI. IVLII. F
AVGVSTVS. PONTIFX. MAX
CON. XII. TRIBVNIC. POTESTAT
XIX. IMP. XIIII. RIVOS. AQVAR
OMNIVM. REFECIT.

Quarum eam, quam de ſuo nomine Auguſtam appellauit, cum eiuſdem bonitatis eſſet, in ſupplementum Marſię, quoties ſiccitas auxilio egeret, opere ſubterraneo, vſque ad riuum eiuſdem, cum longè à fonte oriretur DCCC. paſſ. perducendam curauit.

Cuius poſteà fons, cum Marſia ſibi non ſufficeret, apparebat, (manente nihilominus præſidio) in Claudiam deriuatus eſt, vt ita demum Claudia adiuuaret Auguſtam, ſi eam ductus Marſiæ non caperet. Claudia etiam in gratiam iſtius præclariſſimæ aquæ C Caligola, vt adduceret arbitratus fuit, ſed morte præuentus, opus imperfectum reliquit; quod Claudius ſubſequens conſummauit, eamque ex agro ſublacenſi, ex ampliſſimis, & ſpacioſis fontibus Curtio, & Ceruleo ſupra fontem Marſiæ, mill. V. duxit tantæ bonitatis, vt ei quoque adiutorium, quoties opus eſſet, ita ſufficeret, vt adiunctione ſui nihil ex qualitate eius mutaret, cuius memoriam in lapide ad portam Prænestinam conſeruatur.

TI. CLAVDIVS. DRVSI. F. CÆS
AVGV. GERMANICVS. PONT. MAX
TRIB. POTEST. XII. CONS. V. IMP
XVII. PATER. P. AQVAS. CLAVDIAM
ET. CERVLEM. EX. FONTIBVS. QVI
VOCABANTVR. CERVLVS. ET. CVRTIVS
A. MILLIARIO. XXXXV. ITEM. ANI
ENEM. NOVAM. AQVAM. MILLIARIO
LXVII. SVA. IMPENSA. IN. VRBEM
PERDVCENDAM. CVRAVIT.

Illius poſteà aquæductus iterum vetuſtate quaſſati, Titus Veſpaſianus Auguſtus, vt quæ Vrbi vſui in potu erat, cum ſitiret, intèr alia ornamenta reſtituit, & ad vſum deliciarum, & neceſſitatis reduxit.

TITVS. CÆSAR. DIVI. F. VESPASIANVS
PON. MAX. TRIBVNICIAE. POTESTA.
X. IMPER. XV. COS. VII. DESIG. II.
RIVOM. AQVÆ. MARTIÆ. VETVSTATE
DILAPSVM. REFECIT. ET. AQVAM.
QVÆ. IN. VSV. ESSE. DESIERAT.
REDVXIT.

Sed

Sed neque hęc diligentia satis, vt aquarum abundantia Vrbs reficeretur, nam, & priuati in proprios vsus interceptas minuebant, & plurima loca, cum ęquè distributę non fuerint, penuria laborabant. Vnde Nerua Princeps huic malo medelam adhibere volens, curam suscepit, vt aquam in ea loca Vrbis, quibus alioquin nõ erat, deduceret; sagaciq; industria excogitauit, vt sedula portione distributa aqua, Regionibus omnibus, quibus singulę inseruiebant plures darentur, & cum Claudia in Colles Auentinum, & Cęlium per arcos Neronianos deduceretur, quoties defectio aliqua intercessisset, celeberrimi colles sitirent, certo libramine riuulis effossis, & subterraneis cuniculis arcuato etiam opere, intèr alias, aquam pariter Marsiam ad eosdem etiam Colles deduxit, & cum huius aquę splendor à capite integer nõnihil aut nimium pluuia inquinaretur, aquarũ deducentium imperitia cum nouus Anio ditissimus, & abundans aquis veniret, & aliarum aquarum aliquando defectioni deseruiret in alienos specus, frequentiùs, quam explemento opus erat, ingrediens, aquas inquinabat, & pleręque aquę etiam auersarentur per imprudentiam, non vti dignum erat aquis partientium, ita vt ipsa splendore, & frigore gratissima balneis, & fullonicis, & relatu quoque fœdis seruiret ministerijs, ita ordinare placuit, vt in primis Marsia potui tota deseruiret, & deinde reliquas secundum suam quisque qualitatem aptis vsibus adhiberet.

At, neq; hac solerti Principis vigilãtis industria satisfactum est malo, quo Marsia inquinata priorem bonitatem omninò recuperaret, quę cum prę cęteris in delicijs esset, desiderabatur ex puro fonte haurire, nec alijs commisceri, quo minùs eius vsus, & frequentia non intermitteretur. Vnde Antoninus Imperator, cum fontem eius exquisiuisset, sublatis omnibus impedimentis, effosso etiam monte, purgauit, ac in veterem puritatis splendorẽ ad Vrbem deduxit; sic enim habetur ex lapide ad portam Tiburtinam.

IMP. CÆSAR. M. AVRELIVS. ANTONINVS
PIVS. FOELIX. AVGV
PARTH. MAX. BRIT. MAXIM
AQVAM. MARTIAM. VARIIS. CASIBVS
IMPEDITAM. PVRGATO. FONTE. EXCI
SIS. ET. PERFORATIS. MONTIBVS. RESTI
TVTA. FORMA. AC. QVESITO. ETIAM. FON
TE. NOVO. ANTONIAN. IN. SACRAM. VR
BEM. SVAM. PERDVCENDAM
CVRAVIT.

Ab

Ab ipsis auctoribus, Anco scilicet Marsio Rege, & Marsio Tito Prætore nomen illi datum, vt Frontinus, & Plinius suspicantur, sic enim Frontinus, cui ab Auctore Martia nomen est. Et Plinius. lib. XXXVI. cap. XV. *Frontinus de acq. ductis*

Q. Marsius Prætor iussus à Senatu, aquarum Appiæ, Anienis, Tepulæ ductus reficere, nouam à nomine suo appellatam, cuniculis per montes factis, intrà Præturæ suæ tempus adduxit. Sed potius de nostro sumpsisse dicendum (si originem spectemus, à qua etymon nominis, & nomenclaturæ principia deriuantur, nisi vt euitemus disputationem ab vtroque denominari, & combinatis nominibus Auctorũ, & loci, ab vtrisque sortitã esse nomen; etenim à nostra Regione per occultos latices Romam petebat à Piconio Fonte, & Aufeia primum nominata & postmodum Auctorum seù loci, originis occasione in illud Marsiæ transmutatum, vt enim Plin. putauit lib. XXXI. cap. III. *Plin. lib. 36. cap. XV.*

Vocabatur quondam Aufeia, fons autem ipsa Piconia, oritur in vltimis montibus Pelignorum, transit Marsos, & Fucinum Lacum Romã nõ dubiè petens, mox specu mersa in Tyberino se aperit IX. pass. mill. fornicibus structis producta. Ex quo fonte flumen Pictornius nomen sortitum ex Cluuerio retulimus, qui ex Oppido S. Sebastiani per Piscinam ad Lacum influit, sed altius eius originem repetere oportet. *Plin. lib. XXXI. cap. III.*

In summitate Vallis inter Gioiam, & Bisiniam humile principium habet ex fonte Tempe nominato, ab Oppido Temple iam diruto sic dicto, vnde paruus discurrens riuulus iungitur aquis, quæ post Bisiniam per obstrusa petrarum, & intercisas rupes, quibus apex formatur instar parietis, ex cuius medio parùm supra terrã è tribus foraminibus erumpunt indè propè mœnia Sancti Sebastiani per lapillorum congenies scaturigines limpidissimæ emergunt, simulque iuncti fontes amnem efficiunt, quorum fontium discursus ex montibus Pelignorum, ad mentem Plinij, non dubiè prouenire ad oculum monstratur; euidenter enim ex lacu, quem retulimus, ex Scamno Oppido nomen habere, descendunt; circa cuius litus ex ista parte est locus diglutiens aquas, & per occultas venas ad fontes transcurrere clara demonstratione ostenditur; cum quidem æstiuo tempore, quo lacus fit minor, deficientibus quæ influunt, nec ad locum voraginis aquæ eius peruenire permittuntur, sitiunt fontes, & si multum elongentur arescunt. Ex effossa tamen terra, humiliore alueo efformato, iterum fluunt, quod non rarò accidit.

Flumen istud, quod Inuectum Plinius, & Vibius in catalago Pictorniun, & recensiores Iuuencum, vulgo Giouenco dicunt, de cuius nominis quæstione iam diximus, aquas Fucini supernatare sine commistione affirmat, sic Vibius. *Vibius de fluminibus.*

Pictornius, qui per medium Lacum Fucinum Marsorum ità de-

curs-

currit, vt aquæ eius non misceantur stagno. Et Plinius lib. II cap. CVI. Quędam verò & dulces inter se supermeant alias, vt in Fucino Lacu Inuectus amnis, in Lario Abdua, & in Verbano Ticinus, in Benacu Mincius.

Plin lib. 11. cap. 106.

Quod ex duplici potest contingere modo. Aut enim euidenter superlabitur, quod & de alijs fluminibus legitur, vt de Baristone apud Vitruuiũ lib. VIII. cap. 2. cuius aquæ leuissimæ Hypano flumini non iunguntur Baristonis aquæ sunt ita omnium tenuissimæ, vt dum iunguntur Hypano fluuio, super eius aquas natant.

Vitruuius lib. VIII. cap. II.

Et de Aurota qui Paneo non miscetur, & de pluribus, quas recensere perlongum esset, quæ, vel quia tenuiores sunt vnius, alterius crassæ, vel oleaceæ, vel vi ventorum impelluntur, vel ob cursus rapacitatem, si recta linea ad alium portum pateat exitus, simul commisceri naturali ratione prohibentur; Et hoc pacto nullo modo in hoc nostro lacu contingere potest, cuius aquæ tenues sunt, & Inuecti cursus ità placidus, vt penè stagnetur; ante quam in lacum intret.

Aut enim si per cęcos meatus subter labitur; quod de Alpheo, & de alijs fluminibus subtus mare fluentibus, alibi exurgere pariter refertur, ita vt eorum dulcedo Marsis salsedine non maculetur, sic, & Virgil. putauit Ecl. X.

Sic tibi cum fluctus subter labere Sicanos
Doris amara suam non intermisceat vndam.

At lenta fluminis inuectio aquarum ipsius penè stagnatio, cum ad litus peruenit, prohibet quo minus modo isto euenire posse affirmemus; eo magis, quod in quem præcipitentur, specus non apparet. Et sic Plinius, & Vibius procul dubiò errasse manifestè cognoscitur, & Licophronius, quod de subter ra se se condens in obscuras specus profunditates inquit, de lacu ipso intelligendus quem præceps plures in specus ruere demonstrauimus, minusque verum esse istius fluminis aquam ad Vrbem aduectam, sed potius lacus, vt accuratius Strabo aduertit lib. V.

Strabo lib. V.

Cæterum de Fucino Lacu Marsiæ aquę fontes emanare scriptis mandatum est, quę rogationes Romę propinant, quę reliquas super aquas probentur. Non ex lacu ad fontem, opere fabrefacto, vt falsè Dion lib. 60. putauit, sed per venas, porosque occultos, per sinus môtium transeuntes eruptione, ad sublacensem agrum.

Est sublacus, illustre Oppidum, Sanctissimi Patriarchę Benedicti pęnitentia celebre, vbi prima monastici ordinis fundamenta iecit, quod totum posteà miraculorum insignijs, diuinę Sapientię lumine Orbem illuminauit, & Ecclesiam Dei perpetuis fulgoribus tot Sanctorum Doctissimorum Patrum, qui velut firmissimè columnę, dum-

tur-

turbinibus aduersantium hæresum quassaretur sustentarunt, & instar splendentium stellarum in firmamento radijs inconcussæ veritatis micantium clarescere vbique fecerunt, & torrentibus aquarum ad vitam æternitatis salientium fæcundarunt. Ex quo Vrbs salubriū, optimorumque fontium ob caducis vitæ suppetias tulit; hinc enim Martia, Claudia, Augusta, vterque Anio emanarunt, nam ex quibus montibus vallatur, perpetuò fluunt, quæ primum stagnantur in Lacubus; postmodum insurgunt in flumen, idque apertè etiam Plinius cū Strabone, cum specu mersam in Tiburtino agro se aperire, affirmauit (licet de flumine supernatante loquatur) sentire videtur, cuius quidem fontis non dubiam mentionem Tacitus supra relatus facit, dùm Neronis polluti corporis lotione polluisse recenset, cū in Villa quæ ibidem erat, moraretur. Nam quia discumbentis Neronis apud Simbruina stagna in loco, cui sub lacus nomen est.

Non aliqua aperta deductione, sed natura vergente ad humiliorem locum, cuniculis per impenetrabilem sinum terræ operitur, & ex aquarum similitudine, piscium procreatione, alijsque experimentis probata, quibus Frontini testimonium adstipulatur, referentis, quod cum quæreretur à suo Authore in Capitoliū, deducere & de effosso fonte contenderetur, & eo tempore alia ex causa Sibyllini libri à X viris Sacrorum (qui libris legendis, carminibusque Sibyllinis, fatisque P.R. interpetrandis præerant) scrutarentur, & fons an aquæ Martiæ esset, inuestigarentur, repertum non esse, sed Anienis fuit, & libeat Frontini verba referre.

Eodem tempore dum alijs ex causis libros Sibyllinos inspiciunt, inuenisse dicuntur, non esse aquam Martiam, sed Anienem, de hoc nō constantius traditur in Capitolium producendam, deque ea re in Senatu à Lepido Collega verba faciente. Actum Appio Claudio, & Q. Cecilio Coss. idemque post annum tertium à Q. Lentulo retractatum C. Lelio, & Q. Seruilio Coss. sed vtroque tempore vicisse gratiam M. Titij, atque ita esse in Capitolium aquam perductam.

Nuper autem, vt res testata, clariori testimonio probaretur Archiepiscopi Columnensium, relatione Matthæi à Colle vigilantissimi Marsorum Episcopi accessit experimentum, cuius curiosa inuestigatione in Scatebras quasdam sublacensis lacus, quas iniecit, in subterlabentem meatum ad Fucinum, glebas furfuraceas, aliaque inuenta fuerunt, & dicit Andreas Baccius de naturalibus vinis historia lib. V. & cōtinua etiam obseruatione demonstratur, siquidem, quæ proijciuntur, inuoluens impetus aquarum ad aperturam perlabentium adducit, ibidem reperiuntur. *Andreas Baccius, in historia lib. V.*

Spatium relatum à Plinio IX. pass. quò fornicibus structis ducebatur de illo, quod inter Sublacum, & Vicouarum intercedit intelligendum, quod Oppidum erat in Tiburtino agro, & vbi hodiè

L forni-

fornices inspiciuntur. Cæterum protensiorem, & certis mensuris designatum, Frontinus recensit, cuius solerti inuestigationi credēdū cū aquæductum modum, formamque describendi opus perfecerit.

Ductus eius habet longitudinem à capite ad Vrbem LX. mil. DCCX, & semis, riuo subterraneo passuum LIIII mil. CCLX. VII. Semis opere super terram passuum VII. millium CCCC. XLIII. propius Vrbem à septimo milliario substractione passuum CLXXX VIII. reliqua opere arcuato passuum VI. millium CCCCLXX.

Verum cum Strabone à Fucino, an à Fonte Sublacensi initium sumat, dubitat Cluuerius, nobis autem cum Strabone sentire placet, siquidem spatium, quod inter lacum & Vrbem intercedit, tot enim milliarijs computatur, consentit etiam quod longior ductus à concepta aquarum metitur, siquidem illum non ampliùs quā ad XXX VIII. mill. extendit, cum ductum ad LX. mill. DCCX. producat.

Concipitur via Valeria ad milliarium XXX VIII. diuerticulo euntibus Romam dextrorsum millia passuum trium. Villa Sublacensi atque sub Nerua Principe strata ad milliarium trigesimum octauum sinistrorsum intra spatium passuum ducentorum finita, substructionibus penè statim stagnino colore peruiridi.

Et si rectus, quo ducebatur à Sublacu ad Vrbem, cursus inspiciatur vix vna nunc ad relatum ascendit. Profectò Albertus, & Blondus à puteis, qui infra Carseolum, & Riofriddum inspiciuntur, per montes fabrefactis cuniculis à Fucino ad Vrbem deductam esse affirmant, errasse prospicitur Blondus lib. 2.

Blondus lib. II.

Putei effossi à Marsio Ædile, siuè à Claudio Imperatore, perductis Romam à Lacu Fucino aquis, ne inclusus aer cursum aquæ moraretur, spiracula fuerunt adhibita. Dioni forsitan inhærentibus, qui vt Tyberi Lacum coniungeret, Emissarium Claudius cogitasse præsumit, cuius manifestus error, opus ipsum demonstrat, vt mox dicturi sumus, & fornices, per quas ferebatur modò astruunt, quarum reliquiæ hodie non alibi, quam ab ipso Sublacensi Oppido per mille passus vltrà ad Vicouarum vsque aspiciuntur, partim cuniculis actis per saxeos montes, partim in sublimi à terra, arcuato opere extensæ de quibus sic Statius lib. 1. car. V.

Statius lib. 1. carm V.

Vos mihi, quæ latium, septenaque culmina Nimphæ
Incolitis, Tybrimque nouis attollitis vndis,
Quas præceps Anien, atque exceptura natatus
Virgo iuuat, Marsasque niues, & frigora ducens
Marsia præcelsis, quarum vaga molibus vnda
Crescit, & innumerò pendens trasmittitur arcu
Vestrum opus aggredimur...

Et

Et car. III. quod est de Villa Tiburtina Manlij Vopisci.

Quid referam alternas gemino super aggere mensas?
Albentesque lacus, altosque in gurgite fontes?
Teque per obliquum penitus, quæ laberis amnem,
Marsia? & audaci transcurris flumina plumbo?

Sic frigiditatis qualitate pollere celebratur, vt cum Plinio consentiat, qui cum in vltimis Pelignorum montibus respectu Marsorum confinibus, ex quibus gelidissimi Sulmonis fluunt amnes concipi afferat, & cum non ex fluuio, sed ex lacu prouenire contendimus frigiditatem, aliasque, quibus prædicantur, bonitatis, & salubritatis dotes, ex antris, venisque, quibus per invia terræ ducitur, haurire contendimus. Vbertas non eadem semper, siquidem ex Fucini accessu, recessuque modo fluxus accipiebat, sic enim, cum retraheretur minuebatur, vt Claudiæ, & Augustæ adiutorio egeret; Et prouidentiâ Principum eiusdem bonitatis fontes, ita adduxit, vt perennis copiæ cursus non deficeret; quæ non spernendæ quantitatis erat, vt Frontinus memorat.

Martiæ in commentarijs scriptus est modus Quinariorum duorũ millium centum sexaginta duorum amplius quam in commentarijs est. Quinarijs duobus millibus quincenti octo erogabantur ant. quam ad Piscinam perueniret, quinarios XCI; & dabâtur Tepulæ in adiutorium Quinarij XCII. Itemque Anieni quinarij CLXIIII. Summa, quæ erogabatur ante Piscinam Quinarij CCCLI.

Modus qui à Piscina mensuris positis initur, cum eo, qui circà Piscinæ ductum eodem canali in arcu excipitur efficit quinarios II. millia DCCCCLIII. Summa, quæ aut erogabatur ante piscinam, aut in arcu recipitur quinariorum III millium CCXCV. Amplius quã in conceptis commentariorum positum est. Quinarijs MCXXXIII. Minus quam mensuræ ad caput actæ efficiant, quinarijs MCCCXCV. erogabat post piscinam, quinarios MDCCCXL minus quam in commentarijs conceptionis significari diximus, quinarij CCXXVII. minus quam ex piscina in arcus recipiatur, sunt quinarij MC IIII. Sũma vtraque, quę intercidebant, aut inter caput ex Piscina quinarij duo millium quingentorum, quas sicut in cęteris pluribus locis intercipi deprehendimus Non enim eas cessare manifestum est, etiam ex loco quod à capite iam mensuram, quam nos comprehendisse capacitate ductus posuimus effundantur amplius CCC quinarij.

Sic enim etiam superabundabat cum lacus nouas præbebat, vt alias ditiores efficeret, redderetque mutuati auxilij vicem, & amplius Toti Vrbi cum grata esset, ad totam autem peruenire ductus non æquali locorum altitudine respondens prohibebatur, attamen cum primum

ad Capitolij Celij,& Auentini iuga se extulisset,postmodum ad quam plurimas alias règiones peruenit Frontinus. Martię erogabantur extra Vrbem nomine Cęsaris Quinarij CCLXIX reliqui quinarij. MCCCCLXXII.intrà Vrbem deducebantur per regiones. Primam III IIII V VI VIII IX XIII in Castella LI. Ex quibus nomine Cęsaris CXVI,Priuatis,quinarij DXLIIII.Castris quatuor Quinarij XLII. Operibus publicis quindecim quinarij XL. Muneribus duodecim quinarij CIII. lacubus centum quatuordecim quinarij CCLVI,

De Claudij Emissario.

CAP. VIII.

CLaudius Cęsar Imperialis glorię fastum ędificiorum magnificentia ęternare sic studuit, vt statim atque habenas comprehenderit ad tria,& si cogitata, aut ab alijs Principibus incępta fuerunt difficultate euentus,aut destituta, aut non obsignata relicta manus citiùs admouerit, vt pari contentione rerum factarum memoria throni celsitudinem æmularetur.Ita quod Caius Caligola LX. ab Vrbe mill. pass. aquam per montis sinum, inuiosque amfractus adducere destinauerat. Pluresque alij mare, in intimo terrę excauata area eo vsque traducere,vt nauigia commodè ad litoris stationem propè Ostium Ciuitatem in portum reciperet, & lacum Fucinum transmittere in quæstionem adduxerit,quorum ædificiorum arduus, & per contorta,& laboriosa exitus,Architectorum ingenia fatigauerat, & fabrorum animos impossibilitas penè terruerat, ipse summis viribus aggressus,sic insudauit, vt opere compleuerit; Et si tria hæc ingeniosum,& admirabile Artificis opus demonstrét, & diuturnitate laboris,& iudustria, structuræ machina, & auri erogatione; quod in Fucino confecit Emissarium,duo alia longè superauit, non ad alterũ annum relatum opus, sed per vndenos continuos, perenni triginta millia Seruorum inconcusso labore absolutum; hunc.n.Strabo dierũ, & operariorum numerum assignat,Eusebius, & alij.

Strabo lib. 5. Eusebius in chronicis. Sueton. in Claudio Tacit. analin. 12.

Res fuit permira in sequentibus temporibus Claudij Imperatoris dum Fucinus Lacus exiccatur, vndecim annos triginta hominum millia sinè intermissione operis incubuisse.In quo, cum per corriuationem aquas XIII. Imperij anno (ex Taciti assertione) Coss. D. Iunio, & Q. Haterio immisisse constet, incæptum secundo Imperij anno sic XIII.completum, ad quod Seruorum numerosa caterua (quæ Vrbé fastidio affecerat)destinata, vt insudaret. Vrbs quippe eo propè tempore,in habitantium numero tantum excreuerat, vt penè fides

fides veritatem abneget. Effectus ipse Claudius VIII sui Imperij anno Censor. Ciuitatum capita. LXVIII. centena XLIII millia inuēta in quibus, qui nomen militiæ iam dare possent, numerus in lapide in porticu Sancti Georgei ad Velabrum recensentur. *Tacit. annal. 11.*

TEMPORIBVS. CLAVDII. TIBERII. FACTA HOMINVM. ARMIGERORVM. OSTENTA TIONE. ROMÆ. SEPTIES. DECIES. CENTE NA. MILLIA. LXXXX. XLVII. ML.

Vndè tot millena in isto, aliorumque ædificiorum compendio, quorum aut minorem numerum ascire, cum eorum magnitudo operantium manus multiplices appeteret destinasse, in admirationem nō venit. Qualis, quantusque in tot annorum curriculo sumptus fuerit computare possibile, sed frustratorium, cum concipere quisque ex animo possit; attamen ad satietatem lectoris, in diurnam insudantium escam triginta millia centena erogata suspicantur, præter quod in instrumentis, machinisque, & in luminibus in cæca voragine adhibitis (cum omnia in tenebroso, & obscuro terræ sinu fierent) impensum fuit. Artificium, quo per iniurias montis, planique cauitates, librato spatio, & adæquatis ad mensuram perfectionis lineis elaboratum, vt exprimi calamo possit, vix possibile æstimamus; sed ad iudicium tantummodo, & admirationem intellectus relinquitur pro vt Plinius compendiosè operis magnificentiam referens considerat. *Plin. lib. 36. c. 16.*

Claudius, inter maxima equidem, & memoranda dixerim, quamuis destitutum successoris odio, montem præfossum ad lacum Fucinum emittendum incredibili profectò impendio, & operariorum multitudine per tot annos, quæ nec concipi animo nisi ab his, qui videre, neque humano sermone enarrari possunt.

Inenarrabile profectò, & præter hominum cogitatum, vt inter præclariora, & quæ admiranda vniuerso Orbi adducuntur manu Artificis architectata, siuè Babilonica mænia, siuè Mausoleum, siuè solis colossum collocari non immeritò possit, siuè artificium in opere, siuè opus ipsum, siuè sumptus spectentur, ad quod videndum ex Vrbe, & remotioribus extra Italiam partibus, qui virorum monumenta curiosè scrutantur ad spectandum adueniunt; cuius modò formam nos scripturi per diuersa capita accingimus, & vt faciliorē captum reddamus, in calce ex Archetypo desumpta pagina dilineatū reddemus, quam ex Vaticana Bibliotheca Illustrissimus D. Lucas Holsennius, non minùs antiquarum rerum, quàm cæterarum scientiarum huius Æui facilè Princeps, nobis impertitus est.

Dè

De causis conficiendi Emissarium.

CAP. IX.

Scribentium calamus in relatione causarum conficiendi Emissarium ad diuersa trahitur, allucinâturque in perscrutatione finis, dum quisque, quod vult, proponit, nosque vt verum propriumque assequamur, singula referemus.

Ad hoc insudasse Claudium, Dio dicit, vt Tyberim ad nauigationē per augumentum aduectæ ex Fucino aquæ ditaret, & exsiccati postmodum Agri, Colonorùm industria (dum satis apti iudicabantur) vbertate florescerent; sic enim lib. LX.

Dio lib. 60 At in Fucino lacu, qui in Marsis est in Tyberim immittendo, vt & locus circà eum lacum agriculturæ aptus, & Tyberis magis nauigabilis fieret, inanes sumptus fecit.

Neutram tamen assertionem ex proprio ingenio desumptam, sine aliquo probabili argumento veram esse specus forma, facti impossibilitas, certaque ratio demonstrat, & ex diametro abhorrere à Claudij proposito; nam excauati Montis protensus sinus, ad Lyris amnis ripam sistit, cuius decursus sinistrorsum per Volscorum, campanorūque agrum descendens, non longè à Suessa ad mare ostium pandit, in loco qui hodie turris Scaphati dicitur. Cum Tyber dextrorsum ad occidentem pergat, illoque coire lyris nullo pacto possit, nec vlterius penetrasse montes, aut legitur, aut vestigio monstratur, cum qui post alteram ripam insurgunt, ad Anagninam planitiem se extendāt, ad quam per obstrusos, tetricos, altissimosque montes ad XX, & amplius mill. pass. via aperiēda esset, insuper qui per Hernicos, reliquosque circa populos amnes, riuique excurrūt, ad litus campanum exonerantur, & nonnulli eorum lyri iunguntur; præter quam quod superuacaneum Tyberim aquis augere foret, cuius ex aliundè aduectis incrementum, Vrbis subuersionem pluries minatum fuerit, vndè Patres cum accidisset, maximaque ædificia vastasset, & annonæ, reliquisque damna intulisset, quæ illi iunguntur flumina diuertere cogitarūt; ex hinc nefas est credere nouas sumptibus quærere, cum quæ ad illū currunt, ex superfluentia damnum inferre compertum; sicque palàm, Dionem errasse, fit, propiùsque veritati Tacitum accessisse, licet intētum Claudij non assequutum. Siquidem ad Lyrim tendere opus, quò Augusti industriosa Naumachiæ spectacula æmularetur asserit; Ille quidem, cis Tyberis ripam in arido solo lacum coaluit, vt naualium certaminum ludibus Ciuium animos recrearet, quicum vt gloria fastigiosi operis contenderet Claudius, & gloriosiorem Naumachiā in-

inſtruere, & lacum profundere, ſicut ille adunare inſudauerat, cogitauit, illum tamen Annalium XII. loquentem ſic audiamus.

Sub eodem tempore inter Lacum Fucinum, amnéque lyrim prærupto monte, quo magnificentia operis à pluribus viſeretur, lacu in ipſo nauale prælium adornatur, vt quondam Auguſtus, ſtricto, cis Tyberim, ſtagno, ſed leuibus nauigijs, & minori copia ediderat.

At ſi nauium ludos inſtaurare, & ſæpius, ſi lacus extaret, commodius poterat, ad quid ergò tanta auri, laboriſque profuſio ſi hoc intendiſſet? ſpe gloriæ, ſiquidem in eius vita C. Suetonius Tranquillus autumet; etenim ſi ad emolumenta ſpectaſſet, Marſis flagitantibus indulſiſſet, qui longo experimento lacus noxios haberent, quibus aliquando propria ſede expellebantur, Auguſto ſupplices, vt emiſſariũ permitteret, inſtiterunt, quod proprijs ſumptibus perficere, ſi in præmium exſiccati agri concederentur, ſpondebant; nec Octauius, nec ipſe Claudius, à quo factum reperitur, votis annuerunt, vnde potius gloriæ, quam lucri ſpe ductus, ad tanti operis machinam manus admouiſſe ait. Fucinum aggreſſus eſt, non minus compendij ſpe quam gloriæ, quem quidem priuato ſumptu emiſſuros ſe repromiſerant, ſi ſibi ſiccati agri concederentur. *Sueton. in Claud.*

Etſi nõ negamus, eò Claudij ambitionẽ proceſſiſſe, vt pari faſtu impoſſibilia penè inhiaſſet, vt magnificentia operum retroactos Principes ſuperaret, attamen ad ſimplicem tantum oſtentationem, tantum rerum apparatum, quod Ærarium penè conſumpſit, & diuturnitate laboris animos relaxarat, concepiſſe non ità facile perſuaſum habemus, cum certis argumentis intentam *Vrbis* ſecuritatem fuiſſe, aperto calculo monſtretur.

Vrbs ipſa, quam rapidus Tyber tranſcurrit, ſuperabundantium aquarum impetu, ſæpè Ciuibus viduata, ædificijs denudata, agrorumque ruinis ad excidium multoties aperta clade (deuenit vt Liuius, Tacitus, alijque ſcriptores notarunt, vt poſt Ludouicum Gomeſium S. R. Rotæ Auditorem præclariſſimum, Andreas Baccius de Tyburc agens ſigillatim deſignato tempore recenſet. Vlliuſque incrementi ratio ſubtili indagatione perſcrutata, Patrum animos defatigauit, nec in vnam conueniebant ſententiam; dum borealium flatibus curſus impetum ad mare præpediri, & cum vlterius progredi tardaretur, dilatato ſinu excreſcere, agroſque, Vrbemque inundare aliqui ſentiebant. Saniorumque pars, flumina quæ illi iunguntur, aucta torrentium, ex ſinu Vallium aquarum copijs inſpiciebant, quæ cum naturalem alueum ſuperarent, exuberari, dilatarique neceſſe fore non dubitabant, quarum quæ imperante Tiberio (continuatis imbribus euenit, non Vrbem ſolum memorabili clade affecit, ſed penuria, totam penè defatigauit Italiam, ſicque Romanorum animos timore cõcuſſit, vt Sybillinos libros quos in magno periculo ſolum aſpicere lice- *Andreas Baccius in Tybure*

licebat) modò perſcrutari Aſinius Gallus propoſuit, actumque eſſet, ſi Tiberius annuiſſet. Exindè imminentia ſi occurrerint præcauere ſtuduerunt, & totius erumnoſæ inundationes euentus rationem, excurſuſque cauſarum perſcrutationem C. Aruntio, Q. Ateo delegarunt, vt flumina, lacuſque, qui Tyberim implent, auerterent; quod cum Coloniarum ſcilicet Florentinorum, Reatinorum, & Ternienſiũ legati (de quorum præcipuo intereſſe agebatur) preſentirent, aditum in Senatum poſtulantes, ſuã ipſorum cauſam expoſuerunt. Siquidem Florentini, ne Claſſis ab Arno deduceretur, ob imminens ſuorũ agrorum periculum, Interamnenſes, ſi Nare amnis, alueum transgrederetur, vberrimos Italiæ campos ſubuertere, pariterque Reatini, ſi Velino lacui oſtia præcluderentur, eorum campos periculo aquarum perire conquerebantur, Natura ſiquidem terminos, & oſtia fluminibus ſtatuiſſe, & corrigere nefas ſit, maximè cum ſacra fluminum Numina antiqua religione ſacris ritibus venerata, diuinis honoribus priuarentur. Paterque Tyber, vectigalium amnium exoneratione alibi, iniuria affici, ſolitoque honore tributi minui, in indignationem adduceretur; Hinc factum eſt, vt ſiuè vanæ ſuperſtitiones, inaniſque reuerentia, ſiuè nodoſæ difficultatis operis impedimenta, ſiue Piſonis Oratio, quàm pro Colonijs habuit, Patrum animos flexerint, qui à propoſito deſtiterunt. Tacitus I. Annalium.

Nec Reatini ſilebant Velinum lacum, quà in Mare effunditur, obrui recuſantes; quippe in adiacentia Eruptarum, optimè rebus mortalibus conſuluiſſe naturam, quæ ſua ora fluminibus, ſuoſque curſus, atque originem ità fines dederit; ſpectandas etiam Religiones Sociorum, qui ſacra, lucus, & aras patrijs amnibus dedicauerint, quin ipsũ Tyberim, nolle prorſus accolis fluuijs orbatum minori gloria fluere.

Interque ea flumina, quibus Velinus augetur ſaltus, amnis eſt, qui exili fonte propè Verecchiæ oppidum ſupra Talleacotium ſcatens, partem Palentini campi tranſcurrens, non longè à Scurcula ad Vallẽ Equiculorum deſcendens in agro Reatino, Velino iungitur, & ante Emiſſariũ, vt recitauimus, exuberãtia lacus ſic terminos traſcẽdebat, vt propè collem, in quo Alba ſedet ripam poneret, & per planitiei procliuitatem, aquæ eius ad ſaltum tranſcurrentes per id tempus ſic augumento Velino erant, vt Tyberis alueus vltra ſolitum exuberaret, & Vrbem ſubita inundatione turbaret, nec aquis de Cœlo cadentibus, nec liquatis niuibus negotium datum; ſed Fucino, vnde euenerat tributum, & Claudius, vt Vrbi conſuleret, alibi diuertere lacum cogitauit, vndè motus, Emiſſarium confeciſſe, cum ipſo Andrea Baccio conſultiùs arbitramur, & cum poſtmodum, imperante Traiano, copioſior adueniſſet, quæ, vt præ cæteris horribilior fuit, ſic oſtẽtis pluribus enunciata, & peſtem, caritatemque, quas comites habuit, eadem ratione motus Princeps ipſe canalem purgauit, & ſi.

Spar-

Spartianus in vita Adriani,cui opus tribuit Fucinum emisisse asseueret,& Lipsius ad Tacitum suo numero absoluisse,errataque Claudij corregisse dicat.Nec ritè perfecit Claudius, Quoniam manu posset admonet Hadrianus.

Neutrum tamen esse, & in vtroque Spartianus errasse inscriptio in marmorea basi statuæ, quam Albenses Traiano dicarunt in ara maiori Collegiatæ Ecclesiæ S. Bartholomæi in hac nostra Patria annis ab hinc XX inuenta demonstrat, quam Lucius Camarra in suo Theatro antiquo expressit.

IMP. CÆSARI. DIVI
NERVÆ. FIL. NERVÆ
TRAIANO. OPTIMO
AVG. GERMANICO
DACICO. PARTHICO
PON. MAX. TRIB. POT. XXIII
COS. VI. PATRI. PATRIÆ
SENATVS. POPVLVSQ. ROMANVS.
OB. RECVPERATOS. AGROS. ET. POSSESS:
QVOS. LACVS. FVCINI. VIOLENT.....

Ex qua opus Traiano tribuitur,ob recuperatos agros; casu siquidem obstruso specu, iterum impetus exuberantium aquarum vicinam planitiem impleuerat, à quibus vt redimeret Imperator, ex purgato alueo, emissionem iterauit post primam à Claudio operatã anno LIX.cum sexto eius consulatu ascribatur, qui annus Domini CXIV. erat, siue ipse, siue Præfectus operis aduenerit in illam domum,quam Claudius extruxerat,quæ modo Ecclesia Transaquarum est,in alio lapide Traiani militis memoria conseruatur.

Non tantum vterque Cæsar, vt Albensibus agri restituerentur, sed auersionis aquarum causa,quibus Vrbis periculum paulò ante viderant ad laboriosum difficultatis opus manus admouisse,prò certo esse debet, & si ab illius temporis scriptoribus minimè obseruatum, vel à calamo excisum, vnus omnium Baccius retulit, qui à Clemente IIX. Sãctissimo Romano Pontifice euertendæ inundationis negotio præfectus,subtili indagatione omnia rimans, inter alias causas hanc in suo de Tybure libello, quem Italico Sermone composuit,reddidit, nosque præter illa,quæ ipse promit, redditis rationibus,adstipulamur.

De structura, & Forma Emissarij.

CAP. X.

INterſecatur planities parum elato Monte, qui ex Apennino progrediens æquali declinatione in angitiam ſiluam ſe flectit, cui Fucinus inhærens, radiceſque abrodés totus inſidere videtur obruiturque in ſpiſſas voragines, quæ paſſim inter petrarum ſciſſuras aperiuntur, circa quas agitantur, vt deglutiantur aquæ; adiacent illi ad meridialem plagam Palentini campi ad fauces alterius Montis, quem lyris abrodit, hunc aperire ſiuè quia declinatio aquarum perſuadebat, ſiuè quia naturalis curſus deglutiem indicabat Claudius ſtatuit, & diligentèr lacus profunditate lyriſque alueo (æquilibrata menſura) explorátis, dimenſaque planitiæ à litore lacus ad amnis ripam parallellis lineis ductis, effoſſioni locum dedit, in quæ ſequitur, formam. Canalem in ſinu Montis latitudinis palmorum duodecim, altitudinis vltra viginti deſignauit, ad quem vt perueniret, effoſſis crebris cuniculis vnum in omnibus effecit, & ne aer in tenebroſo ſinu, qui cæcas cauernas profundarent, offéderet, interiecto ſpatio, aliqua quadrata ſpiracula à planitie ad Montem, & à Monte ad lyrim aperuit; Spiracula ipſa, ſicut, & Emiſſarium totum in duro lapide ſunt excauata, eſt enim mõs in illa parte planitiei, quæ ad lacum tendit, totus lapideus, vndè durus in inciſione labor extitit; ordo autem totius machinæ talis erat.

Sunt à litore ad Montem nouem ſpiramina dilatata, & à Monte ad lyrim ſeptem, qui ab imo canali ad ſuperficiem terræ rendunt, ante vnaquaque eorum proclinis aperitur cuniculus alter altero protenſior pro vt planicies eleuatur, aut deprimitur altitudinis palmorum nouem, & latitudinis quinque per quas ad alueum vſque maioris ſpecus & putei profundũ diuertitur. Ea arte effoſſi, vt ruderum extractio facilius redderetur, & quotiès in curſu operis inciſus lapis, aut deficere ſciſſuras monſtraret, ex cocto latere fornix ſupplet (vt ſine timore ſit tranſitus) quæ tempori cedens, ora obruitione cadentis deſuper terræ in partem, vel penitus occluſit, vndè modo pauci penetrantur, cum idem ſenſer nt damnum, vel exuberantia lacus maiora paſſi, arenarum cumulo repleti; fornices, parieteſque impetu aquarum deiecti, cum retrahuntur tantum (quo fuerint loco) ex veſtigijs manifeſtâtur, & quo in tractu viæ, qua ad lacum itur offenditur per CCC ferè paſſus deambulari liberè patitur; in eius per medullio ſpiraculum) quod puteus magnus dicitur) inuenitur, per quem circa tranſitus, quo ad altiora peruenitur, ad rotundam, atque profunditatem, in qua ſiue ibidem exortæ, ſiuè regurgitâtes ex infimo putei ſinu ſtagnantur aquæ,

aquæ nec vlterius obstrusa,exciso lapide via datur progressus.

Cum mons insurgere incipit,ex vtroque latere protensiores cuniculi, simul æquali linea in Emissario concurrentes parati erant, scalarum numerum in descensu, ascensuque tenentes, & ex vno ad alium ingressus,regressusque liberè pandebatur, modò qui Palentinos respiciebat campos sic adueniens desuper terra contexit,vt nec loci memoria signetur:& qui ex aduerso Fucinum respicit, in spisso lapide incisus,latum aditũ præbet, tãta altitudine apertus,vt cẽtum palmos excedat,quæ paulatim,seruata proportione cedens, ad reliquorum cuniculorum mensuram reducitur; oportuit tanta scissura montem aperiri, vt daretur per eam, quantum possibile foret lumini locus;ante quem erat vestibulum opere arcuato fabrefactũ, ostiumque (quod cecidit) in quo Christi asseclæ, summo Deo Patri altare sacrarunt,apparetque modò in pariete penniculo delinita Sanctissimæ Triadis Imago, vnde ex eo nomen la Grotta di Santo Patre sortitum;eorumque religio, prædijs attributis,vt coleretur,ditauit;quæ in ruralem præbendam cadentia, ad Collegiatam Auezzani peruenerunt;fertur (cum sæuiret, insurgente Christianæ Fidei principio, in illos persecutiõ) latibulum Sanctis Patribus tutum præbuisse.

Ara ipsa magno lapide substentabatur,quem sequens inscriptio maioribus literis designat.

NOBILIS PROGENIES
A V G.
HIC TVMVLATVS EST.

Nomen impia manus excidit, vt duriorem veritatis inuestigationem redderet.Siquidem Claudius adepto imperio vnicam prolem ex Valeria Messalina, Britannicum habuit. Cui Domitius Nero (quem Agrippina vltima illius vxor ex Gn. Domitio Enobarbo pepererat) in adoptione perfecit,vt longè post mortem Patris ipsius Neronis iussu necatus, vndè quæ ista Augusti progenies fuerit nescitur. Fertur tamen, cum vnà cum Claudio Aggrippina ad spectacula aduenisset vtero gestasse, & in terræmotu, quem immissio aquarum peperit,fœtum (non dum suis mensibus perfectum) emisisse,qui ad dies,mensesque vitam traxerit. Tandem morte subreptum,in atrio Emissarij ab Imperatore Patre tumulatum, & si de abortiuis,vt statim mortuis, sepulchra erigi non tulerat antiquitas,cum tamen vltra nouem dies viuerent nomen ex instituto dabatur,illud tempus lustricum, Sacratumque Deæ Nundinæ, quem ex nouendiali spatio venerari solebant;ita tamen ex Agrippina fœtum superuixisse vt Claudius cum nomine sepulchralem honorem

tribueret, ex verisimili probatione asserere nefas non sit.

Cum parùm exindè descenditur, in excauato lapide ad leuam, exilis fons occurrit, ad quem fœtæ mulieres, si non torquentur vbera lacte, ex inueterato more, vt fæcunditatem lactis recipiant recurrunt, & manu in cratere fontis exquirentes, si quod inueniunt supra se gestent, vim fæcundandi vbera ex se habere credunt; sic pariter si aliquid de suo in fonte proijciant. Quod non ex inani tantum obseruatione introductum, sed ex quodam deuoti animi affectu ergà Sanctos Patres, qui ibidem latitantes ex illo fonte potari soliti perhibentur; licet, & vi à natura insita alibi fontes talem facultatē habere referantur, vt in Volterris, ex relatione Alberti fontem surgere, cui is haustu fæminarum vbera implentur, & in Veronensi campania in loco dicto Valle Pollezzella, de saxo ad formam mammillarum mulierum, à natura efformato, iugiter stillant aquarum guttæ, ad quas, si mulier aliquo morbo vbertatem lactis amiserit, statim ac in stillam aquæ papillas infuderit, subitò humor renouatur ex Blondi testimonio.

Terminus horum duorum cuniculorum erat Emissarium, ad quod concurrebant; illud autem sic scalpro, malleoque in dura saxi cote efformatum, vt mirum admodum sit in profundo terræ, eo ordine, artificioque expolitum ad fornicis formam, vt regia porticus in rectissimo, & spatioso antro videatur; cui modò natura, ex producto tartaro variarum rerum figuras, ornamenta, adiecit; columnasque inter cætera ad altitudinem conuexi fornicis, statis in reliquo mensuris adumbratas, sic condidit, ac si artificiosa fabri manus expolisset; vt ingeniosum, & insudatum artis opus naturæ opificio cædere quisque sapiens iudicaret; auget artificij, & magnitudinis operis admirationem quod lucernarum auxilio in reposito montis centro operantis manus nihil mensurarum dimisit, sed suis periodis summo ingenio ad perfectum artis absoluit; quæ loca frequenti calculo incisa, & vt in tam amplo, latoque spatio conueniebat, adhuc obtenebrata eorum igne visuntur; eo autèm numero, vt numerosis turbis fabrorū vicem solis rependerent.

Sed ad lyris vsque ripam (intercisо fornicum, aliorumque ruina itinere) progressus modò præpeditur: Auorum tamen ætate, cum ad remotiora lacus recesserat, sunt qui totum sicco pede deambulasse referant; at nouo aquarum decursu auctis impedimentis obstrusa est via; ostium ad lyris post Capistrellum Oppidum ad tractum viæ quæ Neapolim ducit opere arcuato fabrefactum panditur, in quo illius, qua substentatur fornice, ambulatorium ad rupem excisam, in antriolo iugiter aquas manante sternitur.

Excreuit lacus, solitamque litoris stationem, in principio currentis sæculi vltrà hominum memoriam excessit; vt non parum relictam

post

post Emissarium metã repetere dubitaretur, agrosque circa omnes, magno incolentium incommodo, vineta, & pretiosa prædia vastauit Luci Oppidi mænia, domorumque ædificia non parnã delecit. Ortuchiæ, & Sancti Benedicti Oppida ad vltimam penè ruinam adduxit, vltra processurus, ni Principum dominantium vigilantia, & circa incolentium prouida cura impetui furentium aquarum impedimenta obiecissent; quæ Architectorum arbitrio aluei expurgatio potior arbitrabatur; & communi omnium ære, opere Equitis Fontanæ, & Marij de Caua primarij illius artis in Vrbe professoris, varijs, machinis opus tentatum; sed omnia artificia, ob lacum rimam intus fornices, & terram facientem incassum fuerunt; attamèn siuè quod actum fuit adiumenta præbuerit: siuè naturalium rerum nobis non noto cursu præclusi meatus aperirentur lesit exinde minùs, & ad interiora se remittere cæpit.

Hic desideratur Emissarij Archetypum, quod Auctor premiserat; idque morti tribuendum, quæ, eo sublato, posthumum opus, multis viduatum reliquit.

De Naumachia, & ludis in lacu factis ante aquarum immissionem.

CAP. XI.

Consummata Emissarij effossione, ne quid ad magnificentiam operis deesset, ante aquarum immissionem ludos non vnius generis, sed multifarios instituit; illosque postquàm altiùs excauasset, vt profectum compleret, instaurauit, inter quos celebrior naualis illa pugna fuit, qua infelicem illorum seruorum turbam, per vndenos annos in tenebris sepultam, continuoque labore fessam damnauerat: vt postquàm desiderium in perfectione operis impleuerat, & ad solis aspectum, vt dulcem vitalis vitæ auram hauriret redijsset; in præmium sudoris, feralem crudelitatem Principis, proprij sanguinis effusione satiaret. Ita potentes atrocibus facinoribus delectantur, vt dum cædes, & strages exercent, potentiæ magnificentiam, suç crudelitatis ostensione dilatare conantur; ignorantes, tandem aliquandò se suas quoque pænas daturos, cum potentibus potentiora tormenta parari oppidò liqueat; Mos quidem, ludos peragere antiquus in Vrbe fuit; principio tamèn simplicibus certaminibus ad coronas, & victorias assequendas tantummodò paratos, vt Virgil. V. Aeneid.

Munera principio ante oculos, circoque locantur.

Græco

Græco siquidèm more, qui primis seculis oblectabantur ludis, vt virtutis præmio Athletæ coronarentur, inuenti: vt ex Achille recitat Homerus II. Iliad.

Illic detinuit populum, magnumque locauit
Certamen nautis, hæc præmia splendida promens
Scilicet, & tripodes, lebetesque, & fortia boum,
Cum mulis, & equis capite, & quoque corpora lumbis.
Fæmineo accinctis, atque albi pondere ferri.

Vt gratum, solùm Athletarum, exercitatione, propositis præmijs spectaculum proponebatur; exinde ad pompam sacrorum, & iram Cælestium euertendam, aut gymnasticam virtutem comparandam transtulerunt; inani quidem hominum superstitione, qui putarent Deos lasciuis saltationibus, & ferali certamine sibi placatum iri. Sic cùm pestilentiæ diuturna lues Vrbem viduaret; C. Sulpitio Petito, & C. Lucino Stalone Coss: nec humanis consilijs, nec ope diuina leuaretur; morbi sedandi causa scenicos ludos ab Etruscis mutuatos, primū celebrasse Liuius refert, à quibus & alios mutuasse dicit.

Ouid. Transtulit Euander Syluestria numina secum.

Sic postmodùm cum sacra peragerent, Populum ad festa accedentem oblectaturi certamina exercebant, variasque ludorum species, & oblectamentorum formas repræsentabant; solemni ritu festos dies tibijs, fistulis, musicisque modulis, maiori etiam cultu maiora agebant, nec pares omnium erant cæremoniæ; vt astruit lapis, qui ex antiquæ Acciæ rudetis excerptus in domo Iacobi de Oliua nobilis Aquilani ad pagum, Ciuita de Bagno, reperitur:

Plutarchus in Vitis Imperatorū Prob. III.

Q. ATATINO. Q. F
QVIR. MODESTO
PRÆ. FABR. BIS
TVBICINI. SACRORVM
FLAMINI. ROMÆ. PRÆ
FECTO. CLASSIS. MOESIO
P. ATATINVS. FLACCVS
FRATRI. OPTIMO. AC. PIISSIMO

Cuius P. Atatini Flacci in Genitorē suum pietas sepulchrale elogiū in eadē domo testatur; quod cū Titi Opsturij titulo in Ecclesia Sancti Ranerij inuento, in Curiosorum gratiam pariter apponimus.

Q. ATATINO. P. F. Q. VIR. MODESTO
TRIB. MIL. LEG. X. GEMINÆ
IN. HISPANIA. ANNIS. XVI
PRÆ. ALÆ. II. GALLORVM
IN. EADEM. PROVINCIA. PRÆ
FABR.
P. ATATINVS. FLACCVS
PATRI. OPTIMO
T. OPSTVRIO
FACILI. SEVI
RO. AVG. LIB
LIBERTAE. PATRO
NO. BENEMEREN
TI. DE. SVO. POSV
ERVNT.

Nec dum ad facra folum,fed ad ferales Mortuorum exequias tranftulerunt,vt in Anchifæ tumulo Æneam factitaffe *Virgil.* V. Aeneid. recenfet.Tùm ad exercitationem , vt agilitatem, peritiamque compararent,quibus ex hoftibus victoria reportaretur. Vnde, & gladiatorũ fæua fpectacula , ne cum ad pugnam Miles accederet fanguine, cædibufque terreretur , inuenta fimulque vt li tato fanguine vis quædam fortunæ fatiaretur,ex Capitolino in vita Balbi , eo etiã munere Naumachiæ pugnæ paratæ , cum funera repararentur Anchifæ longè nauium curfu ad præmia in meta parata fpectacula Æneas præbuiffe fuis,eodem in loco *Virgilius* profitetur . Quem fic æmulati funt Romani vt militum peritiam,agilitatemque in naualibus prælijs affequerentur;primo fiquidem punico bello infurgente inexpertus maris Romanus Miles ficta certamina,nauium lufu expetitis vicibus repararũt vt fluctus poftea contendere,& hoftium artem,experimentato periculo addifcerent fuperare;& eum tempore diffuefcerent milites; pugnaturus Cæfar in Pompeium hyeme, in portu Baiæ Nauium conſertatione confummauit,vnde, & Auguftus poftmodum ad fpectacula vfus cum citrà Tiberis ripam effoffo humo,aquas ad Nauium capacitatem induxit, & impuriffimus Heliogabalus in Euripis (foffis fcilicet, quarum argine continerentur inuectæ aquæ) Vino repletis , eadem fpectacula Populo renouaffe Lampridius refert,quas infequentes Principes imitati funt in Amphitheatro,feù Circo, aquis quantum oportuit inundato,extructis fiftulis,per quas introducerentur,donec Domitianus molem vaftiffima machina aftrueret , quæ aquam inftàr maris , & Populum commodè retineret , locumque in Vrbe Naumachiam ex ludorum Nauium exercitio nuncupatum reddidit, quem Martialis defcribit . Si

Iul. Capitol. in vita Pap. Balbi.

Polybius.

Sueton. in Augufto.

Lampridius in Heliogabalo .

Martialis ante lib. 1. epigr.

Si quis ades longis ferus ſpectator ab oris
Cui lux prima, ſacri muneris iſta fuit
Ne te decipiat ratibus Naualis Enyo,
Et par vnda fretis:hic modo terra fuit.
Non credis? ſpectes dum laxent æquora Martem,
Parua mora eſt;dices, hic modo pontus erat.

Satis iam à propoſito,vt huius inſtituti rationē redderemus, aberrauimus, ad rem igitur redeamus.

Tacit. lib. XII. anal.
Cum per Narciſſum Operis Præfectum abſolutum canalem Claudius percepiſſet, ab Vrbe ad Marſos cum Agrippina, & Principibus aduenit,& in illius dedicatione, vt inenarrabilis operis magnificentia pluribus referretur, Naumachiam in lacu parauit armatis ex turba Seruorum,qui miſerè in duro labore vndenos annos conſumpſerant, vnde viginti millia, vt centum quatriremes prælium conficerent ex Taciti,Dioniſque aſſertione, & ſi quinquaginta Suetonius probet ex Xiphilino in Tacito, ex Dione corrigendus.

Suet. Tranq. in Claudio XI. Xiphil. lib. LX. Lypſius ad Tacit.
Sed quomodo .n. illa vis hominum in duodenis vtrinque Nauibus?& quomodo vnde viginti millia pugnaſſe hanc Naualem pugnam Tacitus exprimeret? Si vtrinque quinquaginta, ergo in vniuerſum centum,non ergo abeſt,quin,vt ad Dionis, reique fidem corrigendus ſit Tranquillus.

Cincto deinde lacus ambitu ratibus, & erectis propugnaculis, quibus cohortes Prætorianæ baliſtis, & catapultis paratis, nauium effugia,ſi properaſſent,auerterent;relicto claſſiarijs loco, quos in duo agmina ſeparauerat,indicto vnis Rhodiæ,alteris Siculæ nomine,vt vtraque ſimul claſſis ambitioſo gloriæ faſtu contenderet,imperauit; Certamen infelix,quo vt ſpectatoribus placeret,ſuis mortibus, miſeri inſontes elaborarent,& voluptatem proprio ſanguine referre cogebantur, & inſudati laboris præmium vulnera morteſque cederent, hoc piaculo voluptas non ira placatur, ſic ſunt cædes, Principum oblectamenta,& beneficiorum in ipſis collatorum merces; Nec ſeuitia ſatis ſibi complacuerat in damnationem ad perpetuam noctem in profundo terræ ſinu,in duri operis effuſione laborandi, ni exacto labore duriora imperaſſet,paratur non ad feſta, ſed ad aſpera certamina claſſis, vt ſocius ſocium,amicus amicum,non odio,aut libidine, ſed ad Principis placitum feriat. Spectatum ex Vrbe, & ex remotis municipijs certatim cupidine viſendi,vel officio in Principem,tot adueniunt, vt circumacti in ordine Montes, qui in theatri formam lacum ſepiunt complerentur nec defuit ad pugnæ incentiuum artificum; excogitatis ſiquidem machinis ex centro lacus Argentea Tritonis ſtatua emerſit, quę dato flatu,buccina, quam in ore poſitam habebat inflaret, cien-

doque

doque bellantium animos ad arma accenderet. Claudius ipse imperiali paludamento insignitus spectaturus in eo, quem elegerat suæ stationis locum, præsidebat, à quo non longè Agrippina vxor, aurea clamyde gemmis varijs contexta ornata insidebat, creditur ab incolis, quadrata Turre, quæ post mænia Transaquarum Oppidi insurgit, signatus Agrippinæ locus, idque longa fama per eam, licèt nõ admodum certa traditione, ad hæc tempora transmisit, cum parum ab illa Claudij domus distet. Inde paratis ad certamina omnibus, infelix turba Principem veneratura processit, solitumque de more Aue pronunciant; morituri scilicet te salutant, Imperator, quibus illicò, & Auete vos morituri respondit, quo responso ab infesta pugna se liberatos persuadentes conserere destiterunt; eorumque trepidatio, sic iram in Claudium excitauit, vt varia mala in animo conciperet, quin, & parum abfuit, vt igne, ferroque omnes consumere cunctaretur, tàdè à propria sede prosiliens, nõ sine fœda vacillatione per ambitum lacus discurrens, minis, & exhortationibus ad pugnam impulit; durè admodum, strenuèque, & non sine sanguine, vt quisque gloriæ, libertatisque emolumentum consequeretur certatum fuit, tandem expleta maiore parte diei, pugna cessauit, nec cui Victoria cesserit refertur; indulsisse tamen Victoribus partem exiccati agri Claudius creditur, & post immissionem aquarum cum emendato alueo, altius effossus est, ante nouam corriuationem gladiatorum scelesle facinus, quo ad visendum Populus allceretur indixit. Spectaculum arte clarum, sed teterrimum, quo sæua crudelitas in humano sanguine exercetur, quæ ferina superstitio primò in honorẽ Deorũ deinde, vt alij ludi, ad ocium spectantium producti sunt. In ipso lacu post Naumachiam pontes, seù tabulamentum ad pugnantium capacitatem, comparatum, damnatorum hominum robur, experientiamque laudandam prębuit, sic referente Tacito. Eo tempore interiecto, altiùs effossi montes contrahendæ rursus multidini gladiatorum spectaculum editur, indictis pontibus pedestrem pugnam.

Et nequid ad solemnitatem desiderari possit per histriones variorum generum formas in scenis exprimi, & in theatro repræsentari, quæ aures, & oculos spectantium allicere possent, summoperè insudatum; illorumque ludorum studio theatrum non longè à domo extrui procurauit, quod, & si Tacitus alijque scriptores non recenseant, testis est tamen lapis in Euaporario Abbatialis domus terræ Transaquarum, qui restaurationem illius à Melanto factam asserit.

N ME-

MELANTVS. P. DECI
E. T. COLLEGÆ. MAG. HE.
TRIBVNAL. NOVVM. A SOLO. FECERE
THEATRVM. ET. PROSCENIVM. REFE.
CERE. LVDIS. SCENICIS. BIDVO. DE
DICARVNT.
D. S. P.

Quod,& si Claudio non tribuatur, ab eo tamen confectum creditur,& Traiani tempore cum forsitan dehisceret renouatum, qui solemni cultu,& fastigiosa pompa rem, à se gestam, sumptuosè admodum,vt obstentaretur opus,quantum possibile foret magnificasse,inanis gloriæ cupidus facili inductione persuadetur, nec ab re erit suspicari præfatum operis Traiani Præfectum extitisse.

De aquarum immissione.

CAP. XII.

SVccesserunt pugnæ conflictui,& crudelis feritatis spectaculis deliciarum plenæ epulæ in ipso lacu regia magnificentia,& ornatu paratæ,vt dum simul animi, oculique molem exiccandarum aquarũ, & excursum comprehenderent, non esset quid gustus desideraret. Extructa igitur in Naumachiæ ponte mensa,Imperatore, Agrippina, & Principibus insidentibus, inter deliciarũ apparatus, apertũ est canalis ostium,vt in abyssum profunditatis vastissimi illius specus præcipitarentur aquæ.Erat autem ostium hac arte compactum, in ore ex solidissimo lapide tres incuruabantur arcuatæ fornices ad proportionem magni canalis,sic cataractati in immisso tabulamento, quod machinis eleuabatur,vt dari exhiberique ingressus ad libitum commodè posset, ex cuius lateribus æquali calamo alti, latique parietes insurgebant,paulatim se dilatantes ad centum ferè passus non autem æqua linea ambo,cum qui impetuosis Boreæ flatibus objiciebatur,sinum ad conuexitatem flectebat ex aduerso alteri, seruata tamen in latitudine æquali proportione,quæ aditus mensuram in nihilo retardaret,sed ad numerum expleret;elato itaque tabulamento, profluuium concurrentium aquarum præcipiti cursu ex horribili sonitu sic immersit in specum,vt mons totus contremeret, & terra circum in solito quateretur motu,& impetuoso, & rapido cursu vna secum

quic-

quicquid obijciebatur ad ima trahere contendebant, ea est vis erumpentis huius elementi, vt statim currat cum ad centri procliuitatem aperitur via, eò non retardato cursu, vt omnia frangat, obuoluatque secum impedimenta, parumque abfuit, vt conuiuantium mensas cõuiuantesque secum traheret; quarè sic commoti Principum animi fuerunt, vt periclitari omninò dubitarent, & cum magna trepidatione perturbari Claudius Agrippinam pranosceret, veterum iniuriarium memor, quibus à Narcisso operis Præfecto se offensum iri reputabat, cum matrimonium Principis affectaret, & ille suis nuptijs Eliam Petinam anteponeret, ea occasione vsa, in illum criminando inuexit, culpauitque nimiam proprij commodi affectationem, vtq; illi nihil Principis saluti intendenti, nulla cura fuerit, an opus suis mensuris constaret, parumque consultè imminens, & irreparabile periculum auertisset; nec defuit asserere, quin in vitam Domini eo artificio machinatus fuisset; multa siquidem ex ocio facta, sic euentui accomodari, vt maleficij Architectus immunis à crimine euadat, & casui tribui, quæ malitia parturijt. Nec mutuit ille, scelus reijciens, vt incogitatum, & suam innocẽtiam contendens, palamq; Agrippinæ fastum, & nimiam dominandi cupiditatem improperans, parum aduertens, & si purgationẽ expedire, minimè tamen Imperatoris vxorem lacessere conueniens; dissimulare, sed non tolerare, qui præsunt contentiones, & iurgia; diffugere cum Principis sanguine iunctis cõuenire priuatis, quæ in proprium præcipitium, & exitium tendunt, vt illi, mortuo Claudio, aduenit scelere Agrippinæ interempto.

Paulò post sedata contentione, & interclusis cataractis, repulsæ sunt aquæ, & defectus operis exquisitus, libramentum non adæquatum inuentum fuit; quippe Lyris alueus non ità depressus ad aquarũ receptionem, indè altius deprimere canalem deliberatum, & ad nouæ expeditionis apparatum reuocati sunt serui, qui breui interiecto tempore sic effossioni intenderunt, vt ad æquilibratum cursum transmissioni aperiretur aditus, & si repetitis (vt paulo ante recitauimus) ludis, Claudio ipso præsidente nouo ostio ad prioris formam efformato, eodem ordine immissus in specum lacus fuit, sed nec nouæ effossione adæquatum est libramentum, cum humilior lyris alueo, & inæqualis lacus finus quippe plures in se continens valleculas adæquationi minime adaptari potest, præter quam continua aquarum agitatione, & aquilonis impetu paulatim abrosione depressionem patitur, vt transmittere minimè aquas possit, vnde ad hoc meritò Suetonius inane opus Claudium tentasse asserit, & si Plinius ad destitutionem successoris defectum reportaret, nullo tamen auxilio iuuari posse, quod suaptè natura ipsa ad cursum non accommodat.

Cæterum Nero Claudius nostræ Genti sic fuit affectus, vt in parma sigilli, quo publica obsignabat diplomata Marsiæ decoriati effi-

gie in arbore alligata, in qua fistula pendebat, propè quam Apollo fistulam tenens erectus stabat, vtebatur. Sic in successore affectus in Marsos conseruatus vt apud Aeneam Vicoparmensem in in Augustorum Imaginibus, legendum datur.

FINIS LIBRI SECVNDI.

HISTO-

HISTORIAE MARSORVM

LIBER TERTIVS.

De locis antiquissimis, Populis, & Ciuitatibus Marsorum.

CAP. I.

Rbes ad vitam rectè instituendam ex vicissitudinaria communione morum, rerumque ad prouectum, ordinemque optimi regiminis necessaria; ita ordinatæ sunt vt per bona, quæ ex hominum cætu in vnum confluunt, quasi quibusdam proportionatis partibus inuicem adunatis, eorum totum mutua substentatione regatur, & Prouinciarum præcipua ornamenta, munimentaque sint; cum in illis scilicet virtutes colantur quibus Respub. coalescit, & minoribus locis politicæ scientiæ normam præbeat, & obedientiam, qua imperio dominantium pareant, insinuent. Quarũ & si nõ numero, clariores tamẽ in hac nostra regione floruerunt, quæ licèt exciderint, fatoque (ex ordinata rerum resolutione) cesserint, in hoc nostro opere reuiuiscere pro vt poterimus conabimur.

Eæ enim fuerunt, quas Strabo lib. V. recenset, cum de Valeria via loquitur. In ea latinæ Vrbes sunt, Valeria, Carseoli, Alba, & prope Cucculum Oppidum.

Siquidem semper Castellorum multiplicitate, Ciuitatum defectum rependuit, sic enim Sil. lib. VIII. *Silius. VIII.*

Cætera in obscuro famæ, & sine nomine, vulgi
Sed numero Castella valent ....

Mira-

Miramur hic Silium sic locorum gloriam deprimere, cum natio gloriosis facinoribus illuxerit, & Vrbi mundi Dominæ terrorem, eo memorabili bello (quod retulimus) induxerit; & ex successibus à Liuio notiora, notentur Milonia, Plestina, & Fresilia, nisi cum natio illustrior locis esset, tria hæc neglexisse, & ad eas laudem retulisse dicamus, vel, eo ipso tempore, ita vt ad præsens eorum nomina delitescere, & in obscuris memoriæ tenebris pertransisse, vt nec de illis fama loqueretur, affirmemus.

Et hoc infortunium, cum conterminis populis commune habuit, quorum regiones, & si montanæ Oppidorum multiplicitate plusquã Vrbium plantatione populatæ, sic ex situs fertilitate necessarium expedire iudicatum, ne ignauia inhabitantium industria tabesceret, sparsim profuit habitare, vt corpora labori assuescerent, & rurali opere exercerent, quam Vrbium delitijs gaudendo insordescere, de quibus & idem Strabo lib. V. Cum aliqui per vicos ætatem degant, habent tamen Vrbes supra mare Corfinium, atque Sulmonem, & Marruuiũ, & Theate Marucinorum metropolim.

Sil. lib. VII.

Non tamen ex Liuij assertione dubium cadere potest, quin prænominata Oppida Samnitum contermina, nostrorum non fuerint.

Inter medium Volscorum, & Pelignorum Samnium nobis iungitur, vt in ea parte, etiam modo non longè à Pesculo serulæ Oppido vetusta rudera abolitæ Plestiniæ, & si non vestigia, locum monstrant, & in præfatum Oppidum transisse, autumant, sed non nisi coniecturis iam paulò ante relatis, probare, reliquarum autem, & cum ipsis nomina perierunt.

Populi tamen celebriores, notioresque fuerunt, quos Plinius lib. III. cap. XII. memorat. Anxinates, Antinates, Fucentes, Lucenses, Marruuij, Albenses.

Plin. lib. 3. cap. 12.

De singulis nos acturi, ab illo, cui nomen genti tributum est principium sumimus, cum & iam antiquitate cæteris polleat, & aboriginum progenies ab Alicarnaseo refertur, & à Duce eorum gens, Oppidumque nomen sumpsisse Sil. refert lib. VIII.

Strab. lib. V.

Marruuium, veteris celebratum nomine Marri
Vrbibus est illis caput....

A quo, & Marruuia, seù Marrubia gens ipsa dicta ex quibus aduersus Troiugenas Archippus eorum Rex auxiliares copias cum Duce Vmbrone, vt Turno Regi auxilio essent, missos fuisse Virg. 7. Aeneid. dicit.

Virgil. Aeneid. lib. VII.

Quin,

Quin,& Marruuia venit de gente Sacerdos,
Fronde super galeam,& felici comptus oliua
Archippi Regis missu, fortissimus Vmbro:
Vipereo generi,& grauiter spirantibus hydris
Spargere qui somnos, cantuque,manuque solebat,
Mulcebatque iras,& morsus arte leuabat.

Quem Sacerdotem,ex magiæ peritia in serpentes effingit, cuius arcana eo tempore Sacerdotes tenebant,eiusque galeam virentis oliuæ frondibus comptam, vt officium Sacerdotum pacis fœdera nectentium indicaret,& à quietis tranquillo statu,Regis imperio, non voluntaria exhibitione ad bellum processisse,cum proprium Victoris,& pacis signum caput oliuarum sertis redimere fuerit, non autem bellatoris,sic ex eodem Virg. V. Æneid.

Omnibus hic erit vnus honos,tres præmia primi
Accipient;flauaque caput victentur oliua.

Huius autē Populi incolatus sedes in recessu lacus,in collibus, mōtibusque ad hybernum solis ortum erat,vbi ad presens plurima insurgunt Oppida,Ortucula, Gioia, Liccium, Aschium, Spero, Bisinia scilicet, & S. Sebastianus, ipsum tamen Marruuium, in plano situm erat,in loco,quem vulgus modò appellat, il piano di Marcio, vltra Ortuculam,vt satis accuratè Leander Albertus obseruauit,licet minime Cluuerio placeat,qui falsò Morream fuisse præsumit, siquidem ibidem Alicarnesseus illud ponit. Issæ proximum est Marruuium in intimo eiusdem paludis recessu situm;

Vnde & nomen illi forsitan datum,quasi circa mare habitantes,sic Marruuij dicti,Seruius ad Virgil.um voluit,sin melius duxisset Ethymon à Marra quod alio vocabulo pasus appellatur. Est Morrea in monte,in extrema regionis parte situm,& Cluuerius, sicut quidam alius,qui Marrumpanum in Montibus Carseolanis positum nominis similitudine deceptus Marruuium affirmauit,& quod ex itineraria tabula,& Antonini itinerario argumentum sumit, eum pariter fefellit, nam Mons Imeus,vt aduertit etiam noster Camarra, est in Apennini iugo ad duo ferè milliaria vltra Collem armeum, & quem Oppidani ad præsens corrupto vocabulo montemeo appellant.

Est ipse Collis locus antiquæ Cerfiniæ in eadem itineraria tabula notatæ,& ab Antonino numeratæ,vt ex diplomate Vrbani II. iam relati constat,cum inter reliquas Ecclesias S Forlicitæ in Cerfinia Episcopo assignet,quæ eiusdem loci modò Parochialis est, ab eaque Claudius Imperator viæ,cui ex suo nomen dedit, initiū sumpsit, vt ex columnæ

lumnæ milliariæ inscriptione præfatus noster Camarra refert.

Illud itineris spatium quod modò interponitur, inter Piscariæ Oppidum (iam ostia Aterni dictum) & collem ipsum Armeum numero milliarium, in columna signato satis respondet, nomenque ideo Cerfiniæ antiquatum, cum vtraque Oppida exciderint, & populus eorum in vnum coaluerit, commodioremq; locum pro incolatu ipsius propè Corfiniæ situm elegerint ex numero forsitan montem meuntium maiori ab illo Collisarmeus nomen indictum.

Et ad optimè Cluuerij inuentum diluendum titulos in lapidibus scriptos adducimus inter ruinas Valeriæ expiscatis, qui dignam satis Marruuij mentionem faciunt, quorum vnum nostro Camarræ dedimus, & talis est.

CO. MESIO. PAV
LINO. CV
PRÆF. VRBIS. FERIARVM
LATINARVM. QVESTO
RI. VRBANO. AED. CER.
PRÆTORI. EODEMQ.
TEMPORE. PRÆTOR
ÆTRVR. XV. POPVL
CVRATORI. P. SPLENDI
DISSIMÆ. CIVITATIS
MAR. MARR. EODEN. TEM
PORE. ET. CVR. VIAR. TIB. VAL.
ET. ALIM. PATRONO. ABSTI
NENTISSIMO

Aliumque in Ecclesia S. Sabinę olim Cathedralis in frõte capsę lapideę, non vt par esset excerptum, cum rusticus ipse lapis litteras obiecerit, aliasque obliterauerit superiniuncta testa excrescens.

M. MARIOCVS. PATRONVS. CIVITATIS
MARSORVM. MARR. HOMO. INTEGRÆ
EXISTIMATIONIS. PARCVS. DILI
GENS, FRVGI QVI. RESPONDERE
..... DORES. AERIIS. X. PREPO
SOTO. MOESSIE. ANN. XXXIII. MEN
SV... VINI... DIERVM XX. HIC
SITVS. EST. QVI. MATRI. FILIIS
QVARVM. VOL. PATRIS. IVSSV
XII. DEBERI. BRVTIVM. DOS. RES. A
SVCCESSORIBVS. MATRIS. ET. CVIVS
DEM. CORPVS. SITVM, ES. DIERVM. V

Ex quibus Marruuij nostri situs absque ambiguitate signatur, & quanquam extra proprium locum inuenti lapides sint; nam per hoc alibi fuisse præbet argumentum, cumque modo signant ędificiorum rudeta, & parietum spatia grandioribus quadrisque lapidibus extructa, ipsiusque loci hodierna nomenclatura ibidem fuisse demonstrant, & cum Valeria postmodum ędificaretur, hùc inde asportati ad nouę Vrbis ornatum.

Et Valeriam, Marruuium fuisse, qui affirmant; errant; ex illius solum ruinis fuisse ędificatam, ostendemus postea. Erat in eo itinere Archippe, seu Archipenna, quod Plin. lib. 3. cap. 12. ex Gallieno aquis obrutum affirmat, & illius abbreuiator Solinus, his verbis Archipennam à Marsya lydorum Rege conditum quod hiatu terrę haustum dissolutum est in Lacum Fucini.

Vnde postmodum ipsius Lacus fabulosus ortus emanauit, & cum aquę decrescerent prętcritis annis, eius vestigia obseruauimus, ibiq; obtruncatam hominis statuam, iuxtà pergrandem lapidem literis exaratum inuenimus, cuius epigraphem, vt vetusta monumenta reddamus, apponimus.

Q. SPEDIVS. P. F. AN. XXVII. PRO. PVDE
AMANS. PARENTIS

EX cuius postmodum ruinis, ab illis, quos non tetigit, aliud eiusdem penè nominis nuncupatum Oppidum in proximo colle erectum fuit, quod diuerso fato, etiam modo deiectum est, de quo habetur mentio in catalogo Baronum Regni, qui sub Gulielmo Rege in expeditione pro vindicanda Terra Sancta subsidium professi sunt, quod nuper D. Carolus Burellus Clericus Regularis Minor, ex nobili Burellorum familia, & Neapolitanorum Ciuium nobilitatis acerrimus vindex nuper edidit, eoque tempore erat sub ditione Crescentij de Capistrello, qui pro Archipreta in Valle Marsi vnum Militem spondet, modo territorium est Dominorum de Siluerijs Piccolominibus.

Sed quod terræ hiatus assumpsit in aquis, indè ex fontibus Paradisi aliud emersit, cum non longe ab eo scilicet ille Ruphinus Episcopus, vt cælesti rore contemplationis maderet, & diuinorum arcanorum penetralibus attentiùs intenderet, & corpus animumque re-

giminis curis fessum recrearet, ad suæ quietis solatium elegit, domumque orationis summo Deo sacrauit, ad quam cum à satellitibus eius filius S. Cesidius insequeretur confugisse illorum acta dicunt. In eoque solitario recessu Sacræ Cisterciensium familiæ Viri sanctitate conspicui ædibus adiun ctis, diù famulatum Christo Domino præstiterunt, intèr quos, & Marsorum Episcopos exemptionis quæstiones diù fuerunt; Sed denuò excrescentes aquæ dispendium sustulèrunt, & Monasterij solo æquati inter dumos. & spinas neglecta vestigia iacent, illiusque prouentus Abbas Casamari modò recipit, & Sancti ipsius Ruphini nomen retinet.

Marruuio propè in lacus sinu 11. mill. pass. Insula insurgit, quam Alicarnesseus Issam vocat palude recinta, & cænosis, & palustribus aquis adeò munita, vt Incolæ absq; aliqua munitione manufacta, illis pro mænibus muniatur, & quæ modò Ortucchia communi vocabulo appellatur, nomenque ex flumine haud paruo sortita, quod ex lacu Scannensi proueniens per cæcos, & inclusos terræ meatus occultum progrediens, & subtus serpens ad Fucinum in extremo insulæ aperitur, vt dum aquæ excrescunt (vt modò) non apparet, vnde ortus aquarum dicta. Et si Petrus Marsus more suo somnians Ortigiam ex insula in mari Ionio eodem vocabulo dictam appellet.

Vnde, & priori denominatione, tempore aboleta, in nouam immutata, quam etiam ætas attriuit, ex ortu aquarum in Ortuchiam transiuit, licèt penitùs nomen sit nō abrasum. Etenim Ecclesia S. Mariæ, qui à S. Orante hodiè dicitur extra mænia ad cc. pass. sita, quæ antiquitus Parochialis erat; S. Maria ad caput aquarum, etiàm modo in collatione illius Præpositurae nuncupatur, quo Primores Incolæ insedisse ante quam aptiori situ mœnia collocarentur aliqua vestigia monstrant. Etenim Oppidum structura, & collocatione ædificiorum, antiquitatè aliquā non redolet, sed posterioris Architecturæ forma cōpositum mænibus circa munitum per quatuor ianuas aditum præbens vicos rectos, & benè dispositos habet. Arx intus ex lapidibus quadratis vallo profundo munita, cum propugnaculis, ante quam angularis turris, per quam ad Arcem trāsitus, ligneo ponte ferreis catenis suspenso patet, ad eamque procul à continente alius iniicitur pons, quibus suspensis præcluditur aggressoribus aditus, sumptuosum opus, sed inane, ad quod Fucinus inaccessibile muniirē præbet, magnificentia tamen Antonij Piccolominei Principis, vt titulus in fronte docet.

ANTONIVS. PICCOLOMINEVS. DE. ARA
GONA. AMALPHITANVS. DVX. ATQ.
COMES. CELANI. ET. REGNI. SICILIÆ
MAGNVS. IVSTITIARIVS. AD. CON
SERVANDVM. IN. OFFICIO. OPPIDANOS
HANC. ARCEM. A. FVNDAMENTIS. EX
TRVXIT. ANN. DOMINI. MCCCCLXXXVIII

In gremio ferè semper lacus collocatum, & si decrescētibus aquis absque nauigio, terrestri itinere pateat aditus, sed rarò; radunt tamē mœnia cum exundant, sed abluere nunquam ausæ.

In Platea est Ecclesia S. Roccho Confessori dicata, in qua officia diuina exercentur. Illius Rector Præpositurae titulo insignitus, à S. Maria ad caput aquarum nomen retinet, cui duo Cappellani opitulantur in opere.

Extra mœnia, vt diximus, est Ecclesia S. Mariæ, quæ ex Sancto Orante Confessore, qui ibidem in pace quieuit, nominatur.

Sunt in ipsa Ecclesia plurimæ nobilis familiæ de Petio sepulturæ, absque titulo, sed insignijs domus ornatæ. Ibidem Christophorus Muscatellus olim Arcis custos tumulatur cum sequēti inscriptione.

HIC. IACET. ORTYGLÆ. CVSTOS FIDE
LISSIMVS. ARCIS. CVI. DVX. ALPHONSVS
MAXIMA. CVRA. FVIT. MVSCATELLA
DOMVS. NOMEN CHRISTOPHORVS. ILLI.
ORTYGIÆ. MORIENS. CONDITVR. HOC.
TVMVLO.

Christophorus Muscatellus de Castro Plebis obijt II. Augusti MDXII.

Fœcundum tamen Territorium, & ad opus Cereris aptum (cum aquæ decrescunt) habet; alioquin circà montes ferere, cuius glebæ non simili vbertate redundant, necesse est Vina etiam quam optima promit, sed quæ Incolis non sufficiunt, cum frumentum alijs commodent. Aer, ex cæno precipuè, cum remittitur lacus, non iucundus, ideoque Incolarum facies cædrino colore fuscantur, qui omnes piscatui, ex quo emolumenta recipiunt, incumbunt, & loci Dominus, qui est ex Primarijs Romanis Principibus nobilissimæ Sabellicæ familiæ vectigal 4. mil. ducatorum annuatim recipit, relictis tamen retibus; Alij ad studia litterarum recurrunt, inter quos enituit insignis Philosophus, & Medecinæ Professor Antonius Gattus, qui de cometis tractatum edidit.

In radicibus montium II. mill. pass. ab Ortucchia erat Vignies in

Vicus Castellum Valeriæ viæ transitu (vt in tabula itineraria) postmodum Vicus appellatum, nunc dirutum, & cuius nomen locus ipse seruat; De quo ex registro Baronum Regni, & parum ab illo longe Castulum; Quæ Oppida cum Abbas S. Mariæ de Vittoria ad suam ditionem spectare, defendere conaretur, Rogerius Cælani Comes Regis adiutorium in suorum iurium defensionem impetrauit. Abbatemque a sua prætensione deterruit. De quo etiam Leo lib. 2. cap. 33. refert, quod quidam Nobilis Marsicanus nomine Fridulphus filius Gualtonis obtulit omnem substantiam suã D. Benedicto cum Ecclesia S. Thomę in Petuge, & S. Magni in Castulo.

Inter capitula Regni CLXV ann. Domini. MCCLXV

Ostien. in Chron. lib. 11. c. 33.

Insurgunt postmodum acri, altique Apennini montes, in cuius dorso ad orientem inter obruta petrarum 4. mill. pass. ab Ortuchia est Licium Oppidum, ad Pauli *Marsi* intentionem, à liciæ Regno, in quo *Marsyas* dominabatur nomẽ hausit, cum alioquin modernum parumque notum, quam ex donatione Caroli Primi Ecclesię S. Marię de Victoria facta, nullaque rei singularitate insignitum, & penè ob aeris rigorem inhabitabile, non circa illum arbores, aut segetes aluntur, sed vndique scopuli, & saxorum congeries, vndè incolę ad radices montis in planitie circa lacum vineas colunt, & Cererem nutriũt, & Vici, Castulique campos possident, in quibus ad stationem hybernam Casales plures extruxerunt, est modò non vulgare, & inhabitatum. Plusquam CCL. familias nutrit, sub duobus Parochis, quorum vnus Virgini Deiparę Templo Archipręsbiteratus dignitate insignitus pręest, alter Ecclesię S. Martino Episcopo dicatę; cum mons ipse nulla sit cultura frugifer, capellarum greges, quorũ cum sint in fœnore numerosiorem copiam alunt, in illo vagantur; syluarumque virgultis fœtibus, & vberibus fœcundantur.

Leccia.

Gioia. Non longe ab hinc 11. mill. P. ad meridiem in eodem iugo Gioia Oppidum eleuatur pulchrum sanè, & territorium commodum habens, nisi quod flatibus aquilonaribus vexatur, & frigore plurimo, non tamen illi necessaria desunt, nec alien is eget, armentis Ouium, caprarumque abundat, quæ hyeme Apuliã appellunt, & quibus armenta desunt, non otio torpescunt, sed frigore impulsi alibi ruralia exercent, paucique homines brumali tempore locum incolunt, sunt ipsi validi, & decori aspectu, quibus honestatis, & familiæ cura plurima, Musicis modulationibus edocentur, quas in Dei honorem impendunt. Mulieres etiam pulchræ, non ornatui, sed lanificio deditæ, quo ipsæ, virique operiuntur, non more regionis, sed græco penè habitu indutæ, plus enim, vt à glaciali rigore reparentur, quam vt formosiores appareant, consulunt; triginta, & octo supra bis centum ibidem focularia fumant, numerosius anteà, & in alpestriori loco situ, sed cum Marcus de Sciarra, alijque facinorosi exules, non dum seculo expleto, illud igne cremarunt, forma, & situ elegantiori reposi-

positum fuit etiam de pertinentijs S. Mariæ de Victoria, sed ex beneplacito Caroli II. anno MCCCXXX in Leonellum ab Acclozomara Dolani Comite translatum, pretioque Monachis soluto Comitatu præfato adiunctum.

Vna est illi Parochialis receptitia Archipræsbyteratus titulo decorata, Dei Genitrici erecta in qua præter Sacella, & ornamenta bene disposita, reconditorium Sanctarum reliquiarum veneratur, inter quas in argentea Cruce omnium Apostolorum aliquod lipsanium ostenditur, omnia pene solerti opere, & sumptibus D. Dominici Cataldi recolendæ memoriæ, illiusq; Archipræsbyteris sunt cumulata, qui non solum à maioribus ad se relictum, sed quicquid Geometriæ professionis studio, in qua plurimum pollebat, acquisierat, in ornatum, & emolumentum Ecclesiæ contulit, & licet vexationibus attritus dimittere aliquando illam coactus fuisset, cum qui operibus præerat varijs modis illius constantiam exercuisset, postmodum ardentiori charitatis zelo illius gubernacula reassumpsit, & ad onus rediens, manus sollicitas ad opus iam demissum admouit: Virtus enim vexata crescit.

Quà verò montis iugum parumper inclinatur in paruam planitiem, quæ Vallis Regiæ principium præbet, ad VI. mill. pass. inter Scabros montes arctissimis semitis ad Pesculi Asseruli Oppidum aditus aperitur. Ex alterius loci ruinis, quod ab vno illo milliario in eleuato colle erectum separabatur, circa quod plurimorum ædificiorum antiqua rudera, & semidirutæ Arcis vestigia iacent, & il Castello communi vocabulo appellant. Quæ Plistiam illam Vrbem quã Romani, cum pro lucanis bellum cum Samnitibus suscepissent, M. Fuluio Pætino, & T. Manilio Torquato Coss. A. V. C. CDLIV. vi expugnasse non inconsultè iudicamus, eamque ad nos pertinere ad X. Liuij adnotationes Henricus Glareanus affirmat sic (si Dijs placet Marsorum) illamque Cluuerius à Sigonij repositione vendicat, qui in Samnium à Marsorum agro eiusdem nominis Ciuitates Fresilia, & Plistia sibi esse persuasit, ea præcipua ratione quod Socia Romanorum, quæ nullæ in Samnio erant, à Liuio IX. appelletur, sed certè in Marsis, intra quorum fines, cum pacatum exercitum duxerint, in fœdere permansisse pro indubitato affirmat, & si eodem libro L. Postumij cons. oppugnatio, captusque Miloniæ referatur, non ideo quia de Samnitibus esset, sed apertè in ipsorum ditione, vt Ferentinum, & Sora, quæ diuersi agri sunt Samnitum dicuntur, eo quia ipsi principabantur in illis, & ad nostram intentionem Alicarnasseus ita explicat. Samnitum Vrbem Miloniam dixisse Dionysium facilè crediderim, vt in ipso Samnio, si tùm non magis censeo, quam Ferentinum, Soram, Fregellas, Antium, & alia Oppida, quæ de Samnitibus cepisse Romanos testatur Liuius, quæ erant non

Pesculum Asserulũ. *Plistia ì* *Henricus Glareanus in annot. ad. 7. Liui.* *Fresilia. Plistia.* *M. lonia.* *Alicar.*

non in ipso Samnio propriè sic dicto, sed in Samnitum ditione, & subsequitur nil certius quam Milonìam fuisse Marsorum in confinio Samnitum positam, eaque occasione facilè potuisse de Marsis iã in fœdus Romanorum regressis à Samnitibus capi, licèt id quando factum sit à Liuio, non adnotatum, namque paulò negligentius, vel saltem compendiosius Samnitium bella narrasse eum, cuivis obseruare licet. Itaque in Samnium Pelignorumque confinijs prædicta Marsorum Oppida Milonia, Plistia, Fresilia.

Quas munitissimas Vrbes alio, ante relatum bellum, fusis Marsis Maximus Dictator cepit, & cum in fœdere (mulctato agro) redirent, illas restituit, locus autem, in quo sitæ erant, ex finium cognitione dignoscitur.

Arcentur siquidem à Marsis Sangri amnis fontibus Samnites, cuius alteram ripæ partem Peligni insident, à quibus Apennini Marsos diuidunt, & illud quod intercedit terræ spatium inter ipsum amnẽ, & Pelignorum fines, Milonia, Fresilia, & Plistia, occupabant, & cum finitima recensentur, nec alibi iungi reperitur procul dubio ibidem fuisse affirmandũ, cui nominis affinitas argumentum præbet, siquidem facilis transitus à Plistia ad Pesculum, & cum aliarum Ciuitatum loca ignorentur, illam autem in obscuro famæ transisse, aut immutatam, vt plerisque ferè omnibus Italiæ Vrbibus accidit suspicamur, ex illorum tamen ruinis aliæ, aut quæ nunc permanent, aut quæ pariter interierunt, surrexerunt; Circa tamen eiusdem regionis spatium, siquidem ab ipsius amnis principio ad Aufidenam, quam à G. N. Fuluio expugnatam Liuius refert, Bouianum indè aggressus, nec multo post Aufidenam vi cepit solum Milonia, Fresilia, & Plistia dinumerabant, in quorum locum quæ à Blondo ibidem designãtur, successerunt.

Liuius li. X. A. V. C. CDLIX.

Deinceps sunt Castella. Vallis Regia, Ciuitella, Rocca inter montes, Opum, & Pesculum Asserulum, in Appenini iugo amnis Sarni fontibus subicitur.

A II. ferè A. P. à Pesculo Asserulo in Columnella, seù furca cãpi Mizzi ex altissimo Appennini iugo fons Sãgri emanat, & per fossatum, & Vallem Luparelli, quæ Regia dicitur ad Adriaticum dirigenté cursum Frentanos à Pelignis separare, Strabo asserit lib. V. Inter Orthium autẽ, & Amiternum medius Sarnus excurrit, amnis Frentanos à Pelignis separans.

Blond. Ital. instaurat. XII. Bull. leonis IX. in Vghellio to. I. in catalag.

In quo, & paruus fons post ipsum Oppidum qui fons Reginæ dicitur suas adducit aquas, & alius qui vallem Gioiæ transcurrit portentosus riuulus, qui torrentibus auctus impetu, quo fertur pontes secum adducit, & vados præcludit, vt transilire non possit.

Vallis Regia est, quæ modo Barrea dictum Oppidum Monasterio S. Angeli illustratum, quod Ludouicus Pius Imperator, cum in Sa-

Saracenos bellum indixisset, qui Neapolitanum Regnum occupabant, cum per Marsicam Regionem à Capua impulisset, Beneuentúque vsque profecutus fuisset, & Cassinum petijsset, iuxtà præceptū Caroli, & Lotarij antecessorum Sacro Cœnobio donauit, cui Abbati duodecim Ecclesiæ in Marsicana Regione parebant, vt pleræque aliæ in Valua, & Penna, quas Leo Ostien. in Chron. lib. primo cap. XXXVI. recenset. Et quod cum postmodum Saracenorum furore ad solum detectum fuisset; Hugonis Italiæ Regis, & Lotarij eius filij pietate primæuæ magnificentię restitutum. *Leo Ostien in Chron. lib. 1. c. 36*

Regia autem liberalitate, vniuersa per anteactos Reges donata confirmauit anno CM. XXXIX. idque pari Religionis Zelo, Otho primus sui scripti stabilitate firmauit, licet suæ largitatis immemor, quinquennio post Alberico Marsorum Episcopo, quo ad vixisset concesserit, qui, & si iura Monasterij recognoscens per cartulam oblationis Diuo Benedicto, illud à se abdicauerit, tamen quousque Otho II. in nostrorum fines ad montem Cedici diuertisset, cum per anteactos Imperatores donata renouasset, vt iurgij occasionem submoueret, Albericus pariter, vt ea quæ sunt Monachorum non retineret, induxit, sicque in Monachorum ex tunc libertatem redijt, & cum postmodum Guinisius eiusdem Episcopi filius iam stabilita sub mouere conaretur Comitum Marsorum sententia à suo conatu destitit. *Leo Ostien in Chron lib. 1. c. 56* *lib. 2. cap IV. [illegible] CMLXV*

Istius amnis fontes, qui in nostros fines scatent, ita frigidissimi sunt, vt non solum obstupescant, si vt refrigerentur vina infundantur, sed etiam colorem mutent, P. Franciscus Resta tract. 2. de font. & flumin. cap. 8.

In campania vbi Sarnus scatet, affluunt inter saxa quidam aquarum riuuli tantæ frigiditatis, vt vinum rubrum ad infrigidandum immissum, breui exuatur colore, & sapore. *P. Franc Resta tr. 2. de font & flum. cap. 8.*

Quod longa obseruatione, ita esse ipsius Pescoli Incolæ nobis retulerunt.

Inter nos illiusque fluenta præcelsiora Appenninis iuga protendunt, intra quæ Scamnum, quod diximus Oppidum manet paruum olim, & minus notum, at nunc ex collis Angeli, aliarumq; Villarum auctione repletur habitatoribus, & diuitijs (in inculta illa, & frigoris rigore aspera Regione) refertum pecoribus tantum, ex quibus emolumenta necessaria mercantur abundanter.

Erat Collis Angeli pagus (de quo à Scamno in registro) Comes Simon filius Comitis Todini tenet Collem Angelum in Balba, quod est fæudum vnius militis & Scamnum, quod est, etiam fæudum vnius militis) vltra miliare à Scamno desitum, & Iouis Lanarij locus, per quem tractus Valeriæ transibat, esse creditur, inter cuius ruinas C. Galdij titulum inuenimus.

C. GAL.

C. GAL. DIO. L. F.
S. SER. PRÆSENTI
ANN. XXXIIX.
DECVRIO.
PRIMVS. A
BENTIFVLO

Illũq;iuxta lacum iam dictum,qui extenuatur in flumen,& per obtrusa præcipitatur in præceps per montium angustias,& multiplicatas cataractas magno fragore inter occursantes scopulos ruens,spumis apertos petrarum vortices caligine replet, & in profundum excauatæ Vallis,quæ ad capacitatẽ descendentium aquarum,vt plurimum arctatur,descendens, vtiter lignis, suppositis lapidibus munire,qua transitus per Vallem pateat oportet tantæ profunditatis,vt illius rarò sinus solis radijs calefiat, indè per 4. mill. pass. solitarius, & occultus progrediens per Castrum, & Auersam via sibi Sulmoni aperitur,quem alio amne,quem Maiella parturit amplectens,per planum rapido cursu Aterno,quem Piscariam modò vocant, se iungit,oritur ille propè Pacentrum ingloriusque, & paruis aquis fluit torrenti potius similis,de quo,cum Ouidius conqueritur ignobilitatem,narrat.

Castrum Auersa. *Ouid. 3. Eleg. V.*

Nomen habes nullum, niuibus collecte caducis,
Nec tibi sunt fontes,nec tibi certa domus,
Fontis habes instar,pluuiam, niuesq; solutas,
Quas tibi diuitias pigra ministrat hyems.
Aut luculentus agis,brumali tempore, cursus,
Aut premis arentem pulueru lentus humum.

Et est vnus ex remotis fontibus Aterni non dum obseruatus,quẽ Vibius nostros fines lambere asserit. Aternus Hadriæ discurrens per Marsos, vbi & ostia vites.

Aternus flum,

Non quidem vt interfluat discurrit cũ penè extrema regionis madefaciens perfluat,vt Cluuerius obseruauit. Sed,& Ostia Ciuitas ad Aterni Ostium non erat in Narsis,verum in vestinis confinio Marruuinorum,inter quos,& Marsos fuere Peligni, sic neque. Aternus per medios Marsos fluit,sed præterfluit tantum exigua sui parte inter prædictum Oppidum Deheri, & Forconicum.

Cluuerius.

Augetur etiam post Sulmonem aquis alterius fluminis, quod ex Valle obscura,& Pectorano emanans,inde transacto Sulmone simul coeunt,& Gipsius appellatur, & ante quam Pentomã perueniatur, aquis istius, ditatur, qui ex cursus rapacitate sagittarius ho lie dicitur.

Et

Et cum per CC.P. à lacu elongatur, S. Petri Ecclesiã olim Monasterium à S. Abbate Dominico ædificatum madefacit, iuxta aliud Oppidum, quod à lacu ipso nomen Villa de lacu assumpsit deuotione fidelium, ob tanti Viri venerationem celebratum, locus asperitate situs, & aeris glaciei geliditate ab illo elatus, vt macerato corpore liberius arcanorum vacationi animus liber incumberet, illic, & stratum, & alia ipsius lipsania ostendunt, sicut, & in Cocullo alia veneratione sunt exposita. In remotiori regionis parte, vt solitudinis in Eremo dulcem, & specialibus delicijs suauem vitam duceret, aliud Monasterium plantauit in loco, qui pratum cardosum dicebatur, quæ Valuenses Comites Teodinus, & Odorisius fratres A. MLXX, cum lacu ipso, & omnibus pertinentijs suis Diuo Benedicto obtulisse Leo refert. Inde vir, Deo plenus, Eremum deserens, quò post Soram Fibrenum flumen influit in lyrim ad Ecclesiam, quam in Dei Genitricis honorem iam Petrus Ranerij Casteldei Soranæ Ciuitatis filius anno MXXX. Sacrauerat diuertens suæ mansionis domicilium destinauit, illiusque Abbas electus, cum aliud etiam propè Ciuitatem sub Sancti Siluestri tutelam, & Sancti Petri in Auellana Monasterium extruxisset, ibidem in pace quiescens miraculorum coruscatione clarus nomen de suo Ecclesiæ dedit.

Villa de laco.

Leo lib. 1. cap. 60.

Propè Pesculum 11. M. P. Opium Oppidum nulla singularitate rei notatum est, cui Parochialis Ecclesia Deiparæ dicata, cum Pesculo Apostolorũ Principi Abbatiali honore & receptitio Collegio insignita sit, præter rurales S. Victoriæ, S. Luciæ, S. Antonij S. Andreæ, S. Mariæ Tranquilli, S. Rocci, S. Mariæ Angelorum vtriusq; Populi infelix hominibus ager, gratus tamen pecoribus, quibus æstiuo calore virescentia præbet prata, laticesque salientis, gelidæque aquæ, licèt prius quam hyems insurgat in Apuliam trasmittant, eàque Dauniã, cùm Apulia ex Cluuerio in Dauniã, & Peucetiam diuidatur, in Daunia Asculum, & Manfredonia, in Peucetia Barium, à quo Regio Bariensis nomen traxit, & Polymnianum, quod Polinium Bertius in additione ad Cluueriũ falsò appellat, Pompeij Sarnellij nobis carissimi Patria, à Mario Rom. Consule ædificatum, & à Cæsaris exercitu in Bello in Pompejum, militari licentia euersum, ab eodemque Cæsare restitutum, vt Paulus Regius Canonicus Neapolitanus, & Vici Equensis Episcopus in Sancti Viti actis adnotauit, & eleganter idem Pompeius Sarnellius in Panegyri quadam de S. Vito sic cecinit.

Cluu. lib. 3. cap. 23. Introdut. Geograph.

Pompeius Sarnellius in Paneg. S. Viti.

Est locus, oblongus quem proluit Adria, cuius
Pars è fluctifrago sublimis littore Solem
Nascentem spectat, sentit pars altera aratrum,
Palladis, & Cereris promens, & munera Bacchi.
Hic Marius Catulo (gelidas qui liquerat alpes
Castraque munierat, qua Athesis contendit ad æquor
Adriacum, Cimbrosque sibi metuebat iniquos)
Allaturus opem, postquam statione locauit
Tuta (quam voluit proprio de nomine dici
Dicitur, & nostro Marianus tempore Portus)
Quas duxit pauidas hyberno sidere classes,
Vrbem Romuleo stipatus milite, ductus
Auspicio volucris, quam nunc insignia monstrant
Vrbis, condendam, quam poscunt tempora, mandat.
Romulei incipiunt subitò pars ducere muros,
Molirique Arcem, quæ post de Cæsare Nomen
Sumpsit, qui euersas Arcemq; Vrbemq; refecit,
Pars aptare vias, manibus pars voluere saxa.
At famæ cupidus Consul, hoc nomine dici,
Nempè Polymniano, mandat, quam condidit vrbem;
Vt quas non valuit genio coluisse Camænas,
Et quibus intonsos sacrarat Græcia montes,
De grege Castalidum sua mœnia conderet vni,
Et quæ grata magis, coluit quos ipse, Poetis,
Scilicet eloquij quæ manat flumina, quæque
Rhetoricos dictat Polyhymnia Musa colores,
Cui, simul & reliquis, Populus Romanus, Iuli
Et ludos, festumque diem dedit ante Calendas.

Pelignano.

In Dauniam igitur Apuliam Opi incolæ sua pecora transmittunt, quæ sunt illis in patrimonium, & emolumentum, cùm quæ illis desunt, fructibus eorum accrescant, ideoque, & illorum curæ plurimum incumbunt. Præterito anno MDCLIV. terræmotibus penè ad vltimam internicionem quassata, illorumque magna Inhabitantium pars cum ædificijs interijt, illud tamen memorabile eo casu refertur, quod paries, qui ante quandam domum erat, impetu illius actus in alteram domus partem (quassatione cessata) absque vlla intermediæ domus iactura inuentus.

M.D.C. LIV.

Campus Mizzius.

Campus Mizzius, quem propè Pesculum principium habere diximus, elongatur inter Turchium, & Argatonem montes in lata prata, & satina.

Est Argaton, qui à dextris insurgens altitudine cæteros superat, & ab agro Scamnensi nostrum seperat. Turchius Syluis, nemoribusque

que

que vestitus sinistrorsum Campos includit, in quibus Ecclesia S. Mariæ de Campo Mizzio dicta veneratur, & post IIII. M. P. paruus fons insurgit Tempe dictus à Temple diruto Oppido, inter cuius vestigia scatens per Vallem ad inferioris fontis vbertatem augendam progreditur ad Inuecti, seù Iuuenculi societatem. & mille inde P. cum parumpèr terra intumescit in collem, qui ex Argatone euellitur Visinium Oppidum habitatoribus penè desertum, & quì plurima paupertate premuntur cernitur, Parochialis illi Ecclesia Virgini Immaculatæ Deiparæ dicata, quam Archipresbyter regit, rurales S. Bartolomæi, S. Ioannis, Sancti Petri. *Visinium*

Hinc ex rupibus, & petrarum scissuris gelidissimi tres fontes emanant, qui vt diximus, ex Scandensi lacu prouenientes Inuectum amnem formant.

Ad II. M. P. ad Argatonis radices S. Sebastiani, eadem habitatorum clade desertum Oppidum iacet, illique propè ex lapillorum congerie, duo alij tam limpidissimi, quam gelidissimi fontes exurgunt, & descendentibus ex Visinio aquarum riuulis iunguntur, parum fertile solum, ex quo tamen flaua terra foditur, ad opus figuli apta, vnde testea vasa, & lateres conficiunt, cuius artificio soli pauperies suppletur, illiusque incolæ musicis modulis lyram exercent. Est illi Ecclesia Martyri Pancratio erecta, cui Archipresbyter, & sex Canonici inseruiunt. Diuum Sebastianum tutelarem venerantur, in cuius honorem, cum plurima circà renes passum referant, animalium renes non comedunt. *S. Sebastianus.*

Hic Turchius Mons, cum procumbere tantisper videatur, vt iterato resurgat, dorsum in multiplices colles diuidit, ex quibus vnus ad III. M. P. à S. Sebastiani itinere, quà sinistrorsum ad lacum progreditur, inhabitantium domibus vestitur, totumque cacumen Aschium (quod dicunt) Oppidum implet, non Incolarum multiplicitate, nec singularitate aliqua dotatum, sed agrestium, & caprarum, Ouiumque greges custodientium, quibus non solum abundant, sed quò subsistentur exuberant, eandem soli fecunditatem, cæliquc temperiem cum Visinij & S. Sebastiani communem habent, præterquam quod in descensu collis ad lacum vberes vites colunt, & vina nō ingrata cōseruant Præest Archipresbyter cū tribus Canonicis S. Saluatoris Ecclesiæ, quæ illi est Parochialis, ab eo ad ortum mill. pass. Oppidolum aliud distat Sparnasium, sed modò Sperondasino dictum, totum in descensu montis positum, soli amenitate, & lacus prospectu iucundum, Mons siquidem Cereris, planum Bacchi munere gaudet, ab vno Parocho, qui Ecclesiam S. Nicolai gubernat, regitur, cum anteà duo essent Oppida, & duæ Parochiæ, Asinium vnū, alterum Sparnasium, modò iuncto vocabulo, & coadunatis simul Incolis vnitate in omnibus gaudet. *Aschium.* *Sperondasino.*

De Populis Anxantinis.

CAP. II.

EA est rerum omnium conditio, vt stabile quid reperire, haud possibile foret, fatiscūt omnia, quippè quæ nata sunt, ut augeātur, & vigeant, & vigentia senescant, & tandem corrumpantur; nihil enim hic æternū nec ab huius miserabilis fati incostātia Populi, Regna, Vrbesque abfuerunt, quæ enim aliquādo floruerunt, vel pondere librata suo, vel bellorum turbine, vel cladibus quibus humana vexantur, sic ceciderunt, ut cum ipsis, & iam memoria delitescat. Sic Samnium inter Samnites, & Cominum inter Volscos (vt cætera taceam) inuestigatur, vt locus ab Incolis additari minimè possit, cui malo Scriptorum inaccurata inuestigatio cum non prout erant descripserint, & status mutatio, quæ in sui ipsius fluctuatione, priora nomina abolendo, noua, diuersaque dedit, non parum argumentum præbuit, quod, & Ptolomeus considerauit lib. 11. cap. 54. Non omnes partes Orbis sunt cognitæ ob magnitudinem Orbis, aut quidem non in eodem statu semper permanserunt, aut diuersimodè sunt descriptæ ab eo, quod se habent, & non nullæ partes, etiam hodie diuersum statum, & nomen habent.

Ptolomeus lib. 11. cap. 54.

Et si hic morbus præclara Mundi loca consumpserit, quid mirum si incolentium nostram Regionem Populorum obliterata sint nomina? nec omnibus nota, vt sit etiam homini in ea nato expiscari labor, & tamen fuerunt; nec Plinium qui nostra calluit, errasse proculdubio est. Ille enim in Marsos Anxantinos posuit diuersos ab Anxanis, qui Anxanum in Frentanis incolebant, modò nobile Emporium Archiepiscopali Sede decoratum, Ptolomeo, & Strabone cæterisque Geographis notum, in ora ferè maris positum, quod, & locorum distantia, & nominis differentia demonstrat; siquidem inter nos ac Frentanos, Peligni, & Marrucini interijciuntur. Illud in Adriatici penè litore. Nos infra Apennini iuga positi in mediterraneis. Illi Anxani, nostrates Anxantini, sed iuuat Plinij verba referre, vt indè veritatem eliciamus, sic etiā lib. 3. cap. 12. Sequitur quarta Regio gentium, vel fortissimarum Italiæ in ora Frentanorum à Tiferno flumen Trinium portuosum; Oppida Nissonum, Bucca, Ortona, Aternus amnis, intus Anxani cognomine Frentani, Corentini, supernates, & infernates, Ianuenses, Marrucinorum Teatini, Pelignorum Corfinienses, Superequani, Sulmonenses, Marsorum Anxantini, Atinates, Fucenses, Lucenses, Marruuij; Albentium, Alba ad Fucinum lacum.

Anxanum.

Ecce

Ecce Anxani, ab Anxantinis diuersi, sed ab nostrorum abolita memoria confusus error; siquidem in Aprutio tantum Anxani noti ab Oppido ad fastigium Ciuitatis euecto, nostrorum gloriam depressit, qui noua denominatione ita defierunt, vt ac si non fuerint, innotescant nec expiscari, quo fuerint loco possibile fore arbitramur, & si in Regione inueterata sint Oppida, quæ germana appellatione simultatem habeant, alterum eorum fore persuadeant, nil certum tamen in medium afferre audemus. Etenim illud quod inter Piscinam, & Collem Armelum Sancti Ansi Oppidum erat, modòque solo æquatum cernitur ad Valerienses potius pertinere; alterum quod in Monte S. Nicolai supra Sscurculam erat, & magis nominis affinitate, & antiquitatis vestigijs, & finiū intermedijs quippè intèr Albéses, & Aequos positum (si Blondo credamus), qui Equorum terminum Talleacotium ponit, & si potius Equorum pars ex Geographorum dixtinctione, & naturali situs apti tudine animum ad credulitatem inclinare videatur, affirmare autem, non audemus, sunt in multa quæ à certa diffinitione deuiant, licet Plinium non errasse in hoc credamus. Attamen ad intentionem deseruit, si quæ in isto intermedio sita sunt loca, ad Anxantinos nostros referamus, vt reuiuiscere quoque modo, & assumptam distinctionem non deseruisse monstremus. S. *Ansi*.

Erat quippè 11. mill. P. à Scurcula in Monte ad occasum Sancti Anxini seù Ansuini, vt rudera mostrant, Oppidum quod dirutum nouæ Podij Philippi ædificationi (parum ab illo longè) principia dedit, quod inueteratum nomen ab anno MCLXXXVII. Quando Berardo de S. Donato parebat, in nouo translatum, vetus autem Ecclesiæ titulus eo in loco de Iurepatronatu (nunc familiæ de Nallis) Diuo Apostolo Thomæ conseruatur, in qua Cænotaphium C. Hostilij à Cameriata Clementina in marmore excauatum cernitur; à qua circumseptus ager nomen sumpsit, vnde Camerata contrada illa modò vocatur. *S. Anxini*

C. HOSTILIO. G. F. FAB
A. P. RO. IIII. VIR. I. D
C A M E R I A T E
C L E M E......
PARENTI. B. M. P
D. M. P

Eodem itinere in summitate Montis Sancti Donati Castrum ex illius nominis erectum adhuc permanet, tribus in vicis distinctum, quorum eminentior arcem pro tuitione, & statione Dominorum habebat, qui ab eo cognomen familiæ dederant, inter quos floruit Be- *S. Donatus*.

Berardus à Sancto Donato, ipsius, & Sancti Ansuini Baro, & quisq; Vicus propriam Ecclesiam habebat, & sub vna tantum Parochia continebatur, vt modò continetur.

Erant vna S. Erasmo, altera S. Angelo, & tertia Sancto Donato Sacratæ, & Pomperanum regio dicebatur, & antiquato postmodum priore nomine à S. Donato nomen retinet, & vix centum familias numerat.

Vbi Mons ipse, & alius quo Talleacotij sistitur, parum inclinantur in Vallem in frequentibus Collibus, quos radices illorum, parturiunt, Frequentes Vici, Pagique sparsim sunt siti, sed adeo ignobiles, vt nulla Geographos cura numerandi adstrinxerit; Incolæque sic etiam Natale solum despiciunt, vt extrà Regionem Talleacotij indigenas se profiteantur.

Sorbum. Nos autem ex instituti nostri ratione, singula recensebimus, à S. Donato, in eodem Monte versus Scurculam, D. pass. ad Sorbum proceditur, cuius Parochia Immaculatæ Virginis Templum est.

S. Stephanus. Eademque spatij mensura in descensu Montis S. Stephani ignobilis etiam Pagus in Sancti Nicolai Parochia, vix XX. familias enumerat; Minusque Gallum alter Pagus in Sancto Siluestro.

Post quæ est Tiuolare, sub Deiparæ Virginis tutela veterũ traditione cæteris nobilior, cui ex rusticana Tibulli Illustris Poetæ habitatione nomen traditum existimatur; cum ad æstiuas delicias, vt liberiùs Musis vacaret, illùc extruxisse referant, ex qua Tibulli lares primitus nomen accepit, & aptiore postmodum pronunciatione *Tiuolare.* in Tibulare immutatum, seù quod ibidem Agrorum Dijs, templum, simulacraque posuerit, quos ipse lares appellabat.

Vos quoque felices quondam nunc pauperis agri
Custodes fertis munera nostra lares.

Inde Tibulli Lares appellatum, nomen Pago transmisisse licet certiori alia memoria res non stipuletur, vnde, & facile Incolarum commentum ad suæ originis nobilitandum principium inuentum esse potest; adest tamen vetustatis Vestigium in sepulchrali lapide incisum sic.

L. VIBIVS. L. F. STABILIO. VIVVS
FECIT. ET. OFILIO. AE. M. L. F
EPISTOLIONI.

Et conseruatur vrna rotundi lapidis scalpro polita, duos pisces exscultos seruãs, & ex latere altero supra basi duæ extãt humanæ efformatæ effigies, quarũ vna quęque manus sublimis arboris maturis fru-

fructibus innititur, quã ipsius Poetæ cineres conseruasse autumant.

Succedit huic ad M. P. Scanzanum magis frequentatum Oppidum, & ex Vicis circum adunatis in vnum conflatum, seruat adhuc more Pagorum Castrum mænibus munitum pro victualium securitate. Cuius Ecclesia S. Cipriano dicata, Abbatiali titulo decoratur, est illius Abbati in animarum cura vnicus Sacerdos coadiutor, & duæ aliæ subduntur Ecclesiæ. Vna militiæ Angelorum Principi ex loco, & Vico vnde translata S. Angelus in Nesce vocata. Altera in qua est Villa ab ea de Sancta Maria dicta cuius redditus Episcopali Mensæ sunt addicti. *Scanzanum.*

Et parum infra est Altum S. Mariæ, modo sub plurali nomine le Sante Marie appellatum, pariter sub Abbatis cura, cum subordinatione duorum Cappellanorum ambo iam feuda Ioannis Duca. *Altum S Mariæ.*

Eodem itinere M. P. S. Ioannis Villa in vna Abbatiali Parochia sub illius sancti appellatione adunata. *S. Ioannes*

Exinde III. M. Pass: procedendo trium Montium Castrum in quo, & si non frequens Populus, quinque principabantur Domini, cum nec centum famibas nutriret, in Ecclesia S. Angeli illius Parochialis, cui propè est Pogitellum angustus Pagus, Raphanorum miræ magnitudinis ager ferax. qui in emolumentum, censumque Rusticis sunt, ex quibus aliquos quindecim librarum pondere vidimus, & in Ecclesia Sanctæ Mariæ quæ est illi Parochialis vix XXX. familiæ congregantur. *Trium montium* *Pogitellũ?*

In extremo penè Vallis duo alia erant oppida, quæ modo vestigia monstrant, vnum est Vppa, cuius Ecclesia Immaculatæ Virgini dicata erat, de qua in Chronicis Cassinensibus lib. 3. cap. 19. mentio habetur. *Vppa.*

Alter Varro excidio dirutum, & aliquandiù conseruatum in Monialium Monasterio sub Minorum cura, quibus cum præfuisset B. Thomas de Celano, ibidem ad cælestia vocatus, suum corpus venerandum reliquit, quod à *Monialibus*, Monasterio relicto, Talleacotium cum omni ipsius iure translatum, in Ecclesia S. Francisci post aram maiorem colitur, vt fusius in illius actibus. *B. Thomas de Celano*

De Atinatibus, seu Antinatibus

CAP. III.

NOn eadem indeclinabilis rerum series in suos æternos consequentiæ ordines nostros Atinates penitus implicuit, aut ita abrasit, vt deleret, & si communi omnium rerum casu in incostantis fortunæ motibus excidio, non ad internicionem passi sint.

Extat

Extat modò ex non fpernenda Ciuitate, non ad faftigium Montis ad cuius radices lyris amnis tranfcurrit,fed ad dorfum, in quo medio ferè afcenfu inclinatur,fpatiumque ad inhabitandum antequam altius extollatur præbet, paruum Oppidum propè Morream in Valle Roberti Ciuita de Antina, quod Anxantium fuiffe Cluuerius fufpicatur,nulla alia ratione,quàm nominis affinitate,fic enim dicit. Haud ita procul à Morrea, verfus feptentrionem, & Lacum Fucinum,eft oppidum hodie vulgari vocabulo Ciuita de Antina,id fortè olim dictum fuit,Anxantum, fiuè Anxantium feù fæmineo genere Anxantia.Vnde Plin.lib. 3. cap. 12. Marforum funt Anxantini. Quos nos alibi paulo ante retulimus.Vnde,& ipfius Plinij textus corruptus corrigendus, & pro Antina Marforum, Volfcorum, reponendum.

Ciuita de Antina.

Philipp. Cluuerius

Sed & Plinij Atina,& item Ptolomei Arx(fic legendum) Volfcorum in nouo latio Oppida.

Cluuerius. Antina. Volfcorũ. Diuerfa fanè Ciuitas illa ab ifta, quæ Romanorum nobilis Colonia fuit propè Fabrateriam, non longè à Pontina palude, quam Melphiæ,& lyris amnes interfluunt, in niuofo monte pofita de qua Silius VIII.

Silius. 8.

> Nec Fabrateriæ vulgus, nec monte niuofo.
> Defcendens Atina aberat, detritaque bellis
> Sueffa, atque à duro Frufino.

Antiqua admodum, cum vnam ex Ciuitatibus,quæ Turno aduerfus Æneam fuppetias tuliffe tela, armorumque apparatum excudiffe Virgil. VII. referat.

Virgil. 7.

> Quinque adeò magnæ pofitis incudibus Vrbes
> Tela nauant, Atina potens, Tiburque fuperbum.

Et vna cum Collatia à C. Petilio Dictatore captam dicit Liuius IX; fed clarioris radijs illuftrata Principis Apoftolorum per illam tranfeuntis hofpitio,a quo Epifcopali fede decorata, meruit Sancti Marci Galilei illius primi Epifcopi, S. Nicandri, Pificatri, & Dariæ, aliorumque Martyrum fanguine purpurari, & fi nominis affinitate penè confundi videatur, illaque, vt rerum geftarum memoria celebriór huius affumpferit vices, & quam Plinius in noftro pofuit finu credita, attamen non ita, nec nomenclatura communis, fed quod modo retinet Ciuita de Antina.Nomen habuit, idque nobis,tam publica inftrumenta infinuant, quæ infpeximus, quam lapis apertè monftrat,in permagna, & ftabili rupe, extra mænia prope fontem,quo via tranfitum ad Lucum Oppidum fignat; in quo excauatus titulus grandioribus litteris, fic fe habet.

Martyrolog. Rom. die 18. Aprilis.

D. O. M.

D. O. M.
VARIÆ. MONTANÆ. QVOD. PAR. PA
RENTI. ERAT. FACERE. FILIAM. MORS
IMMATVRA. FECIT. VT. VIVERET. IN
FELIX. PARENS. VIXIT. ANN. XXII. VA
RIA. ODYNE. ET. MONTANVS. POPV
LI. ANTINATIVM. A...... SOROR
CARISS. ET. PIENTISS.

Antinates enim, & non Atinates, vt Plinius posuit; vnde & illius textus reponendus, cum in errorem irrepserit. Quorum caput erat ipsa Ciuitas Antina, in Apennini, vt diximus, dorso in sinu, qui incolentium Ciuium numerositatem caperet muro ex quadratis, & excisis lapidibus cincta, quorũ adhuc vestigia remanent, & si non fallimur in eo loco erat Castellũ, quod Romani. A.V.C. CCCXLVI. Cum victos Volscos insequerentur ad lacum Fucini vi expugnarunt, & termille exinde captiuos homines adduxerunt, vt refert Liuius lib. 4. in quod ea ratione imus, cum illud primum ex nostratibus post Volscos occurrit, quod cum Castellum Liuius appellat in sententia nos firmat. Est enim situm in altis, & asperis iugis Montium, & instar Fortelitij mœnibus incastellatum, quæ cum ima Collis impleant, sic dominantur, vt ascensum prohibeant; Nec ad lacum per aliam viam ex Volscis ad nos quam per Vallem ipsam itur, & licet VII.M.P. ab ipso distet, cum aliud non interponatur Oppidum, ad lacum ipsum situm dicitur. Municipiorum iure gaudebat, vt indicat lapis ibi, in quo, & de Antina, & de Decurionibus mentio habetur.

SEX. PETRONEO
SEX. FILIO. VALERIANO
IIII. VIR. IVR. DICVNDO
SERGIA. Q. ANTINO. COLLEGIVM
DENDROPHRVM. EX. AERE. COLLATO
PATRONO. MERATIPO. SVAERVNT. OB
CVIVS. DEDICATIONEM. DEDIT. DE
CVRIONIBVS. ÆPVLANTIBVS. SIG. S. F
VIII. N. SEVIRIS. AVGAEPVLA. SIG
S. † XXII. N. COLLEGIOS. S. AEDVL
SIGNG. S † XVN. PLEBI. VRBANE
AEPVL. SIGNG. S † IIIIN

Et ad Marsos pertinere Sergiæ tribus aggregatione ostenditur. Fuit aliquando in ditione Cassinẽsis Monasterij per oblationem Rai-

naldi filij Roberti de Ciuitate Antina ex Leone Ostiensi lib. 3. c. 60.

Leo lib. 3. cap. 60. Idem fuit, & Rinaldus filius Roberti de Ciuitate Antina cum pertinentijs suis de Sancto Petro in Morino, & Sancta Lucia in Rendinaria cum pertinentijs illarum.

Circa Ann. Domini MLXXXIV. Et ad laicorum manus rediens illius Baro obsides Gallos Cisalpinos in custodiam recepit, vt in elencho Baronum post vindicem Neapolitanæ nobilitatis per Carolum Burellam Anno MCCXXXIX.

A qua non longe P. M. Pauperum Patriarcha Seraphicus, quo vt æstuabat ardore, contemplationis studio vehemētius insisteret in remota à commercio Vallicula segregatum Eremum elegit, ibique arcanis intentus, aliquando moram traxit, vnde postmodum, ex fidelium manibus in illius honorem Ecclesia surrexit, & succedente tempore Sanctissimus ille Pater, Cœnobitarum speculum, Petrus de Murrone, & Mundanarum dignitatum spretor, qui à Summo Deo, quæ in terris summa sunt assequutus, sic contempsit, vt non despiceret, sic à se non imitabili, sed admirabili refutatione abiecit, vt veneraretur, & in humilitate cœleste fastigium quærens, supremam cathedram in Eremo commutauit, vt cuius tenebatur amore feruentius operibus pœnitentiæ insudaret, dum sui ordinis fundamenta iaceret, ante Pontificatum à Seraphico electam solitudinem repetens, cælestium consolationum fruitione promeruit ibidem recreari, vbi cum D. Bartholomæo à Transaquis solitudinis socio per aliquòd temporis spatium moram traxit, ex qua Sanctissimorum Patrum habitatione, sic apud fideles venerari, colique locus cæpit, vt possessionibus, redditibusque non paucis ditaretur, quæ Gregor. PP. X. Cælestinis Patribus suo diplomate confirmauit.

Lelius Marinus in vita S. Petri Celestini lib. 3. cap. 6.

Intra septa murorum Sacrarum Sororum Cætum Deo sub seraphica regula in Ecclesia S. Mariæ Magdalenæ adunari, diùque in penè desolato loco persistere in regulari disciplina visum fuit, donec depauperato Monasterio, & bellorum incommodis attrito, ad desolationis postremum exterminium deuenit. Vnde Abbatissa Mæstia, quæ sola ex sororibus remanserat in Conuentuales fratres monasterium cum tota substantia transferri vidit, & in commendam F. Paulo de Auezzano tradi anno MCCCCXXII. Est Antinantium sedes circa ripam lyris amnis, qui ex Apennini illa parte occasum versus III. A. P. à Talleacotio distans ad mœnia Cappadociæ Oppidi scatens per vallem de Nersa ad Vallem Rubeti ad meridiem pergit, nouis semper riuulis, scaturiginibusq; auctus ex alio fonte, qui Fibrenum parturit, aquas hauriēs simul vno supra Sorā milliario coeunt, in Insula, quam efficiunt, incunabulis Ciceronis, sed magis Martyrum Christi pretioso sanguine illustrior, vnde, & Fibreno ipso ex lanicinio credentium, quos efferata gentilium seuitia ibidem

F. Lucas Vatinghus Annalium V. Ann. MCDXXII. n. 20

diuer-

diuerso mortis genere exercuit,trucidauit,nomen in Carmelo immutatumq. Noui huius fontis aquis, quem Pater etiam Apenninus VII. M. P. supra Soram gignit,vbertate dicatur, qui ex excauata montis radice,copiosa scaturigine limpidissimas aquas emergit,& quæ in profundo iacent, visus non impediunt obtutum, quæ eructarum copiosa multitudine perteranante,& placido cursu per viride solū discurrente in duo capita scinditur, quà Insulæ Oppido aperitur spatium, Soranæ Ciuitatis Ducum ex Bonacompagnia Illustrissima familia,qui, & cognominis etymon virtutum præstantia superant, deliciarum sedes,Regiæ penè habitationis splendore decora, & viridarij redolentia fructeta magno fragore in præceps præcipitatur, antequam ad alteram, quam diximus Insulam simul vniantur, & ex virentibus, quas in alueo nutrit,herbis cæruleum Martialis appellat.

Lyris fōs. *Strabo.* *Plinius.* *Ptholomeus.* *Liuius* *Appian.* *Alexand.* *Blondus.* *Volater.*

Cæruleus nos lyris amat, quam Sylua Maricæ
Protegit hinc scyllæ maxima turba sumus.

Et per Campaniæ agrum ostium sibi ad Minturnensiū litus aperit in loco, quem hodie la Torre de Scafati appellant, & non longè à Traiecto Oppido vetustæ dirutæ Ciuitatis vestigia lustrantur,quæ bellico furore attrita,vna cum Formia splendore Caietam auxit,ad quam vna cum Episcopali sede, cætera pretiosa peruenerunt, in qua Marcellus Papa Concilium celebrasse Blondus, & Leander referunt. In quo sinu & Maricæ sylua, templumque erat,quæ ex assertione Seruij ad VII. Aeneid. vxorem Fauni fuisse, & diuinis honoribus à Minturnensibus tributis, templum illi, lyrim iuxta, dicarunt de quo Lucanus II.

Cicer. de leg. Vghellius in serie episc. Soran. *Baron. in not. ad Martyrolog.* *Martialis*

Et vmbrosæ lyris per Regna Maricæ
Vestinis impulsus aquis.

Regio ista Volscorum quondam etiam à Vestina Ciuitate, quæ non longè,à Minturna Colonia fuisse refertur, Vestinorum dicta fuit. Vnde Lucanus Vestinas lyris aquas nominat,nō à Vestinis Populis,qui post Marsos,Pelignos,Marrucinos,Sabinosque conterminos habent, antequam ad Mare descendat, Gauri Montis radices libens,ab eo nomen Gariliani accipere meruit; est Gaurus Mons, vel ipse Massicus, vel pars ipsius vitibus,pomisque præ cæteris Italiæ deliciosior.

Lucanus.

Sicut,& Piscariæ ab ostio in Mare, quod non priùs,quam simul remotissimi fontes,post Populi Oppidum coeunt,assumit,retinetque sicque lyris à fecundo isto fonte,quo supra Soram augetur,effluentium copia notior denominatione immutatur. Sic, & Vibius longè à

Vibius.

gè à Marsis, Vestinisque transire, cum scaturiginis principium ignorauerit asserit, lyris non longè à Marsis, Vestinisque cuius in ipsa Nimphæ Maricæ Minturnensis Templum est.

Quod Templum cum ipsa Minturna suo fato absumptum perijt, & nos ad Ostium vsque peruenimus, vt noui nominis rationem redderemus. Remotior quidem primus eius fons est, non ad Capistrellum, vt Blondus, & Albertus volunt, sed VI. M. P. supra ad occasum, à Sora XXIV. non diues in suo principio aquis, sed perlucidis, cristallinisque suauique sapore, & nouorum semper riuulorum exhibitione repletur, quos in cuiuscumque locorum narratione notabimus. Tructas, quæ bonitate præeminent, sed non exiguę magnitudinis alit, & Carpionibus, qui (si non alibi Brixienses reperire assueuerent) longe melioribus illis, quos Benacus lacus nutrit gloriatur, aureis squammis, prout, & tructa ipsa, refertis; & Mustellas, quæ cum Scaro bonitate contendunt, in arenoso littore propè Roccæ Viuorum Pagum abscondit, quas à lambendis petris lampredas vocamus rarus piscis, & si paucus, exilisque, singulari bonitate non spernendus. Exurgunt in ripa (vt in Istro fluuio) alphanti, seù odorati vinci rosarum olfata reddentes, sub purpurino colore, & contriti gustu mordent, nobilis, vtilisque ad medicamenta frutex, & forsitan sine simili in partibus Italiæ.

Cappadocia. Custoditur altissimis Apennini iugis in angusta Valle de Nersa dicta in occidentali parte, quæ ad meridiem vertens dilatatur, & propè Scaturiginis fontem in paruo Colle Cappadociæ Oppidum seù caput otij, cum illud æstiuo calore in viridi ripa, & gelidissimis aquis conuentus effluentium hominū otiari solerent, à principio ad arginem ipsius euitandi caloris vmbraculum, & ad corporum, animorumque relaxatorum recreationem domuncula structa erat, quæ cum non toto anni tempore placeret, quippe hyberni solis radijs non penetrabilis in aptiori parum longe loco alias domus ædificarunt, quæ Pastorum ad gratum pecoribus locum confluentium incolatum aucta, postmodum in Oppidum creuerunt, quod ferè biscentum familias sub vna Sancti Blasij Episcopi Parochiali Ecclesia numerat, & qui illi pręest pręposituræ dignitate decoratur, cui in animarum cura vnus coadiutor opitulatur. Hunc Petrus Marsus ex suo somnio à Lydio Marsia in omissi Cappadocię Regni memoriam ædificatum profitetur.

Petrella. In cuius Vallis descensu parum à Ripa ex altera parte distans ad ortum Solis æstiuum, Petrella Oppidum est, in vita Sancti Beraldi Marsorum Episcopi notum, ex Ioanne illius consanguineo, & in vna Parochiali Sancti Angeli ad Sacra illius Populus congregatur.

Eadem in Valle II. mill. pass. quò Petrella à Cappadocia distat, est Par-

est Paleare, paruus, & incultus pagus, ex ruinis Gerofalci in cacumine Montis in munito loco situs, in dominio quondam Roberti de Cort inella, qui pro eo vnum Militem in sacri belli suppetias obtulit; & cum minus incolatus habitatoribus placeret, animalium tuguria in domos transferentes, ibidem inhabitare cęperunt; Ecclesiam summo humani generis Redemptori erexerunt, & parum ab habitato loco longè aliam Immaculatę Virgini Deiparę miraculorum signis coruscanti. *Paleare.*

Alio 11. M. P. dimenso interuallo, in sinu Vallis, quò exundans aquarum copia, exilis lyris paupertas ditari cępit Risondoli riuuli vbertate. Castrum fluminis parum nunc habitatoribus frequentatum insurgit Oppidum, olim Arx in tutelam Vallis, quę adhuc solum inspicitur. In quo Ecclesia Parochialis S. Episcopo Nicolao, dicata; ab Abbate, & tribus Canonicis regitur, & parum à Castro longè Turris in loco Pascusano dicto cernitur, iuxtà quem S. Benedicto sacratum templum erat, quod Gregorius Romanorum Consul Cassinensi Monasterio obtulit Anno MLXII. ex Leone Ostiensi. lib. 3. cap. 19. *Castrum fluminis.*

Cęli, terræque inopia Vallis tota laborat, angusta satis, & rigido glaciali torpore oppressa, niuibus plusquam alia Regionis pars abũdans altissimis conuallata montibus, qui prętèrquam in aliqua ipsorum parte pascua, nullum aliud emolumentum præbent, vndè parum latum, & fęcundum agrum possidet, & vix frumentum nutrit, & castaneas, quę in delicijs, & peculiare alimentum sunt, alia poma non parturit. Vnde Incolę equorum præsepia nutriunt, & in Romanũ solũ ad hyberna conducunt, quas clitellarijs ad Vrbẽ necessarijs trahendis onerant, & dum feruet ęstas ad extrahenda ex aristis frumẽta ad propria remeant, & vicinis sub mercede accomodant, sic domui, & familiæ, necessaria, arantes defectum sterilitatis natiui soli reparant.

Vno ab hinc milliario lyris, Vallisque cursus ad meridiem flectit, Monsque Girofalcus inclinatur in fauces, quibus per campos palentinos Vallis Rubeti via aperitur, cui ad ripam Capistrellum Oppidum principium præbet, vndè nobilis familia, quę plurimorum Castrorum dominium ipsumq; etiam potiebatur, nomen sumpsit, & in Registro Baronum Simeon, & Crescentius de Capistrello fratres, alter Soç, Templę, Sparnasij, & Visinij, alter Castuli Archipretæ Collis Asinij, Capistrelli, Oppida possidebant, quorum peramplę domus vestigia, ne dùm penitus solo cessere. *Capistrellum.* *Regist. Baron. fol. 103.*

Vectigalium à transeuntibus Exactor residentia, nihil in eo dignum pręter Emissarij Claudij ostium, quod ad lyrim C. ab eo ferè passus aperitur, supra quod exciso lapide, excauata ad reliquum Vallis panditur via. In vna Parochiali Sancto Petro Apostolorum

Prin-

Principi,& Sancto Abb. Antonio Sacrata Ecclesia Populus conuenit, cui Abbas cum sex Canonicis pręest; extra mænia in Palentinis Campis Sancti Petri Cassinensium familię Monialium hospitium penè desolatum cernitur, & parum infra S. Sebastiano dicata Ecclesia.

Orbeti ab hinc Vallis, quæ *Valle de Rouito* dicitur, sumit principium, & Belsaranū vsque protenditur proceris, & inaccessibilibus Apennini iugis syluis condensis, ex vtraque ripæ parte munita, quorum qui ad occidentalem plagam insident, præcelsiores, tetrioresque apparent, ex quibus ad statum Ecclesię arcta saxis syluarum ruinis intercisa aperitur via, & inter difficiliores Italiæ annumeratur, quę & hyberno tempore nimium densitate impeditur; humiliantur tamen in frequentes, quos parturiunt, Colles, qui non aspero cęlo, sed dulcioris aeris temperie gaudentes pomis omnigenis, vitibusque vestiuntur, vnde ex apricitate Baccho amica, suauia vina promunt, ficusque, & cerasa, & oleastra nutriunt, & in eminentioribus extolluntur quercus, castaneęque, sed agrestes, sunt tamen rusticæ Plebi in cibum, emolumentumque non paruum; solum, quod cultui aptum est (non enim omne aratro verti posset) Cerere fecundatum; quæ necessitatem Incolarum non supplet, cęterum Vallis ipsa amæna, aquis irrigua, & ex latitudine Emispheri, lęto Cęlo ridet, cum ex orientali parte montes licet præcelsi humilientur occidentalibus. Vnde solis radiorum calore ager, arboresque fertilitate replentur, licet occidui ipsi inhabitabiles, tetrioresque sint ad Antinantium vsque incolatum.

Incolę ipsius agrestes moribus, & vita inculta quibus rusticana magis, quam alia studia placent, & si corpora assiduitate laborum atterant, continua paupertate premuntur, cum ingenium non nisi ad agrorum culturam, & gregum, animaliumq; custodiam applicent, vnde tetro, & impolito aspectu, rudi habitu incedūt, quibus bestiarum coria funiculis ad pedes applicata pro calceis sunt, omni politia impoliti, sed non simplicitate, vafri enim sunt, vt facilius decipiant, quàm decipiantur.

Pesculum canalis.

Bulla Pascbal.

Canistrum

A Capistrello M. P. ad meridiem ad alteram lyris ripam saxum ingens insurgit ad collem, cui coniungitur, in quo Pesculum Canalis paruum, incultum, & in ciu le Oppidum residet, terminus modò Soranę Diæcesis, nunc verò sæua contagionis lue penè desolatum, & hinc paruus fons lyri adiungitur.

Exinde ad II M. P in altero colle Canistrum, à cistarum ex viminibus multiplici confectione, quod opus quondam solum Incolarum erat, sic dictum, modò cum mercaturę, & Ouorum, pullorumque conductu ad Vrbem operam nauent, à misera paupertate vix se extraxerūt, cū grassantis pestis morbo deiecti sic fato cesserunt vt

vix

vix quinta pars viuentium, à montis faucibus se eripuerit; aperit ad mercaturam aditum asperam, quam diximus, viam, quę Romam ex hac parte ducit; hinc riuulus, qui ex radice scatet lyri aquas miscet.

Transgressis postmodum collibus, cum ad proceritatem incipit insurgere mons post 111. *M.* Pass Meta, ex infelicioribus Vallis Oppidis soli infertilitate, & aspero Cœli situ, vnde nec virescit ibidem vitis, nec redolent poma, sed tali premuntur egestate, vt Mulieres ipsæ turpè villosis animalium pellibus pro calceis pedes induant, extat tamen illius antiquitatis memoria in Cassinensibus chronicis, cum illud à Nobilibus Marsicanis Diuo Benedicto oblatum referatur lib 3. cap. 39. & in Registro fol. 113. *Meta.*

Cum ad amnis ripam exinde ad 4. M. P. descenditur Ciuitella inuenitur Oppidum, ex elegantioribus ipsius Vallis in planitie ferè in descensu collis iuxtà pontem, per quem ad alteram lyris ripam trascenditur, domorum dispositione, & ædificijs non tam inciuile, cui templum Diuo Baptistę eleganti, & moderna structura sacrum, & Principis domus, non parum ornamenti sunt; altero seculo ei gloriosæ memoriæ Pompeio Columnæ Marini Duci, rei militaris arte claro, & Iulię vxori erecta, vt lapis in fronte testatur. *Ciuitella.*

FACTVM. SVB. POTESTATE, ET. REGI
MINE. ILLVSTRISS. P. C. M. DVCIS. ET. IV
LIÆ. COL. M. DVCIS. A. D. MDXXIV.

Extra mænia adest Ecclesia Sanctæ Marię in Elloreto chronicis Cassinensibus nota (nunc in Pesole dicta) ipsorum Patrum incriptis degentium segregatum deuotum diuersorium, quod tempori cedens, & rudetis dilabendis templi subterranea pars penè adæquata solo in permanenti ipsarum cacumine nouum, sed paruum ex redditibus ipsius Templum restauratum, vt circa Venerabilis Deiparę simulachrum versus signat.

Quod fuerat fractum, coniecto tempore, fulget
Impensis Virgo alma beata tuis.

Est Oppidum totius Vallis Toparchia, ius dicentis sedes inter duos riuulos, qui ex collis radicibus fluentes lyri miscentur. Post plures Colles eodem progressu 3. M. P. ferè ab amnis ripa alter eleuatur in quo Morinum Oppidum ad meridiem extollitur, quod plures aprici, amœni frugiferiq; colles circundant, inter quos alia parua Vallis ab occasu ad ortum, per quam flumen, cui Romito nomen est discurrens, ex altissimi Montis cauitate prærumpens, magno fragore *Morinum*

gore præcipitatur in præeps,quem vulgus ex ſtrepitu deſcendentium aquarum lo ſchioppo appellat,& per virentia prata,& profundum Vallis ſinum veloci curſu ad lyrim deſcendit, ſimulque exacta Vallecula coeunt,& inter vtriuſque pontem in Eccleſiæ Sanct i Angeli rudeτis Q. Nouij Succeſſi titulum expiſcauimus.

D. M. S
Q. N O V I O. Q. F
S V C C E S S O. I I. V I R
QVI. VIXIT. ANN. XXII. M. V
Q. NOVIVS. SVCCESSVS. P
NOVIA. FELICVLA. PAREN
TES. INCOMPARABILI. PIETATE
P

Cuius quidem Familiæ L. Saluius Succeſſus M. Æutneti in terr a Auezzani titulum erexit in lapide in domo de Mattheis.

D. M. S
M. MARCIO. EVTNETI
L. SALVIVS. SVCCESSVS
A M I C O. O P T I M O
M A R C I Æ. R E S T I T V T Æ
C O N I V G I. M E R I T I S S I M O
M A R C I A. I V S T A
M A T R I. P I E N T I S S I M
P

Et non vulgaris nobilitatis proſapia fuiſſe argumento etiam ſunt alij huius familiæ tituli, quā ex noſtratibus Romanas Ædes inhabitaſſe lapis ibid. poſitus oſtendit.

D I S. M A N
L E L I O. S V C C E S S O
FECIT. L. ATIVS. NICETVS
PATRONO. BENE. DE. SE
M E R E N T I

Et in terra Tranſaquarum.

M A R C I A. S V C C E S S A
Q V A R T O. C O N I V G I
B. M. P

Supra

ſupra erumpentis aquæ eſſluxũ in deſolato Montis aſcenſu eſt,quod retulimus Deiparæ Virginis del Portuſo venerabile templum Magni Pontificis Gregorij, dum inter Monachos morabatur (vt fertur) illuſtratum præſentia, nunc ſuo fato ruit. Circa quod Sacrorum Monachorum inſita manibus in horrida ſolitudine inter infructiferas ſyluas pira,mala, ceraſa adhuc dulces parturiunt fructus,grata quondam Monachis Regio,ſiuè Syluarum numeroſa propago placeret,ſiuè colliũ apricitas in ſolitudine delectaret, ſiuè primi habitatoris veneratio alliceret,inter denſa opacaque nemora ſpaciari complacuit. Fuit, & alia Caſſinenſiũ habitatio Apoſtolorũ Coripheo erectum Templum II. M. P, ab Oppido, quod Gregorius Romanorum Conſul Patribus applicauit anno MLXII.

Hinc per amplum Syluarum ſinum ad IIX M. P. in ſegregato loco per inacceſſibiles Montes, & impenetrabiles ſaltus in Triſultum ad Sacrorum Monachorum Cœtum, qui Cartuſianę Religionis profeſſione lætantur, aſpera, tetricaque aperitur via. Erat Triſultum Oppidum à tribus ſaltibus,inter quos poſitum erat, dictum II. M. P. à Colle Pardo in Hernicis,quod Cluuerius Marſorum terminum ponit.

At in interiora infra montes,vnde diſceſſimus,alia Oppida ſunt locata,quorum primum poſt Morinum ad alterum Collem in radice ſuper extollentis Montis cacumine eſt Rendinaria, de quo in Chronic. Caſſ. lib. III. cap. XIX. de Sancta Lucia in Rendinara habetur mentio,& in Regiſtro Rodemara appellatur,quod & Rhetiaria in Romano Martyrologio ad pridie Kal. Ian. dicitur,in cuius Eccleſia, S. Hermetis Exorciſtæ oſſa venerantur, qui in ſolitudine Montis diù famulatũ Chriſto præſtitiſſe,ibidẽq; in pace quieuiſſe refertur;paruum incultũque Oppidũ,ſupra quod in ſummo vaſtiſſimi, proceroſique montis dorſo,quod in planitie aliquantulum dilatatur ridet, floretque medicinalium herbarum diuerſi generis copia. In loco,ad quem per inacceſſibilem penè viam peruenitur eo ordine à natura diſpoſito,vt arte conſitũ credatur. Vndè à Centauro, inuenta fabula plantatum,enixè Incolæ defendũt;Hortum Centauri appellatum;ad quem ex longinquis,qui herbarum,ſimpliciumque notitiam callent ſuo tempore accedunt,& ſingulares, mirabileſque quas non alibi in partibus Italiæ vidiſſe affirmant, reportant. Ex quo antequam deſcendendo ad amnem perueniatur, paruus pagus Caſtellum Gualterium dictus inuenitur,quod in Dominio Comitis Berardi de Alba in regiſtro recitatur, qui,præter quam fontem qui in lyrim deſcendit,nihil habet.

Rendinaria.

Caſtellum Gualterium.

Supra quod II. M. P. parum longè à ripa,eſt nuperrimus Roccha Vinorum pagus,in fæudum olim cõceſſus à Federico II. anno

R MCCVIII.

MCCVIII. Riccardo Comiti Soræ,ex antiquo illo in radice altissimi Montis, quem anno MDC. niuium conglomerata massa, ex alta præcipitata,secum saxa, arboresque simul adducens, domos,incolarumque potiorem partem cum ipso obruit,cuius miserabile fatum, commiseratus Excellentissimus D. Philippus Columna Romanorum Principum decus, nobiliorem locum Incolis tribuit, atque circa Ecclesiam ibidem suo ære erectam vt nouæ domus struerentur incubuit. Fuit autem non hominum solum,sed & auium,altiliumque miserabilis casus;innumerabiles enim, & quæ in arboribus vel nidificabant, vel insidebant niuibus obolutæ perierunt,quæ æstiuo vsque tempore expiscare ad Vrbem deferebatur ea quantitate,vt in delicijs vicinis, & incolis in emolumentum caderet, & vno obulo par columbarum veniret.

Rocca Viuorum

Odoricus Rinaldus in annal.

Iam Regionis limitem ex ista Iyris ripæ parte tetigimus,ad alteram transeamus oportet, post Ciuitam Antinam II. M. P. in eleuato Colle Morrea Oppidum,quod falsè,vt diximus Cluuerius Marrubium suspicatur, insidet.

Morrea.

De Lucensibus, & Fucensibus.

C A P. IV.

QVos Plinius Fucenses, Lucensesque appellat,hos vno Vocabulo Cluuerius complectitur,& à Luco Oppido denominationem sumpsisse,vnumque Populum sub vtraque appellatione denunciatum fuisse censet. Quod rerum præsentium status confirmat,quo inspecto Lucenses Fucenses appellamus,cum vterque Populus in separata parte Regionis insederit, & vt nomine sic incolatu,origineque diuersi,sed satiscente vtroque in nuperrimo Oppido ad lacus ripam alterius memoria renouatur, cuius sedem circa Angitiam Syluam fuisse, non dubitatur.

Notus satis in Marsorum Regione Angitiæ lucus erat, de quo Virgil. VII. Eneid.

Virgil. 7. Eneid.

Te nemus Angitiæ, vitrea te fucinus vnda.

Quem Vibius in Incanlam reponit, si non Lucaniam pro Lucensium regione dixerit,sic de nemoribus

Anguæ vel Angitiæ Lucaniæ.

Sic dictum à Medea(quæ eum incoluisse fertur)& ab angendis (veneficæ artis studio, quo pollebat)serpentibus etiã Angitia seu

Ange-

Angeria (vt Seruio placet) dicebatur, cui Marsos cum fato suo absumptã cognouissent, diuinos honores, templumque sacrasse, Solinus memorat ex Celio supra citato.

Erat, nomenque ad præsens conseruat, la Selua d'Agnano, quam modò diximus in extrema Montis parte propè Cappellam à luco VII. M.P. ita olim protensam, vt planum Palentini, aut mediocrem partem vestiret, modò parum vtilis frutex siquidem cultorum industria euulsis arboribus; duo tantum luci remanserunt, quorum alter Episcoporum, alter Principum commoditatibus seruit. Mons, planusque olim Vicorum multiplicitate frequentabantur; quorum adhuc vestigia vbique visuntur, postremus qui interijt Petraquaria in cacumine inter Auezzani, Cesar umque Oppida fuit, cuius memoria in Ecclesia Immaculatæ Virginis Deiparæ ab eo de Petraquaria dicta miraculorum coruscatione insignis remanet, Auezzanensium effusa pietate, anno MDCXIV. cum fatisceret, à fundamamentis in ampliorem formam renouata, ad quam, vt sterilitati imbribus succurratur, & eorum copia cum descendant retardetur, deuotè recurrẽtes desideratis rarò defraudãtur, de quo etiam in præcitato registro, quòd Comes Rogerius de Alba pro illo Milites quinque spoponderit habetur, cæterorum vix nomina recitantur, quæ recensere inutilè iudicauimus.

Grottelle. S. Gregorio. Le Prece. Il Colle. S. Pietro Li Casali S. Iusta Coll'alto. Colle Pandoli. S. Lucia. S. Giouanni.

Ex syluarum tamen explanatione Cæsarum pagi nomen tributum, estque vltrà Montem II. M. P. ab Auezzano in palentinis Cãpis propè torrentem Raphi. antequam Romanum fatisceret Imperium, cum locus à Valeriæ viæ tractu non abesset, Syluarumque fructifera densitate, fera animalia alliceret, nutriretque, cum recreari lassatæ curis animorum vires Principes peroptarent, venatui domum, vt deseruiret erexere; Cui ad delicias ex lyris fonte exciso monte, inter Curcumelum, & Capistrellum propè Grottellas fistulam excauarunt, quà aquas adducerent, siuè ex Risondoli ponte iniecto, siuè ex remotiori fonte, vt egestati loci suppetias ferret, quæ illarum penuria laborabat; & fabrefactus alueus ex sinu montis per D & amplius passus adhuc cernitur, licet ruderibus, limoque in aliqua parte reclusus inspiciatur, eo ordine excauatus, vt IX. palmis altitudinis, V. latitudinis formam perpetuò retineret, cuius quidem antiquitatis monumentum, ad hæc tempora in L. Titi Cænotaphium in permagno lapide excultum aliquibus litteris æui (qui etiam saxa rodit) voracitate intercisis transmissum.

DIIS. MAN. SACR
L. TITIVS. L. TIT. F. AB
NE RM RIT
ES P. CVRATORI
G- VE- C. STATORI
QVI ANNONAE
VSI. PATER. L. H
VO. IVLII. COS. IIII
TR. POT. X. CVRATOR

Quam Christianorum pietas, redempto iam Vnigeniti Dei humanati mortis piaculo, mūdo, in intemeratæ illius genitricis Virginis templum conuertit. Quod Lotharius Saxonum Dux in Romanorum Imperatorem inauguratus, cum Cassinum petijsset, Diuo Benedicto cū omnibus adiacentibus circa rebus dono obtulit, & illius Illustrissimæ Familiæ Patribus in Cænobium cessit; parùm quidèm aeris felicitate iucundum, vndè nec diuturna habitatione retentum, sed rusticis, qui agros colerent accomodatum, quibus cum angusta Monachorum receptacula viderentur, domos circa extruentes noui pagi formam dederunt, priscam tamen habitationem, quæ vna claue custoditur pro frugum conseruatione, quisque adhuc retinet; Ecclesia ipsa cum Cænobij parte in congruam domum conuersa, Marsorum Episcopis addicta, qui, ex illius redditibus retenta portione, reliquos quinque Cappellanis (Canonicis nuncupatis) partiuntur, quibus cura animarum ex delegatione, seruitioque Ecclesiæ incumbit. Est aptè ornata, & in ara maiori, in qua Sacrata Deiparæ Venerabilis Imago collocatur; Christi nascentis in cunabula, aliaque redemptionis humanæ sacrosancta Mysteria, ex latere cocto (sculptis Imaginibus) ad viuum repræsentantia expressa aspiciuntur, miraculorum frequentia, & fidelium deuotione venerabile Templum, ad quod ex Aprutina Regione, & Terræ laboris Prouincia ter in anno fidelium multitudo conuenit.

Petri Marsi indigenæ literarum humanarum Romæ publicè professoris, paruus hic, rusticusque Pagus natali nobilitatur, cuius praclari ingenij dotes in commentarijs ad Silium Italicum, & in oratione de Immortalitate animæ ad Eminentissimum Cardinalem Raphaelem Riarium, alijsque prælodatis ingeniosis rerum naturalium quæstionibus prælucent, vndè inter Canonicos S. Laurentij in Damaso de Vrbe cooptari meruit; in cuius Ecclesia fato cedens tumulatur, cui in cathedra Antonius Faber Amiterninus poematum gloria clarus successit.

Non minoris eruditionis fama, & scientiarum professione Paulus

Marsus illius frater fuit, sed ambitionis fastu elatus, natale solum, vt ignobile despiciens, Piscina oriundum se profitetur, vt in commentarijs fastorum Ouidij non veretur asserere, extant de illius ingenio in alijs Ouidij Nasonis poematibus, & Marci Tullij Ciceronis, & Horatij producta commentaria.

Sic Lucensium memoria ex Angitiæ luco, & in Oppidi denominatione (quod ad Fucenses spectare ex situs locatione dignoscitur) conseruatur, nec penitùs interijt. Sunt tamen circa Oppidum antiqua rudeta, vestigiaque fortissimorum murorum structura, quod lapidibus quadrangulis exagonis, & pentagonis tenacissimo cæmento simul iunctis, quæ ab hinc à multis sæculis seruantur illæsa, & obruta aquis, vix turbinum ingruente furore quassantur, & retrahente se lacu, quæ in arido solo ædificiorum fundamenta, rudetaque remanent insignium domorum, templorumque formam præseferunt, Quorum vnum præ ceteris ampliori cochlea columnæ ante fores coronabatur literis aliquibus in basi notatis, ita intercisis, vt nec quid denotarent, intelligi possibile fuerit, cuius ambitum XXII. palmis complebat, inter cuius ruinas T. Peticij titulus extat. *Lucus.*

T. PETICIVS. L. F. CHIRVRGVS
LABORE. ET. CVRA. VIVS. PERFECI
HANC. DOMVM. SED. FILIO. ANTE
HVIC. HOMINI. IVCVNDISSIMO. PARAVI
TRIBVS. VBE— OSSA. NOSTRA. ADQVIESCENT
MORS. ME. ADSEQVETVR. TVNC. MIHI
DEMETVR. DOLOR. VALETE. ET. MEMO
RES. ESTIS. PIETATEM. PARENTIS

Et nuper C. Iulij Celeri inscriptum tumularem lapidem ex lacu expiscauimus.

C. IVLIO. CELERI
MIL. CL
PRÆ. RAVEN
7. SELENI. SEVIRI
MIL. A. XXIX
HER. POSVIT
L. VALERIVS. VE
RECVNDVS
B. M. DE. SE

Ambitus verò per amplum Oppidum ostendit, quippè ad Mõtis cacumen mœnia, quę arcem vallabant porriguntur, & à Sancti

Vin-

Vincentij ad S. Mariæ templum in longum præseferebant cccer. M.P; in latum autem quãtum fuerit, lacus exuberantia impedit obtutum. Istud Angitiam Andreas Baccius lib. V. de vinis Italicis appellatum fuisse à decantato à Virgilio Angitiæ luco colligit, sed ab alio potius nomen factum. Quod modò extat, Lucum indicamus. Vterrimum siuè peramplum Oppidum, si Ciuitas fuerit in obscuro famæ mansisse, nec vlla rerum gestarum memoria celebratum, vt nomen illius pariter exciderit, ansamque dederit expiscandi, nullis Geographorum, aut Historiographorum notis posteris demandatum, & non Angitiam, sed Pennam denominatum

Pinna. indubitatis argumentis monstrabimus, diuersum à Pinna in Vestinorum agro ad mare adriaticum clara oliuetis, & olei copia, pascuisque notissima Ciuitas de qua Silius.

Silius.

Qui Fiscellæ tuas arces, Pinnæque virentem.

Et situs locatione, & nomine, cum quæ in nostro erat agro Penna, illa Pinna dicatur, pro vt Silius, & Plin. lib. 3. cap. 12. Vestinorum Angulani Pinnenses, & Ptolem. lib. 3. tab. 6. & Sacrum Roman. Martyrologium die XIX. Martij apud Pinnensem Ciuitatem. De qua Anastasiũ Bibliothecarium, cum Transmundus Spoleti Comes Marsos Pennenses se submisisse refert, loquutum fuisse arbitramur. Eidemque Transmundo se subdiderint Marsicani Furocenses (seu potius Fucenses) atque Valuenses & Pennenses.

Et eo magis quod Furocenses commemorat, qui cum nullibi in Regione reperiantur, pro Fucensibus posuisse iudicamus, sicque pariter in bullis collationis beneficiorum, & in publicis Vniuersitatum testimonijs enunciatur, & vulgo hodie la Penna dicitur, & cum Ænea parma, qua publica documenta signantur ex lacu retroactis annis expiscaretur, incisam in medio pinnam, similẽ illi, qua scribendo vtimur, sed non incisam præseferebat, eratque circum literis notatum VNIVERSITAS PENNE. Et in Reginalibus diplomatibus sic inscribitur, tum pro illius territorio Auezzano addicto Maria Calabriæ Ducissa, eiusque Ioanna filia collectã indulserit, & Margarita Regina Ladislai Mater dissentiones pro iure sumendi pascua, alijsque de causis ortas inter Auezzanenses, & Lucenses sua iudiciali sententia dissoluit, quorum exemplar ex originali in pergameno exarato, vt certiora narrata reddantur mox apponimus;

Ioanna Ducissa Duratij, Albæ, & Grauinæ Comitissa, Regni Albaniæ, & honoris Montis S. Angeli Domina. Vniuersis presentes literas inspecturis, tam præsentibus, quam futuris, nec non Iustitiarijs, & Vicarijs Comitatus nostri Albæ presentibus; & futuris

curis salutem, & dilectionem sinceram. Lætis affectibus beneficia collata placidè recensere producimus; illaque præcipua afferunt sanctæ fidelitatis exemplum, & decentius laudes, & commoda honorificentia subiectorũ; sanè præsentes, venerũt in Curiã nostrã Ioannes Cicci, & Mucius Venturæ de Auezzano Sindici Vniuersitatis hominum ipsius Castri nostri Auezzani dictorum Vassallorum nostrorum sindicario nomine, & pro parte ipsorum exposuerunt nostræ Excellentiæ reuerenter, quod à tempore, cuius in contrarium memoria hominum non existit, Castrum quod dicitur, la Penna, confinans, & conterminans cum Castro Luci, & Montana, dictoque Castro Auezzani, & lacus Fucini, tùm propter infectionẽ æris, tùm etiam propter Serpentum multitudinem, & abundantiam aquæ lacus præfati extinctis suis Incolis omnibus derelictum, & totaliter inhabitatum, qua propter collectis debitis Curiæ pro Castro ipso Pennæ ipsi Curiæ non solutis ascendentibus ad summam vnciarum quatuor pro generali subuentione, & pro collecta S. Mariæ ad vncias tres collectæ ipse supradictæ imposita fuerunt hominibus dicti Castri nostri Auezzani per eos ipsi Curiæ anno quolibet persoluunt, de quo sequutum est, quod præfati homines ipsius Castri Auezzani sentientes se nimiùm propterea grauatos ex onere supradicto, habuerunt recursum ad bon. memor. Illustrem Dominam Matrem Nostram, & supplicato pro ipsorum parte, eidem Dominæ Matri nostræ alleuiare præfati tanti oneris benignius dignaretur. Ipsa autem D. Mater nostra, consideratis facultatibus, & inhabilitatibus hominum eorundem, ipsos exemit ab impositione, & solutione perpetui oneris supradicti, mandans per suas speciales literas per Officiales dicti Comitatus, vt homines ipsos ad solutionem prædictarum collectarum eis superimpositarum aliquatenus non vexarẽt, pro vt hæc & alia in quibus in maternis literis ...... factis eisque concessis sub datum Neapoli Anno Domini MCCCLX. die XIIX. Decembris quarta decima Indict. Plenius, & perfectius continetur in eaque petitione homines dicti Castri, tùm propter mortalitatem, pestem, guerram, turbinem, & carestiam, præteritis temporibus imminentes; tùm etiam ob alias causas contrarias, & diuersas, eis præteritis temporibus occurrentes, sunt in tantum focvlariorum solito numero diminuti, vt ad paupertatem redacti, quòd collectas proprias. v3. generalis subuentionis, quæ est circa summam vnciarum triginta, & Sanctæ Mariæ, quæ est quinquaginta vnciarum vix possint soluere nostræ Curiæ memoratæ.

Idcircò præfati Sindici, quo supra nomine, Excellentiam nostram supplicauere deuotius, vt eiusdem Dominæ Matris nostræ sequendo vestigia, iisdem hominibus prædictam immunitatis gratiã per confirmationis nostræ suffragium roborare recensere placidè digna-

dignaremur. Nos ergò volentes de dictis exemptionis gratijs eis, vt prædicitur factis plenius informari, perquiri iussimus registrum de tempore prædicto quondam D. Matris nostræ, in quo inuentum est præcipuis literis præfatam concessionis, & immunitatis gratiam de solutione nuper impositionis prædictæ ipsius hominibus esse factam. Quamobrèm considerantes ipsorum hominum paupertatem, nèc minùs onera collectarum, quibus annis singulis multiplicitèr aggrauantur, præfatis hominibus prædictam remissionis, & exéptionis gratiam, vt prædicitur eis superimpositam pro collectis Castri Pennæ vsque ad nostrum beneplacitum tenore præsētiū confirmamus. Itaque ab ipsarum ambarum collectarum solutione eximantur dicto nostro beneplacito durante, mandantes & de ipsa nostra certa scientia iubentes expressè vobis officialibus subiectis nobis præsentibus, & futuris, quòd præfatis hominibus præfatæ confirmationis nostræ gratiam modo præmisso præseruetis illęsam, ipsisque ad solutionem dictarum collectarum superimpositarum vt prædicitur, pro dicto Castro Pennæ nobis quomodolibet faciendam nullatenùs compellatis, vel compelli aliquatenùs faciatis. Præsentes autem literæ post opportunam inspectionem earum præsentanti remanere volumus, pro cautela, præmisso modo efficaciter in tantum valituræ. Datum Neapoli per nobilem Freantinum Ærariū de Salerno Militem Iuris Ciuilis professorem, magnæ Regialis Curiæ, & nostræ Magistrum Rationalem Prothonotarium Curiæ nostræ, & hospitij nostri Iudicem dilectum Consiliarium, & familiarem nostrum. Anno Domini MCCCLXXII. die VI. Octobris 15. Indictionis. Registrata in Cancellaria.

MARGARITA Dei gratia Hungariæ, Ierusalem, Siciliæ, Dalmatiæ, Croatiæ, Seruiæ, Galitiæ, Lodomarij, Bulgariæque Regina, & Ducissa Duratij, Regni Albaniæ, & honoris M. Sancti Angeli, Domina Prouinciæ Folcolquerij, & Pedemontis, Albæ, Grauinæ Comitissa. Vniuersis præsentes literas inspecturis tàm præsentibus, quam futuris. Officio præheminentiæ Regalis incumbit inter subiectos æqua lance ministrare iustitiam, per quam sternuntur lites, calumniç refrenantur, cessant discordiæ, & bonum pacis amicum, & delectabile procuratur. Sanè Vniuersitatibus, & hominibus Terræ Luci de Comitatu Albæ olim existentibus in possessione sumendi pascua animalium ipsorum in territorio olim Terræ Pennæ, & ex aduerso Vniuersitas, & homines terræ nostræ Auezzani de dicto Comitatu contradicentibus, & asserentibus dictum territorium olim terræ Pennæ vnitum, & annexum territorio eiusdem Terræ Auezzani, & esse effectum de dicta Terra, & ex hoc ipsos homines Luci non habuisse, nec debere pascua sumere in præfato territorio olim Pennæ absque licentia dictorum hominum Auezzani, & debito

bito iure suo, ipsaque re sic effecta dubia, ad tollendum scandala, iurgia, errores, & dispendia, quæ inter dictas Vniuersitates poterant pro infallibilitèr exoriri, decernimus, & mandamus cum deliberatione nostri Concilij, quòd homines, & Vniuersitas ipsorum infra certum tēpus iure præfixū, omnium eorū iura, instrumenta, & depositiones testium ad probationem partis cuiuslibet præsentarent, infra quem quidèm terminum Sindici vtriusque Vniuersitatis Luci, & pariter Auezzani præsentauerunt in nostra Curia certos processus super dicta causa summariè de nostro mandato assumptos, per Iustitiarium nostrum dictæ Ciuitatis, & Capitaneum dictæ nostræ terræ Auezzani, seù ipsorum locumtenentes, per quos processus inspici, & videri iussimus per Concilium nostrum Iuris peritorum iudicum nostri hospitij, & visis per eos, & vnumquemque ipsorum dictis processibus, & per ipsum nostrum Concilium Maiestati nostræ relatio facta est, quod iure, & antiquata consuetudine secundum merita positorum hinc indè per vtrāq; partem Vniuersitas, & homines dictæ Terræ nostræ Luci habent, & habere debent ius sumendi pascua, & aquas cum eorum animalibus in dicto territorio Terræ Pennæ, & similitèr habere commoditates eiusdem pascua sumendi, & ligna etiam incidendi in Monte Tarentino libere, & sine fidæ solutione qualemcumque rationem Communitatis, quam habent cum præfatis hominibus Auezzani super Territorijs supradictis, verum proprietas dicti Territorij quod alias fuit Pennæ esse debeat eorumdem hominum Auezzani cum sua collecta generali dictæ Terræ Auezzani alias....... licèt postmodùm quòd augumentata fuit, & addita pro dicto Territorio ante dicta collecta per quam Ducissam Sororem nostram fuit gratiosè remissa, & quoties animalia exterorum aliorum affidare voluissent, & pascua sumere in dicto Territorio Ius fidæ deberetur tantummodo præfatis hominibus Auezzani. Nos igitur volentes circa consueta debita cuilibet Vniuersitati ipsarum illæsa, & integra conseruare, & neutra ipsarum in suis iuribus aggrauare, præmissam nostri Concilij relationem laudantes, atque sequentes, iuxta illam præsenti scripto sententiamus, decernimus, declaramus, statuimus, & in perpetuum generaliter diffinimus, quod ius fidæ animalium quorumcumque exterorum, qui in dicto Territorio Pennæ affidare debent spectat, & pertineat ad præfatos homines Auezzani, quorum proprietas dicti territorij, olim Pennæ, esse dignoscitur, vt est dictum, & præfata Vniuersitas, & homines Luci habeant, & habere debeant iura sumendi pascua, & incidendi ligna in dictis territorijs liberè, & sine fidæ solutione aut contrarietate quacunque eis per dictos homines Auezzani quomodo libet inferenda ratione Communitatis quàm habent in eis........ in perpetuum omni obstaculo, & impedi-

pedimento cessante .... dictæ Communitatis nostræ Albæ, & Capitaneis dictæ Terræ nostræ Auezzani, eorumque locum tenentium cæterisque officialibus nostris, alijs quibuscunque præsentibus, & futuris damus vigore præsentium de certa nostra sciētia expressius in mandatis quatenus præsentem nostram sententiā, & decretum prosequi efficacitèr, & faciant, prout ad eos spectauerit per vtramque partem inuiolabiliter obseruari vnamquamque ipsarum ad parendum dictæ nostræ sententiæ pro vt opus fuerit efficaciter compellendam. In cuius rei testimonium præsentes literas exinde fieri etiam pendenti nostræ Maiestatis sigillo iussimus muniri Datum Salerni per Virum nobilem Mattheum de Pallearijs de Salerno, Militem, legum Doctorem, Locūtenentē Magni Camerarij Regni Siciliæ, ac nostrum officialem Iudicem nostræ Curiæ Præsidentem, & Consiliarium, & fidelem nostrum dilectum. Anno Domini MCCCCV. die primo mensis Iunij 12. Ind. & Regnorum Serenis. Principis Domini Regis Ladislai incliti nati nostri Carissimi anno XVIV.

Originem autem vetustam, vt breuē ætatem habuit, etenim qui de Claudij emissario scripserunt, nullam de eo mentionem fecerunt Claudiusque ipse alibi stationem erexit, cum ab opere distaret, vix ccccc P; commodius ibi moram trahere potuisset, vndè nèc antè Emissarium extitisse maximum argumentum prębet, nèc antè Albæ excidium ædificatum. Agri eius fines, quos in antico codice inuenimus demonstrant, extendebantur à Sancto Cyriaco intra finium Transaquarum ad Montem Sanctæ Eugeniæ, à Templo Sanctæ Mariæ de Victoria vsque ad Colles, & à Colle .... & Arcē Girofalci ad Staffulos Soræ, & ad Sanctum Cyriacum reuertebantur, quos fines Albensiū fundi occupabant. Excidisse autem non quo tempore, sed quo fato in diplomate narratur, cuius casus Amiclis propè Terracinā similis fuisse narratur, quos Tacitos, ne Pitagoricum præceptum abrumperent, pangit Virgiliu s IX.

Tacitis regnauit Amiclis.

Et Sil. VIII.

Quasque amisere silentia Amiclæ.

Idque Abdenis à Ranis, muribusque aduenisse, & Patriæ solum eorum infestatione relinquere coactos, narrat Iustinus lib. XV; quod & Smirnenses sensisse, & Cosæ Incolas apud Montem Argentarium ex Plinio narratur. Quorum omnium casum Rutilius in Itinerario deridet lib. primo.

Cerni-

Cernimus antiquas nullo Custode ruinas
Et desolatę mænia fæda Casæ
Ridiculum clades putet inter seria causam
Promere,sed risum dissimulare piget.
Dicuntur Ciues quondàm migrare coacti
Muribus infestos deseruisse lares.
Credere maluerim Pigmeæ damna Cohortis,
Et coniuratas in sua bella Grues.

Coeterùm Pennensium casum non derideret, si quę inte r crip-tas, scissurasque petrarum serpentum copia nidificat, in illius ruinæ locis perspexisset.

Non venenatorum solum insectatione, sed aquarum lacus su-perabundante impetu infelicissima clade penitus desolata, vt scrip-tis profertur, & ad oculum demonstratur; ita enim aquarum efflu-xus ex insperato tempore aduenit, vt paulàtim primò ædificia ob-ruere, postmodum impetu facto totũ absortum Oppidũ inter vndas conclusit, cui ex Parochialibus Ecclesijs illa Deiparæ Virgini di-cata præcipua erat. Legimus in præcitato peruetusto codice in Ar-chiuio Collegiatæ Auezzani, nocte qua impetus exuberantis lacus ædificia deuastabat, Ecclesiã inuasisse ad summum vsque verticem; vnde & Incolæ, qui remanserant anxiè de Virginis simulacro in aquis deperdito manè dolebant, & cum expiscari posse desperarent,ad Ecclesiam Sancti Vincentij,illi propinquiorẽ recurrentes,il-lam ab omnibus venerandam Iconem in arę maioris culmine diui-nitùs translatam inuenerunt; vnde præ tanti doni lętitia obliti mi-seriarũ inter gaudia Cælestium donorum profusis lacrymis innume-ras Deo,Matrique Virgini laudes persoluerunt. Est tabella pictam Virginis Matris filium in brachijs tenentis effigiem & Cœnobiarchę Benedicti, & Sancti Vincentij penniculo ad viuum expressos vult us repræsentans. Quę huic nostræ Patriæ diuino annuente numine cessit,siquidèm ad pagum Vici,vna cum Agro Auezzani aggregatũ, aut furtim aut alio casu translata, miraculorum coruscatione, & fidelium deuotione in Capuccinorum Conuentu, Sancta Maria de Vico,dicto frequenti veneratione colitur.

Alterum post Christum natum seculum stetisse, & antè nonum excidisse ex eo deducimus,quod illius territorium in alterius Do-mini vsibus cessit, siquidem Doda Marsorum Comitissa anno Do-mini CCCCXXX. Ecclesiam Sanctæ Mariæ de Luco, quæ intrà am-bitum Pennæ erat, & iuncta ostio, quòd vulgo adhuc dicitur la Porta vecchia, cum sexcentùm terræ modijs Cassinensi Cœnobio obtulit, & post annos ferè XX. in Raynaldi Comitis ex Aligerni *Chron. lib. 2. cap. 7. ann. 533.*

S 2 Abba-

pedimento cessante .... dictæ Communitatis nostræ Albæ, & Capitaneis dictæ Terræ nostræ Auezzani, eorumque locum tenentium cæterisque officialibus nostris, alijs quibuscunque præsentibus, & futuris damus vigore præsentium de certa nostra sciētia expressius in mandatis quatenus præsentem nostram sententiā, & decretum prosequi efficacitèr, & faciant, prout ad eos spectauerit per veramque partem inuiolabiliter obseruari vnamquamque ipsarum ad parendum dictæ nostræ sententiæ pro vt opus fuerit efficaciter compellendam. In cuius rei testimonium præsentes literas exinde fieri etiam pendenti nostræ Maiestatis sigillo iussimus muniri. Datum Salerni per Virum nobilem Mattheum de Pallearijs de Salerno, Militem, legum Doctorem, Locūtenentē Magni Camerarij Regni Siciliæ, ac nostrum officialem Iudicem nostræ Curiæ Presidentem, & Consiliarium, & fidelem nostrum dilectum Anno Domini MCCCCV. die primo mensis Iunij 12. Ind. & Regnorum Serenifs. Principis Domini Regis Ladislai inclyti nati nostri Carissimi anno XVIV.

Originem autem vetustam, vt breuē ætatem habuit, etenim qui de Claudij emissario scripserunt, nullam de eo mentionem fecerunt Claudiusque ipse alibi stationem erexit, cum ab opere distaret, vix ccccc P; commodius ibi moram trahere potuisset, vndè nèc antè Emissarium extitisse maximum argumentum prębet, nèc antè Albæ excidium ædificatum. Agri eius fines, quos in antico codice inuenimus demonstrant, extendebantur à Sancto Cyriaco intra finium Transaquarum ad Montem Sanctæ Eugeniæ, à Templo Sanctæ Mariæ de Victoria vsque ad Colles, & à Colle ...... & Arce Girofalci ad Staffulos Soræ, & ad Sanctum Cyriacum reuertebantur, quos fines Albensiū fundi occupabant. Excidisse autem non quo tempore, sed quo fato in diplomate narratur, cuius casus Amiclis propè Terracinā similis fuisse narratur, quos Tacitos, ne Pitagoricum præceptum abrumperent, pangit Virgilius IX.

Tacitis regnauit Amiclis.

Et Sil. VIII.

Quasque amisere silentia Amiclæ.

Idque Abdenis à Ranis, muribusque aduenisse, & Patriæ solum eorum infestatione relinquere coactos, narrat Iustinus lib. XV; quod & Smirnenses sensisse, & Cosæ Incolas apud Montem Argentarium ex Plinio narratur. Quorum omnium casum Rutilius in Itinerario deridet lib. primo.

Cerni-

Cernimus antiquas nullo Custode ruinas
Et desolatę mænia fœda Casæ
Ridiculum clades putet inter seria causam
Promere, sed risum dissimulare piget.
Dicuntur Ciues quondàm migrare coacti
Muribus infestos deseruisse lares.
Credere maluerim Pigmeæ damna Cohórtis,
Et coniuratas in sua bella Grues.

Coeterùm Pennensium casum non derideret, si quę inte r cripetas, scissurasque petrarum serpentum copia nidificat, in illius ruinæ locis perspexisset.

Non venenatorum solum infectatione, sed aquarum lacus superabundante impetu infelicissima clade penitus desolata, vt scriptis profertur, & ad oculum demonstratur; ita enim aquarum effluxus ex insperato tempore aduenit, vt paulatim primò ædificia obruere, postmodum impetu facto totũ absortum Oppidũ inter vndas conclusit, cui ex Parochialibus Ecclesijs illa Deiparæ Virgini dicata præcipua erat. Legimus in præcitato peruetusto codice in Archiuio Collegiatæ Auezzani, nocte qua impetus exuberantis lacus ædificia deuastabat, Ecclesiã inuasisse ad summum vsque verticem; vnde & Incolæ, qui remanserant anxiè de Virginis simulacro in aquis deperdito manè dolebant, & cum expiscari poss: desperarent, ad Ecclesiam Sancti Vincentij, illi propinquiorẽ recurrentes, illam ab omnibus venerandam Iconem in arę maioris culmine diuinitùs translatam inuenerunt; vnde præ tanti doni lętitia obliti miseriarũ inter gaudia Cælestium donorum profusis lacrymis innumeras Deo, Matrique Virgini laudes persoluerunt. Est tabella pictam Virginis Matris filium in brachijs tenentis effigiem & Cænobiarchę Benedicti, & Sancti Vincentij penniculo ad viuum expressos vult us repræsentans. Quę huic nostræ Patriæ diuino annuente numine cessit, siquidèm ad pagum Vici, vna cum Agro Auezzani aggregatũ, aut furtim aut alio casu translata, miraculorum coruscatione, & fidelium deuotione in Capuccinorum Conuentu, Sancta Maria de Vico, dicto frequenti veneratione colitur.

Alterum post Christum natum seculum stetisse, & antè nonum excidisse ex eo deducimus, quod illius territorium in alterius Domini vsibus cessit, siquidem Doda Marsorum Comitissa anno Domini CCCCXXX. Ecclesiam Sanctæ Mariæ de Luco, quæ intrà ambitum Pennæ erat, & iuncta ostio, quòd vulgo adhuc dicitur la Porta vecchia, cum sexcentùm terræ modijs Cassinensi Cœnobio obtulit, & post annos ferè XX. in Raynaldi Comitis ex Aligerni *Chron. lib. 2. cap. 7. ann. 533.*

Abbatis concessione in dominium rediit, nec antè illus excidium Marsorum Comites agro potiti sunt; apertèque ex hoc suis cladibus ad interitum deductum antè præfatum seculum, non obscurè demonstratur. Sicque lacus violentiæ cessit, soloque adæquatum manet, vt in plano recedentibus vndis rudera, domorumque vestigia in sicco littore videantur; vixque præfata Ecclesia in radice Montis posita cum illa Sancti Erasmi, & Sancti Vincentij, quæ & semidirutę aspiciuntur effluxum inundantium aquarum, ruinamque effugerunt, reliqua ad huc lacus possidet.

Vndè postmodùm Illustrissimæ Cassinensium familiæ templum propè (quod polito lapide tribus fornicibus distinctum commodū Dei famulātibus se exhibuerat habitaculum) Monasteriū haud ignobile erexerunt, & cum Sanctimoniæ fastigium Religio ipsa præoccupare festinaret, vitæque sanctitate, & virtutum splendore, sacrarumque scientiarum cognitione in Ecclesia Dei Patres ipsi prælucerent ex fidelium profusa largitate, magnæ temporalium rerum copiæ Ecclesiæ ipsi accessio facta fuit, & qui Sacro Cænobio Prępositus præficiebatur viginti duarum Ecclesiarum administrationem nanciscebatur, vt fusè Leo Ostiensis in Chronic. lib. 2. c. 7.

Quam postea ditione, & rerum temporalium copia ditatam cum iterato Comites reciperent, Berardus, & ipse Marsorum Comes cum Sacrum Cassinensium Monasterium peteret, Diuo Benedicto restituit, cuius donationis, restitutionisque diploma ex Ecclesia ipsa desumptum hic reddemus.

In nomine Domini Nostri Iesu Christi Amen. Anno ab incarnatione eiusdem millesimo septuagesimo, mense Nouembris Inditione IX Ego Berardus Dei gratia Marsorum Comes, filius quondàm Berardi Comitis, cum essem in Monasterio Sancti Benedicti in Monte Castri Cassini sito, præsente D. Desiderio Reuerendissimo Abbate eiusdem Monasterij cum suis quibusdam Religionis venerabilibus Monachis, adstantibus, quoque nobilissimis meis fidelibus; pro salute, & defensione corporis & animæ meæ, & vxoris, & filiorum meorum, & pro redemptione animarum parentum meorum obtuli Sanctissimo Benedicto in ipso suo Sancto Altari Monasterium Sanctę Dei Gęnitricis, & Virginis Marię, quę dicitur Lucus, cum ipsa Rocca, quæ supra ipsum monasterium videtur; & cū omnibus suis pertinentijs secundum suos fines, quę in hac carta scribentur ex vna parte habet finem aquā de Fucino, & ascēdit per ipsam Pignam, & vadit in Spinazzolā, & ascendit in Montem, qui dicitur Termine, demùm vadit per ipsam Serram de Lōgamine, deindè descēdit per ipsum locū, qui dicitur Canali, & venit per medietatem de Valle Transaquarum, & reuertitur in aquam de Fucino; infra hos fines quantumcunque pertinet in Monasterio

de

de SanctaMaria de Luco in libera potestate Sacri Cęnobij Sancti Benedicti concedo, & eius Rectoribus ad tenendum; & dominandum in perpetuum absque vlla contradictione mea, vel meorum heredum, seù cuiuslibet hominis pro parte nostra. Si autem ego qui supra Berardus Comes, vel nostri hęredes hanc oblationis cartulam immutare quocunque modo quęsierimus, vel quicquam quę continet subtraxerimus pęnam compositionis librarum auri centum, & hęc oblationis cartula in omnibus firma, stabilis permaneat quę vt verius credatur nostra in perpetuum, scripta est per manus Joannis Iudicis, & Notarij, & infrascriptorum Testium, qui adfuerũt roborata nominibus.

† Signũ manus Berardi Comitis, qui hanc cartulã scribere rogauit.
† Signum manus Vgonis V. Comitis filius quondã Alberti rogatus.
† Signum manus Ioannis Nobilis Viri filius quondã Abbellini rogatus † Signum manus Petriconi filius quondã Ridulphi rogatus.
Ego Ioannes Iudex & Notarius compleui, & reddidi.

Et si istius donationis firmitate inconcussum, Cassinensium instabilitum videretur, breui temporis curriculo transacto in manus Comitum, siuè vendicatum, siuè violentia ablatum redijt, quarè Gẽtilis Balduccini filius, & Berardi Nepos vna cum Trasmundo Nepote suo illud ipsum cum omnibus mobilibus, immobilib usque denuò nuper obtulit, restituitque anno ferè MLXXXVIII. ex quo absque contradictione in plena, liberaque Monachorum iurisdictione peruenit, permansitque multorum Summorum Pontificum, nempè Pascalis II. Calisti II. Alexandri III. Innocentij III. Clementis IV. Vrbani II. Clementis III. Vrbani V. Honorij III. Bonifacij IX. Sixti IV. Anastasij IV. bullis confirmatum, & in tabulis ęneis valuę maioris ipsius Patriarchæ Cassinensis Ecclesię inter ea, quæ de Sacris illius Cænobijs iurisdictione erãt, sculptum, signatumque in tertia columna notatur. *Leo in Ch. lib. 3. c. 64.*

Obruta iam aquis Penna, Incolę quibus Serpentum coaceruata multitudo montana inhabitare prohibebat, sparsim, vicatim in plano, quem Auezzanenses colunt, sedem fixerunt, reliquum ad orientẽ penè desolatũ relictũ Monachis, in quorũ dominiũ transiuerat.

Qui vt ex despecto, sed frugifero solo emolumenta caperent serere in animo fuit, Rusticos qui glebas verterent conducentes, & ne sub dio vilescerent, parùm longè à Monasterio domunculas primùm, deinde turrim, vt eis præsidio esset, extruxerunt; & facta indies ex aduentantium numero adiectione, męnibus etiam in Oppidi formam cinxerunt, quòd Lucum, siuè ab eiecto propè Luco, siuè ex lucidis aquis appellarunt, in quo temporalia, & spiritualia pleno iure exercebant. Et Abbas Baronis titulo vtebatur; vndè Comites iterum Patribus ditionis quęstionem indixerunt, tuti, quod si ager

Eccle-

Ecclesiæ àddictus esset, territorium tamen in inuestitura concessum haud sine Regis beneplacito ab infeudato euelli posse, affirmabant, vnde Federicus II. Imperator, qui Iura Cassinensium peculiari fauore anno MCCXXII. munierat, apertis literis, fauorabili Chirographo Luci Casalem illis spectare declarauit, & omnibus nè iura possessionesque Monasterij infringerent, indixit, quod & peculiari priuilegio Lotharius III. cum Cassinū petijsset generali iuriū cōfirmatione multo ante an. scil. MCXXX. stabilierat. Ea ferè ambitio Marsorum Episcopis etiam animum sollicitabat, vndè cum spiritualia, eo in Oppido exercere tentassent, Anastasij PP. IV. sententia sunt silere coacti, & cum iterato insurgerent Ioannes XXII. à Iurisditione Episcopali inhabitantes exemptos declarauit.

Sicque multorum seculorum ordine reuoluto, cum omnimoda spiritualis temporalisque ditionis facultate in Sacri Cassianensis Cænobij libera dispositione permansit, & per Ecclesiæ Pręposítum, & Vicarium vtraque iura exercebantur, vt autentico scripto confectionis inuentarij per D. Maurum Theotonicum de Colonia Agrippina Præpositum dictę Ecclesię seria narratione docetur anno MCCCCXII die 9. Nouembris, quod in archiuio conseruatur, in quo, homines Luci & ligij se Sacri Monasterij profitentur, & quotannis in recognitionem Dominij, Abbati ducatos aureos duodecim obnoxios soluturos, & pro quacunque fundorum venditione laudemium in decimam partem prętij antiquata consuetudine testantur, multaque alia Iura iurisdictionalia in eodem satis cartuloso instrumento, quod inutile esset referre, continentur.

At cum inhabitantes per longam agri possessionem non amplius fundo ascripti, coloniquè dici possent, cum per Decuriones regi, gubernarique cępissent, qui ex Regis beneplacito regalia in his terris iura obtinuerant; Oppidum à Monachis vendicarunt & ab Excellētissimis Columnensium familiæ Principibus ex Ferdinandi II. huius Regni Regis inuestitura ab anno MCCCCXCVII. feliciter possidetur, quorum sedula prouidentia, cum Incolentium numerus in dies augeri, & animarum cura per Prępositos negligi satis videret, in Collegiatam erigi, Prępositurae, agri, redditusque in quinque Canonicos, & Abbatem diuidi curarunt, sicq; ex Excellentissimi M. Antonij cōsensu Reuerēdiss. Cassinēsiū Abbas, Monachorumq; Cōuentus decretali prouisione stabiliuit anno MDLXV.

Haud verò congruè ex separata ab incolatu Ecclesia Sacramenta ministrari, cum homines ipsi posteà prospicerent, aliam intra septa vtrique Ioanni sacrarunt, nec illam, quæ Matrix est, despiciunt, sed sedula veneratione, & colunt, & debito, continuoque obsequio venerātur, licèt ab iam dicta, Sacramenta ob Populi, Clerique commoditatem recipiantur.

Sed

Sed fatiscentes in his partibus res Monachorum huius etiam Ecclesię statum vna secum traxerunt Vndè cum Mattheus Colles Marsorum Episcopus Patribus quęstionem mouisset, & coadiuuantibus illius temporis Terræ habitatoribus, cum non bene cum Cassinensi Abbate ex Indulgentia nuperrimè ipsorum Seculari Abbati impertita sentirent, Sacrę Romanę Rotę Auditorio coram Orano possessorij stabilitatem reportarunt, illamque ad Successores Episcopos, qui Diocesana lege Lucenses recognoscant, transtulit.

Ad australem plagam in radice *Montis* Pennę ab Alba VI.M. P. dissitum iacet, eadem planè clade, hoc sęculo, vberrima Fucini exuberante violentia (quam Penna ipsa passum est) męnia quippè domus propugnacula, quę lacum respiciebant, secum aduoluit, soloque penè adæquauit, cuius vestigia recedentibus vndis visuntur. Ager eius angusto limite arctatur, sed frugum feracitate, paruitatem rependet, & licet cultores Cerere non satientur, musti exuberante copia lętantur, cuius suauem bonitatem vicini, quibus commodant, summoperè laudant. At Incolis parum culturę cura, sed piscatui magis ex quo sibi emolumenta, diuitiasque parant, est quemadmodum totius Lacus portus cum naues, post piscium capturam non aliò statuta lege appellere possint, ibique sedem, qui vectigalibus piscationis pręest, desinent, diù pro finium termino litibus à Transaquanis, & Auezzanensibus vexatum, sed oculato arbitrum iudicio libratis Iuribus, sedatis postremum quęstionibus finem Excellentissimus Romanorum Principum decus, Philippus Columna, Regni magnus Comestabilis iustitię vindex, quem callida partium versutia fallere non poterat, ęquilibrato iustitię pondere stabilinit.

Ad Albenses an ad Fucenses Auezzani Oppidi primordia referātur, incompertum habemus; vtrumque enim non vaga demōstratione probatur post Albę ruinas excitatum ab ea propè II. M. P. in loco illo, quo Fabrorum Collegium, Augustique templum erat vt lapis in Ecclesię rædificatione effossus docet, in titulo quem Halicius Marcio Liberto suo, qui ex numero Sacerdotum Augustalium, & Dendrophorus Albensis sacrauerat in quadrata basi, cui ex vtroque latere maioribus literis COCO OPTIMO inscribitur. *Auezzanum.*

HALICIVS. MARCIO
IAVSIO. LIBERTO. SIVIR
AVG. DENDROFORO. AL
BENSI. ET. TEOPHILMÆ.
MATRI

Cęte-

Cæterum cum ſparſis per planum Vicis circa Fucini ripam poſitis, in vnum coadunatis augumentum ſumpſerit, ad fucenſes ſpectare non incongruè aſſeuerandum; erant enim (vt in cuiuſque loci ſito modò extant Eccleſiæ) quos numerabimus. Paga, Pantanum, Colta, Cerritum, Poſcina, S. Felix, Auezzanum, Sciminum, Fons, Gaglianum, Pennorina, Vicenna, Caſole, Perata, le Fratte, Arrium, & Vicum; Communeque omnium emporium Vicenna erat, ad quod viarum, quibus ad circumiacentia loca, iter pandebatur, concurſus vnitur. Auorumque temporibus poſt Auezzani fundamenta ibidem etiam ante S. Andreę Eccleſiam (quę illius Parochialis erat) conuentus frugum, victualiumque vendentium quolibet Sabbato, prout modò, in illius platea ex Reginali indulgentia celebrabatur. Extat Regis diploma, quod vidimus. Quibus poſtmodum pagis cum communio placeret, vnum fuit conſilium, ſimul coalere in loco quem Incolentium numerus, & antiquorum Ædificiorum monumenta illuſtrauerant; Erat hoc Pantanum, in quo Iano (cui priſci mores Deitatem tribuerant) non vulgare templum, & religione, & vetuſtate celeberrimum inſurgebat; eò venerabilius, quò gens ipſa ab illo originem trahere gloriabatur quem Noemum fuiſſe ſupra retulimus; eumque ex Sacrorum notitia, cultuq; Principem in ſacrificando eſſe voluerunt, Ianumque ab eundo dictum, ex cuius ſalutatione ſumpta occaſione, Aue Iane, Aueanum nuncuparunt, & ſi vulgato modo pronuncietur, ſcribaturque Auezzanum, vera tamen vetuſta nuncupatio illa eſt, cuius veſtigia templi, ante nuperrimi erectionē in ſolo ſignabātur, ex cuius rudetis Traiani Principis marmoreum coloſſum, titulumque in baſi exaratum (quem retulimus) retrò annis excauatum noſtrę fuit ętati redditum.

Cic de natur. Deorum lib. 2.

Andreas Baccius de Vin Ital. lib. V.

Hęc quidem antiquata vetuſtate huius Illuſtris Oppidi initia fuerunt, & ante annis octingentis inſurrexiſſe euidenti aſſertione probatur. Etenim Leo Oſtienſis in chron. Ludouicum Imperatorem refert, cum poſtquam Caſa aurea in Inſula Piſcarię in Templū indiuiduę Trinitatis, quod Monachi in Sanctum Clementem immutarunt, conuerterat Monaſterio S. Angeli in Barregio donata per Carolum Lothariumque Anteceſſores Imperatores noua declaratione firmauerat inter Monaſterio addicta, Eccleſiā Sancti Saluatoris in Auezzano numerauit, circa annum ferè DCCCLXVI. Idēque Eccleſię Sanctę Marię de Luco hęreditatem Bettonis Ratrudę de Auezzano anno CMLVII. tributam, & Eccleſiam S. Clementis Ioannē Caſſinienſē Abbatē anno MX. Otterano Caſtaldeo Marſorum pro ſolidis centum, & cenſu quinque ſtaminearum in libellum dediſſe pariter recenſet, vndè antè hęc tempora principium ſuum referre operæ pretium affirmandum.

lib. 1. cap. 36. Anno dccclxvi.

Tem-

Templum illud posteà Christiano ritu expiatum Summi Dei cultui redditum, Diuo Antonio Abbati dicatum, titulum aliquandò ab illo recepit, & cum inhabitantes circa dęmonum insidijs vexarentur, emisso voto, Apostoli Bartholomęi præsidium, ea in necessitate exposcentes, nec spe frustrati, promissa soluētes, illi sacrarunt; cumq; insolitis motibus anno MCCCXLIX. terra, præcipueq; circà lyrim amnem, Marsicamque Regionem quateretur, totum Templi ędificium secum inundans quassatio traxit. Vndè nouo comperto lapide vetere exciso in nouam formam surrexit, sed ità, vt mensuris ordineque minimè correspondentibus, & compago oculis displiceret, arsque opus non sua lege factum damnauerat, stetit tamen labentibus duobus cùm dimidio sęculis, staretque modò, ni prodiga in Deū Auezzanensium charitas, & perp ensa in Apostolum Patronum deuotio, sumptuosissimo opere magnificentius erigere cogitauerit, sicque abeunte sęculo quingentesimo post millesimum, Cines ipsi cōmuni ęre collato, vniuscuiusque profusa largitate pro facultatis viribus aliam extruxerunt. Vrbis ędificijs magnificentissimis exploratis ad illius formam iacto lapide componere insudarunt, estque modo ad perfectionem penè prouectum, expolito (non Pario inuidente) lapide; intus tribus aulis, fornicibusque opere arcuato distinctum. Aulæ maioris fornix decem suo ordine dispositis quadratis columnis substentatur non æquali quidem facie, sed quæ intus ad arcus substentationem insurgunt breuiori spatio spiculo interiecto componuntur; ità vt perfectè quadrilateres non sint. Epistilia folijs arborum exculptis pomis varij generis, alijsque figuris non rudi Artificis manu formatis ornantur, siquidem ordine composito.

Apsidis aperta ad orbem tendens facies ex puro, claro, eodemque saxo (qui in proximo effoditur Monte) sed eodem, quo columnæ ordine elaborata ad quemquam ex aulis correspondens aperitur, Scalpro polita, excauataque ianua, cui vtroque ex latere colossis relictus est locus supra quem duo Cherubim expansis alis, quibus qui in medio stat, comitatur. Templū sanè nulli ex his, quę in Prouincia sūt, amplitudine, materia, artificio, formaq; cedens, opus quod diuitias Ciuitatis contereret, huius Oppidi tamē Ciuium manus non retinuit, nec magnitudo operis animos deterruit, cuius quidem sumptus XLM. aureorum computatur, ante cuius aram maiorem amantissimi Aui nostri ossa quiescunt.

PRIAMO. PHOEBONIO. V. I. D. ROMÆ
PVBLICO LL. INTERPRETI. A. PIO. V. P. M
PRIMO. COLLATERALI. IVDICE IN. CAPITV
LINO. FORO. ELECTO. PREPROPERA. MORTE
PRÆVENTO. FILII. MOESTISSIMI. ID. QVOD
MISERRIMVM. EST. POSVERVNT
VIX. AN. XXV.

Quod diuinis obsequijs numerosa seruientium caterua coronat: sunt enim seruitio adscripti, Abbas, & decem Canonici præter Cappellanos, & inferioris ordinis Clericos, estque de insignioribus & præcipuis Diœcesis collegiatis, & antiquitate cum Oppido contendit, siquidèm, cum qui vicatim habitabant simul coissent Rectores paritèr Ecclesiarum titulos vna secùm transtulerunt, & in Ecclesia iam dicta conuenientes, qui illi præerat ordinationibus paruerunt, & quisque titulum propriæ Ecclesiæ cum canonicali dignitate retinuit, vndè, & Abbas Canonicus inscribebatur, fuerunt à principio numero sex, sed aucti Matthei Colles Marsorũ Episcopi indefessa vigilantia, ex vnione cæterorum ruralium beneficiorũ ad decem, sicque erat ex septem Prælatis Collegium compactum, & Sãcti Bartholomæi Abbas, qui primùm inter eos locum tenebat, totiusque Capituli caput erat maior Abbas nuncupabatur, quòd cũ tempore exoleuisset abiecto titulo, quisque absque alia nota Canonicus dicitur, Rectori solum cum cura animarum Abbatialis tituli dignitas tribuitur, qui Chori ordinationi, & administrationi cæteris preest, authentica huius Collegij memoria, in quam retulimus in Serie Episcoporum sententiam anno MCLXXXIII. conseruatur, cum Zaccharias Marsorum Antistes Panormi Gulielmum Regem adijt, vt violentiam, qua Abbas, & Canonici Ecclesiæ S. Bartholomæi à Comite Gentili de Palearea opprimebantur vendicaret; etenim Comes, cum sub annuo canone terras aliquas Abbati, & capitulo infeudasset, illarum deuolutionis prætextu bonis omnibus, & Ecclesia etiam spoliauit. Vndè Rex audita per Zaccharia Abbatis, capitulique querimonia, cum Ruberto magno Apuliæ comestabili causam delegasset, ille, partium procurata concordia, litem sedauit.

Aedificiorum magnificentia, & ciuilis vitæ cultura primarium locum Oppidum istud facile obtinuit, domorum, viarumque ornatu splendidum, dignum quippè, vt Principis sedes ibidem eligeretur, cum Ciuitatis formam præseferat, muro vndique vallatum, quem horti olerum consepiunt, ex tribus portis aperitur ad commeandum iter, ampli stratarum tractus, comis arborum vtraque

ex

ex parte protecti deambulationibus,& Viatoribus gratum in meridie vmbraculum præbent,& post eam portam quæ ad occasum respicit amplum ridet,omni tempore virens pratum animalibus ad pascua, & hominibus ad palestram, & ad excutiendum ex aristis frumentum præparatum.Fixerat olim extra mœnia ad prospectum prati præclarissimę Vrsinorum familię Gentilis Virgilius ad præsidium arcem va llo,fossoque;quatuor in singulis angulis turribus, & quę principatum habet ad quintum locum in medio extollitur artificiosè munitam, ad quam, ponte iniecto, aditus aperiebatur, eiusque exantlatos labores in faciem scripsit.

GENTILIS. VIRGILIVS. VRSINVS. CVM. AVITVM IVS. PARVM. SVCCEDERET. BELLICÆ. VIRTV TIS. CAVSA. RELICTVM. A. MAIORIBVS. HE REDVM. RECVP. AVXITQ. XISTI. IV. PONT MAX. COPIIS. TER. VICTOR. PRÆFVIT. IN. Æ TRVRIA. LATIOQ. ET. GALLIA. EXERCITVS FERDINANDI. REGIS. SICIL. IMPE. VARIOS MOTVS. REPRESSIT. DELEVITQ. REMQ. RE STITVIT. POSTQ. BELLOR. FELICES. SVCCES SVS. ARCEM. AVIANI. SEDITIOSIS. EXITI VM. A. FVNDAMENTIS. POS MCCCCLXXXX

Et cùm Columnenses Principes Vrsinis succederent, Marcus An tonius bellicæ virtutis gloria clarus,illam nouis ędificijs au xit, cubiculisque magnificentissimis regio ornata,picturisque ad splendorem additis,inter quas Caroli V. Inuictissimi Imperatoris vitam in aula maiori penniculis mirificè exprimi curauit, ostium nouum corinthio opere confectum renouauit,porticum ante Curtem perfecit,& postquam ad Echinedes insulas victor Turcharum classē superauit,post priscorum triumphorum pompam in Vrbe renouatam,trophęis, honoribusque auctus arcem in aulám vertit, firmum ex lapide Pontem erigens,nouam portam nouo titulo decorauit.

MAR. ANT. COLVMNA. MILES. AVREI. VELLERIS
PRIN. ROM. MARSORVM. TALLEACOTIIQ. DVX
MAR. ATISSÆ. ALBÆ. ET. MANPPELLI. COMES
VALLIS. RVVETI. VRSINIÆ. CARSEOLORVMQ.
DOMINVS. REG. SIC. MAG. COMESTABVLVS
FVGATIS. EQVITIBVS. GALLORVM. REG. IN
ORCIANO. VICTORIA. TRIBVTA. SVIS VICTIS
HELVETIIS. IN. CAMPANEA VALIDIS. INIMI
CORVM. PROPVG. ARCE. MEN. TORMEN.
ANNONAQ. MVNITA. DEC. TRIREMIVM. SVO
DOMINIO. AVCTO PACE. INTER. CIVES. BE
NEVO. ERGA. SE. MAX. PARTA. ARCEM
IN. AVLAM. REDEGIT. A. S. MDLXX. ÆTATIS
SVÆ. VERO. XXXVIII.

Vallum,& fossam in hortos mutauit, viam recto ad lacum tractu vltrà M. P. consitis vndique virentibus longo ordine populis strauit: & in suorum facinorum trophæum,magnificentissimam portam in arcus triumphalis formam in ea parte Viridarij, qua aditus viç aperitur, erexit. In qua toto Orbe christiano egregium illud, & memorabile factum, quo profligatis Turcarum triremibus dignum Deo, Deique Genitrici christianorum arma spectaculum præbuerunt çternç memoriç literis in lapide insculptis sacrauit.

M. ANT. COLVMNA. PALLIANI. DVX. PONTI
FICIÆ. CLASSIS. PRÆFECTVS
MAXIMIS. LABORIBVS. SVPERATIS. INTER. PIVM
V. PHILIPPVM. II. ET SENATVM. VENETVM
SANCTIS. CONCILIAVIT. FOEDVS. ET. PONTI
FEX. PRINCIPEM. ROMANVM. REX. MAGNVM
SICILIE. COMESTABVLVM. RESP. AVITO. IVRE
FILIVM. VNANIMES. DELEGERE. VT. SERENIS
IOANNE. AB. AVSTRIA. PRÆFECTO. MAXIMO
ABSENTE. PARI. TITVLO TERRA. MARIQ. PO
TIRETVR. PARTA. INDE. GLORIOSA. AMBRA
CIÆ. VICTORIA. TERQ. NAVIVM. CLASSE. FV
GATA. PLACITÆ. QVIETI. VIAM. PORTAM. HOR
TOS. FONTEMQ. DICAVIT.
CIↃIↃLXXIII. ÆTATIS. XXXIX

Inter

Inter Turcarum captiuos duo summi Tyranni Nepotes nostrorum mancipia fuerunt, quorum effigies in aula hac penniculis repręsentari Princeps ipse triumphator iussit, hisque signari notis.

MAHAMET. FILII. ALIBARYM. PRÆF. C
ETHVSSAIM. SCIA. TVRCARYM. MARIS

Post Principis aulam, Seraphico Patri Francisco extollitur non vulgare templum, cum minorum eiusdem ordinis fratrum Conuētu, eiusdem nobilissimæ Vrsinæ familiæ præclarissimæ heroinæ profusa charitate erectum, & si delituit, obliteratumque sit ex codice, nomen remunerator Deus pietatis illius opera in libro Æternitatis inscripsit, ornant illum, ornaruntque semper Theologorum numerosus numerus quorum quinque totius Prouinciæ Præsidatum insignia prætulerunt.

Intra cuius ambitū S. Ioannis Baptistæ sodalitiū in Oratorio, quod miris picturis Præcursoris vitā repræsentātibus ornatur, coadunatur. Vltrà milliare per viā, quā Luco itur, in iām designatā S. Mariæ de Vico dictā Ecclesiā inciditur, Fratrum Capuccinorum Conuentum pia Auezzanensium deuotione, Auorum ætate erectum, frequenti Populorum veneratione Virginis Matris patrocinium supplicantium spectabilem, ad quem antè quàm perueniatur in itineris permedullio S. Mariæ Lauretanæ ad archetypū efformata Ecclesia Incolarum, frequenti veneratione venerabilis inuenitur, in qua pulcher Virginis filium in gremio tenentis ex cocto latere, auro, coloribusque perbellè ornatus colossus aspicitur, ad quem confluentes ex Summorum Pontificum diplomatibus lateranensis Papalis Basilicæ Indulgentiarum donis potiuntur. Ager longo limite, & amplitudine, & feracitate laudabilis, poma ex omni genere electissima, & legumina nutrit, nō ingratus Cereri, nec odiosus Baccho, quippe exundat frumenti copia, vinaque externo testimonio, quod reddemus, optima, quę partim cruda vt ex racemis exprimūtur, absque alia in tinis, vinarijsque ebbullitione seruantur, & quæ ad Nobilium vsum sunt; partim leui adhibita coctione robustiora, & quæ veterascunt flaua, alba, & rubra, quæ sitim Conuicinorum explent, & ad Vrbem vsque aliquando asportata; de quibus Baccius lib. V. de vinis Italiæ sic ait. Quæ cum aspirante ab ipso lacu aura, tum lenitate collium, & aprico ab occidenti aspectu solis cerealium cunctorum est frugifera, & vinetis vndique virens vina producit, & quæ in genere toto electissima, vt vix flaua inuideant clarellis, nec rubra vernacijs nōnulla Neapolitanis. Cannabum tùm molle, albumque producit, vt lino nō inuideat, quem bonitate parē, sed quantitate minorem copiam cultorum inertia gignit; est cānabum

bum,pro vt vinum, illis in emolumentum vltra olera virentia, quæ vicinis omni tempore commodant.

Trāsaquæ In aduersa lacus ripa 7. M.P. Transaquæ Oppidum in radice carbonarij montis iacet,ex eo quod contra aquas sit, siuè ab Auezzanensibus, siuè à Valeriensibus, (quibus obijcitur) dictum,qui cum ad transuehendum simul inuitarentur, mutuò interpellabantur. Eamus Transaquas, vndè inoleuit post modùm ex consueto dicendi modò ità appellari, quod & Cattolice Oppido intèr Criminum,& Pisaurum in Concilij celebritate accidit, nàm cùm Cathoricorum cætus intèr vtramque Ciuitatem insideret, nè Arianis cōmunicarent,cum qui ad illos accederent,eamus ad Cattolicos, pronunciare solerent,nomen illi Cattolica relictum, quòd etymon Baccio non arridet,qui potius translacum, quam Transaquæ appellari mauult. Altero post Christum natum sæculo,exortum ex vetustiori origine,quam à Misino Oppidulo in cacumine montis posito habuit,& ad Imperatoris Neronis Claudij domum repositum. Etenim emissurus Fucinum Lacum, cum ad Marsos Imperator aduentasset pro suæ stationis solatio, domum, quæ postmodum aduentantibus, qui Cisinum insiderant,in oppidum creuit. Eamque S. Ruphinus Amasenus Cappadox in Episcopum Marsorum inauguratus in Ecclesiam vertit,& in honorem immaculatæ Virginis Matris sacrauit,de qua Demetrius Egidij Canonicus Assinatis in Panegirico.

Teren. in Topbog. ad Mart. pag. 127.

And. Baccius de vinis Ital. lib. 5.

Acta S. Cesidij.

Ad Marsos patrijs Ruphinus venit ab oris
Et comes haud renuit Patri Cesidius ire
Qui tormentorum socium superstitit ante
Pastor ibi templum erexit cælique dicauit
Reginæ.

Istius consecrationis annua solemnitas 7. Octobris huc vsque recolitur,& Sacro Cesidij,filij,aliorumque Sanctorum Martyrum sanguine purpurata diuinis prodigijs, signisque coruscans, inueteratus vetustus titulus in ipsius S. Cesidij, cuius tempore,immutatus fuit; Sacrata Virginis Imago, quæ longo seculorum cursu in Altari,quo ipse Sanctus Martyr occubuit, steterat, paucis ab hinc annis,diruto priori Sacello,& cum eo cancellatum martyris persistens monumentum,in viciniorē translata perpetuæ venerationi fidelium conseruatur,noua adiectione ex aduentantium aucta, non infrequens,nec ignobilis surrexit. Cæsaris illius peramplæ domus rudetis compacta, cuius ex sæculi voracitate subtractam memoriam ad nos transmisit,sunt vndique lapides,qui veterum monumēta testantur,intèr quæ quinti Ninnij Romanorum propagine Illustris,noster municeps sepulcralis extat inscriptio.

D. M. S.

D. M. S
Q. NINNIO
Q. F. STRENVO
SEVERO. AVG
IANVARIA
CONIVGI
B. M. P

Q. illius forsitan filij, quem magistratus fasces ornarunt, & Iulia Marcia C. Iulij Cæsaris Auia memoriam in lapide, quem Lucius noster Camarra refert sacrauit; nèc istius Ianuariæ coniugis abolectum est nomen, sed Prisci filij pietas, qui Matri supremos honores tulit, sepulchralem titulum ad nos transmisit, qui in atrio Ecclesiæ conseruatur.

D. M
IVLIÆ. IANVARIÆ
C. IVLIVS
PRISCVS. MATRI
B. M. P

Vndè ex Romana prosapia, ad nostrates fluxisse familiam, quæ, & in Napolitano adhuc solo, inter primarios clarescere multi arbitrantur, ex illis sepulchralibus elogijs, quæ Paulus Manutius refert, & Mazzella transcripsit. *Scipion Mazzella delle famiglie di Napoli.*

Extàt alterius Peticij differentis à Chirurgo, qui filium inconsolabiliter fleuit in altero lapide memoriç.

PETICIVS. SA. ET
PETRONIA. SA. F
PETICI

D: Carolus Burella in Vindice Neapolitanæ nobilitatis.

Et in alio lapide C. Trebatij, ad quem Tullius plures scripsit Epistolas, cænotaphium exaratum eodem in loco manet.

C. TRAEBATIO. C. F
OPTATO
STRABONIA. SE
CVNDILIA. CON
ET. TRABEA. RVFILLA. PATRI
B. M. P

Et ad

Et ad ripam, Fucini, Flauij victoris salutis Sanctæ voti soluentis testimonium expiscatum.

SALVS. SANCTA
FLAVIVS. VICTOR
D. D. L. M

Multaque alia intercisa, abolitaque nouis ædificijs vetustatis, monumenta, & quæ fabrorum audaces manus inciderunt, sparsim aspiciuntur.

Angustatur Oppidum monte ipso, & lacu, in plano ad radices eleganti forma dispositum, inter vtrumque insidet memoria inuictissimi Martyris Cesidij, celebratum; cuius splendidissima Ecclesia priori forma nouam etiam denominationem induit, siuè tempore exciderit, & aduentantium numerus ampliorem exegerit, siuè cùm Vnghari Prouinciam deuastarent, illamque (vt acta testantur) igne consumpserint, in restauratione spatio, & ędificijs creuerit; etenim anno cmxxxvii. Vngarorum ingens exercitus Italiam aggressus, depopulando omnia vastabat, & cum Cassinensis Cænobij pretiosiora abstulisset, Italorum præda onusti, ad nos sua arma tulerunt, cùmque templum aggrederentur, flammis illud dederunt, ex quo facto Incolæ (scandala passi) in verba blasphemiæ in Sanctum vsque præruperunt, vt qui alios, vocatus, iuuari suo ardore consumat pateretur, vndè illud mirabile refertur, vt, qui postmodum propiùs accederent, obcęcarentur; quarè Marsi iunctis Pelignorum armis, in Barbaros irruentes, gladio penè omnes consumpserunt, spolijsque, quibus onusti incedebant, spoliarunt, cuius incendij memoria in S. Martyris Colliberti caluariæ ad huc vsque conseruatur quod flamma integrum reddidit, plenum stipulis semiadustis aspicitur.

Platina in vita Ioannis XI.

Ecclesia ipsa tota cōcamerata arcuato opere, quatuor aulis distincta, duobus atrijs, vnū antè faciem, alterum in latere comitatur, cuius postremum ad Abbatis, Canonicorumque habitationem erectum per circuitum cubiculis, officinisque ad communitatem necessarijs vallatur, Ostium per quod ad eam aditus aperitur, ex lapide penè pario figuris mirificè effigiato.

Sanctorum Martyrum reliquijs, qui ibidem à Maximini Ministris coronari meruerunt venerabilis, quarum maior pars in lipsanotheca in Cappella ad fornicem in cornu Epistolæ, in effigiatis ligneis vniuscuiusque Martyris capitibus auro, argentoque linitis, inter quæ tantum ærea argento dealbata, Sancti Ruphini Episcopi, & S. Eutichij capita, illorumque non paruā partem ossium continentia, & ipsius Sancti Cesidij in theca argentea brachium, quod mira odoris fra-

fragrantia redolet, inclusa seruantur.

Et sunt aliqua ex illius corpore fragmenta, quæ Alexander Abbas anno MCCCCXXV. in lignea statua, quam martyri Cesidio cum Sacello, ex inciso lapide, auro adumbrato, in aula ad cornu Euangelij sacrauit, reclusitque; reliqua tùm corporis ipsius, tùm aliorum ibidem quiescentium (quorum nec nomina adhùc innotuerunt) non dùm omnipotens permisit publicæ venerationi prodi.

In ipso Sacello Angeli Macchafani primi Anxanensis Episcopi ossa, absque vllo honore sepulchri, iacent; nosque ne tanti viri memoria periret, sepulchrali elogio decorauimus.

D. O. M

ANGELO. MACCHAFANO. DE. PERETO
PRIMO. ANSIANENSI. EPISCOPO. QVI. AL
TARE. VBI. SANCTVS. CESIDIVS. MARTYR
OCCVBVIT. CONSECRAVIT. AN. MDXXIII
PROPE. EIVS. STATVAM. SEPVLTO. DIRVTO
MOX. ALTARE. EIVSQVE. ABOLITA. PIETATIS
ET. DEVOTIONIS. MEMORIA. NE. TEMPORIS
INIVRIA. POSTMODVM. NOMEN. DELITESCAT
ABB. MVTIVS. PHOEBONIVS. EX. LEONORA
MACCHAFANA. ABNEP. AVVN. MOER. P. AN
MDCXLIII.

Ecclesia ipsa Supellectili plurima, vasis argẽteis ad diuinũ ministeriũ diues, cui diurno operi Abbas, & sex Canonici vltrà Cappellanorũ, & inferioris ordinis Clericorum numerum, insudant, illisq; ex profusa Marsorum Comitum ex Berardorum Illustri stemmate largitate, stipendijs, temporis tamen diurnitate deminutis, ad congruam modò substentationem prouidetur: extant in archiuio donationum in pergameno monumenta, quæ in serie Episcoporum retulimus, in qua ex propensa in Martyrem deuotione, vt tumularentur magnifica sepulchra adultorum, & Infantium, altè in capsis lapideis à terra eleuatis intrà duos fornices, saxis scalpro incisis, penniculoque figuris varijs exornatis futuræ etiam ætati reseruantur.

Iuxtà quæ duo Sacella, alterum diuæ Catharinæ Martyri, illiusq; sacram statuam ostentans, alterum Apostolo Thomæ, quæ in familiam de Rogerijs & nostram transierunt; modò illud S. Thomæ renouatum, & opulenti hereditate Francisci Phœbonij ditatum, in quatuor Cappellanías diuisa, quas in Canonicatus Illùstrissimus Ioannes Paulus Caccia Episcopus erexit, quorum munus est singulis diebus Missam vnam ibidèm celebrare qui ad nostram, & Pascatij

Phœbonij perpetuam, & successorum præsentationem instituuntur; quam Cappellã redditibus etiã antè, anno scilicèt MCCCXCIV. Hẽricus de Henricis ex adiectione Ecclesiæ S. Thomæ de Fossa, cũ omnibus suis tenimentis, auxerat.

Henricus ille Rugeriorum familiæ Princeps fuit; etenim cum filij, quos quinque habebat, perduelles Ioannæ II. Neapolis Reginæ fuerint; bonorum proscriptionẽ passi, memoriæ paritèr abolitionis periculum iudiciali sententia substinuerunt, vndè cùm minor natu postliminij beneficio potiretur, ne retroacta fratrum ex primæua denominatione auribus dominantium refricaret, Berardorum Comitum stemmata sumpsit, & de suo nomine cognomen familiæ reliquit; vnde & ipsemet Rogerius Rogerij appellari consueuit, quod & posteris trãsmisit: qui cùm postmodùm ex placito Principis feuda recuperasset, inter quæ erat Oppidũ Arcis Cerri post Collelongum, Cahtarinã de Celano vxorẽ ducẽs: vnicã prolem, & quæ Patris nomen retinuit, suscepit; cui Ladislaus Rex A. MCCCCXIV. ob transitum Matris ad secunda vota, Baiulum dedit; diùque posteri splendorem nobilitatis retinuerunt; etenim anno MD. Franciscus Militiæ Sancti Lazari ascriptus, & post eumdem Berardinus anno MDLXVIII. extat Berardini sepulchrum in Oratorio Sancti Ioannis propè Cappellam Sanctæ Catharinæ.

D. O. M

BERARDINI. DE. NOBILI. RVGERII. FAMILIA
ORIVNDI. HOC. CORPVS. REQVIESCIT. IN. TVMV
LO. SPIRITVS. AVTEM. ASTRA. BEATA. COLIT
QVI. ET. SEPE. OPERE. ET. CONSILIO. DOMVM. RE
ILLVSTRAVIT. AC. REXIT. SVBLATVS. INOPINA
TA. MORTE. AMICOS. DOMESTICOS. PARENTES
ATQ. PATRIAM. DENIGRAVIT. TANDEM
IN. SVO. NOVISSIMO. FINE. VNA. OMMIVM. SVO
RVM. CIVIVM. VOCE. EIVS. VITA. SVMMIS. LACRY
MIS. COMPROBATA. FVIT. OBIIT. AN. DOMINI
MDXXXXV. DIE. VIII. OCTOBRIS.

Nunc autem miserabili fortunæ statu, substantiam, nobilitatem, & progeniem deplorat.

Factis etiam insignibus in annalibus Monaldeschi Discretus à Transaquis notatur; qui & pro Columnensium Principum toparchia aduersus Vrsinos proceres, & sub auspicijs Agapiti Columnæ, cum Ioannes Franciæ Rex, & Ioannes XXII. Pontifex classem in Turcas armarẽt, egregiè militauit, an. MCCCXXXII, & religio-

nis

nis splend(e) Bartholomæus ex primis Celestinorũ familiæ Patribus, ipsius Sanctissimi Institutoris indiuiduus Comes illustratur; cui pro coronide Portia Eminentissimi Baronij *Mater* additur, cuius laudes externorum testimonijs repetere, quam nostro calamo propalare conuenit, quippè auito sanguine nata patrimonium commune, domumque habuit.

Illius ager pari cum cæteris circà lacum fœcunditate gaudet: croci tamen optimi, & amygdalarum ferax; vina, quæ hiberno tempore grata admodùm, sed æstate acescunt; poma agrestia tantùm, & licèt lacui insideat, aquarũ penuria laborat, non aliã, quam ipsius met lacus in vsum habet; solum cum feruet æstu, in ripa latices emergunt, cum aliquantulùm foditur miræ frigiditatis, cum quæ propè stagnentur, tepescant.

In pro(x)imo monte ad 11. M. P. alterum eiusdem Sanctissimæ Virginis de Candelicchia dictæ, in solitaria Eremo gelidis laticibus, & agrestibus pomorum fructibus delectabili diuturnitate, & frequentia notum; in cuius montis ascensu, prius quàm cacumen pertingatur, lapidea massa in plateã dilatatur, in qua centum puteos, ità natura ipsa profodit, vt in illis artis opificium non desideretur, ad quosque ex liquatis niuibus, vel aliundè aquæ descendunt, & in crystallinam glaciem indurantur.

In propinquo illi colle Cassinensium familiæ Coenobium, Templumque Diuo Episcopo Martino sacratum, ex pertinentijs Sanctæ Mariæ de Luco, & aliquando Episcopatui Aquilano ex Ottonis II. Imperatoris deditione addictum in loco, qui Filitimi dicebatur, nunc à Sancto ipso nomen habet, & præpositurae titulo insignitum. Erant Sancti Agnetis, Sancti Leonardi, Sancti Quiriaci, Sancti Angeli, Sanctæ Mariæ in passarano inueterata sacella, quæ tempus pressit.

De Albensibus, & Alba Marsorum.

CAP. V.

POstremi nostrorum Populi à Plinio Albenses recensentur, & in illis Alba ad Fucinum Lacum posita, quæ Liuij censura intrà Equorum fines persistere, cum coloniam deductam asserit, in dubia assertione asserendum videtur, sic enim lib. 10. L. Genusio, Seruio Cornelio Coss: Soram atque Albam Coloniæ deductæ sunt Alba in Equos sex millia Colonorum scripta. Sora agri Volsci fuerat, sed possederunt Samnites, eò quatuor millia hominum missa. *Liuius lib. 10.*

Quem secuti sunt Appianus lib. 3. & Strabo lib. 5. siue vetustissimorum auctorum, qui oscitantèr, & parùm accuratè scripserũt, *Appian. l. 3. Strabo lib. 5.*

 vesti-

vestigijs inhæserint; siuè ob incertos fines, & qui vix dignosci posset, Volsci, latini, Marsi, & Equi commixtos habuerint, in errorem impegerint, siuè quod verba Liuij aliter sonet, cum enim in Equos dixerit, ac contra Equos dicere voluisset, etenim victis Samnitibus L. Posthumio, & T. Minutio Coss. A. V. C. C.D. XLVIII. Sora, Arpinum & Cosentia (seù legendum secundum Cluuerium Aesernia) recuperata, illisque pacem petentibus, antiquum fœdus restitutum; in Equos, qui per multos annos sub specie fictæ pacis quieti manserant, Romanorum arma sunt versa: hi quippe excitati Hernicorũ exemplo (quibus, ob arma in hostes conuersa, vt Romani Ciues ascriberentur, in præmium fuit) auxilia Samnitibus, qui tunc bellum renouarant, præstiterunt. Samnitibus demùm pacem petentibus, peracto consilio, Consuli negotium à Senatu datum, vt diligenti perscrutatione indagaret, an arma abiecissent: ille per illorum agrum discurrens, cum pacata omnia inuenisse, referret, antiquum fœdus restitutum. Post hæc Patrum, vt Equorum iniurias vindicarent, commune consilium fuit; vndè decreto bello, cum Fœciales illis innotescerent, statim exercitum, tumultuario similé, compararunt; si quidem cum iam desuescerent arma, vt quibus iam diù imbellis, in ocio militaris disciplina defierat, sine Duce, sine ordine processerunt. Castra denique in conspectu Romanorum exercitus, cum sisterent, minimè conserere profuturum, cum validissimo hoste, & aciebus benè dispositis expedire trepidarent; intempesta pænitentia acti ancipiti cura, animos illorum sollicita trepidatione premebat. In diuersa diù agitati castra deferere perutile magis fore, & intrà propriorum Oppidorum mænia se ipsos tueri vtiliùs expedire decreuerunt. Vndè dissoluta acie, castrisque relictis, ad sua remearunt, ea deliberatione Romano Consuli (cum fraus aliqua inesse consilio primitùs suspicaretur) non cito palam facta tandem re benè perspecta, expiatis castris (cognita) illos insequi, Oppidaque singula aggredi decreuit; nec distulit deliberata, quin statim in eorum Oppida irruens., intrà quinquaginta dies victor extiterit, ita referente Liuio lib. 9.

Liuius lib. 9.

Palãtibus hostibus per agros, prima luce Romani signis prolatis, in acie consistunt, at vbi nemo obuius ibat, pleno gradu ad castra hostium tendunt, cæterùm postquam, nec stationes pro portis, nec quicquam in Vallo, nec fremitum consuetum castrorum animaduerterant; insolito silentio moti, metu insidiarum subsistunt; transgressi deinde Vallũ cũ deserta omnia inuenisset, pergũt hostes vestigia sequi; sed vestigia in omnes æq; ferẽtia partes, vt in dilapsis passim, primò errores faciebãt, post per exploratores, cõpertis hostiũ cõsilijs, ad singulas Vrbes circumferẽdo bellũ; vnum, & triginta Oppida intra dies quinquaginta oppugnando ceperunt, quorum pleraque diruta

atque

atque incensa,nomenque Equorum propè ad internecionem deletum. De Equis triumphatum.

Cumque eorum exemplo excitati Vestini, Pelignr, Marrucini, & nostrates, qui in arma pariter erant, clade vicinorum animo prostrati,pacem pariter petijssent,illis etiam æquo fœdere dato, vndique pacata Prouincia Romano reddita est imperio. At Senatus, qui non otioso rerum apparatu Reipub. securitatem, & augumentum sitiebat,non tam in ea,quæ in præsenti blandiebantur, quam quæ deinceps futura esse poterāt, diligenti ponderatione perscutabatur; omniumque,qui in amicitiam redierāt,fines rimabatur,an fractis animis pacem petierint,an aliqua ex insidijs molirētur; animum, necessitatem,& cuncta circumspectantia accuratè numerans, modum precauendi mala, quæ occurrere possent,excogitauit. Munitio enim semper tractanda in ocio est,quia malè tunc quæritur,quando necessaria iudicatur, omnia enim subito probātur incauta; nec animus potest esse in audaciam pronus,qui diuersa fuerit cura sollicitus. Cum de Hernicis,& nostratibus nulla suspicionis cura animum tangeret; nos siquidem Ciues adscriptos, in amicitiam ascitos, & nunquam, vt hostes habitos; sed proprij tantùm iuris defensores in arma aspexerat. At de Equis & Samnitibus non idem iudicium, vtrosque enim sæuos,& infideles hostes,& qui necessitate,non voluntate cesserant iudicabat; at ne armis simul iunctis aliquando insurgere possent,& noua aliqua moliri,in eo mentis cogitationem direxit,vt cōtrà vtrosque munimenta pararet;sicque Albam in tuto loco positam antiquissimam Marsorum Ciuitatem,aduersus Equos coloniam designauit. Soram verò à Samnitibus modò receptam,contrà illorum impetum colonis adauctam securam habebat. *Cassiod. lib. 1.*

Sita est enim Alba intrà nostrorum fines, longè ab Equis 8. in colle, qui in ipsa eleuatur planitie 11. M. P. à Velino Monte, & 3. M. P. à Fucino Lacu dissita,in Ora vallis,qua ad Equos itur,& in illis circumspecto Monte, ab altera parte Arcem pariter,eo tempore constructam,quò ne facilis ingressus,egressusque esset, & ne populando extra fines,amicos Populos aut turbare, aut in societatem (ad perniciem Romanæ ditionis) ascire possent;sed Coloniæ præsidio arcerentur,cohiberenturque;& hoc persuasi timore in amicos Marsorum terminos hęc pręsidia extulerunt, vt fœderatis tutamen, & hostibus terror essent; vnde, & non aliter Liuij textus intelligi potest, quam (vt diximus) in Equos (idest contrà) cum ex alia ipsius assertione manifestis verbis propaletur;sic enim lib. 6. Inde in Pelignos peruenisse,pręterque oppidò instituit in Marrucinos trāsire,inde in Albensi agro in Marsos,hinc Amiternum, Ferulosque vicum venisse. *Liu. l. 6.*

Præcipuè cum simili pronunciatione, cum de Carseolo agit (vt mox

mox videbimus)sit vsus;vel,nisi cum Cluuerio hoc erratum à Liuio, vt à Plinio in Atinatibus, & à Ptolemæo in Arce asseramus: qui vtrique in Volscos positas; scilicet Atina, & Arx, asseuerant;at nos illis parùm hæc nostra loca innotuisse,& ad affinitatem nominis tātum suam sententiam accomodasse demōstramus; cum Antinates, quos Atinates Plinius appellat, nostros ostendimus; ab Equis autem posito lapide discriminabantur, qui effossus elapsis annis inter Oppidum Lofrini,&Villam S.Stephani,in loco qui dicitur,le colonnelle literis maiusculis exaratus.

ALBENSIVM. FINES

Conseruatur modò in Ecclesia S. Mariæ propè Scanzanum. Arx autem,quam in nostro etiam situ Ptolemæus ponit in prospectu Albæ sita erat,quod & modò Arce(corrupto vocabulo)nominatur;& Paulus Marsus in 4. Fastorū Ouidij. Montes Cariæ dicit & Carolus Primus Andegauensium Neapolis Rex,in Epistola sua ad Clementem IV. Pontif. Maxim. relationis numerandæ victoriæ,quam de Corradino reportauit,Carchij Montes dicit,sic enim. Ego ipse de passu in passum per tres dies,totidemque noctes sequens, & prosequens,tandem percepto,quod dicti hostes per Techi partem ingressi sperabant per Marsicana rura discedere,& peruenire Sulmonem, quodque inter Scurculæ,& Carchij montes in quadam planitie sua infelicia castra defixerant.

Quod Oppidum Comes Rugerius de Alba,cum militare seruitiū pro terræ Sāctæ recuperatione Gulielmo Regi an. MCLXXXVII. sponderet,feudum habere profitetur:vt in registro per D.Carolum Burellum nuper editum,habetur. Carcem in Marsis, quod est feudū 6. militum,attrita priore, vel commodiore pronunciatione,nouum accommodatum,Carce,vel Carchium,pro Arce ediderunt.

Eratque illud ad Arcis formam incastellatum (vt modò mœnia mōstrant) & in extremo montis fastigio,qui interponitur Valli per quam ad Equos est transitus, quò primus Anio transcurrens Reate protendit;cuius cacumen oualem formam habens, muris vndique cinctum Oppidum complebat;ad quod asperum, & insuetum iter; præter quam per iugum, quo arcta via, vix tres simul incedentes recipiebat;vnde,& ad illud introitus per vnam tantùm ianuam, antè quam fortelitium duabus vallis munitum insurgebat. Seculis transactis,habitatoribus desertum,Mallcani,Roscoli,ac Sanctæ Anatoliæ non vulgaribus Oppidis principia dedit;extant modò per ambitum mœnia,quæ non parui Oppidi vestigia signant.

Mons ipse,humiliores præcellens in planitiem,Ciuitatem ipsam, & transitum ad Equos vno prospectu dominatur; & ne facilius ad nos

nos incursibus via aperiretur, inter se circūspectātia erant fortelitia extructa, ita vt vno oculorum ictu, ad se quisque signa daret, ad parandum contra hostes tuitionis vires in monte; ex aduerso supra Scurculam, & in eminentiori, qui & Vallem de Nersa, & planitiem prospiciunt, supra Reofalcum, & supra Paternum erat alterū, ita vt nec Equorum, nec aliundè aduenientium hostium insidiæ timerentur. Et siuè illo, siuè alio tempore, vt timor pelleretur, & statio securior esset, sint addita munimenta regioni, nulla certa ratio reddi potest. cæterùm Equorum animi, ita præsidio nouæ Coloniæ turbati, vt ægrè ferentes, in eorum finibus, angustijs erectæ Arcis præsidiari, & ita dominantium fræno vinci, vt spes illis tolleretur, aut libertatem tueri, aut de iniurijs aliquando vindictam sumere; sed prostrati penè ad seruitutem, pro libito victoris redigi dubitarunt, itaque præclusi, vt ignominiosum contra ipsos fulcrum tollerent moliri parant. Sic exorti, comparato exercitu, vires restaurant, modernamque Coloniam sternere destinant, illamque totis viribus aggressam, dum expugnare nituntur, à Colonis ipsis (nouæ Arcis subsidio datis) strenuè repelluntur; Attamen eorum audacia Romanorum fortitudinem insusitato timore concussit, cum absque externorum auxilio vna gens sola, quæ paulò ante, aperto bello, aciem conserere timens, nullam aliam tuitionem habere, cogitare potuit, quàm intra septa murorum contegi. & sic insequentis victoris iræ cesserit, vt vltima quæque passa credita fuerit, tantum modò facinus auderet vt Coloniā tollere cogitaret; quarè (vt in arduis consuetum est) ad nouum bellum exortum Dictatorem C. Lulium Bibulcum, & M. Titinium magistrum Equitum edixerunt, solemni ritu (addito voto) Deæ salutis domum ædificandi, si ab imminentis belli periculo Respub. libera existeret. Dictator tamen bellum aggressus primo impetu Equos deiecit, & octauo post pugnam die, triumphum accepit, & votum Deæ persolutum. sic Liuius M. Lucio, & Q. Emilio coss. reintegratum Equitum bellum, Coloniam Equi ægrè patientes, velut Arcem suis finibus positam, summa vi expugnare adorti, ab ipsis colonis pelluntur; cæterum tantùm Romæ terrorem fecerunt, qui vix credibile erat, tàm affectis rebus, solos per se Equos ad bellum coortos, vt tumultus eius causa Dictator diceretur. C. Lulius Bubulcus cum M. Titinio magistro equitum profectus, primo congressu Equos subegit, & die octauo (triumphans in Vrbem cum redijsset) ædem Salutis, quam coss. vouerât, Censor locauerat, Dictator dedicauit.

Ex his in sinu Marsorum posita vrbs designatur, quam & Strabo lib. 5. ob finium incertitudinem conterminam vult. Latinorum autem Vrbium maxime mediterranea est Alba, Marsis conterminata. *Strab. l. 5.*

Accu-

Accuratius tamen Ptolemęus in nostro reponit. *Marsorum qui orientaliores sunt Equicolis Oppida, Arx Alba Fucelis.*

In hoc Ptolemæi textu, ex Cluuerij obseruatione, & Græci exēplaris collatione, vocabulum vitiatum apparet, vt pro Alba Fucentia, Alba Fucilis sit scriptum, sic & Plinius, & Strabo ad lacum Fucinum eam ponunt, vt ex hoc fucentia sit dicta; siue quod eorum temporibus excursus lacus, ad penè radices collis (in quas residet) peruenerant; siue quod ager omnis ad ripam vsque Albensium erat. Vnde & Populi ipsi Albenses, ne cum Albanis confunderentur, & vt distinguerentur ab illis, quibus ab Alba Liguriæ Albenses Pōpeiani sunt appellati; etenim illa Alba Pompeia dicitur.

Antiquissima Ciuitas, cuius principium Vrbis natale longè præcessit eiusque origo, cum ignoretur, ad Aborigines primos regionis Incolas referenda, ab illisque nomen tributum, quamquàm Appianus à Romanis additum suspicetur. Romani quondàm in Equatis Oppidulum, quod communierunt, Albam de Metropolis suæ nomine appellarunt, progressu temporis, siuè corrupto vocabulo siue vt ab Albanis distinguerentur, Albenses vocarunt.

Sed errore ducitur, nam Liuius in Coloniam tantùm deductam, nec illi tunc nomen inditum, quod habebat, antequam Romana Vrbs insurgeret, imo Ascanius ipse Aeneæ filius cum suæ Ciuitatis conderet fundamenta ad huius nostræ Albæ differentiam, Albam longam appellandam censuit, vt apertis literis Halicarnasseus lib. 1. dicit. *Ad discrimen autem alterius Vrbis, quæ eiusdem erat nominis, additur cognomen ab situs forma.*

Ex quibus verbis Cluuerius consequentiam signat, ergo *Albensium in Marsis prior, Albanorum Alba in latio.*

Posita erat in parùm elato saxoso in colle, cuius vertex in duo cacumina diuisus planam vallem in medium complebat, amboque propugnaculis, & mænijs ex grandioribus saxis quadratis erectis vallata, fastigia circumsepta custodiebant; quę nec penitùs æuo cesserunt, quin & in ipsis ruinis magnificētiam eorum ostentent; duabus ianuis ad extrema intermedia custodiebatur, quæ pendulas, & recidentes cataractas portas ad hostium irruptionem propulsandam accommodatas habebant, & alia quę aditum muniebant, additis turribus securiori munimine ad situs accommodatum præsidium additamentum, de quo Strab. lib. 5. *Alba Marsis finitima in excelso locata saxo, prope Fucinus est lacus.* *Strabo lib. 5.*

His presidijs (ex innata loci situatione) quippè libera vndique à supereminentium vicinorum timore sibi ipsi dominabatur, cui, quæ ex inhabitantium industria, & Romanorum consilio adiecerāt, in omnem euentum, ad machinationes, & aggressus spernendos secura, & fida tutela, habebatur: vt iam (Senatus censura) ad continendos

dos deuictos in fide tutissima statio comperta iudicaretur; in eāque quāplurimi Principes, Regesque captiui missi (vt ad inexpugnabile fortilitiū) in munita custodia tenerentur; vt ex Strabonis testimonio, eodem lib. recitato. Alba verò multoties ad noxiorum custodiam vsi sunt Romani, cum excubias tempus postulat, quod ager ipse in profundo locatus sit, & quasi vallo circumseptus, in ea carcere coercendos includentes. *Strabo.*

Nam cum Scipio (cui ex deuicta Aphrica, nomē Aphricani additum) Syphacem Numidarum Regem prælio victum, captiuum haberet, Romam, vt victi Regis splendore sui triumphi gloriam decoraret, miserit. Senatus decreto ad huius Arcis custodiam transmitti mandatum; licet dum, vt triumphanti seruiret, transmitteretur, vt clarior pompa in ornatu splendidissimo, & omnium magnificentissimo redderetur, Tibure (communi omnium fato) in hoc vno optabili, quod vultum victoris, & ignominiam captiuitatis meruit morte declinare, decesserit; & quod Regio funere Patres honorandum censuerunt Liuius XXX. Consulti inde Patres, Regem in custodiam Albam mittendum censuerunt, morte subtractus, spectaculo magis hominum, quam triumphantis Syphax est. Tibure haud ita multò post mortuus, quo ab Alba traductus fuerat, conspecta tamen mors eius fuit, quia publico funere est elatus. *Liuius 30.*

Deuicta deinde Macedonia, captoque Perseo Rege cum tribus filijs, quem cum prostratum ad genua Paulus Emilius Consul vidisset, miseratus Regis calamitatem, iuxta se in sella collocauit, & vt ante currum postmodum cum filijs in solemni triumphi apparatu, fastum militarium honorum præcederet, cum seruasset; ad huius propugnaculi præsidium, vt seruaretur, vna cum filio Alexandro, Senatus pariter transmitti mandauit. Liuius XLV. Patres censuerunt, vt Q. Cassius Persea Regem cum Alexandro filio Albam in custodiam duceret. *Liu. 60.*

Nec quartum inde duræ captiuitatis annum protrahentem calamitatis vinculis dissolutis à corporea carceris mansione liberum spiritum relaxans, sub durioris custodię ergastulo corpus reliquit, nec in aspero fato ingloria Mors fuit, quæ sumptuoso publico funere à Romanorum Principum clementia meruit honorari. Velleius primo. Post victum captumque Perseum, qui quatriennio post in libera custodia Albæ decessit. *Velleius 1*

Et Valerius Max. lib. 5. cap. 1. Consimili clementia in Perseo vsus est; nā cum Albæ, in qua custodiæ causa relegatus erat, decessisset. Quæstorem misit, qui eum publico funere efferret, ne reliquias regias iacere inhonoratas pateretur. *Valer. Max. lib. 5. c. 1.*

In libera custodia Velleius dicit, cum in ipsa Ciuitate decessisset, nam quos duriori custodia mancipari desiderabant (ad quam ante

X dixi-

diximus) Arcem mittebant. Postremus, Liuij, & Valerij Maximi testimonio, Bituitus Auernorum Rex recensetur cum quo Q. Fabius Maximus feliciter cum pugnasset CN. Domitius eius successor, cui Regis & Allobrogorum consuetudo desierat, illisque ex veteri iniuria offensus, vt falleret, cum ad illius suffragia prouocasset, vt Victoris clementiam experiretur, Romanamque vrbem peteret (dissimulato cōsilio) suasit, ad se vt deliberationē accelerarét, & accederet sollicitauit. Ille spe reconciliationis, & fœderis ineundi, nihil insidiarum timens, allectus, illius fidei se commisit; & statim, vt hospitio excepit, nauigio impositum Romam transmisit; & licet Senatus factum improbaret, tamē ne patriam regresso Regi daretur noua belli occasio, Albæ custodiendum mandauit, sicque rem Valer. Max. lib. IX. cap. VI. recenset.

Diodorus Siculus lib. XX.

Liuius lib. 61.

Valer. Max. lib. 9. cap. 6.

Opitulabatur præheminentiæ loci fortitudini, & murorum coaceruatæ vallationi electorum Militum legio, quæ non solum ad tuendos in fide colonorū animos, & ad hostium spernendos insultus, sed ad omnem euentum ibidem parata erat, pro Reipub. Vrbisque accomodata præsidio, ex electissimorum nostrorum Militum electu, quæ & Marsia dicebatur; ex qua non nisi ad timendos Reipublicæ casus euocabatur, de qua Cicer. Philippica 3. Legio Marsica Albæ consiterat, in Municipio fidelissimo, & fortissimo; & idem Philippica 4. Albæ constiterant Martiales in Vrbe opportuna, munita, propinqua fortissimorum Virorum, fidelissimorum Ciuium, atque optimorum

Cicer. Philipp. 3

Et tantæ expectationis erat, vt victoriæ spes in illa reposita æstimaretur; vnde cum à se deficere, & partes noui Cæsaris Octauij sectari Marcus Antonius cognouisset, Vrbem relinquens, Albam, vt ad suam deuotionē reducere procuraret, petijt; sed frustratus euentu, inuictorum Militum virtute ab Vrbe, & conatu exclusus, Tiburim se recepit. sic Appianus lib. 3. Albam vbi Marsia consederat profectus est, vt eam ad suam reuocaret auctoritatem, sed exclusus Vrbe, & reiectus à muris, retrocessit. Ipse autem cum ijs, qui aderant, Tibur vsque progreditur.

Appian. lib. 3.

Et cum in Senatu ea de causa ab ipso Marco Antonio criminaretur, talibus laudibus à M.T.C. cōmēdari promeruit, & plusquā homini conuenit præconijs extolli, vt in eū Philippica IV. Quid legio Marsia? quid quarta? cur laudantur? Si enim Consulem suum reliquerunt; vituperandæ? Si inimicum, laudandæ? & paulò inferius Tunc illas cœlestes diuinasque legiones Marsiam, & quartam, quibus cum Consulem suum non modò reliquissent, sed bello etiam prosequerentur, honores, & præmia spopondistis.

Æquè etiam laudanda, vt timenda legio, quorum milites, vt corporis robore præstabant, ita & armorum genere, siquidem scuta illi peculiaria erant, quæ & Albensia, & ex amplitudine decumana dice-

dicebātur;& licet grauioribus armis præcincti ad bella pergerent, non ponderoso illo onere, desteritatis, agilitatisque conferendi retardabatur motus;quin nemo vberius, dexteriusq;iaculandi arte vicem illis abstulerat? Vnde Halicarnasseus Marsorum veloces gentes dicit, quod idem est, ac agiles, vt Henricus Sthepani interpretatur.

Eorum conatus in missilibus, plusquam in alijs armorum generibus erat;hisque præcinctos ad certamina, Siluius noster dicit, cum sparo, quod agreste paruum, & missile telum, à spargendo sic dictum interpretatur; & in pugna eminùs in hostes iaciebatur, cui adijciebātur fundæ, ad lapides, glandesque proijciendos accommodatæ, quam vsum ex attrita experientia edocti, ita callebant, vt etiam volitantes aues in aere exincerto quasi in indubitato ferirent. Silius 8. *Silius 8.*

Omnibus in pugna fertur sparus, omnibus alto
Assuetæ volucrem cælo dimittere fundæ,
Pectora pellis obit, cæsi venatibus vrsi.

Communis spari, vestisque vsus cùm Marrucinis, Frentanis, Vestinis, tùm cæteris eiusdem regionis fuit, & in insectatione ferarum, vt corpora labori assuescebant, sic animos ad certamina exercebant;proprium tamen Marsorum vsus amplorum scutorum, & vsus fundæ ad scopum attingere semper fuit; sic Sisenna. Et Marsi propiùs succednnt, atq; ita scutis proiectis tecti, saxa certatim lenta manibus conijciunt in hostes. *Cornel. Si Senn. lib. 2. & 4. fenes Non. in collect. Auson.*

Naturalis huius habitudinis robore, armorum experimentatis exercitationis præsidijs, non solum Equorum exercitum, qui ad insurgentis coloniæ incrementum euertendum accesserat eluserunt, sed & Marci Antonij triumuiri sedulam industriam, vt ad sua vota caperet, abiecerunt;quin, & sodalium Italorum conuentum, cum pro libertate pugna iniretur, illaque stricto agmine cincta, vt fœdere vniretur ad abijciendum Romanæ Reipub. iugum cum premeretur, abiecit.

In vno tamen rerum haud prospero euentu, parum sibi felix, cū post Cannensem pugnam cum alijs XII. Colonijs impositum pecuniarum, & Militum pensum, præstare abnuerit, nō fœdera spernēs, sed quia tot attrita incommodis minimè posset; etenim, & si Italiam Annibal excesserit, nec cessare Romani à tributis, nec militibus latini nominis in Siciliam transmissis (iam octauo completo anno) vacationem concedere, aut ad Patriam reuocari animus erat; vnde in hoc vnū coloniæ ipsæ iuerunt consiliū, vt alleuiarentur, & vt suppetias dare distulerint, causamque Senatui patefacere, quā earū deliberationem, nec probauit Senatus ipse, nec puniri iussit; sed prudenti (& ad res gerendas accommodata dissimulatione) ad tem-

pus distulit. Itaque sexennio post, cumde supplemento legionũ, quæ in Prouincia erant, ageretur (dempto iam metu), cuius gratia res dissimulata fuit, cum interim, boni, obediẽtesque socij pro fide, & obsequio Populi Romoni continuis tot annorum dilectibus iam penè exhausti essent; neque minus acceptæ, & dum necessitas vrgebat iugũ obedientiæ abiecerant, vacatione, honoris causa, frui vidcrẽtur. Placuit Patribus, facinus iam penè obliteratum in memoriam reuocare ausumque penæ luitione, ex duplicata mulcta diluere, vt Liuius IX. recitat: sub hanc vocem non memoria magis Patribus renouata rei penè iam obliteratæ, quàm ira irritata. Itaque nihil priùs referre Consules posse decreuere, vt Consules Magistratus, denosque, Principes Nepæ, Sutrio, Ardea, Calibus, Alba, Carseolis, Sora, Sinuessa, Setia, Circeis, Narnia, Interamne (eæ namq; Coloniæ in ea causa erant) Romam accirent, ijs imperarent, quantum quæque earum Coloniarum militum plurimum dedisset Populo Romano, ex quo hostes in Italia essent, duplicatum eius summæ numerum peditum daret, & Equites centenos, vicenos; si qua eum numerum Equitum explere non posset, pro equite vno tres pedites liceret dare; pedites, equitesq; quam locupletissimi legerentur, mitterenturque, vbicumque extra Italiam supplemento opus esset; si quæ ex ijs recusarent, retinere eius coloniæ magistratus, legatosque placere, neque si postularent Senatum dari prius quam imperata facessant. Stipendium prætereà ijs Colonijs III M. æris asses singulos imperari exigique, quotannis; censumque in ijs Colonijs agi ex formula ab Romanis consulibus data prius quam Magistratus abirent.

Liuius 9.

Illius ager siuè quia glareosus, siuè inundatione ex imbriũ profluuio per Velinum Montem descendẽtium infœcundatus, parùm Cereri aptus, pomis tamen, sed agrestibus, quam plurimis abundat vnde Silius.

Silius 8.

.... Interiorque per vdos
Alba sedet campos, pomisque rependit aristas.

Ad inundantium potiùs aquarum impetum, sterilitatem referre non ab re erit; siquidem multis ab hinc annis, abundantibus pluuijs quas planum in cacumine Montis capere minimè posset, impetu facto, præcipitatis arginibus, per ipsum descendentibus penè Pagum Formæ (in illius radice situm) obruerit, & tanta violentia præcipitabantur, vt vltrà domorum vastationem, homines in suis grabatibus iacentes (nox quippè erat) auulsis ostijs domorum longè impulerit, & quamquam raró contingat, arenarum, saxorumquè congerie, quam secum adducit infœcundantur campi. Vestitur tamen collis vndique arboribus, malorum, pyrorum, & nucum præcipuè

puè, sed mala haud læta omnia, pyraquæ papæ, & ex bergamo vocantur; nuces autem iucundæ, quas Plinius lib. XV. cap 22. recolit. Adijciunt prætereà auellanas, & galbas prænestinas, quas maximè laudat, & conditas ollis in terra seruari virides credit. Nucis Thasiæ, & Albenses celebrantur, & Tarentinatum duo genera fragili putamine, & duro.

Virescunt etiam vites, sed non ad maturitatem vsque vina promunt; ideòque insuauia. Erant tamen circà in apricioribus collibus amæna, grataq; rura, quæ & dulciora poma, & gratiosiora vina, ficusq; perdulces promebant; selectissimę tamen erant ficus, quas ex Siria L. Vitellius, Vitellij Imperatoris Pater in suū ipsius rus detulerat, sic testante Plinio lib. XV. cap. XIX. Ex hoc genere sunt, vt diximus Coctana; & Caricę quæ cōscendenti nauim aduersus Parthos omen fecere M. Crasso, venales prædicantis voce cauneæ. Omnia hæc in Albesense rus è Syria intulit L. Vitellius, qui postea Censor fuit, cum legatus in ea prouincia esset, nouissimis Tiberij Cæsaris temporibus.

Is Syriæ Proconsul (cum antea consulatum gessisset) destinatus, Pontium Pilatum Iudeæ Procuratorē, impium, in Christum Deum, Iudicem, ad Samaritanorum querelas vt primitias luitionis sceleris sentiret, in ordinē redegit, qui impostoris cuiusdam inanibus promissis allecti, in vnum sumptis armis, vt denunciata assequerentur, conuenerant; & cum à Pilato misso milite, maior illorum pars trucidata fuerit, illorum magistratus patratæ cædis authorem illum accusantes, reum constituunt; vnde, Vitellius, subrogato in illius locum Marcello, Romam, vt apud Cæsarem suam causam ageret, misit. Exacto postmodum Proconsulatu Censor effectus in gratiam Claudij Augusti plurimùm venit, & post Messalinę cædem, Agrippinæ nuptias fouit, illasq; sic in Senatum promouit, vt publico decreto licitę pronunciarentur. In Cæsaris exinde, & Augustæ obsequijs ascriptus, in hac, quam adamari à Principe, prouinciam nouerat, in qua mirabile illud Fucini lacus Emissarium confecit, rurales delicias in hortorum fœcunditate, diuersorum pomorum delectu ditatas elegit, hortumq; in quo modò Sancti Polini pagus ad mōtis ex aduerso radices ad ortū solis ęstiuum II. M. P ab Alba distantē suspicamur, cum & perdulces albæ, nigræque adhuc ibidem nutriantur sitque situs apricitate, ad omne non solum pomorum genus, sed ad olera, frugesque aptus. nam in paruo eleuato colle riguo, ex laticibus vndique insurgentibus humoris fluitione solum vbertatur, olusque virescit; & non insuaui Cæli temperie, amęnitate fœcundatur; arbores poma, uuaque maturato sapore replentur; unde, & uina alba non inuidenda Albanis, Vrbiuentanisque producunt; & ex oliuarum baccis non ingratum oleum, linumque non agreste, sed nobile, molle, album-

Ioseph antiq. lib. XIIX. c. 7. Tacitus Ann. lib. 12. Baron Ann. 37. & 38. & 39.

bumque gignit,hic ad voluptatis delicias,vt Principis genio blandiretur,Vitellius villam extruxit.

Prætorium iuxtà ad viæ Valeriæ tractum, quorum operum magnificentiam ingentium saxorum parietes semidiruti monstrant; & nō longè à fonte vestigia signantur, & publicorum balneorum in Ecclesia Sancti Laurentij (quæ Prætorio successit) memoria recolitur,& vbi iustitiæ simulacrum à gentilibus colebatur(reddito vero Deo cultu) Christi asseclæ solem iustitiæ,inuictissimi Martiris Laurentij honore,venerare cæperunt, illicq; postmodum Cassinenses Patres (renouatis veteribus ædificijs) ad diuinos recessus habitaculum contexerunt,quod cum fatisceret,Abbas Baldus à Paterno, nouo iacto fundamento,extulit, vt in apice ianuæ Templi inscriptio docet.

AN. D. MCCV. INDICTIONE. QVARTA
EGO. ABBAS. BALDVS. FILIVS. ALBERTI
IOANNIS. SALVI. DE. PATERNO. HOC
OPVS. A. FVNDAMENTIS. FIERI. FECI
MANIBVS. MAGISTRI. GVARINI. ET
PETRI

Abeuntibus postea Monachis, cænobium haud diū stetit; & Ecclesia non tàm temporis iniuria, quàm exquirentium Thesauros stulta,sacrilega,& audaci inuestigatione effossa,ad ultimum excidium deuenit;cuius redditus Abbas Paterni,cum titulo percipit, licet immutata priori denominatione,Ecclesiā S. Laurētij in Cuna,ad præsēs appellent.Notādū verò,quòd agro in isto auri est generatio,siuè naturali potentia in uiscer.bus terræ,siuè herbarum temperata cōcoctione producatur,& ad superficem mandetur. in perdicum gutture à Venatoribus persepè repertum,& Ioannis Francisci Comitis Mirandulæ testimonio didicimus in lib. 2. cap. 6. de auro conficiendo. Inuentum quoque aurum est in perdicum uentriculis tempestate mea, siue id illæ dum in terræ superficie conspicerētur instar granorum deglutirent:siuè generatum sit,ex eduliorum occulta potestate, quibus è terrę sint auri exordia communicata, præcipuè in Marsorum montibus,herbarum potestati nobilitatis,quandoquidem non longè à Fucino lacu,parte quadam Albani campi perdices illas diuersari,dum eis in locis adhuc puer militarem, non sinè demiratione percepi.

Ioannes Frācīscus de Mirandula lib. 2 cap. 6. de aur. confic

Tam ampla,nobilis,& munita Ciuitas suo fato absumpta, in paruo redacta uico, aliqua tamen illius magnificentiæ vestigia in mœnijs inter alia, fortissima structura,pergrandibus lapidibus tenacissimo cæmento compactis (ut mirum sit à multis ab hinc seculis aliqua

qua in parte perdurent illæsa) cōseruat;non opere longobardico,vt suspicatūr Baccius sed Romanæ potentiæ laborioso artificio compactis,quo facilius inimicorum sperneret aggressus; passimque etiam per desolatæ Ciuitatis ruinas incisi sepulchrales lapides cernuntur qui cum tantummodò antiquitatem redoleāt,nihilque per se sapiant, transcribere consultò prætermisimus;præter aliquos.In Ecclesia Sancti Angeli in ascensu collis ex Fabia tribu titulorum memoria legitur.

CN. TITVLEIVS. C. F
FAB. EQVES
C. TITVLEIVS. CN. F
IIII. VIR. ITER. QVI

Ad fontem Androsciani.

C. TITVLEIVS. C. F
FAB. PRÆF. EQ.

Quo rerum infortunio à splendore fastigij sui ceciderit, ornatumque nobilis Ciuitatis amiserit,haud nobis adhuc compertum. fertur bello,sed incerto Milite,igne consumpta;cum in rudetis, quæ in diem excauantur incendij attrita vestigia referantur; sed fabulæ accomodatum inuentum,quod successibus accomodari non potest enarratur;potiùs tamen Romano fatiscente Imperio barbarorum,& intestinorum bellorum turbine Italia attrita cum alijs Illustrioribus Ciuitatibus in præceps ruisse credimus (& præter mænia) ædificia reliqua ita solo addicta, vt seges sit vbi Troia fuit, resecandaque falce;ex ruinis tamen insigne aliquid semper in dies ex ære,aut lapide eruitur. Et ad Vrbem aut aliò ex dominantium arbitrio defertur; sicque exactis iam annis Romanorū Principū decor,Excellentissimus D. Philippus Columna, totius ferè Marsiæ Toparchiæ Dominus ad suos in Vrbe spectabiles hortos, domitoris Aphricæ Scipionis, & terroris Romanæ inuictæ potētiæ Annibalis Carthaginēsis marmorea simulacra miræ artis industria excauata transferri curauit; præcipuū ędificiorum detrimentum tulit cum Carolus Neapolitani Regni primus Rex ornamenta,insigniaque publicorum operum monilia, in Cœnobij ædificatione,quod ad Salti amnis ripam,non longè à ponte,in campis Palentinis, inter ipsam Ciuitatem,& Scurculam II. M. P. vbi à Corradino victoriam reportauit, asportauerit, & omni decore spoliauerit, illoque solo iam adæquato, facta sunt aliorum materia;siquidem nobile Sanctissimæ Triadi dicatum Templum, in iam dicta terra Scurculę,ex illius lapidibus est compactum;& quod ita

Platin in vita Paschalis II.

Thomaso costa nell' additione al Colennuccio lib. I. fol. mihi 46

Cerillo negl' annali dell' Aquila l. I. f. 4.

æqua-

æquale omnium rerum periculum subierit, & coniectura adiuuamur; siquidem transactis seculis, anno scilicet MC. ex Vrbe Guiliberto Parmensi Rauennati Episcopo, qui se in Petri Cathedram Henrici II. Imperatoris potentia fretus intruserat, eiecto, Albæ in tuta statione se recepit proprijs viribus, & schismatis fautoribus nisus copijs, & fauore Riccardi Principis Capuæ, Catholici electi Paschalis II. Summi Pontificis conatus elidere arbitrabatur; sed nō ità; nam Summi Pastoris vigilantia, qui schismata abolere, & hæresiarcham toties capite damnatum, sternere totis viribus satagebat; omnes illius conatus elusit, & auro, & armis Rogerij II Siciliæ Comitis aliorumq; Orthodoxorum auxilijs, ita ex Alba depulit, vt haud certo loco pedem figere permiserit, donec tandem profugus per montes Forconij ærumnis, & inedia attritus infelicem emiserit animam, pacemque Ecclesiæ reddiderit; & ne Diuinæ vltionis pœnas, ossa illius penitus euaderent; quinquennio post è sepulchro ad flumen proiecta, spectaculum perduellibus Catholicę Ecclesiæ satis timendum dederunt.

Antipapæ partes non Riccardus Aquilanus, sed Princeps Capuæ sectatus fuit; siquidem eo tempore, duo eiusdem nominis proceres viuebant: vnus Capuanus Princeps Catholicæ Ecclesiæ perduellis, cuius multa inuaserat oppida: alter Fandi Comes, & ab Aquila, seu quià Ciuis, seu illi cognomen inditum, dicebatur vt Cerillus suspicatur, & hic vniuersalis Ecclesiæ Catholicę Episcopi partes tuebatur, vt diximus.

Eo siquidem tempore non penè (vt modo auctis calamitatibus) habitatoribus destituta; sed si non antiquā speciem, tamen pernobilis Ciuitatis præferebat; in qua, qui summo Romanorum Pontifici contraierat, cum electa militum manu, & fautorum Principum apparatu, se recipere meritò posset; sed cum postmodùm paulatim Ciues perlaberentur aliasque habitationes quærerent qui remanserant; cum in desolato loco simul coire, & communibus necessitatibus diuisim habitantes occurrere, & in inuadentium prædam facilè cadere possent, & imminentibus præuisis periculis in altioris collis apice nouis męnijs septo, sedem fixerunt; ad cuius tutelam nobilissimæ Vrsinorum familiæ Proceres (qui diù eius dominatum, cum comitali corona sunt potiti) arcem extruxerunt; ad cuius ditionis Imperium cætera circùm Oppida subiacebant, illiusque Dominus inter primores Regni Barones, & amplæ Toparchiæ possessione, & antiquæ nobilitatis splendore numerabatur. Etenim anno MCLXI. Berardus Albæ Comes filiam suam Andreæ Comiti Comini cum numerosæ dotis apparatu, quo ius Comitatus redemit, & rebelles subegit, nuptui dedit, & Rogerius ex eo natus filius anno MCLXXXI. sub Gulielmo Rege, in apparatu sacri belli militare seruitium pro suorū feudorum possessione militum LXXX. & seruientiū C. spopondisse

Registrum Baronum, per D. Carolum Borellum.
Arciprete memorie del Sannio lib. 4. c. 7.

diffe recenfetur. Eoque Maieftatis celfitudine prouecta, vt non dedignarentur Reges illius infignia; ficque Ioanna Duciffa Duratij Albæ, & Grauinæ Comitiffa enunciatur in diplomate pro Territorio Terrę Pénæ huic noftræ Patriæ cōceffo, āno MCCCLXXVI, quē Margarita Regina Ladislai Regis Mater fequuta fuit MCCCCV. prout fupra retulimus, ad Columnenfium Principes tandèm cum tota ditione transmiffa, qua hodie feliciter potiuntur, fic eft diminuta diuitijs, fic ædificijs depauperata, fic habitatoribus deferta, vt vix illi Vici nomen conueniat; & quæ iam fexmillibus Colonis à Romanis aucta fuit, vix viginti hodie familias capiat, fic fata ruunt, & magnæ in præceps (vrgente fato) res pręlabuntur. Vetuftam tamen Maieftatem in tituli fplendore, & Toparchiæ caput adhuc retinet, & Iuris dicentis fedes eft.

Tranfactis feculis, antequam ad hodiernam vaftitatem deueniret, Deiparæ Virginis facratum templum, cum numerofo Canonjcorum Collegio Abbatiali titulo decoratum, quod modò extra męnia parū longè penè defolatum cernitur, illi erat; cuius feruitium, vt noui Oppidi Incolentium commodati profpiceretur, ad Ecclefiam Sancti Nicolai intra fepta erectā translatum fuit; numerufque Canonicorum ad feptem tantum Perfonatus, ex Gentilis Marforum Epifcopi prouidentia redactus anno MCCCXCIV. quorum aliqui adiacentium Ecclefiarum in circum erectis Villis feruitio funt mancipati, cum retentione ftalli, aliarumque præeminentiarum, & obuentionum.

In altero, qui ex aduerfo Colle eft, Caffinenfium familiæ Patres ex veteftis ruderibus Principi Apoftolorum magnificum templum, tribus fornicibus diftinctum extruxerunt, illique iuxtà cænobium; ex Abbatis, Capitulique placito, poft Monachorum difceffum anno MCCCX. Minores Conuentuales ex Illuftriffima Seraphica Religione fratres, vfque ad hæc noftra tēpora fucceflerunt, quoufq; ex Sāctiffimi Innocentij X conftitutione fuppreffum, Seminario Pefcinati addictum fuit. Templum ipfum plurimùm antiquitate redolet, atriū cum anteianua columnis marmoreis excauatis conftructū, ex vario pario opere vermiculato exculptum habet, cuius magifterij Fabrūm incifa carmina indicant.

> Ciuis Romanus doctiffimus arte Ioannes,
> Cui Collega bonus Andreas detulit onus,
> Hoc opus excelfum ftruxerunt mente periti,
> Nobilis, & prudens Odorifius adfuit Abbas.

Presbyterium ex Monaftico inftituto, ab anteriori templo columnis, tabulifque marmoreis feparatur; quod fatifcens idem Odorifius Abbas fuffulfit.

ABBAS.ODORISIVS. FIERI. FECIT
MAGISTER. GVALTERIVS. CVM
MORONTE. ET. PETRVS. FECIT
HOC. OPVS.

Lipſanis Sanctorum Martyrum quamplurimis argenteis thecis incluſis Ioanna I. huius Regni Sereniſſima Regina ditauit.

In cornu Euangelij ipſius Presbyterij in lapidea capſa, ferreis cancellis munita, includitur corpus Beati Benedicti, quem ferunt Seraphicæ, vel alterius cuiuſpiam Religionis alumnum, contemplationi deditum in remota ſolitudine ad Velinum Montem in quodam antro, quod adhodiernum diem (la grotta del Chriſtiano) appellant, arcanis cœleſtibus ad corporis ſui vſque diſſolutionem vacaſſe, & poſtquam ad cœleſtia migrauit, miraculorum ſignis coruſcantem indè translatum, illius anniuerſariæ memoriç celebritas XII. Kal. Aprilis, quo Catholica Eccleſia Monachorum Patriarchæ Benedicti feſtum veneratur, recolitur. Siuè vtriuſque is fuerit natalitius dies, ſiuè quos vna complectitur nominis determinatio, vnica celebritate fidelium deuotio recolere decreuerit; illius autem acta, vitæque geſta cum plurimum inſudaremus nullibi expiſcari potuimus.

Vndequaq; totus collis ruderibus, & veterorũ ædificiorũ monumẽtis refertur, & adhuc Ioui Sacrati Fani veſtigia aliqua moſtrantur, reliquorum inanium Deorum delubra, vel perierunt, vel veri Dei cultui ceſſerunt. Erat in deſcenſu collis (& nunc penè dirutum Caſſinenſium Patrum S. Angelo dicatum templum.

Ante aſcenſum in auſtro, ad radices, ſacellum Diuo Leonardo ſacratum adhuc extat, quod quondam totius Comitatus aula ad communia negotia pertractanda erat; ſunt in eo lapides priſcorum memoria ſignati, quorum vnus ſic ſe habet.

C. VOLCEIVS. C. F. L. MARO
P. L. TIVMO

Alter in baſi Altaris ſic extat.

NICOMAGVS. SA. F. L. S
P. AA. TAA. TETIDI. L. S
DOROTEI. TIE.·.,·..
BASIM. DON. DANT

Illius deſolatio ſiuè hoſtili ferro, ſiuè ponderibus librata ſuis aduenerit, multorum pagorum, Oppidorũque principium fuit; ſiquidem

Ciues

Ciues ipsi,qui in agro villas,latifundiaque tenebant, domum, familiam,cum suis fortunis, laribusque quisque in sua rura transtulit, quod,& Amicorum, familiariumque aduentantium numero indies adauctum, communi inhabitantium consortio rus in Oppidum transijt,quorum aliqua nomina secùs à communitate desciuerunt, promiscua siquidem cætera omnia, ac si vnus esset incolatus ad vsque hodie retinent.

Sunt illa præter S. Polini pagum ad collis radices, in occasum uersus Andruscianum,idest antrum sanum,ab antro, quod infirmantium saluti propitium erat,à temporis iniuria ad nos seruatum;& in ipso pago non longè à fonte brutorum,nunc Aula cernitur, circa quam rudera insignis alicuius ædificij formam monstrant. Sunt & alij duo pagi ad austrum II.M.P.ab Alba ipsa in planitie,quæ Velino Mōti interponitur, Massæ nominati quorū qui Velino appropiatur ex Dei Genetricis templo de corona, Massa corona nomen adijcitur;alter inferior Massa nuncupatur,quorum ager parum Cereri,sed croco aptus,pecoribus grata pascua præbet; vndè, & Incolæ opes augent;inter vtrumque aliud eiusdem Immaculatæ Virgini de Ripula templum insurgit, quod Incolarum deuotione frequentatur; & aliud Apostolorum Coryphei fratri dicatum,in quo sepulchralem Amarediæ Lucinę lapidem inuenimus, qui sic se habet.

S. Polinus

Andruscianum.

Massa sottana.

Massa Corona.

AMAREDIE
LVCINÆ
QVE. VIXIT. ANNOS
XVIIII. MEN. VII. QVE
MONDION. IN. MONVMENTO
SVO. MAREDIVS. APER. PATRO
NVS. C. MAREDIVS. SEVERVS
ET. MEREDIA. S. PYCHE. FILIÆ
PIISSIMÆ

Ad ortum ferè æstiuum ab Alba II.M.Pass ad ascensum Montis Magnolæ aliud quod Forma vocatur ab aquæductis, qui communi vocabulo formę appellantur,quibus quę modo ibidem fluunt ad Ciuitatem aquę ducebantur,sic dictum;de quo in Chronicis Cassinensibus aliqua mentio habetur;nam in donatione, quam Ludouicus Imperator Monasterio S.Angeli in Barregio iuxtà flumen Sangri stipulasse recensetur,inter alias Ecclesias Sancti Antimi ad formas in pertinentijs Marsorum numeratur,& Alibi à Nobilibus Marsorum i uo Benedicto Ecclesia Sancti Patris vbi forma vocatur, & Ecclesia Sancti Donati supra ipsas Formas cum omnibus, quæ ad ipsas pertinebant,traditæ asseruntur.

Forma.

Ostiensis l.1.cap 36 & lib. 3. cap.39.

Castrum nouum. Et cum parùm inde disceditur, in angusto vallis, in apice insurgentis collis Castri noui pagus inuenitur, cuius ager frumenti ferax, & pratorum copia ridet, æstiuis ardoribus amœnitate situs, aquarum abundantia periucundum habitaculum præbet; cultoribus tamen, & inhabitantium numero penè derelictum.

Cappella. Ad duo milliaria ab Alba occasum versus turribus, & valle munitum Castellum, Cappella nominatum insurgit, & Iconibus, Cappellisque, quę Cisterciensium familiæ Alumni, circa Ecclesiam Sancti Nicolai, in qua eorum erat Monasterium, pro monasticę disciplinę cultu, ædificarunt; quod exinde ex permutatione cum Ecclesia Sanctæ Marię de Pertuso in pertinentijs Soranę Diœcesis in montibus; quos diximus sita, quę de iuribus Marsorum Ecclesię erat, ad Marsorum Præsulem deuenit; & reclamante postmodùm Abbate Casamari permutatio ipsa ab Honorio 3. anno MCCXVI. irrita declarata fuit, & postmodum, cum exemptam ab omni Episcopali ditione Monachi prætenderent, Gregorius IX. ratam habens sententiam Ottonis tituli Sancti Nicolai in carcere Cardinalis, cui discussio causæ demandata fuerat, & suo diplomate Episcopalia iura perpetua stabilitate firmauit; exacto deinde tempore, cum Cistercienses penè ex omni Comitatu recederent, Monasterium in Castrum transijt, & inhabitantes Coloni à Cappellis nomen illi indixerunt, cuius Ecclesia extra mœnia à Parocho, Abbate nuncupato, libera ab omni Monachorum censura custoditur, ager ad segetes, & vites aptus dulcia vua, & poma ex omni genere grata nutrit; laticibus vndique insurgentibus tantum offenditur, vt cum sepè nebula obumbretur, parùm salubri aere gaudet; fons propè Ecclesiam limpidissimis vndis abundans crystallino humore, & pergrato sapore scatet.

Ad hæc omnia Comitatus Toparchia hodie fines suos extendit, vna olim omnium Vniuersitas quatuor centum familias habebat, nunc vix dimidiatum numerum explet.

Quæ autem re, & nomine è communione desciuerunt adductis aliundè familijs in insigniora creuerunt oppida; quorum & si non amplius, notũ tamen Paternũ ad radices rupis Cervaræ in capite lacus ad meridiem III. M.P. ab Alba est. Quod Hildebrãdus Dux Spoleti cum agro quingentorum simul modiorum, & multas familias, cum piscatione ad lacum Fucinũ vsque ad Piscinam anno MCCLXXIV. Diuo obtulit Benedicto; vt Leo in Chron. lib. 1. cap. XIV. & Ludouicus Pius anno MCCCLXVI. Monasterio Sancti Angeli in Barregio inter alia Ecclesiã Sancti Georgei in Paterno, ab Antecessoribus collatam suo diplomate confirmauit. Quæ postmodùm Theobaldus Abbas concessit cuidam Ricconi pro annali censu solidorum LX. & piscibus octingentis, & multò antè Monasterio Sanctæ Mariæ de Luco, quidam Apicus de Paterno hereditatem suam testamento dedit,

lib. 2. cap. 56.

dedit, vt in eodem chronico lib. 2. cap. 7. antiquum fortilitium ad excubias Regionis ex lapidibus quadratis à Romanis olim erectum lib. 2. cap. supra Oppidum CC. P. conseruatur; non aliud quippè in eo præter VII. hoc memorabile; centum ferè in eo numerabâtur familiæ, nunc vix decem, & ita depauperatum, vt nec Fisco satisfacere possit. Ager eius fæcundus, lætusque ad omnia genera frugum, pomorumque, & prçter cômunia Regionis, oliuarum baccis vltrà Incolarum necessitatem abundans; in hoc vno parùm felix, quòd ex paludibus, quæ circà lacum sunt haud salubrem aerem in æstate haurit; vndè flante eo tempore Austro infirmantur: est illi Parochialis Ecclesia Sancto Sebastiano Martyri dicata, cui perpetuo annexa est Sancti Laurentij ad cunas, & in monte Sancti Honuphrij Eremus deuotione fidelium amænitate situs, & aquarum suauitate frequentata; in plano Sancti Saluatoris olim Farfensium Monachorum Cænobium, nunc simplex, & rurale beneficium; antiqua autem Parochialis inter vtramque manet in descensu collis Sanctæ Mariæ de Paradiso, dicti.

Ferri ad opus igne flectendi officinas, fabrorum Collegium Albensiû ad occasum versus II. M. P. locarunt; ex quo Oppidum Malleanum dictum, vbi parùm in plana terra intumescit exortum, quod in stemmate hodierno die monstrant; nam duos seminudos fabros in incude malleis ignitum ferrû molliêtes in parma sigilli, quo publica signantur monumenta, exprimunt; cuius operi forsitan præerat C. Herrênius Maximus ex excussi ferri instrumêto, quod in lapide ipsius sepulchrali, qui in Refectorium Côuentus Fratum Prædicatorum visitur, qui sic se habet.

D. M. S
C. HERRENNIO
Q. F
MAXIMO
SVTORIA
AYTTA. CONIVGI
CVM. QVO
VIXIT
ANNOS. XXV
B. M. P.

Sin potius illius originis causam ab alio euentu non repetamus; cum enim qui ex Carce, seù Carchio abierant, Montana despicientes Vicos elegerunt, & in Valle propè in segregatis Villis habitare cæperunt, quarum vix hodiè nomina in illarum ruinis conseruantur. fuerunt Villa Sancti Blasij vltrà flumen ad prospectum Marani Oppidi in calce oppositi, in quo Ecclesia, & aliquæ domus derelictæ extant,

tant;altera ad pontem, in quo aliqua vestigia, & diruta Ecclesia; & esi ad Malleanū tenditur iter, Villa Sancti Angeli; & descendendo M. P. Villa Sanctæ Mariæ Magdalenæ, quæ post Monialium discessum fratribus ordinum Prædicatorum cessit; & parùm infrà, Villa Terræmori ast Pistrinum; & post istas villa, Sancti Martini; Sancti Barnabæ, & Villa maior iuxtà Ecclesiam Sanctæ Mariæ de Valle in pertinentijs Rosciolì, & aliæ quamplurimæ, quæ post Caroli cum Corradino pugnā, in Malleanum Rosciolum, & Sanctæ Anatoliæ Oppida transierunt; siquidem cum hostium insequeretur progressus in colle in quo modo Oppidum situm est, castra posuisse profitetur in Epistola ad Clementem IV. De pratis Ouindoli, secus lacum Fucinū, & Villa Aniceni, aciebus instructis, demùm quendam Collem propè Albam, qui per duo millia distabat ab hostibus, ex quo campus Palentinus se explicat iter meum prosequendo, perueni.

In qua nec de Carne, nec de Malleano mentio habetur sed tantumodo de monte Carchij, vndè, & in scripturis publicis postmodū confectis Malleanum de Carchio enunciatur; vt in bulla collationis Sāctæ Mariæ in Valle Raynaldo Cardinali Vrsino anno MCCCLIII. sic Iudex se subscribit. Nos Petrus Iacobus de Malleano de Cartio annalis Iudex ipsius Castri Cartij.

Illius structura moderno lapide ornata, altero penè seculo in esse deductum signat; muro in vniuersum cingitur, & frequens habitantium incolatus, illud in domos conuertit, vltrà tamen biscentum focularia explet, sunt omnia intus bene disposita, & in pede plateæ Parochialis Ecclesia Sanctæ Luciæ Virgini, & Martyri dicata, collegio sex Canonicorum, & Abbatiali decore spectabilis; extrà mænia fratrum Prædicatorum nobile Cœnobium, prouentibus Monasterij Sanctæ Mariæ Magdalenæ ditatum; & inter Rosciolum, oppidumque prædictum aliud nobilis structuræ fratrum Minorū de obseruantia insurgit, ex deuotione hominum Malleani in honorem Immaculatæ Virginis, & Sancti Martini Episcopi erectum, vbi tumulatur Pascatius Nobilis Medicus, qui versibus, multos Sacræ Scripturæ libros reddidit, vt in illius sepulchrali elogio habetur.

Qui cecini Stellam, Genesim, Rut, Iudit, & Æster,
Pascatius modico claudor in hoc tumulo.

Est & alia Parochialis extrà mænia Sanctæ Mariæ de Malleano, illius Rector Abbatiali titulo gaudet, & sub se aliquos Cappellanos retinet; non est tamen limitibus Parochia distincta, sed permixtim Parochiani cohabitant; Sacramenta tamen à proprio Parocho in Ecclesia Sanctæ Luciæ recipiunt, cuius illa filialis est.

Ha-

Habuit autem Rosciolum (vt modo diximus) incrementum , à Malleano II. M. P. ad Aquilonem distans; sed vetustiora principia siquidem illud Berardus Comes Berardi Comitis Marsorum filius circà annum MLXXXV. vna cum Monasterio Sanctæ Mariæ in Valle Porchanenti Cassinensi Monasterio dono tradidit , quod modò Rosciolum appellant, paruum eo tempore, sed adiectione Villarum quæ circa erant , & incremento Carce (à quo per mille passus distat) & vnione præcipuè Villæ Sancti Barnabę auctum, quę ad præfatum Monasterium sita erat. à qua in humanis, diuinisque honores & incrementa cępit. Nam homines illi sacram supellectilem , cãpanas, vasaque sacra, vnà cum Collegio octo Canonicorum , & dignitatem Præposituræ secum tulerunt, homagium autem Abbati farfensi, quem solùm in spiritualibus recognoscit, soluit ; & si intrà limites Marsorum Diœcesis Castellum , Ecclesiaque sint , illiusque Episcopo vltrà ab hinc XX annis decimas procurationesque prestabat, & Innocentius VI. cum Pręposituram Rainaldo Cardinali Vrsino contulisset, ad Marsorum Episcopum pertinere denunciat. Certè quidem Bucca de Teba (quam partes Teui Carolus in prefata epistola dicit) quę terminus Marsorum Diœcesis à Paschali 2. firmatus est supra Rosciolum, & infrà Sanctę Anatolię Oppidum, hodieque la bocca di Tena dicunt attamen liberè iura, quasi Episcopalia Farfensis Abbas ibidem exercet, nulliusque Diœcesis ascribitur ; Est tamen hodie habitatoribus penè desertum , illiusque solum eadem fertelitate, cum Malleanensi gaudet ; præter quam latioribus finibus extenditur, & pomorum abundantia redolet, mænibus cingitur, cum perexcelsa Turri antemurali, & propugnaculis munita; quæ cum in Gallorum incursionibus suo munimine regionem defendisset, à Neapolitanis Regibus XXIV. ducatorum stipendium quotannis promeruit, & ad hãc nostram ætatem à Regio Thesaurario illi persoluuntur; Monasterium illud Sanctæ Mariæ II. M. P. in estremo perangustæ Vallis penè solo cessit ; Templum autem magnificum , & peramplum perpolitis lapidibus contextum, tribus fornicibus, quadratis columnis suffultis, ab iniuria temporis illæsum permanet , illiusque maior ara quatuor columnis sepulchrum miræ artis, varijsque figuris excauatum sustentatur; Presbyterium Ecclesiæ tabulis sacris imaginibus penniculo ad viuum expressis ornatur. In vniuerso Ecclesia ipsa inculta, quippe solatio hominũ destituta, & à Monachis derelicta & à secularibus Clericis parum frequentata. Insignia Marsorum Comitum in exteriori apsidis parte excauata conseruat. In atrio ante ostium in quadrata columna Prioris Monasterij nomen, qui illud cõfecit recenset.

HVIVS.

HVIVS. ECCLESIÆ. PRIOR. EST. VERVS. ATQ.
LARGITOR. IPSE. QVIES. PROBVS. HOMO
SIBI. AVE. ATQVE. HONOR. BERNARDVS
B. N O M I N E.

In alia ex aduerso Columna fabri nomen versibus leoninis excollitur.

Hoc Opus est clari manibus factum Nicolai,
Cui laus viuenti,cui sit requies morienti;
Viuus honoretur,moriens super astra locetur;
Vos quoque præsentes, & factum tale videntes
Iugitèr oretis,quòd regnet in arce quietis.

Et in operculo sepulturæ dextrorsum, in introitu Ecclesiæ antiquum monumentum inscriptum aspicitur.

L V P I C I N O
F E L I C I A
C O N I V G I
B E N E M E R E N T I
P O S V I T
C V M. Q V A. V I X I T
ANN. XVIII

Sancta Anatolia. Eodem itinere M. P. est Sanctæ Anatoliæ Castrum in ditione Reatina situm,Sanctæ Virginis auspicijs,quæ martyrio pro Christi fide in Ciuitate Thora, parùm ab hinc longè,felicitèr coronari meruit;siue in persecutione aliquid ibidem passa posteris proprij nominis passione illustratum locum reliquerit,siue alia occasione inditum ignoratur.

Turanum. Indè Turanum M. P. à Sanctæ Anatoliç Oppido, quod à flumine nomen sumpsisse Cluuerius suspicatur, cum i dpropè fluat,nomenq; ei Toranus sit; post Corradini Exercitus profligationem exortum ex vicis,quos Militaris furor vastauit coadunatum, quorum Incolç dirupteis domibus,haustis substantijs,vt ne in posterum similia paterentur,eo deuenerunt consilio,vt simul coalentes munitam stationē stabilirent;sicque locum quem Sabidius Taurus Ioui sacrauerat declinarunt,& faustis Sabini auspicijs de suo cognomine nomen loci dederunt,& ad hæc nostra tempora basis,qua simulacrum Iouis sistebatur his literis notata inspicitur.

IOVI

IOVI. MAXIMO
SABIDIVS. TAVRVS

Cuius etiam memoriam, cum dignitatum titulis in lapide, quem mox relaturi sumus, ostendemus. *Corbariū.*

Post S. Anatoliæ, & Turani, Corbarium noui nominis oppidum apparet, Petri Ranalutij Ordinis Minorum alumni facinore notum; vetus est in eo eiusdem Religionis Cœnobium, in quo vnum ex caputijs Seraphici Patris veneratione colitur; sed redditibus denudatum, Pontificiæ constitutionis Innocentij X. cum cæteris depauperatis Conuentibus ordinationi subactum; Clero seculari est additum, & Abbatis moderationi paret. Qui illius dominio fruebantur Comitali corona fulgebant; modò ad Ducalem dignitatem euectum Excellentissimi M. Antonij Columnæ, Magni Comestabilis, qui primus coronari meruit, fælici imperio paret; ad tuendos in fide Populares Roccam, cum propugnaculis munitam, primi Comites construxerant, quæ tempore fatiscens reorum custodiæ deputatur; per cuius agrum via, quæ ab Vrbe per Equos ad Vestinos ducebat, signabatur, cuius passim vestigia apparēt, iuxta quam veterem Sabidij inscriptionem, quę modò ante ianuā Oppidi conseruatur, inuenimus.

SABIDIVS. C. F. PA. P. PRIM. PIL
SV. ET. LEG. X. ET LEG. VII. TAVT
IN. X. PRIMVM. PIL. DVCERET. EODEM
TEMPORE. PRINCEPS. ESSET. LEG. VI
PRÆ. B. GV. CÆSAR. DIVVS. AVG. ET
TI. CÆSARIS. AVG. DEM. SVA
A. DONAVIT
CORNELIA. AVG. N. P. PVPILLA. V
S. R. CRISPIN. NEPTIS

Iam ad Equorū ferocē gentem deuenimus, quæ insurgentis Romanæ Reipub. vires continuis attriuit bellis; & toties victa, victorem nouo parato bello spreuit; donec parere cum alijs Italiæ Populis docuit; inter Syluarum densitatem, & Montium anfractus, ex primæuo Auorum instituto vicatim habitant; nec Illustre aliquod Oppidum, aut Ciuitatem habent, inter excisas veteris Oppidi ruinas duo veterum monumēta expiscati sumus, quæ in gratiam antiquitatibus studentium hic apponimus.

In Ecclesia Sancti Elpidij

C. VETTENVS C. L. APHRODISIVS
C. VETTENVS C. L. TERTIVS.
C. VETTENVS C. L. SEXTVS
VETTENA C. L. HILARA
VETTENA C. L. MAXIMA

Et in ponte parui riuuli ad Pagum Torre di Taglia

T. CAIO T. F. POL.
CRISPINO.
DRVSI CÆSARIS BENEFIC.
MILITAVIT COH. VI. PR.
AN. XVIII. V. AN. LXX.
HER. POSVER.
AL. Q.
IN PR. X. IN A. P. XII.

Cum iam ab Alba discessimus ex dissipatis Carcis cinibus oppida numerantes ad Equos vsque peruenimus; nunc, quæ ex illius ruinis excreuerint annotemus.

Ad occasum versus III. M. P. in pede Montis partim, & in plano Scurcula oppidum insurrexit, in quo loco excubiæ ad Regionis custodiam extructæ apparent; vnde attrito vocabulo excubiæ Scurcula dictum; vel illud à vetustiori commutatum; cum illuc Cuculum à Strabone lib. V. ad tractum viæ Valeriæ positum situm erat. Albensium postea congregatione auctum, cum incremento nouum à suo non dissimile nomen sumpserit; vel ab vtriusque confusione, cum excubiæ ab oppido notarentur, placuit Scurcula tantum pro Cuculi excubias dici; vtrumque Etymon rationibus accomodatum non displicet; cum in cacumine Mõtis, quem à S. Nicolao nunc appellant, arcis excubiarum vestigia sistunt, & Oppidũ à Strabone relatum, istud potius, quam quod nunc Cuculum XIIX. M. P. ab hinc distans fuisse, & tractus Valeriæ, ad quem sedet, & antiquitatis aliqua monumenta suadeant, quæ & oculatissimum Cluuerium in hanc sententiam firmarunt. *Scurcula.*

Cuculum oppidum propè viam Valeriam, quã à Tibure ad Corfinium vsque protensam, ait idem Strabo, id nunc esse volunt quod inter Carseolum, & Albam sinistrorsum in planitie ad montium radices, vulgò dicitur Scurcula, Scucula, Scutula; nec situs, nec nominis ratio abhorret, & antiquæ etiam hic inscriptiones repertæ.

Inter quas L. Marculeij Cænotaphium in lapide desculptum & à L. Mar-

à L. Marculeio Fausto filio Patri memoriæ sacratum, nostra industria seruatum posteritati reddemus.

D. M. S
L. MARCVLEIO. SATVRNINO
VETERANO. AVGVSTICO. VII
PRI. III. VIRO. I. D. QVESTORI. REI
PVBLICÆ. CVRATO. PECVNIÆ. ET. ALIMEN
CVRATORI. ANNONÆ. PLEBIS. CVRATORI
OMNIVM. PVBLICORVM. CVRATORI. APVD
T. IOVEM. STATOREMQ. COLEGI. FABRORVM
TIGNIARIORVM. L. M. ARCVLEIVS. FAVSTVS
IVNIOR. III. VIR. IVRE. DIC
CVRATORI. ANNONÆ. PATRI
OPTIMO. ET. SIBI. FECIT

Alter vltra tractum Valeriæ inter Montes Pelignorum, de quo alibi, noster autē sua vetusta principia ab illo, refert quod Strabo repetens ex sparsim vicis, qui ruente Alba exorti erant, in vnū coalescētes Oppidi formam ampliauerunt; seruant autem adhuc incolæ in publico ęstimo nomen vici, à quo fluxerunt, seiunctum à veteri; nouum additum recinctum mænium est, totum in Monte, in cuius summitate Arcem quadrilaterem cum orbiculatis turribus in angulis Proceres Vrsinorum extollerunt, quæ pace Prouinciæ reddita, custodiæ reorum destinata; reliquum ædificijs ornatius; sed muris derelictum, quam adiectionem non antea, quàm post conflictum Caroli, cum Corradino; nā ab vtroque exercitu vastationem passi vici, qui circum erant, & ne dispendium in apertis locis aliquando sustinere cogerentur, illuc confluxerunt, quò suas substantias, & vitas tuerentur. Adiacent in conspectu Palentini campi, vbi conflictantium Regū copiæ insederunt, & non longè consūmatum extitit bellum; cuius facti seriem, licèt à claris scriptoribus recitatum, ad illustranda tamen ipsa loca, nos hic repetemus.

Vt Manfredi Federici II. naturalis filij dolosam tyrannidem, qua Regnum Neapolitanum, viuo adhuc Corradino eius Nepote, & legitimo successore, qui infans, in hæreditario Hungariæ Regno, vbi natus fuerat, educabatur, post diutina bella, Vrbanus 4. vindicaret. Carolum Andegauensium Comitem S. Ludouici Gallorum Regis fratrem, ad iurium Ecclesiæ defensionem, & habe nas Regni capessēdas inuitauit, qui magnanimus Princeps, & propria virtute, & Regis fratris viribus annixus pari animi ardore, oblata à Pontifice beneficia acceptare aggreditur; & dum res in deliberatione versatur, diem suum Vrbanus clausit extremum, cui Clemens pariter 4.

cum succeſſiſſet, illa eadem, quæ anteceſſor inceperat perficere conatur; inde inueſtitur ex legibus, & conceſſionis pactis ſtabilitis, & ſolemni iuramento vallatis in Patriarchio Vaticano diadema vtriuſque Siciliæ, & Hieruſalem Regni, cum Beatrice Caroli vxore, coronari per manus S R.E. Cardinalium mandauit; quo facto in Tyrannum Carolus copias accelerauit, quo vnico conflictu deuicto, cæſoque apud Beneuentum, ſine controuerſia totius Regni poſſeſſionem nanciſcitur. Exorta deinde inter Regem, & Henricum Caſtellæ Regis filium, ſibique propinquum (quem ex Maurorum regione venientem benignè exceperat, & Vrbis Senatorem deputare curauerat) animorum diſſentione; Senator aliquos Regni Proceres, qui non benè cum Rege ſenſerant ad perduellionem accelerans Contradinum Hungariæ Regem iam adultum, vt Aui, Patriſque Regni recuperationi intenderet, ſe illi omni ope adiuturum ſpondens ſollicitauit; cui ſponſioni iuuenilis animus arridens, ſine mora, valido comparato exercitu, per Theutonicã in Italiam deſcendens, ex Etruria Romam, vbi Henricus triumphantis more excepit, peruenit. Spretis Clementis monitis, & præceptis, quibus ne iura Eccleſię perturbaret, terruerat; aliquandiù ibi commoratus, direptis Eccleſiæ Theſauris, alijſque indignè patratis, aucto exercitu Senatorijs copijs à Senatu, alijſque Romanis comitatus per partes Tiburtinas ad Marſorum regionem iter direxit, & Carſeolũ perueniẽs cum imperuia, & anguſta ſatis eſſet via, quę Talleacotiũ cõducit; licèt antea Manfredus tractum vię Valeriæ deſerens, nouam per aſpera Montium iuga aperuiſſet; cum Anfractus illius ita ſint arcti, vt vix duos in aliquo ipſorum incidentes, ſimul capere poſſent; ſiniſtrorſum, quò facilius per Sulmonem Saracenis, qui in Apulia erant, ſe coniungeret, iter accelerauit; & per Vppę partes ad Tecli copias direxit. Eſt Vppa vetus Oppidum, iam diù diſſipatum, in altitudine montium poſitum, inter condenſa ſyluarum vbi læta modò fœcundantur prata in Valle ipſa, quæ Luppa hodie dicitur, de quo in Chronico Caſſinenſi habetur mentio: Sanctæ Mariæ in Vppa in Territorio Carſeolano, quem digreſſum in Epiſtola ad Pontificem Carolus ſignat his verbis. Quærentes foramina, per quæ poſſent latenter ingredi, ſeque coniungere Saracenis, egò ipſe de paſſu in paſſum per tres dies totidemq; noctes ſequens, & perſequens, tandem percepto quod dicti hoſtes per Tecli partes ingreſſi, ſperabant per rura Marſicana deſcendere, & peruenire Sulmonem, quòdque inter Scurculæ, & Carchij Montes in quadam planitie ſua infelicia caſtra defixerant, die Mercurij, in octaua videlicet aſſumptionis Beatæ Virginis, de cuius potiſſimo ſperabam auxilio, de pratis Ouimeli ſecus lacum Fucini, & Villa Aneceni aciebus conſtructis (diuina me gratia comitante) procedens.

Sunt

Sunt partes Tecli, colles vallesque, qui post Turanum, & Sanctam Anatoliam, antequam Roseolū perueniatur, se extendunt; & qui ad illas aditus bocca de Teue hodie nomen retinet; ad quos per Talleacotium recto itinere perueniri non potest; vnde errore lapsi Colennucius, & Cirillus illac pertransiisse asseuerant, quibus præfata Regis Epistola contradicit. Ouimeli prati sunt, qui modo li prati d' Ouito, & Villa Anceeni, quæ in permedullio vallis non longè a Pistrino Terremore.

Magna rerum mole Carolus interim premebatur, & ore maritimæ defensione, & exercitu, cuius non parua pars in Aretij pugna conciderat; & ipse eo tempore Nuceriæ in componendis Saracenis, alijsque predatoribus detentus; Statim atque hostium irruptionem accepit, obsidionem soluens eorum incursionem celeri cursu præuenit, & dum quid ageret in deliberatione fluctuaret. Erardus Valerianus experimentatissimus Gallus Miles cū alijs quamplurimis ex Hierosolimitana peregrinatione, quam vouerant redeuntes Neapoli Romam profecturi occurrerunt; quē cū ad se accersiri procurasset; plurimùm, vt eo in bello, quod periculosius videbatur, operam suam, quam cælitus missam suspicabatur, præstaret, exorauit; is tandem precibus, & auctoritate regia, aut volēs, fletus votis arrisit, & secum ad omnia animum circum ferens, quo hostem superare posset; cū haud facilem victoriam à numerosiore hoste reportare desperaret animi pēdebat: vndè astu magis, quàm viribus dimicandum expedire existimans, in eo resedit; ne totam belli fortunam in vno conflictu reponeret; melius in tres turmas copias diuidere iudicauit, vnaque hostium vires ludere; quæ si cederet, & Teutonicus Miles, vt prædæ incumberet, per castra extemplò reliqui vagabundos aggrederentur, & incautos superarent; quæ vt ad vota succederent, Rex cum parte exercitus in Valle Angitiæ syluæ clanculum successit; Valerianus ipse, non longè cum suis insedit, Mareschalco Regio regalibus insignibus ornato, vt cominùs cum Conradino confereret commisit, quò facilius ex ornatu cum Rege contendere præsumeret, deciperetur. Posuerat Carolus castra in paruo colle 2. M P ab Alba, quē vbi nunc Malleanū est, esse suspicātur. At Conradinus propè Villam Pontium C. P. à Scurcula, eo in loco vbi nunc Ecclesia Sanctæ Mariæ ad pontes in Romanæ viæ tractu, in qua Templarij equites munitam domum, & latifundia, quæ priuatis sub annuo censu cesserant, habebant. Cingebantur fluuio, qui ponte traijcitur castra, pons ipse à Gallis custodiebatur; & quo Senator potiri conabatur, qui ex aduerso fluuio exercitum collocauerat; Mareschalcus regia clamyde amictus, vt aggressus arceret occurrit; inde dato signo, vterque exercitus ad arma cucurrit; initur acriter pugna, & vario euentu, ad trium hora-

rum

rum ſpatium dilatata, vlteriuſque protracta foret, ni Maraſchalci mors militares progreſſus repreſſiſſet, qui gladio confoſſus, cum cecidiſſet, ex regio ornatu Rex creditus eſt; cuius caſu rumor in caſtris excitatus Regem cecidiſſe, & ea credulitate Germanus miles audacior factus; Francus autem ſegnior ad arma, vnde paulatim cedere, & exinde præcipiti fugæ ſe dedit: quos Henricus, ea occaſione elatus inſequens acriùs premebat, & ſic diffuſi, fugatique Galli caſtra hoſtibus ceſſerunt, & Theutonicus ad auram inſurgentis, & creditæ victoriæ, abiecta omni militari diſciplina prædæ ſpe allectus, ad diripienda caſtra, & ſpolia hoſtium colligenda totum ſe dedit. Ad hæc Erardus (data teſſera) Carolum ex abdito aduocat, qui occurrens, ſtatim impetu in palantes Conradini copias facto, facilè illas diſrupit. Erarduſque ipſe in Henricum irruens, non difficili pugna vicit, & ambo victores non multo labore exercitum omnem profligarunt; quod cum Cõradinus, Duxq; Auſtriæ perſpicerent, deſperatiſque rebus fuga ſibi conſulere deliberant, & mentitis veſtibus, per inuia montium iuga gradientes poſt aliquos dies, ad Aſturiam Oppidum in litore Romanę ditionis peruenerunt, & vt Senas peterent nauigio iter accelerant; occaſione anuli, quem Nauclero vt pro nauli ſolutione, & victualium emptione venderet, tradiderat, cogniti; in Ioannis Franci pan; illius loci Domini poteſtatem deuenerunt, ad Carolum perducti, qui (conuocatis Regni magnatibus) in illos capitalem ſententiam, eorum conſilio tulit; & reuoluto à captiuitate anno, ambo Neapoli in platea Mercati capite minuti sũt, & cum Senator ipſi, qui huius facinoris auctor fuerat, & poſt cladẽ, Reate ſe receperat, ad eundem Carolum captiuus adductus fuiſſet, perpetui carceris emendatione damnauit. Hæc fuſius ab illius temporis ſcriptoribus narrantur, & quæ Odoriſius Rinaldus, qui ſummo labore opus ab Eminentiſſimo Baronio morte dimiſſum, Eccleſiaſticorum annalium paginibus notauit anno MCCLIIX.

Vt beneficij autem tàm inſignis victoriæ donum Carolus Deo Optimo Maximo referret, ad alteram fluminis ripam parùm à Põte diſtantẽ (vbi inimicorum exercitum vicerat) ad Deiparæ glorioſæ Virginis honorem magnificum templum, quod (ex proſpero rerum euentu) de Victoria appellari præcepit, iuxta quod cænobium ex rudetis, lapidibuſque, quos ex Albæ dirutæ ruinis aſportari mandauit, ſumptuosè ædificauit, & Ciſtercienſium familiæ patribus, cum opulenti dote ſeptem millium aureorum redderuum donauit, inter quæ medietate ipſius Scurculæ, Licio, & Gioia, nõnulliſq; alijs oppidis, & regijs etiam vectigalibus ditauit; ideòq; medietas Scurculę ſolùm tributa fuit, quia aliam medietatem Guinus de ponte poſſidebat.

Quod ſiuè terręmotibus quaſſatum, ſiuè (vt fertur) dolo quorun-

rundam Monachorum à Vicouaro, in odium Columnensium Principum (in quorum dominio loca ipsa deuenerant) fraudulẽti machinatione dirutum, solo nunc adæquatum; at ex vestigijs, quæ apparent, quantum fuerit ostenditur; & in eius casu, emolumenta, redditusq; ipsi in partẽ perierunt; vix nunc, ex 7. millibus mille reddit; illiusque Ecclesiæ solum in opus figuli redactum, ex laterum coctione Domino loci emolumenta facit. ante quam rueret, ex Summi Pontificis ordinatione commendatitio iure, seculari Abbati patere inceperat, in cuius plena administratione, post Monachorum discessum transiuit. Virginis Iconium, quod in illa priori Ecclesia splẽdebat, vt decentius veneraretur in parua cappella propè Arcem Scurculæ Abbates ipsi transferri curauerunt; quod, & Matthæus Collis Marsorum Episcopus, qui ex Pij V. Sanctissimi Pontificis cõcessione illam obtinuerat, in formam Ecclesiæ redegit, & suo ære ornauit, & vt promptiores in Virginis obsequijs fideles redderet, Sanctissimi Rosarij mysteria ibidem recitari præcepit, instituitque sodalitatem.

Huius Cœnobij, alteriusque Ecclesiæ, quam diximus S. Mariæ ad Pontes de iuribus Equitum templariorum dignitatis splendor in parma sigilli huius Terræ iugiter conseruatur, cum itaque vtraque Ecclesia Episcopali quasi iurisdictione frueretur, duo pontificia bacula, supra quinque pontes, cum quinque aureis lilijs, vt conditoris memoriam pariter retineret, insignia signat.

Non decore tantùm isto, sed & illo, maiore potitur. Nam Collegiatæ illius sumptuosum templum, quod Sanctissimæ, & indiuiduæ Triadi hoc nostro æuo, & structura, & ornatu Illustre magnificentissimè erexit, ex lapidibus exinde translatis compactum cernitur, vna solùm fornice continetur, cappellis hinc inde additis, non dum ornatis, præter arã maiorẽ ex vario porphidico lapide; Ad quod per scalarum gradus hinc inde accommodatam ad aream ante ianuã rostris, & angularibus pedalibus columnis circumsepta ascenditur; non paruo ære ex ordinatione testamentaria Doctoris Petri de Bonis temporibus in polito lapide incisis; est vna ex insignioribus Diœcesis collegiatis, cui Abbas, qui decẽ Canonicis præest, insidet, diues ædificio, sed inops redditibus Extra mœnia, fratrum Conuentus tres, vnus nuper suppressus Carmelitarum Ordinis sub inuocatione S. Egidij; alter Minorum tertij Ordinis S. Antonio de Padua dicatus, opulentibus redditibus diues, ex insignioribus Prouinciæ, Tertius Capuccinorum vltra milliare ad occasum versus, præter hæc nil memoriæ dignum.

Oppidum autem ædificijs ornatum, biscentum familias explet, ager vero parum felix, nec iucundam segetem, nec grata, sed aspera promit vina. Scientiarum professores ex primarijs habuit, ex quibus

non

denunciauit anno MCCCXXXVII. cui, & postea Magni Pœnitentiarij clauem dedit,& infulas Prænestinensis Episcopatus tribuit,anno MCCCCXLIII.Romã deinde reuersus, cum Regnum Neapolitanum bellorum quateretur scissuris,in contentione Alphonsi Aragonensis, & Renati Andegauensium Comitis, & vterque fautorum auxilijs suffultus,aspero bello,cæde,& sanguine vniuersa deuastarent,illùc legatum Tarentinum misit,vt pacem inter contendentes componeret;quò cum accessisset, & res Renati paulò post in deterius labere ita cœperint, vt sua spe frustratus, indè discedendo pacificam Regni possessionem Alphonso relinqueret; legatus Regi acceptus,& ab eo benignissimè tractatus ad Pontificem reuertitur, & quinque ferè ab hinc annis,rebus tam benè gestis,iam Sacri Collegij decanus sub Nicolao V. Romæ moritur,& magnum sui nominis testimonium apud omnes relinquens,in Ecclesia Sancti Augustini tumulatur;cuius ordinis fratrum viuens protector fuerat, in cuius tumulo hæc carmina notantur.

Felices animas inter micat iste Iohannes
Qui Taleacotij gloria Gentis erat.
Quique Tarentinus Pastor,qui Cardinis Heros
Prænestinus erat, Flentibus astra dabant.
OBIIT. MCDLIX. XX. IANVARII.

Non ex Comitibus Talleacotij, vt Alphonsus Ciacconius, & alij æstimarunt;neque Neapoli oriundus, vt Vghellio placet; sed nobilis inter Marsorum Auorum memorias, & vltra priuata, & publica documenta in Catalago Baronum, quibus obsides Galliæ Cisalpinæ iussu Federici II.Imperatoris.anno MCCXXXIX.in custodiam dati fuerunt in numero Baronum huius regionis filij Bartholomæi de Pontibus numerantur;vt in registro per D. Carolum Burellum citatum. Habuit ex fratre Nepotem alterum Ioannem, & Ioannem Baptistam perpetuum Abbatem commendatarium Sanctæ Mariæ de Victoria anno MCDLXXXVI & post annos XI ad Episcopatum Bituntinum enectum; qui Ioannes filiam, nomine Butianã gennit, quam cum vniuerso auorum patrimonio, sublatis iam masculis,Sancto Butij Ioannis de Verulis eiusdem oppidi,non nouo incolæ,nec ignotæ nobilitatis viro,in matrimonium collocauit, qui cum facundæ eloquentiæ munere fungeretur, & esset Virgilio Vrsino tunc temporis Talleacotij Albæque Comiti carus,ad Rempub. Florentinam pro suis peragendis negotijs Orator dirigitur anno MCDXCIV.

Vetulorum porrò Progenies, & Toparchiarum possessione, aliarumque rerum insignis fuit,cetenim Gentilis Vetulus,qui & Comes

A a dice-

dicebatur anno MCXXIV. Monasterium S. Mauri in Montesano inter Vallem Petream Stephano Presbytero Cassinens. familiæ alũno tradidit; quod, & Gentilis eiusdem Gentilis filius, postmodum ex beneplacito eiusdem Stephani anno MCL. Dodoni Reatino Episcopo dedit, cuius donationis tenor in Vghellio in serie Episcoporum habetur, & talis est.

Anno MCL. XI. Iunij, Inditionis XIII. Gentilis Vetulus, qui sũ habitator in Comitatu Reatino, pro redemptione animæ meæ, & cũ voluntate mea, & consentiente Stephano seruo Dei, & Luciana cõiuge mea, Gẽtile, & Bartholomęo, & Iordano meis filijs, & Agnete Abbatissa, & Sapientia Monacha meis filiabus. Tibi Dodoni Reatino Episcopo & successoribus Monasterium S. Mauri, quod est situm in Montesano, quod est inter Vallem de Petra, sine omni reseruatione, in perpetuum trado.

Qui tamen Gentilis, senioris nepos, in apparatu expeditionis terræ Sanctæ sub Gulielmo anno MCLXXXVII. profitetur sequẽtia feuda possidere, pro quibus auxiliarios milites spondet.

Gentilis Vetulus, qui tenet in capite à Domino Rege Castrum Pesculi, quod est feudũ 4. militũ, & Bari quod est 11. mil. & Macchã Temonem quod est 1. *Mil.* & Castellionem, quod est 1. mil. & Roccã Melitam, quod est 1. mil. & Collemsecatum, & Castellum Menardum, quod est 1. mil. & S. Ioannem de Lapideo quod est 3. mil. & Roccam Rãditij, quod est 1. mil. Hæc omnia castella Gentilis Vetuli sunt in Vallepetra in Comitatu Reatino, & tenet in Amiterno Villanum, quod est 1 mil. in Roccam de cornu, & Castrum Pizzuli, & Scassanum, quod est 1. mil.

Erat, & tunc temporis alius Gentilis Vetulus non alterius familiæ, nec cognomine distinctus, tenebatque pariter hæc feuda.

Gentilis Vitulus S. Vectorini tenet in Amiterno de Domino Rege S. Victorinum, quod sicut dixi est feudum 4. mil. & Ansculũ quod est 1. mil. & Porcinam, quòd est 1, mil. & Podium S. *Mariæ* quod est 2. mil. vnà inter feuda, & augumentum sunt milites 17. & seruientes XL.

Permanent istius familiæ ad hæc tempora Christianæ pietatis monumenta extra oppidi mœnia S. Anatoliæ V. & M. templum ab Auorum tempore, in quod ex præfata charitate Ius patronatum ad omnes de familia Vetuli spectare Abbas S. *Mariæ* de Victoria (sub cuius iurisdictione erat) sua sententia declarauit, anno MCDXC. & cum lite pulsaretur Sanctes dotationem, & erectionem probare coactus, ad iurium suorum firmitatem ab eodem Abbate stabilitatis decretum obtinuit, anno MCDXCVI. illudque ad hodiernum diem in heredes transfusum conseruatur.

Tribus Parochijs Populus olim separatus, totidemque Ecclesias habe-

habebat, quarum quæ ditior est, Abbatiali titulo decorata extrà mœnia permanet; olim Cassinensium familiæ receptaculum; reliquæ S. Nicolai, & Sancti Ioannis intra septa nunc ab vno Rectore gubernantur.

Quorum campis quadrupedes ob vireta, pinguiaque Pascua plus lætantur, quàm Incola, qui & si frumento non æqua lance, vt pecora ditantur, aut alia ad vsum colligunt. Commune etiam infortunium cum alijs Regionis oppidis sensit.

De Carseolorum Populis, illorumque Colonia.

CAP. VI.

TRansegimus, quos in hac nostra regione incoluisse Populos secundum vetustiores fines Plinius enumerat. Ad eos nunc vertimur, qui noua censura Nostrates affecti fuerunt.

Primis igitur temporibus, pubescente Romana Republica, cum Sabinus, Etruscus, Henricus, latinus, & Volscus suos agros tuerétur angustiores limites nostri etiam fuere. At cum Romanorum augeri iurisdictio capit, & subactos circa se Populos suo imperio parere in pace assuefaceret, illisque pro suo arbitratu, vt iura, moresque, sic limites dedisset; eorum etiam fortuna nostros adegit. Siquidem intra Anienis ripâ vetus latium dirimebatur, nosque ab Æquis Carseolorum, Cliternorumque intermedio arcebamur. Hos enim populos inter Equicolos Ptholemeus, & Plinius collocant; posteà noua censura nostrates affecti, Anio pariter limiti nostro positus est, vt ex Strabone. De hinc latium iacet, in quo & Vrbs Roma, quæ etiam multas & non latinas prius collegit, Æqui enim, Volsci, Hernici, Aboriginesque Romæ oppositi, & Rutuli priscam habentes Ardeã alijque Conuentus Maiores, & minores circa priscam illam Romã habitantes cùm initio Vrbs condita fuit.

Diodorus. Sigonius de antiq. Ital. Stra lib 5 Ptolemæus. Plinius.

Qua ratione, & Alba Valeria, & Cuculum in agro nostro latinas Vrbes in Valeriæ viæ tractu posuit. Sic etiam Æquorum fines infrà Anienis ripam sunt dilatati vt Carseolanos caperent, cũ antea nec fluuium transgrediebantur; nec vltra Simbriam se dilatabant. Sil. 8.

> Quique Anienis habent ripas, gelidoque rigantur
> Simbriuio, rostrisque domant Æquicula rura.

Est Simbriuium flumen in Æquiculis supra Tibur, vbi nunc sublacus est, vnde, & Symbruina stagna apud Tacit. lib. XII.

Huius gentis,& si non recitetur origo,quam communē cum cæteris Aboriginibus habuisse suspicatur antiquitas, & Religio laudatur,& ab æquo colendo Æquicola dicta,sicque cum absque discrimine bella inferre Tullius Romanorum Rex videret, ritus, ceremoniasque, quibus initiaretur ab antiqua ista gente accepisse Liuius refert;Vndè,fæcialium sacræque imprecationis, & supernorum Numinum inuocatio primordium sumpsit;& non solum religiosa superstitione,sed & militari gloria eluxit;vt non vno,& altero, sed pluribus bellis eorum virtutem Romanis ostentarint, cum quibus vt diuturna per LXX.nempe annos ita,& cruenta bella,quibus,ne in latioribus imperij fines pretendere possent eorum viribus substentarunt,donec anno V.C. CDXLIX,à Pompeio Sempronio Cōsule victi ad internicionem penè nomen eorum deletum est; & si iterum ad arma parum prosperè,cum Albā Coloniam deductam viderent insurrexissent,à C. Iunio Dictatore iterū sunt subacti,Sigon. & Liu Interiecto autem triennio bellum vltimum,sed parum memorabile aduersus rebellantes Æquos,cum præter animos feroces nihil ex antiqua fortuna haberent.

Est ex regionis situ,& morum qualitate insita illis ferocia vt asperi ex innata animi duritie arma potius, quam aratra, & vomeres tractarent;illaque,& si bella quiescerent feris, brutisque venationibus inferebant, inde Virgil.lib.7.

> Horrida præcipuè cui gens, assuetáque multo
> Venatu nemorum, duris, Æquicula glebis
> Armati terram exercent:semperue recentes
> Conuectare iuuat prædas, & viuere rapto.

Est enim mōtana,& nemorosa Regio vt inter saltus syluasque eorū vitam exercentes innata à loco horriditate induantur, & inter feras diuturna consuetudo feroces præbet; & parum ferax solum, exercitium moribus par indit, vt quæ ex agrorum cultura emolumenta non capiunt assiduo venatu sibi comparant; vndè diutina exercitatione corpora laboribus assuescunt, & robustiores ad quæque peragenda deueniunt,de quibus Ouid. 4. Fastorum.

> Quintum laurentes, bis quintum Æquiculus acer.

Acer,pro forti positum,Petrus Marsus explicat;non ita tamen ex syluestri,& horrido incolatu omnem politiam exuunt, & militaris disciplinæ normam,qua extruere acies, astus bellorum eludere, & hostium impetum superare minimè ignorarent, vt priuatus etiam miles officium Ducis explere,& qua arte imperādum pernosceret,

& si

& si quomodo defecerint corrigere, sic in Liuio lib. 2. legitur. Ferox Æquorum multitudo increpare Duces, quod in aciem qua pugnandi arte Romanus excellit, commissa res sit.

Ita vt in tot, & continuis bellorum euentibus, cum Romana Respublica potentiores hostes, qui molem belli diuturniorem, & duriorem sustinere non sensijt, & non solum egregijs facinoribus eorum fortitudinem sustentarent, sed armorum genere, & nitore quibus à Virgilio laudantur. Continuò Quercus, & pulcher Æquiculus armis. *Liu. lib. 2.*

Non quidem missilibus, quò eminus hostes arcerent, vt timidi vtebantur, sed ad cominus certandum pilo, & breuibus ensibus, eorumque super galeæ sic volutabantur cristas, vt continuò ab alijs agminibus eorum agmen dignosceretur. Ita Silius noster Scauri antequam ad supremum Reipublicæ fastum ascenderet, armatam pueritiam describit. *Virg. Aeneid. IX.*

His Scaurus monitor, tenerus tunc Scaurus in æuo
Sed iam signa dabat nascens in secula virtus.
Non illis solitum crispare hastilia campo
Nec mos pennigeris pharetram impleuisse sagittis
Pila volunt, breuibus habiles mucronibus enses
Ære caput, surgunt super agmina cristis.

Et iam postremò illo bello subactis, noua moliri dubitari non possent, cum minimè parum secundis rebus eos audacia præstare experimentum Romani haberent; omnem propterea exurgentis timoris occasionem tolli, si intra fines continerentur, arbitrati sunt; quapropter A V. Cond. CDLV. Carseoli Coloniam deducendam decreuerunt Liu. lib. X.

Eodem anno Carseoli Colonia in agrum Æquicolorum deducta Coss. L. Cornelio Scipione C. N. Fuluio.

Cumque Etruriæ rebellantis motus Romanam turbaret Rempublicam; exindè si noua molirentur rerum statu in priora delabi cogitàtes, vt imminentia præcauerent, quæ imminebant mala, exercitus armare finesque præsidio munire cœperunt; vnde obortus timor in Marsis, qui duarum Coloniarum iam præsidio interclusi omnem spem libertatis tuendæ ablatam pranoscebant, ni armis se aduersus noua præsidia tuerentur Liu. lib. X.

Simul Marsorum gentem agrum vi tueri, in quem Colonia Carseoli deducta erat, quatuor millibus hominum scriptis.

Nec

Nec penitus deductione Coloniæ suis viribus opprimi passi, quin timore excusso, iura libertatis non tuerentur, nam cum auxilia aduersus Annibalem Italiam opprimentẽ peterentur, liberè renunciarint, & per suos legates, quibus grauarẽtur oneribus in Senatum conqueri, reticer que mala mandauerint Liuius lib. 7.

Trig nta tum Colonia P. R erant, ex ijs 12. cum omnium legationes essent Romæ, negauerunt Coss. esse vnde Milites pecuniamque darent; & fuerunt Ardea Nepete, Sutrium, Minturnæ, Inturna, Alba, Carseoli, Suessa, Cere, Lacat s Narnia, Interamna.

Vnà nobiscum (cum pro Romana Ciuitate obtinenda bellum conflatum fuit) arma sumpserunt, ne diuersa sorte sociarentur vt quorum communis esset causa, commune pariter periculum foret, sic illis consueta auxilia denegarunt, vt nobis praesto esse non renuerent. Flor. lib 3. cap. 1.

> Nec Annibalis, nec Pyrrhi fuit tanta vastatio
> Ecce Otriculum, ecce Grumentum, ecce Fesulæ
> Carseoli Referatæ Noceriæ, & Picentes cædibus,
> Ferro, & igne vastantur.

Et cum Biti Thracum Regis filius obses Romanis datus esset Carseolis custodiendũ Patres decreuisse Liuius refert; extat apud Valerium Maximũ lib. 7. c. 7. Anci Carseolani splendidissimi Equitis Romani, intrepidi constantis animi, egregium exemplum; quem cum naturalis Pater testamento præterijsset, ex voluntate magni Pompeij (Tulliano eius familiari scripto herede) apud C. viros tabulas testamento rescindi. & si plus negotij cum Pompeij potentia, quam cum Patris successoribus esset, inuicta anim constantia curauit, qua L. Sextilium, & P. Pompilium ex Patris iussu ad hæreditatem vocatos ne secum sacramento contenderent deterruit, & si sanguinis iure vincirentur; & institutio, adoptioque Anci auunculi, in cuius familiam, & sacra transiret opitularentur, & sic Patris voluntatem, & Principis auctoritatem superauit.

Coloniam ipsam non aliam, quam Vrbem ipsam Carseolos fuisse affirmare non dubito, siquidem Strabo lib. 5. in via Valeria illam refert.

> Sunt in ea Vrbes Latinæ, Valeria, Carseoli, Alba, & propè
> Vrbes Cuculum Oppidum.

Idemque etiam Paulus Diaconus historiæ Longobardorum lib. 2. cap. 20. profitetur. XIII. Prouincia Valeria habet vrbes Tiburim Carseolos, Reate, Forconium, & Amiternum, Regionemque Marsorum, & eorum lacum, qui Fucinus appellatur. Il-

Illamque Æquorum regionis partem ab ipsa Ciuitate nomen sumpsisse non incongruè arbitramur; vnde, & Carseolani; & cum suo fato exciderit, nouis Oppidis principia dedit, ita Volteranus. Carseoli, quòd oppidum Plinius, & Ptholomæus in Æquos ponant, quæ gens ad Marsos pertinebat, simul cum Classidio, quæ tunc omnes interiere; Ex horum ruinis erecta sunt noua oppida vicina Talleacotium, Vicouarum, Celanum.

Celebris erat in fastis, ex celebritate quinquatriorum, in vulpium sacrificio, quæ Cereri quotannis in memoriam ignis ab ipsis segetibus immissi cremabantur; accidit enim (vt fusè in fastis Ouidius refert) vt nimis in gallinarum excidium à vulpibus rusticus Carseolanus premeretur; & cum in laqueũ, quem parauerat, vnã incidisset, illam in ignem, vt cremaretur, iniecit; quæ flammas, rupto laqueo, fugiens, partem ignis secum trahens, segetes, quæ maturæ erant, incendit; & flante vento ita creuit; vt Vrbis etiam aristas consumeret, & in pænam Cereri ex voto immolabantur.

Vtque luat pænas, genus hoc cerealibus ardet,
Quoque modo segetes perdidit, illa perit.

Vndè postmodum prouerbium exortum, Vulpes Carseolana, quod cum in opprobrium gentis verteretur; ne iniuria ex non delicto afficerentur, in mordaces pæna à lege fuit indicta.

Factum abijt, monumenta manent, nam dicere certam
Nunc quoque lex Vulpem Carseolana vetat.

Vbi nàm Ciuitas ipsa fuerit dubitatur. Cluuerius Oppidum illud Arsòli dictum, ex affinitate nominis, & finium positione arbitratur cap. 14. *Arsoli.*

In Æquis fuerunt Carseoli, seù Cursula, nunc Arsoli
Et Valeria, quæ & varia, nunc Vicouarum.

At non ita, nam illius vestigia, ex antiqua apud Incolas traditione mõstrantur. In plano inter Reofriddum, & Celle in sylua, quæ ab excurrente riuo, cui Sesere nomen est, Sesera appellatur, non aspernendæ Ciuitatis illustria monumenta iacent; & inter semiruta ædificia ianua excauatis lapidibus compacta adhuc solum continet, & ipse locus à vicinis Carseolorum Ciuitas nuncupatur; & Ecclesia quæ ibidem est, Abbatiali titulo gaudet, & à qua circum erecti populi sacra olia sumebant, etiam in diplomate Paschalis II. S. Mariæ in Carseolo enunciatur; vnde non remanet dubitandũ, diuersam ab

ab Arsoli Oppido, quod Arseolum à Blondo dicitur, quasi parua Arx ad modernum sa iè Oppidum à ruina proximi alterius Oppidi excitatum; accedat ad hæc Cæli diuersa temperies, cum Carseoli in frigida Regione, & Arsoli calidiori aura fruatur; quippè parum vltra Anienem in ascensu montis versùs meridiem positum; ideoque Oleastros, ficus, cæteraque quæ in apriciori solo gignuntur; sũt Carseoli ipsi, superato arduo illo Monte, in ipsa planitie supra quam positi alij præcelsiores circum insurgunt, ideoque plurimo frigore opprimitur. Propterea viæ Valeriæ ductus & Antonini itinerarium in numero miliarium his nostris Carseolis respondent, vterque XLIII. ab Vrbe enumerat.

Distat autem ab Aniene Arsoli P. M. quo parumper Mons inclinatur estquæ non minus in dominio, quam in delicijs nobilium Romanorum de maximis, qui & ornatam domum, & viridarium varietate pomorum, & aquarum abundantia delectabile quò non solum æstiuos Vrbis noxios calores euitarent, sed prouentus augerent construxerunt; ferax segetum, pomorumque in plano, & in monte ager, non est Colonis ingratus, quorum industria crescit in fœnore, & Vrbis necessitatibus subuenit.

In eodem montis ascensu III. M P. in cacumine Auricola Oppidulum sedet, armis, altero seculo, Pontificibus penè desolatum; nunc aliqua in parte restauratum; ab vno Rectore qui Archipresbyter nuncupatur cum duobus Canonicis regitur, illiusque Parochialis Diuo Thomæ Apostolo dicata est.

Auricola.

In ipso etiam cacumine II. M. P. ab Curicola, occasum versus Riuus frigidus Oppidum sedet ad quod rectò itinere per viã, qua Romã itur ab Anienis ripa V M. P. per arduũ mõtis ascensum peruenitur. Secus quæ Oppida in summitate illa montiũ læta, & fecũda dilatatur planiteis, frumenti, segetumque ferax, & arborum ex omni genere pomorum referta, & si non ficus, oliuasque ob frigidã cæli temperiem nutriat; in illorum vicem quercus pinguedinem prebat; quibus qui in altiori altitudine superimponuntur montes, altissimis appennini iugis comparandi vestiuntur: sunt in summitate illa circa Riuum frigidum profundissimi illi putei, ad quorum sinum si bilibris lapis proijciatur, non prius casus sonitum referre, quam duo virgiliani versus proferantur, Blondus refert; illosque Martirij Ædilis, seù Claudij Imperatoris opere excauatos fuisse, vt aqua Fucini Lacus Romam perduceretur affirmat; à natura ipsa effecti, cum ex circumstantibus montibus in vnum confluentes aquæ, nec vnde cursum sibi aperirent haberent, sic paulatim abroserunt penetrarúntque terram, donec aditum abeundi inuenerint, potuitque etiam aliqua terræ motus concussio adiuuare, vt accuratius P. Franciscus Resta à Talleacotio in tractatu Meterologico lib. III. cap. V. de puteo

Riuus frigidus.

consi-

conſiderauit,& quos in monte non procul ab Atlante, centum excauatos Leontius refert,in comprobationem adducit;noſque patrias res tractantes noſtris exemplis vtamur; Sunt in Monte procul à Luco Oppido in Valle de Candeliecchia, in cacumine ferè in dura lapidis *Maſſa*, non ſcalpri, malleique miniſterio, ſed miro naturæ opere centum excauati putei,non ita protenti, ſed penetrabiles, licet non omnes,niſi indurata hiemali frigore aqua,niueque in glacies intenſiorem partem duriore cote repleuerit,obturaueritque;ex quibus æſtiuis caloribus ad vina infrigeranda,cum excauatur glacies ſic condenſa maſſa inuenitur,vt ferro incidi opus ſit, noſque pluries in denſo fruſto craterem, quo frigidiora vina libaremus, qui altero etiam die irreſolutus permanſit,excudēdū curauimus;m inet Oppidū in ditione *Marchionis* del Drago Domicelli Romani.Præter latices frigidarum aquarum arua haud lęta poſſidet,ædificijs tamē ornatum, & Incolarum multiplicitate repletum;elongatur à ſaltu Siſaræ (qui Carſeolorū ruinas adumbrat) III. M. P. nuper,propè illū marmoreū Tribonij Rufi ſepulchrum erutum,qui vnus forſitan coloniæ deducendæ ex quatuor viris fuit.

TRIBONIVS. RVF. IIII. VIR

Excidium tantæ Ciuitatis,quo fato aduenerit eadem ſors abroſit; illiuſque habitatores diſpendium in ruina paſſi, vicatim circa viuere cœperunt,vnde exorta,quæ apparent, & iam etiam abierunt oppida;quorum præcipuum ab hinc II. M. P. in colle ad radices ſuper excelentium Montium Caſtellum Sancti Angeli erat,habitatione Sancti Romualdi Abbatis Camalduenſium inſtitutoris nobilitatum, qui ea ſolitudine allectus plurimos ſui inſtituti monachos ſecum adducens Eremitarum more ſegregatim, non in Cœnobio, ſed quiſque ſibi pro monaſterio, quantum hominem capere poſſent domunculas extruentes, quas cellas vocant, ibidem aliquando moram traxit,illincque rediſſe poſt abdicationem Claſſenſis *Monaſterij*, & miraculis illuſtraſſe ex Sancto Petro Damiano Baronius refert tom. X. ann CMXCVI n.37. *Caſtellum Sancti Angeli.*

Cum his igitur omnibus ſuper ìus nominatis Romualdus ad Piretum,vbi diu habitauerat redijt, ibique, & alijs multis fratribus aggregatis,& per cellulas ſingulas conſtitutis,tanto feruore Dominicæ conuerſationis rigorem in ſe,& in alijs tenuit, vt illorum vita,omnibus,ad quos fama eorum peruenire poterat, mirabilis haberetur.

Piretum notius Oppidum ponit,cum nondum fama creuerat caſtelli Sancti Angeli, quod ab habitatione Monachorum à Cellis nomen retinuit.

Erat illis (quæ mox extat) quò ex instituto festis diebus ad diuina celebranda conueniebant, Ecclesia parùm à Castello longè in honorem pariter Dei Genitricis erecta , in qua postquam Camalduenses loca reliquerāt, Rainaldus Marsorum Comes Monasteriū Cassinentiū Patrum, donarijs, & familijs etiam ditatum ædificauit Leo in Chron. lib. 2. cap. XXIII.

Cellæ.

Per idem tempus Rainaldus, Marsorum Comes, fecit Monasteriū de Ecclesiæ Sāctæ Mariæ quæ dicitur à Cellis Territorio Carseolano, idque in circuitu nō paruis possessionibus ditans, Castellum etiam quod nunc Celle vocatur, tunc etiam Castellum Sancti Angeli nuncupabatur cum omnibus eius pertinentijs in eodem monasterio confirmauit.

Ad hæc ferè tempora nomen retinuit, cum habitatores eò quod ad vulgi interpretationem moribus contradiceret, publica iudicta pœna supprimi, & in vetus illud Carseolorum renouari curarunt.

Tractu verò temporis habitatoribus augeri, vt non solum supremam illius collis partem, quæ Oppidi Sācti Angeli manibus sepiebatur, impleret; sed reliquum ad fluminis ripā nouorū ædificiorū ornamento, & incolentium numero creuit; eo scilicet tempore, quo Manfredus, qui Siciliæ Regem se fecerat Saracenorum exercitū, vt suam tyrannidem tueretur, ad se venire per has partes affectaret, cum tractum viæ Valeriæ obsoletum, syluisque obsitum, oppidaque montana, quæ in ea erant deleta, & habitatoribus deserta, ideòque haud sine periculo frequentari posse videret, nouam viam aperuit, quam mox cum antiqua reddemus, quæ cum propè Cellas transiret, vt nouis incolis ditaretur in causam fuit.

Venit quippe Saracenorum exercitus, cum Romanus Populus in electione Senatoris dissentiret; alij siquidem Carolum Andegauensium Comitem, iam per Vrbanum IV. in Regem Siciliæ inauguratum, alij Manfredum, alij Aragonensem prouehere nitebātur, quod Manfredus, qui Caroli maris, terræque iter sepire, quò ad Regnū aditum impediret moliebatur, summopere conabatur. Theutonicorum, Saracenorumque copias ad regni munimen, & vt fautores in Vrbe animosiores redderet immisit: sic enim ex Oynonimo auctore de Siculorum rebus agens Rainaldus annal. Eccles. anno MCCLXIV. num. 23. inquit.

Iam per maris excubias multitudo galearum inuigilat, & veluti parata a mulis classica numerosa conuerti iam Theutonicorum voluntas frenescit effrenis, & eorū insignia veluti ex euentu forent futura victricia in partibus Tiburtinis propè Cellas circa Regni confinia pomposo descensu prosiliunt.

Præerat Saracenorum exercitui Dux Ioannes Marerius, cuius nobilissima familia plurimorum Oppidorum Toparchiam, & Corbarij

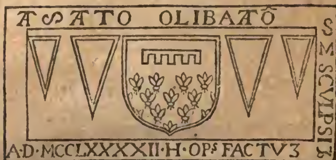
barij Comitatum in his partibus retinuit. Illius Collega Perciuallus in Christum Deum, Sanctosque blasphemias euomens multa moliri in S. Ecclesiæ statum iactabatur; sed Deo vindice ab Equitum nostrorum turmis oppressus, fugatusque, & Nare fluuio præcipitatus miseram animam inter vndas euomuit; vndè cecinisse Theodoricum Vellicar refert Rinaldus.

Sed Perciuallus, iam dicto præduce, castrum
De Cellis turbam iussit adire suam.
Hicque morata diù sequiens transire per Vrbem
Vi Tiburtinam, cætera castra capit.
Cumque Reatina medium distaret ab Vrbe
Ad flumen Nigræ concomitata venit
Huius enim turbæ ductores Odo, Ioannes
Materij Dominus, seruus & absque fide
Pandulphus Dominus Labj, plures quoque tanti
Fautores sceleris præteriere vadum.
Nosque ferè sequitur tùm exercitus omnis, & ipsi
Qualicunque modo læsio nulla datur,
Sed Perciuallus vi plumbi lapsus, in vndis
Mergitur, hocque tulit *vltio digna Dei
Tale Dei fit iudicium miracula tanta
Quod iuxtà meritum reddit vtrisque suum.

Destinatus Carolus Senator ad Vrbem, vt Senatoriæ dignitatis clauum, & in Regni Solio sublimaretur, acciperet; vt quomodo posset Manfredus possessionem, & progressum impediret Cellas iterum repetijt, Tiberis, & Vrbis viam sibi aperire anhelans; Regni sortem cum Aduersario conflictu experiri prius quam viribus augeretur cupiebat, & si Regni Proceres, qui ab ipso defecerant, & Carolo coniungebantur, illius conatus inutiles redderent, sic ex epist. Clementis IV. ad Regem Franciæ.

Manfredus cum suo exercitu Saracenorum infidelium venit Cellas, & paulò post: venerat Manfredus Ecclesiæ persecutor ad Cellas & aliquandiù fuit ibi cum exercitu copioso ad Ciuitatem Tiburtinam anhelans.

Exindè ne hostibus (adueniente tempore) receptaculum, & præsidium deseruiret, Arcem superædificare Carolus II. in eminentiori parte fecit, cuius memoria in lapide, qui in turri est scalptus conseruatur in quinque parmis, quarum quæ maior est, Andegauensium familiæ insignia conseruat, reliquæ sunt abrasæ.

At cum ex Regio demanio ad Vrſinos Principes in feudum trã-latum eſſet. Rainaldus de Aillis de Vrſinis, & illius clariſſimæ familiæ Cardinalis Arcem, ipſam amplioribus propugnaculis, & murorum recinctu circũdederunt, & in formã ſecuri, & muniti fortilitij redegerunt; præſidiumque non leue, & Regibus, & Baronibus in inuaſionibus alijs, & malis incurſionibus tulit, ſuumque poſtmodum in dies incommodum ſentiens, rimam faciens, magna ædificiorum moles ruit, reliquit tamen noſtræ ætati in lapide inſculpta inſignia.

A. D. MCCCXL. TEMPORE
CLEMENTIS PP. V. REGNANTE KAROLO
ANNA DEI GRATIA L. D NEAPOLIS HIERVSALEM, ET SICILIÆ REGIBVS.

RINAL-

RINALDVS. DE. AILIIS. VRSINVS. POS CAR
DINALIS. DE. VRSINIS. FECIT. FIERI. L. S.M
V. HO. OPVS

Sicque continuauit Principibus Vrsinis homagium preſtare ad annum MCCCCLVII. quo Dominus Virgilius ſuo fato cedens ad totius populi ſupplicationem Alphonſus Rex in ſuam tutelam recipiens ampliſſimis priuilegijs muniuit, additis etiam in donarijs molendino, pratis, montibus, & aquarum decurſibus, & ſi Ferdinandus filius Patris voluntatem ſequutus amplioribus fauoribus ornaſſet, poſtmodum tamen ad ſuffectionem exhaulti Ærarij Roberto eiusdem præclariſſimæ familiæ Comiti, habito pretio, iterum cōceſſit, illiuſque ſucceſſores ad Catholici Regis tempora, qui Fabritio Columnæ ſtrenuo Duci, & inuictæ virtutis Viro in fidelitatis præmium benigna largitione donauit, poſſederunt.

Ipſa aliquando totius Populi, aliorumque Oppidorum in circuitu dominatum retinuit, cuius ordinationi in rerum publicarū administratione parebant, & in Comitijs ad ſuffragia vocabantur; cuius ager, vt Cereri gratus, ſic Baccho parùm iucundus. Ouid IV. faſtorum.

Frigida Carſeolis, nec oliuis apta ferendis
Terra, ſed ad ſegetes ingenioſus ager.

Hanc etiam Regionem Seraphicus Pater Franciſcus ſua preſentia illuſtrauit; nā cum Vmbriam Sabinam pertranſiſſet, hùcq; tandem anno MCCXVI. diuertiſſet, Eccleſiam, Conuentumque pro ſuæ Religionis familia deſignaſſet, vno ab hinc milliarjo verſùs occaſum in Colle Vettiano per aliquod temporis interuallo moratus fuit, miraculorumq; ſignis ita coruſcauit, vt innumerabilium hominum multitudinem attraheret, quorum importunitate cum premeretur, vt illos copia ſuæ præſentiæ, & cæleſtium rerum colloquijs ſatiaret, ex crate ferrea, quam in Eccleſia apponi fecit, verba exaudiri, vultum perſpici permiſit, quem locum ſuccedente tempore habitatione & redditibus ex pia Carſeolorum largitione auctum, ſub ipſius Sancti inuocatione veneratur. Parochialis eiuſdem Oppidi, templum Sanctæ Victoriæ Virginis in platea erectum, haud amplum, ſed moderna ſtructura decorum, à fundamentis altero ab hinc anno reuocatum; præeſt illi Archipreſpyter cum duobus Canonicis. Vetuſtum illud Diuo Angelo dicatum in ſuperiori Oppidi parte frequentatur; extra mænia etiam in via Romana aliud Immaculatæ Virginis Deiparæ de monte Carmelo cernitur, ab illius Religionis

Colle Vettiano.

alum-

alumnis diù possessum, eadem censura nunc suppressum, à secularium Clericorum solertia regitur; pulchrum sanè Oppidum priuatis ædificijs ornatum, platea, vijsque congrua dispositione distinctis, artificum frequentia Incolis, vicinisque gratum.

Illiusque mœnia Toranus flumen discurrens, præterlabitur, cuius præcipuus fons ab hinc II. M. Pass. post Collem Oppidum scatet, & nouis fontibus auctus alij se iungit flumini, qui post Piretum insurgens ad ostium penè Oppidi illi occurrit, & per planum propè Siseram Syluam discurrens (vndè illi nomen) inter Collem altum, & Roccam Siccam per Tufum descendens ad Roccam Sinibaldi in Valle Æquiculorum augetur Radæ fluminis aquis; alijs à Morra, & alijs scaturiginibus receptis post Reate Velino se iungit. Parùm ab illius ripa II. M. P. à Carseolis Aquilonem versus in Colle Castrum Podij Sinulphi insidet, vetustum, & habitatoribus repletum, vnam habet Parochialem Principi Apostolorum dicatã, cuius Rector ex fructibus vndecumque collectis decimam colligit, & cum litigio pulsaretur Ioannes Baptista Milanesius, Marsorum Episcopus anno MDLXXII. sua arbitrali sententia, non solùm, ex frumento, hordeo, millio, spelta, si in terris aratiuis serantur decimationem Parocho deberi, sed etiam à terris nuper ad culturam deductis, quindecesimam declarauit, & cum modò nouum insurrexisset litigium pro indico frumento, quod vulgariter grano turcho dicitur, noua deductione Illustrissimi Ascanij Gasparis pastoralis sollicitudo sedauit, deberique de noualibus Parocho Rectori decimationem, iudiciali indicto decreto, sanxit.

Podium Sinulphũ

Ab hinc II. M. P. in Regni finibus post Collemaltum antiqui Castaldij ruinæ inter rudera iacent, cuius nomen ab excubijs ibidem ob insurgentia bella factis, priori deleta denominatione in illud Colle de guardia immutatum, prout hodie dicitur.

Coll'alto. Castaldo.

In discursu fluminis ad alia ferè V. M. inter Colles, syluasque Petrasicca, & Tufus ignobilia, & parua Oppida, vtraque proprium Parochum, & eiusdem nominis nempè Prothomartyri Stephano dicatam Ecclesiam habent; distant inter se II. M. P ager illorum parùm lætus vice segetum, syluas nutrit, quæ Incolis in emolumentum sunt. Quæ Marsis addita Æquiculorum pars est, is terminus. Sunt affinis nostri, Collesalti, eiusdemque Comitatus Incolæ qui montibus superioribus insident, Vicosque frequentant.

Petrasicca, & Tufus.

Est antequam ad eos perueniatur Fons quatuor Episcopatuum finis, propè quem est lapidea mensa, ad quam cenasse aliquandò quatuor ipsi Episcopi referuntur. Sunt ij Reatinus, Sabinensis, Tiburtinus, & Marsorum, quorum ditionis fines fons ipse complectitur.

Qui istius amnis, alteriusque, qui & saltus dicitur ripam frequentant, cum illorum, aquis sitim explent, turgidis gutturibus earum potio-

potione ex Vetruuio lib. 8. cap 3. de architectura, efficiuntur; quod omnibus ferè quibus frigidæ aquæ, quę ex niuium resolutione descēdunt, in vsum sūt, accidit; cum enim vaporosæ, & flegmaticæ sint in gutture condensari, strumasque gignere Galenus lib. 4. de facultate simplicium affirmat; idque comprobare haud difficilè cum experiētia doceat, & non solum qui Æquiculorum Vallem propè iam dictos amnes, sed qui vallem Rubeti, & Liris ripam colunt, strumosa guttura habent, ex augumento liquefactarum niuium eadem affectione premuntur.

Dum nimis anxiè Carseolorum Ciuitatis locum indagare contendimus, cursus nostræ Orationis eò peruenit, vt nonulla oppida postposuerit, quæ modò reparare curamus.

Post Auriculam oppidum dextrorsùm 11. M. P. vbi Mons radices in planum extendit, Arx vegetis, quæ & Rocca de botte dicitur sedet, sic dicta ab Arce in ascensu montis ad formam vestigij compacta, quæ suum fatū sensiens penè delitescit in solo, nō modernum oppidum, quod in præcitato registro cum Fossa ceca, & Rocca de Brugnia quæ parum ab isto desolata iacet, notatur. S. Petri Eremitæ, (cuius Sacrum Corpus in Treui oppido in Hernicis summa veneratione colitur) Natali nobilitatum, dulciori alijs aeris temperie fruitur; vndè & solum fertilius, & seges lætior, & vina iucūdiora, & poma gratiora ex omni genere promit, quæ Romanas etiam mensas ornant; leguminum, & præcipuè lentarum effectus diues, quarum copia Vrbem etiam nutrit, cui, & montium vicinitas amæna pecoribus pabula præbens, Incolas ad pastorale ministerium inuitat, vndè suarum Ouium ductores efficiuntur, quæ non solùm baculo, sed & dulci fistulæ sono ad pascua, ouile reducunt; vt in his montibus fabulosum Arcadiæ statum ad viuum exprimi videatur; non quidem rudi, & pastorali modo, sed numerali modulatione edocti harmonicas musicis modulis vocum proportionata dispositione explicāt cātilenas, & ex puriori Cæli aura dulcivoci effecti incitantur ad cantum. Vndè relictis ouibus Regum, Principumque inuitantur ad Aulas, chorosque Romanos in ipsa Pontificali Cappella implent. *Rocca de Botte.*

Vnam Parochialem Apostolorum Principi dicatam habet, cui Abbas cum duobus Canonicis præest, redditibus opulentam, quam Pastores relicto baculo, & pera, diebus solemnibus dulcisono Organi plausu, vnisona vocum numerositate cantibus exornant; & sic rustica simplicitas vrbanam vincit industriam; vt nihil desiderare queas, modò eorum cithara tot Incolarum contagionis morbo subactorum periculo versa est in luctum; erat olim Cassinensium Monachorum monasterium.

In altero ex aduerso monte II. M. P. à Rocca de Botte inter

quos

quos planities intercedit ad ortum solis hiberni in aspero conscensu Piretum Oppidum nulla rei singularitate notatum sedet, antiquum planè, & ex pluribus simul vicis vnitis compactum, vndè & tres sunt illi Parochiales Ecclesiæ Sancti Nicolai, Sancti Georgij, Sancti Saluatoris Illustrè tamen tot Episcoporum numero, quos Maccafana familia pepetit, vt in Catalogo annotauimus.

Piretum

Aliosque viros dignitatibus insignitos, qui aliquando etiam in dominio Oppidum tenuerunt, vt Monaldeschus in Annal. asserit ad huc tamen antiquum splendorem non amisit. Non minorem gloriam illi contulit F. Antonius Angelus totius ordinis minorum Conuentualium Generalis minister in comitijs Argentinæ habitis electus anno MCDV, & si de eius natali solo varia feratur opinio, in hoc nostro Pireto in latio Romanæ Prouinciæ ortum fuisse multa suadent: Theologorum suo tempore Princeps, vt à Summo Pontifice Ioanne XXIII. ad confutandas hæreses Ioannis de Heus, & ad secum dum in Concilio Constantiensi carceribus detineretur, de veritate certandum, mereretur inter cæteros alios eligi ab eodéque Nuntius in Angliã destinatur, & ex Apostolica indulgentia inter Thomam Henrici IIII. filium, & Margaritam de Holand. Ioannis de Peñafort Comitis filiam in gradu consanguinitatis dispensatione impedimenta matrimonij tolleret, tantoque ob egregias animi dotes, rerum agendarum solertiam, & scientiæ dum adhuc legationem ageret fratribus rescripsit, vt comitia celebrarent in Prouincijs eorum, vt ex apostolicis literis à F. Luca Vadingo in annalibus relatis; in quibus inter cætera: Quia dilectus filius Antonius de Pireto ipsius ordinis Generalis Minister pro nonnullis nostris, & Romanæ Ecclesiæ arduis negotijs agit personaliter in partibus remotis.

Et qui plura de eo desiderat Vadingum petat: in sua humilitate vt idẽ ait ad Dominum euolauit anno MCCCCXXI; Mons, in quo oppidum iacet, plurimorum sanctorum Monachorum receptaculum fuit, in eã quidem solitudinẽ recessisse, cum à se Cassinense Monasterium abdicasset Eremiticæ vitæ recessus cupidus Ioannes XIX. Abbas Leo Ostiensis in Chronico refert, in cuius descensu Carseolos versus Sancti Petri Ecclesiam Monachorum pariter quondam sedes aspicitur, in qua titulum Q. Auillieni inuenimus.

Q. AVILLIENVS. Q. F. BASSVS
MAGISTER. IVNIVS
IIII. VIR. AED. POT
IIII. VIR. IVR. DIC

Ex

Ex altero latere, S. Siluestri Monialium Cassinensium quondam nobile Monasterium, in quo Georgij Macchafani Episcopi neglectũ sepulchrum; nunc derelictum, & penè desolatum, & in simplex beneficium erectum.

Post quod vario ordine extolluntur, dilatanturque montes ad fontem lyris, Anienisque, & elonganrur in processum ad Sancti Bartholomęi in Trisulto Monasterio, & vltra; in quorum eminenti celsitudine modò deprimuntur in valles, dilatanturque in æquali planitie; modò superextolluntur vicissitudinaria successione in altiores, asperioresque; inter quos virentia, lætaque prata scaturigines laticesque plurimos emittunt, vndè ouium gregibus, bouum armentis, Equorum præsepijs gratas, & iucundas æstiuis pascuis stationes præbent, in quæ ex Romana campanea turmatim ad X. millia & vltra, cum feruet æstas, confluunt.

Inter vtrumque Oppidum Piretum scilicet, & Arcembuttæ in amborum limitibus fines, templum Cælorum Dei Genitrici Reginæ ex collatis in aduersæ fortunæ casibus, insperatæ op s auxilijs, delli Bisognosi, vocitatæ, in eminentiori illius montis parte, quæ in planum se extendit positum, longa seculorum serie crebris celestium gratiarum portentis venerabile colitur, à remotis Hispaniæ litibus Dei nutu, ipsiusque Immaculatæ Virginis admonitione illuc simulacrum ex ligno fabrefacto aduectum, vt in attrita temporis corrosione inueterata tabella, quam Oynonimus quidem decem ab hinc annis excerpens typis dedit, apertis literis narratur; cuius quidem seriem (cum ea, quæ ad historicam veritatem, clariora temporis interuallo desiderantur apertiora monstrabimus) integram reddemus.

Vltra Herculeum fretum, ad ripam Betis fluminis (quod hodie Quadalquiuir vocant) in ipsa Betica Hispaniæ regione, non longè ab Oceani ripa Hispalis, quæ nunc Siuilia, antiquissima olim Romanorum Colonia, totius Europæ illustre Emporium iacet, rerum gestarum, bellorumque gloria, & in omni disciplina hom num habilitate satis nota Ciuitas, inter quam, & Oceani fluxum Ecclesia nõ tàm compage murorum, quam deuotione fidelium celebris frequentabatur, in qua Virginis Immaculatæ non magnum simulacrum filiũ in brachijs tenentis in oleastro ligno effigiatum, humi i hyperdulia adorabatur, cœlestium perfusione donorum, veneratione auctum, ad quod ex omni circa regionum ambitu deuotorum numerosa turba quotidie confluebat, in cuius præcipuè cultu magno fidei, & deuotionis Zelo Faustus nobilis Hispalensis (cuius vxori Elphusia, & filio Procopius nomina erant) æstuabat; is quotidiè templum, ad preces adibat, & tanta fiducia ad Virginem accedebat, vt velut à dulcissima Matre in suis vitæ necessitatibus opem humiliter peteret,

nec à postulatis vnquàm defraudabatur; quinimò ad tantæ perfectionis gradum illius religiosa obseruantia,& diutina veneratio deuenit,vt à Deipara ipsa multotiès responsis, & colloquijs dignaretur Eo tempore ex Gothorum prosapia Orthodoxus Princeps Sisebetus Hispanis imperabat,& Hispalensẽ sedem Catholicæ Ecclesiæ decus, doctissimus S. Isidorus S. Leandri sui fratris successor, qui Hermenegildum ab Arrianorum errore ad sinceram veritatem reduxit, tenebat;quem Patres in Concilio Toletano encomijs multis ornarunt Præfatusque Catholicus Rex illius sanctitatem, doctrinamque ita existimabat, vt illi promptum obsequium · præsẽtẽque opem,vt Synodum in sua Hispalensi Ecclesia, ad Acephalorum sectam confutandam coadunaret,in gratiam præbere cæperit.Is cum regnare cæpisset post Gundemari Regis obitum (qui Toletanæ Synodi decreta sua speciali sanctione seruari mandauit) cui immediatè successit;ex Aphricano litore numerosam Saracenorum Classem ad sui Regni damna armari prænouit; numerabantur tunc, vt Eminentissimus Baronius aduertit anni Domini DCX.Eo enim anno principium Sisebeti Regni ponit Imperatorisque Focę vltimũ, & Bonifacij IV.Romani Põtificis. Ad hæc tempora factum referri, cum non ante apparatum bellicum, ex Aphrica coadunatũ legatur non incongruè iudicamus;irrepsisse errorrem in trãscriptione tabulæ quæ vtpotè corrosa,abrasis etiam nonnullis literis,occasionem erroris excerpenti dederit; qui cum imperante Foca, & sedente Bonifacio IV. rem gestam in aperta caracterum lectione collegerit ad primum Pontificatus annum nempè DCVI.reduci putauit parũ aduertens eo tempore nulla bellorum occasione, Aphricã in Hispanos arma mouisse; sed tantum postquam Focam Imperatorem Cosroas Persarum Rex vno infelici prælio vicit, Hyerosolimam Ciuitatem euertit, Crucem Domini Redemptoris abstulit, Sanctissimum Virum Zacchariam Patriarcham inimicorum mancipium, cum tẽpli spolijs insolens victor asportauit; sic vniuersi orbis Christiani in se inimicos animos armauit, vt spreta imperij dignitate exercitus,qui Aphricam insederat, tumultuosis clamoribus Heraclium Imperatorem acclamauerit; qui clauum tenens, ne à culmine supremæ dignitatis ad quam ascenderat,deijceretur,& coronã,thronumque sibi stabiliret,ex omni ditione, quæ illum sublimauerat,numerosam classem parauit, qua exercitum in Italiam, aliasque Prouincias,quæ adhuc Focam non desererant traijceret,cuius apparatum cũ ex Aphrica, sibi proxima,Sisebetus mouere prænoscere; siuè insidias sibi moliri, siuè periculum præcauere iudicauerit; ne si in se verteretur,imparatũ succumbere necessè foret, sciretque profectũ expeditioni maximum esse,si quo tendatur, ignoretur;in quo experti Duces summoperè inuigilant; copias ex suo Hispanico regno aduna-

adunari præcepit,& littoralia loca muniuit,Classemque in occursū, vt si noua moliri tentassent repellerentur,parauit; in qua cum Faustus nomen militiæ dedisset, Hispalensem nauim ascendit; cumque rates vela dedissent,altaque per æquora transcurrere cæpissent. Ecce flante Noto exòrta tempestas,qua classis tota iratis fluctibus concuti,in profundumque obrui videbatur,& cum omni humanæ opis auxilio Faustus destitutus,vicinam mortem exhorrescens,toto mentis affectu gloriosæ Virginis auxilium iam periturus exposceret; nō distulit pia Mater sui deuoti suspiria,votaque exaudire; sed mira diuini fulgoris luce perfusa,in obnubilata aeris serenitate,in eandēque formam, qua coli solebat in Ecclesia illa iā dicta, illius oculis aspiciendā se præbens, & illicò ex illius aspectu dissoluta tenebrarū caligine,cessantibus ventis,maris tempestate sedata tranquillitas indulta.Qua apparitione,non solum visu recreari,sed vocem exaudire, cum non multis alijs circumfusis militibus dignatus fuit; quæ in hanc erupisse sententiam profertur.Retrahite modò filij rates, non enim hodie inimicorum impetum euitare poteritis & his dictis euanuit; Et si prænuncia Matris Sanctissimæ monitio per ora militum diffusa volitasset, portentumque sedati turbinis, & procellarum, sonusque exauditæ vocis omnium animos commoueret, traheretque ad fidei obsequium monitis præstandis. Classis tamē Præfectus omnia ad vulgi facilitatem cōuertēs: non ex vanis,incertisque ostētis ab inceptis desistēdū suasit;plebis siquidē animi facilè à quocūque naturæ ordine exorta Numinibus accepta referūt; credūtq; è celo descendere,quod à naturali causarum cursu,licet præter cōsuetum,solitumque motuum effectum,ostendatur; nec nouum cum magnæ incipiāt cedere tēpestates; ex aeris impressione hæc exoriri, quæ Ethnici Castoris, Pollucisque signum, nostrates S. Eremi lumē appellant:vocem aliūdè quam è Cælo delapsam (si qua fuit) sepè enim in angustia positi, talia effingere, vt miracula credant, & in animo ex fiducia in Deum cōcipiunt euenisse prædicant; vndè spretis Dei genitricis monitis,protinus cōferere iubet & incredulitatis suæ pœnas haud tardè luit; & cum illicò hostium classis marinos vortices calcare, discurrereque per æquora aspexerit, dispositis in ordine nauibus,tubarum clangoribus,alijsque militaribus instrumētis,& suos animat,& hostes ad pugnam prouocat; nec mora arma capessunt,vt alter alterū hostili impetu aggrediatur: funduntur tela, quorum numero obnubilatur aer, nec in cassum cadunt: vndè ex vtraque non paruæ cædes, & in aquis obuolui euomere animas, quos furor primo congressu deiecit, & sparsim natare occisorum cadauera aspiciūtur;sic atrox, luctuosaq primò vtrique clades fuit, sed cum Hispanicam numero Aphricana vinceret, haud diuturna contentio,sed paulatim illa visa cedere, & fuga damna reparare si

posset,& confuso ordine pugnæ, sic Aphricanorum audacia debacchari,vt Naues deici,sanguinem fūdi,& quibus ferrum pepercerat, vincla reseruari, miserrimè Hispani dolebant; nec spes alia salutis relicta,& Præfectus ille tunc cęlestia, quæ spreuerat auxilia deprecabatur; sic peccatis exigentibus mentis obtenebratur intuitus, vt quæ viderit non intelligat, & tunc consilium in ærumnis capiat, cū releuandi spes frustrata est; & tūnc suorum deplorabilem stragē flere cœpit,cum victricia inimicorum signa,maiorem suæ classis partem captiuam ouantia trahere proprijs oculis perspexerit;In ea infelicitate felix Faustus hostium vinculis adstrictus, consueto Virginis auxilio emancipari meruit:inter mortis angustias, & belli pericula, dum preces, lacrymasque perfunderet, eam protinus vidit, quæ nunquam in suis necessitatibus defuit, sua manu manum apprehendere,& extra marinos fluctus, & inimicorum exercitum ad securam litoris stationem mirabiliter extrahere; statimque securitate potitus vocem diuinam audiuit, qua ad propria remeare iubetur & illicò euanuit; cælestibus his fauoribus gaudio repletus exultans, & viam carpens,in templū illius incidit,& limen venerabundus adorans Elfusiam vxorem,Procopiumque filium ante aram(cum infortunium prænouerint) preces pro sua ipsius incolumitate ad Deiparam fundentes inuenit, quorum aspectu recreatus,laudum encomia vnanimes Virgini persoluerunt.

Nouo hoc Dei Genitricis protectionis auxilio Faustus ab imminenti mortis periculo liberatus,sic cælestium donorum profusionem recognouit,vt deinceps sic se totum in illius obsequium inflammari cœperit,vt terrenorum cura relicta,in hoc vnum cum vxore, filioque tenderet;& à Barbarorum sæua seruitute abstractus,illius mancipiū se fecit,à quo fractis vinculis libertatem recognouit. Templum igitur ex eo die nō frequētare solum, sed ibidē insidere,operaque christianę pietatis illic colere,peregrinos recipere,in miseros,& à fortuna deiectos sua profundere in animo fuit;& solum Deo famulatum in spiritu præstans,nullis domesticæ substantiæ curis grauabatur, & relicta agrorum cultura, ex latifundijs Auorum patrimonio, non emolumenta amplius, aut prouentum recipiebat; & censu ipso venundato,breui annorum curriculo,sic tota substantia diminuta fuit, vt ne vsibus quidem necessarijs amplius sufficeret, & penè diurnum panem mendicare opus foret;his miseriarum incommodis acto, carissimæ vxoris morte ærumnarum,incōmodorumq; cumulus accessit;quāobrē angustijs paupertatis, & mæroris stimulis agitatus, quod consilium caperet nesciebat, & dum cælestem opem profusi gemitibus efflagitabat,in animum venit à Iudæo (cuius familiaritate vtebatur)fœnori pecuniam quęrere, qua negotium ad vitæ sustentationem,& incommoda reparanda ageret; sed à proposito ino-

pia

pia fide iussoris, sine quo sperata concupere diffidebat, terrebatur. His curis agitatus, dum solitum orationis pensum ante Virginis aram persolueret, illā sibi sic alloquentem audiuit; Quęre, ne dubites, ab Hebręo pecunias, quibus indiges, & me sublevatricem habebis; amicæ vocis sonitu, & sponsione exhilaratus dictis credidit, & gaudens, humili gratiarum actione soluta, illicò iter carpens, Hebræum petijt, & illi suam necessitatem, desideriumque apериens, pecunias fœnerandas petijt, sponsoremque manifestauit; nec renuit ille, aut innata perfidia cælestem sublevatricem spreuit, aut fidem abnegauit; sed conuenientibus pactionibus stabilitis, vt indemnitati suæ consuleret, ad templum cum Fausto, Procopioque festinant; quod statim adeuntes ante simulacrum fideles prostrati, humili petitione Virginem interpellantes, similem respōsionem accepisse, quæ ad vtrorumque aures deuenisse profertur. Ne formides Hebræe, pecunias deuotis his meis fidelibus fœnori dare, nam peruoluto anno, eas vsurasque simul te recepturum fore polliceor; sic de Cælo delapsa vox stuporis ecstasi Hebræum repleuit, vt defectum fidei in non hesitando promissis impleuerit, & qui diuinis præconijs euangelicæque veritati obstiterat, ad Virginis loquelæ sonum flectitur, & Fausto desiderata concessit, & quæsitas pecunias, recepto chirographo elargitur. Tunc illas Faustus nactus cum Procopio filio multisque nagotiatoribus nauem ascendit, & Gaditanum fretum, & Atlanticum Oceanum per Herculis metas ad internum mare peruenientes, cursum ad Orientem dirigunt; ventorum tamen impetu nauis acta ad Septentrionem vergere cœpit, & Ionij fluctibus trāsuersis in Adriatico sinu placato æquore stetit, ad Apuliæ tandem litora vela composuit, & anchorā iecit. Felicitate soli omnium frugum ferax Apulia Prouincia est in Italia, quæ varij generis mercimonijs desiderium fœneratorū impleuit; illùc impulit Virgo, quæ in procellis auras secundas dedit, vt sui deuoti non alio fœnore, quam cælestibus eius patrocinijs quæstus secundarentur; & in insperato solo augerentur præter spem merces; & ne industriæ negotiatorum tribueretur euentus, quas in Oriente quæsierant, ad Septentrionem diuitias comparandas reduxit. Breui igitur interuallo fœnus ad desiderium creuit, vt negatiores ipsos exundans in mercatura prouentus in miraculum adduceret.

Vnde iam plenis marsupijs, cum tempus vrgeret de reditu cogitare cœperunt, nauem igitur repetunt, & cum secundarent venti, illùc vela dirigunt, vnde progressi venerant, & concitato nauigio soluunt festinantes ad cursum properati reditus, & cum alta per æquora nauis, iam placidis vndis felici cursu transcurreret, extemplò atra caligine aer repletur, & inmoderata exorta tempestate contrarij efflantes venti, procelloso impetu extollūtur fluctus, crebris-

brisque insurgétibus vndis, maris, cælique specie immutata, ingens fremitus, strepitusque aquarum, ventorumque in horrore tenebrosæ noctis pauor, morsque præsens omnium animos debilitauerat, & cum ad horam magis, magisque sæuiret, sic concutiebatur, iactabaturque nauis, vt remigij, velorumque vsus oblitus Nauta, impellente turbine itineris cursum cedere, puppimque furentis impetus arbitrio relinquere cogeretur; & cum concitato æstu pelagus totus ferueret, sic deiecta nauis concutiebatur, vt qui intus erant impellenti furore deijcerentur in aquas, & iam multos ex Socijs marinos vortices absorbere proprijs ipse oculis Faustus viderat; vicinamque mortē metuēs mærore plurimo premebatur, cui noua doloris mestitiaque additur causa; cum enim vbi latitaret Procopius filius anxiè oculis perquisisset, quem nec fluctibus immersum, nec in naui esse senserat; vnde acriùs angustiatus interioris animi passionum turbine ad consuetum suarum calamitatum non indubitatum refugium oculos, anxiamque mentem doloris plenam, ad vltimum penè angustiatam direxit; vt in miserabili illo totius ferè substantiæ, & vitæ periculo solita miracula renouaret, lacrymabundus interpellat.

Adfuit in aere subitò sueta in imagine Virgo. & protensi doloris consolatur angustias, filiumque Procopium saluum esse pronuncians, illumque non multis post mensibus incolumem inuenturum, si quæ dixerit implere, promittat; & arcanum dispositionis diuini consilij tunc illi aperit; futurum nempè vt festinantibus annis, Saracenorum pessima, & à cultu Dei abhorrens gens Hispania potiretur; sicq; Altissimū illis offensū decreuisse; quorum impietate templa vastanda. sacra diripienda, & omnem ornatum ad cælestium honorem institutum sacrilega manu comminuendum; simulacrū autem suum, quod in Hispalensi litore venerari consueuerat, ne spurceretur opprobrijs, cū ad propria rediret, in Mōtē Carseolorum per easdem maris vias, quas ipsa ex in piraro mōstrauerat translaturum, polliceri ne dubitaret, cum illic coli vellet, vbi & filium Procopium à marinis vorticibus subtractum saluum inuenturum denunciat. Sic Faustus dictis sublēuatur, & ineffabili cælestis gaudij recreatione repletur, vt de sua amplius, filijque salute, quid quæreret non haberet, & ex dilatato cordis affectu in deuota laudis Encomia prorupit; Ecquis ò Virgo non inhiet tuis obtemperare mandatis? En ego qui qualis, qualisque sum, tuo sum dono, & quis enumeret, quæ in me beneficia contulisti & quibus periculis liberatus, quas tremendas maris tempestates euasi, quos fluctus superaui, quas miseriarum ærumnas calcaui? tuis auspicijs semper luctum meum in lætitiam versum aspexi, & cum pares tibi quas referam laudes non habeam, in hoc vno, vt possum promam obsequen-

quen-

quendo tuæ, tuique filij voluntati, vt iussisti faciam; & cum maiora exprimeret, SS. Virginis visionem amisit, & cum ea turbinum immoderatam tempestatem sedatam simul agnouit, & serenitatem Cœlo restitutam, vndè alacres Nautæ manus ad opus reponunt, readaptant remos, velaque componunt, & quassata reficiunt, & in incœpto itinere puppim vertentes, dum ad occiduas partes tendunt, ex insperato graeca litora tetigisse cognoscunt.

Hæc vt Celestis Virgo dictauit euenere; nam reuoluto seculo, is fuit annus Domini DCCXII. quo Vuitilæ filij, qui Hispanis imperebat, à Ruderico è paterni regni finibus expulsi, & omni possessione spoliati, ad Iuliani Tingentaniæ Prouinciæ Comitis auxilia confugientes, immenso illius auspicijs Saracenorum exercitu comparato, deuicto Rudorico, Hispaniam infeliciter præoccuparunt.

Interim, vt portum intrarunt, vt vi turbinum extenuatas vires recrearent, in proximum Castellum deueniunt, agnouitque tunc Faustus exigere tempus fœnori datę pecuniæ, vsurarumque solutionem; ne suam, cœlestisque subleuatricis fidem fallere Iudæus dubitare posset; anxiabatur animo, & dum variè fluctuaret, in eam deliberationem tandem inclinauit, vt illi eidem Sacratæ Virgini Intemeratæ solutionem committeret: sicque pecuniam, censumque in vnum collectum intra ligneam capsulam includens, literis signatis Mariæ, in mare proiecit, non anxius de fide aduentus, sed certa fiducia speque non indubia ductus Virginis auxilia non defutura, quæ nō per incertum tramitem mare discurrens ad Hispalense litus tunc peruenit, cum Hebræus ex suæ litoralis domus fenestra, qua maris recreabatur prospectu, illam vndas supernatare aspicere poterat, vndè cum vidit festinus ad mare descendit, protinusque illam ad terram traxit, lætus de aduentu, inclusas pecunias illicò numerauit, & Hispalim rediens (prout ex mari aduenerat) capsam cum pecunia inclusa intra segregatum suarum pecuniarum repositorium detulit.

Transacto exinde tempore, cum Faustus ad propria remeasset, vt litora tetigit, SS. Virginis limen læto accessu adoraturus intrauit, & prostratus ad aram vota promit, precesque supplici oratione persoluit, nec à Sacrato Cæli Reginæ simulacro de aduectis pecunijs iam securus responsa quæsiuit; Inde in amicum Hebræum incidens mutuis amplexibus gratulantur; mox ille pecuniam suam repoposcit, ad quem Faustus ordinem, quo remiserat repetijt, & sub cælestis subleuatricis auspicijs constanti fide non perituram asserebat, cumque ea sit Stella Maris & periclitantibus portus, non permissuram à fiduciali, & in tot tantisque arduis experimentato conceptu defraudari, & de securo sponsionis adimplemēto dubitare

nefas

nefas esse, direxisse ad illam, quæ promiserat, vt vtraque fides inuiolabili pacto adimpleretur, & si casu perijsset (quod contingere non posse asseuerabat) ex alijs pecunijs satisfacere pollicetur. Vnde vt huius dubitationis euentus, è medio tolleretur; Virginem adeundum suadet, & simul incedentes, templum adeunt, & ante aram Faustus genuflexus exposuit: En inquit Virgo, quæ Iudæus improperat; ad cuius interrogationem illius simulacrũ Cęlestis iræ fulgoribus adumbratur, & vox inde personans, Hebræi fallaciam increpat: Plene omni dolo, & stulte Iudæe, quo modo, quas, me duce, recepisti pecunias negare audes? Nonne integras in tuum repositorium conseruas? in me promissa non fallunt.

Ea voce nimio terrore consternatus in terram cecidit, & stuporis, pauorisque simul stimulis agitatus, tremens, stupensque vt sibi ignoscatur exclamat, & Sancti Spiritus interno lustratus fulgore induratam perfidiam exuens, ad fontem regenerationis inhiare cæpit, & sacra vnda renatus, noui hominis indumentũ recipiẽs, tyrocinium cælestis militiæ, Fausto Duce, in templo illo exercere non distulit: credit tandem Virginis filio Hebræus, & in illius obsequium perpetuo mancipatu dicatur. Vndè postmodum Faustus arcana sibi commissa aperuit, comitemque in Sacri pignoris vectione asciuit, sicque communicato consilio, quæsitis alijs sibi sanguine iunctis socijs, rem aggrediuntur, sacratumque Virginis simulacrum, extemplò ad paratam nauiculam extollunt, & per repetita maria cursum felicibus auris implent, & in ora Frentanorum ad Oppidum Francauillã vela retrahunt, & mulam, cui adhuc nemo insederat, diuini Simulacri sarcina onerandam mercãtur. In cuius dorsum ea, qua possunt veneratione sustulerunt, & quam nemo eorum nouerat, semitam aggredi parant, viam Virgini committunt, & triduano itinere per tractum Valeriæ viæ conscẽso monte, planitiem Carseolorum intrant, & per superextollentem montem, mula itercarpens per dirupta petrarum, cum ad cacumen penè conscendisset in lapidem incidit, quem flexo poplite signauit; cuius miraculosa impressio in ædicula supererecta hodiè monstratur; deindè superiora montis petens sistit iter, & illicò Procopius in veste alba obuiam Patri processit, & brachia ad collũ tendens oscula ori figit, & inuicem de successibus gratulantur, & cum de loco in quo Sacrata Imago sisteretur ab illo quęreret; quem Virgo iam ante indixisse commemorat, insinuat; ibique venerantèr collocant; templum, ædiculasque extruere festinant.

Primum in collocatione miraculum fuit, litis finium sedatio; finitimi siquidem de limite diù acritèr contenderunt, nec finis iurgiorum, ni Virgo lapidem posuisset; ipsa amborum intermedium agrorumque terminum tenuit, tenetque ad præsens.

Fama

Fama tunc per ora hominum volitare cæpit,augentque miracula rumorem; ex remoto Hispanico litore Sacrosanctum Dei Genitricis simulacrum (ipsa additante) in Marsorum fines, in Carseolorum montẽ miro,& singulari Omnipotentis fauore aduectum: fit vndique cõcursus Populorũ;renouantur in collatis ad confluentes beneficijs mirabilia: ad quorum voces Pontifex ipse Summus Bonifacius IV. & ipse Marsus) tunc grauitèr ægrotans mentem vertit,& vota emittens,sospitatemq; anxiè efflagitans, illius modò apparitione dignatus,diuinæ vocis oraculo consolari,& aspectu recreari meruit,& pristinum salutis statum recuperauit,& in gratiam habitæ salutis,cum Romano Clero ad insurgentem tùnc Ecclesiam Virginem adoraturus accessit,cuius aduentus dies tertio Idus Iunij in relato pergameno notatur:Ecclesiam,ipsam ex cælesti thesauro depromptis, indulgentijs, Sacra supellectili, alijsque donarijs dotauit,quam hispani Heroes, cum Vrbem petiere, venerari consueuerunt,confugiuntque ad hoc ex Romana Curia supplices in dies Proceres, & nouis adhuc miraculis fulget.

Est ipsa Ecclesia vna fornice compacta, duasque post aulam sic à principio erectas ædiculas habens,vbi quiescere Fausti, sociorũque ossa credũtur,exinde succedente tempore ædificijs pro vsu Inhabitantium aucta.

Statua ipsa in extrema parte ad dexteram apsidis, quæ arcubus ab Ecclesia separatur ad imum parietis eleuata residet, vbi ab aduectoribus collocata fuit,crate ferrea inclusa veneratur, ad quem ascensus per ligneos gradus habetur.

Cum flectitur iter à Pireto Carseolos versus,in pendicibus montium inter fluctuantes Colles duo adstant Pagi, seu Villæ, vix vna ab altera miliario distantes,quæ præter nobile nomen,nihil aliud retinent. Vna siquidem Villa Romana, altera Sabbinensis appellatur à montibus ab illustrissimis istis Populis denominatis, qua occasione, non dum nobis notum; numero tamen habitantium minimè replentur, vixXXX familias quaque alit,sub proprio Parocho. *Villa Romana.* *Villa Sabinensis.*

A Carseolis postmodum III. M. P. transactis in ascensu montis dum angustatur Vallis in faucibus est Colle oppidum, quod in regestro Collis Z ppa dicitur, manibus, & turri olim ad securiorem aditus munitionem roboratum. *Colle.* *Regestro fol. 121.*

Sancti BerardiMarsorum Episcopi ex Comitum progenie natale solum,& Auorum patrimonium,vltimum amplissimæ illius familiæ Toparchiæ dominium,cui extrà mœnia in Romanæ viæ transitu constans in Domino, & feruens Vassallorum deuotio Ecclesiam extruxit, in qua illius reliquiæ venerantur. Est sub vno Rectore illi Ecclesia Parochialis Sancto Episcopo Nicolao dicata.

In ea montium asperitate III. M. P. à Colle distans Arx Cerri, *Arx cerri*

seù Rocca di Cerro, in cacumine ferè positum, situs, & soli infelicitate parùm lætum Oppidum; vtrorumq; istorum Oppidorum cultores rusticis insistunt operibus, sed ex rigida Cæli temperie glaciali frigore, niuibusque præpediti, alibi hyemare compelluntur; castaneis, quercubusque adumbrantur montes, quorum prouentus aliarum frugum defectû implent; vnûquodq; eorum vix LX. familias alit, est huic Ecclesia assumptæ Virgini dicata, cuius Parochus Abbas dicitur.

Inclinantur post mille, & amplius passus, antequam ad planum deueniatur, Montes ipsi in vallem, quæ ex liquatis niuibus, & imbrium coadunatione confluentibus aquis extenuatur viribus, vt minus Cereri apta, nô nisi herbam nutriat, quæ æstiuo fæcundata calore virescit in pratis; vndique cacuminibus, non se humiliantibus vallata; vndè & descendentium aquarum cursus retardatur, & vallem implendo, hyeme lacum breui periturum efformat, & nisi artifex natura ingluuiem effecisset, tantæ profunditatis, vt ad currentis fluminis occultum alueû perueniat, aquisq; illius iungantur, Oppidani nimia excrescentia, damna paterétur haud modica.

Verecchia In qua pereminenti valle, cum ad ortum solis Vereculam versus tenditur, & ex radice superextollentis montis fons, qui in flumê emanat oritur, & per ccccc passus super terram serpens, lateribus se condens, & in inuiò montis sinu nescius fluens, iterum apparet propè Talleacotij mænia in flexu montis, & per saxorum, riparumque congeriem præcipitatur ad opus pistrinorum ad planitiem, quam läbens per campos Palentinos flectitur, & propè Scurculam per vallem, quæ ad Æquos ducit, Velino amni iuxta Reate iungitur. & cû Tibure coit, estque vnus ex remotioribus eiusdem Tiberis fontibus. Saltusque vocatur. Exactis pratis fauces per admodum saxosâ, & asperâ viâ ad descensum aperiuntur; & partem illam montis, quæ flectitur ad occasum, ab ipso cacumine ad planum longo

Taleactiû ordine depositum, Talleacotium nobile, & modernum implet; totius Columnensium Toparchiæ supremi iuris dicentis, & secundarum earum Iudicis sedes, ab excidio Carseoli, Cliterni, & Castaldij, vt Volaterrano placet exortum, sed quo tempore ignoratur, cum in registro locorum ruina non notetur. Non ita tamen modernum vt Blondus, & Alexander arbritantur, affirmamus; cum quidam sub Gulielmo Rege anno MLXXXVII. in repetito registro, Bonauentura de Talleacotio pro isto, multisque alijs, quibus dominabatur oppidis sacras suppetias XLII. Militum obtulit, & anno MCCXXXIX. B. Oddonis Chartusiani monachi morte nobilitatur; vnde & maioris ætatis vetustate gaudere, sed sub obscurioris nominis fama, colligitur, quod ædificiorum compage, & Incolentium numerositate auctum creuisse constat, tenue siquidem, vt

cate-

cæteris rebùs principium. Ante quam Oppidi fundamenta iacerentur, erat locus ille syluis consitus; inter quas aliquas domunculas occasione monialium sub Sancti Patriarchæ Benedicti famulatu viuentium Monasterij; vnde SS. Cosmæ, & Damiani in syluis nomen, sub nascentis Oppidi exordium extructas fuisse, vt Virginibus in agrorum cultura rusticani inseruirent, cuius quidem Monasterij licet primordia ignorentur ædificiorum tamen structura longæua redolet vetustate, & sub nascentis Illustrissimæ Religionis incunabula in illo recessu Sacrarum Virginum cætum adunatum, non leuibus argumentis persuasum habemus; incrementum postmodùm ex nouorum Colonum concursu sumens, in Oppidi formam creuisse; nomenque illi seù Taleacotium, vt in regestro, seù Taliaquitium, vt Volaterrano placet, ex occasione tributum; cui nec Blondus, nec Leāder arridentes, de suo excogitatū nomē inuenisse ferūt. sed ethymon vtrique nomini conuenire potest. Etenim recessus ipse syluarum in frequentato viæ Valeriæ tractu, latrocinijs plurimum aptus, & qui facinori incumbere quærunt, opportunitatem in viatores grassandi præbebat; vnde aliquando latrocinantium cōuentum, & qui principatum diù inter latrones tenuit fortè à Sancto Equitio Abbate (quod vsitatum in regione nomen deuotio fecerat) seù Cozzus appellabatur, qui ablatorū spoliorum incisor, & diuisor erat, ex continuata sociorum interpellatione, vt furta scinderet, Taglia Equitio ò Taglia Cozzo nomen sortitus est, qui cum fama magni latronis polleret illud loco, in suorum facinorum memoriam reliquit, cuius rei certum nobis argumentum ipsius oppidi parma sigilli præbet; signat enim duo homines, vterque altera manu pallium extensum tenentes, quorum, alter expectans, alter manu gladium extensum ad pallium incidendum monstrat; at diuersum ethymon à quopiam datum vidimus, quod nenijs, somnijsque redolere inuenimus; ideo frustrà apponere iudicauimus; proprium planè, germanumque relatum est, & inueterata traditione, quæ in ore omnium est prædicatur; & insignia adstipulātur; nec tam illustri Oppido, quod magnificentia, ædificiorū magnitudine, & amęnitate, & Incolarum industria in armorum, & literarum palestra exercitatorum vicinis omnibus præseferat, notam inurere origo potest. Etenim & Vrbs, quæ in mundi principatum creuit, non dissimile principium habuisse refertur.

Ab ipsa summitate ad radices montis extensum diù sola naturali loci munitione, absque alia custodia, se tuebatur, donec Ladislaus Rex męnium recintu, & Arcis custodia vallauerit, siuè vt Comitum potentiā extenuaret, siuè vt securitatem finibus compararet. Nàm parùm ante Rainaldus ex Illustrissima Vrsinorum familia illius Comes, ita viribus pollere, vt non semel intra Aquilæ Ciuitatem

Camponescorum Comitum contra regiam præheminentiam partes fouere non dubitauerit, in quam postmodum, vt diffidentium aduocatus cum armatorum copijs intrauit, moxque illius dominium nactus, Andegauësium fautoribus adhęrens liberas administrationis habenas sumpsit, donec suorum militum licentia, populus, & illi etiam qui illum aduocauerant irritati, crescentem elationem priùs detestari, postmodum morte multare deliberassent, vnde in illum concitato furore, ex Sancti Francisci Conuentu in quo, vt furensium minus euaderet, se receperat extractum, trucidarunt, & Ioannem illius fratrem, quem paulò ante carceribus, vt minus nocentem mancipauerant, inde extractum pari excidio affecerunt.

Et cum non multo pòst tempore Ladislaus ipse apud Roccam Siccam, à Ludouico *II.* Andegauensium Comite, vno certamine superatus, vt victoris progressus inhiberet, non acie dimicare, sed cunctando vires illius eludere proficuum magis fore iudicauerit, loca quæ aditum Regni aperiebant munire simul cæpit, ad huius etiam Oppidi opportunam munitionem impulerit; vtraque siquidem occasione opus accelerare potuit, vt non solum ad murorum expeditionem manum admouerit, sed ad securiorem fortelitij structuram in illa summitate, quæ rupibus cincta difficilem, arctumque aditum præbet, in ea opportunitate collocatum, & non militum numeroso apparatu, sed paucis adhibitis angusta faucium structura ab incursionibus se tutari possit.

In commodiori Oppidi parte, quæ accessibus non arctatur, Robertus Vrsinus Comes Palatium Regia magnificentia, Aulicorumque statione cubiculorum numerositate instructum, laquearijs ex ligno incisis, varijsque picturis ornatum extruxit cuius etiam munificentia extra mænia M. P. ad ortum, templum Baptistæ Ioanni Sacratum, Commendamque ad substentationem Equitibus Hierosolimitanis erectum dotauit, vt in superliminari portæ notatur.

RVBERTVS. VRSINVS. MILES. TALLEACO
TII. ET. ALBÆ. COMES. ARMORVM. CAPI
TANEVS. IN. HONOREM. S. IOANNIS. BAP
TISTÆ. FIERI. FECIT. ANNO. MCCCLXXV
VI. SEPTEMBRIS. VIII. Indictionis.

Et paulò infrà Palatium, ex profusa charitate, ipsius præclarissimæ familiæ Heroina quædam (vt verbis conformitatum regulæ vtar) in minorum fratrum placitum ex quadratis lapidibus Ecclesiam, peramplumque Conuentum in penè exurgentis Seraphicæ

Reli-

Religionis exordio extruẽdam curauit,eiusdemque insignis pietatis beneficio anno MCCLX. reparatum nouis ædificijs cum sacello post maiorem aram,in quo B. Thomæ de Celano religiosa veneratione corpus requiescit sub ara Ducalis Cappellæ, in qua ex Apostolico indulto,in Domino morientium animæ expiantur, post Varri pagi ruinas monialiumque ex Ecclesia Sancti Damiani manumissione, vbi viuendo in illarum obsequio finem fecit, à primo tumulo translatum.

Prælucent adhuc in fornice Ecclesiæ duo rubri galeri duorum procerum eiusdem familiæ purpuratorum, ibi quiescentium, quorum nomina cum non notentur in marmore hic apponimus. Vnus pro vt notatum in codice Ecclesiæ inuenimus, Iacobus ex Comitibus Nolæ, à Gregorio XI. purpuratorum cætu, donatus est, qui Vrbani VI. in schismate Clementis VII. Antipapæ primus partes sectatus,allectus cum alijs tribus Italis Cardinalibus à Gallis spem fouentibus alterum eorum ad apicem Pontificatus prouecturis Fundi comitijs interueniens, delusus tandem, post electionẽ Antipapæ,à cætu Cardinalium recedens, ad Suessam comitantibus reliquis Italis se recepit; postmodum Talleacotium fato vrgente perueniens diem suum clausit extremum XII. Kalend. Septembris MCCCLXXIV; & absque nota sepulchri in Ecclesia præfata tumulatur.

Alter verò Ioanẽs ex Comitibus eiusdem Oppidi,& ipse Comes Dominusque Archiepiscopus Tarẽtinus, & Farfensis Abbas à Sixto IV. inter purpuratorum numerum ascitus,& antequam ad apicem dignitatis ascenderet,hominibus terræ Marani testandi de bonis stabilibus, subfeudalibus, quæ vulgus excadentialia vocat, ad tertiam generationem indulsit,ex priuilegio pergameno quod Incolæ conseruant,in quo,& Dominum Talleacotij Archiepiscopum Tarentinum,& Abbatem Farfensem se facit,& annus dati priuilegij est MCCCCLII. ante Sixti IV. assumptionem à quo rubro galero donatus,& in registro defunctorum in præfata Ecclesia habetur ad Patres applicuit anno MCCCCLXXVII.

Quinque Populo præsunt Parochi,quisque in propria Ecclesia, quarum quæ in arce est (quæ Ciuita dicitur) Sanctæ Virgini Ceciliæ dicata Archipresbyteratus honore potitur, modò dilabentibus Parochis cum excidio ædificiorum, quæ circa habitantes nutriebat,omni honore spoliata, iam ruitura ipsa quoque cernitur; de cæteris Principi Apostolorum vna, Sancto Nicolao, & Sancto Egidio Abbati, reliquæ sicut omni ornatu, ita & Populi frequentia destitutæ, redditibus, supellectili,& rudi ædificio. Est alia in ordine quinta in permedullio Oppidi nobiliori structura compacta in honorem Sanctissimorum Martyrum Cosmæ,& Damiani olim

Cassi-

Cassinensiũ Patrum Conuentus, nunc ex cessione Monialium eiusdem ordinis, in syluis dictarũ ante incolatũ Oppidanorum, cũ Monachorum Monasterio excitatã Apostolicæ Sedi ex Clementis V. & Gregorij IV. Summorum Pontificum indultis immediatè subiecta, sub regimine tamen Cassinensis Abbatis; illiusque Vicariam administrationẽ vnus ex Patribus gerit in his tantũmodo; quæ curã animarum, clausuram Monialium, & visitationem concernũnt, iurisditionalia Illustrissimus Marsorum Episcopus exercet, vt Sacræ Rotæ Romanæ oraculo in controuersijs diù inter vtrosque discussis sentẽtiali decisione stabilitũ fuit de anno MDLXXXII. cuius tenor talis est. Resoluerunt Domini, quod non intret exceptio Abbatis, & Conuentus Cassinensis respectu loci de Lueo, de iurisditione temporali, vt in cap. XI. sess. XXI. Conc. Trid. quia non probatur talis exceptio; imo notorium est, dictum locum esse de temporali iurisdictione Dominorũ de Colũna, & ab antiquissimo tempore illũ possidere. Vnde nisi Abbas, & Conuentus ostẽtat aliam exceptionem, dictus Episcopus habet fundatam intentionem in dispositione iuris communis Conc. Trid. ac etiam in scripturis, & depositionibus testium in petitorio, & possessorio, etiam vt sedis Apostolicæ delegatus in exemptis, vt hic per informationes, & sic est dandum mandatum de manutenendo quo ad Ecclesiam, & Clericos Sancti Ioannis, cui Ecclesiæ imminet cura animarum, etiam si essent exempti cap. 3. & 4. Ref. 6. & VII. cap. IIX. sess. XXI. cũ alijs.

Quo verò ad Monasterium Monialium Terræ Talleacotij, vbi est Ecclesia curata Sanctorum Cosmę, & Damiani cum Clericis secularibus resoluerunt Domini dandum esse mandatum Abbati Cassinẽsi, quia stantibus priuilegijs, præsertim Clementis V. cum obseruantia subsequuta, quam dixerunt dicti testes, & scripturis pro ista parte satis probant; intrat exequutio de qua in cap. IX sess. XXV. c. 7. quod istæ Moniales, & Ecclesia regatur per Abbatem, & Conuentum Cassinensium, & hic benè deducunt informationes pro ista parte.

Hoc tamen Domini restrinxerunt iuxtà terminos cap. 5. 9. 10. sess. 25. vt Episcopo etiam sit dandum mandatum de manutenendo quo ad ea, quæ concernunt clausuram Monasterij, & visitationem respectiuè curæ animarum, administrationis Sacramentorum, & admissionis Ministrorum etiam admouibilium, vt in d. cap. & in his quæ sunt ordinis cap. 17. sess. 7. & cap. 11. sess. XIV. quia ista sunt etiam in exemptis reseruata Episcopo, & satis ex deductis probatur, ad istum effectum, possessio dicti Episcopi in præmissis.

Animarum curæ Abbatissa Monasterij præest ad cuius exercitiũ septem Cappellani ad illius nutum amouibiles, per Episcopum confirmandi deputantur; Ecclesia ipsa, & Monasterium nullo ornatu redolet, cum plurimùm antiquitatis sapiant, in vno ex sacellis ossa

Beati

B. Oddonis Chartusianæ religionis alumni, ex placito Innocentij PP. III. ad vota Alduisiæ tunc Monasterij Abbatissæ, Monialium confessionibus excipiendis præpositi, in quo munere in pace quieuit, venerantur, illiusque acta ex processu iussu Gregorij IX. cōpilato nostro idiomate edidimus.

Extra mænia duo alij virorum Conuentus, vnus Ordinis Prædicatorum in Ecclesia Virgini Annunciatæ, insurgentibus iam muris, suppressus, at Incolarum pietate auctis redditibus restitutus, sed qui, vt Ecclesia ipsa, nec dum formam recipit. Alter Capucinorum structura, ambitu, & dispositione ædificij, & viridarij amænitate insignis, apud Ecclesiam S. Mariæ gratiarum exurgens, ex cæmentis veteris cœnobij in Ecclesia Sāctissimæ Triadis vltra milliare in aspero, & non frequentato loco ad solatium fratrum, & deuotionem Populi translatus.

Sunt sparsim per agrū aliæ Ecclesiæ, sed quę ciuiliori cultu & ædificijs perlucēt S. Rochi, S. Mariæ de Succursu, & S. Mariæ in Oriente, præter alias destitutas.

Ciuium politiam plusquàm vrbanam propinquæ Romæ vicinitas illis contulit, quam plebs etiam ipsa, in vestium ornatu, & muliebri cultu concinnè conseruat.

Tellus ipsa post inclinationem mōntium, & partis illius apennini iugis in planitiem se vertit, fæcunda vbertate præ cæteris gaudet; vina tamen ex rigida aeris coactione aspera promit, cum vuarum baccæ ad maturitatem rarò perueniant; rident tamen circa colles vndique vineta, & viridantium arborum comæ, malorum, pyrorumque fructibus redundātium, sed eadem Cæli temperie haud satis iucundis.

Salti amnis cursu infæcunda rigatione madet, cuius vnda olera pereunt, ingeniosa tamen Ciuiū cultura viridaria lætantur. Cernuntur in apricis collibus nobilium Ciuium sparsim Villæ frugum abundantia, & domorum commoditatibus delectabiles.

Cæterùm incommoditas soli industriosa Ciuium mercatura reparata, omni rerum satietate redundat; est illis sicut ad negotium, ità ad scientias capessendas ingenium, vnde plurimos in literatorum censura Illustres omni tempore peperit. Præsertim Andream Argolum Mathematicæ, & Medicinæ professorem, & in Astrologicis demonstrationibus facilè Principem; & in Patauino Gymnasio nobile Lyceum aperiens à Serenissimo Veneto Senatu Sancti Marci stemmate meruit honorari.

Hic Ephemeridas, tabulas primi mobilis, de diebus criticis, & alia complura typis commendauit.

Huic adde Ioannem eiusdē Andreæ filium, cuius Endimionis fabulosi amores, Italico vulgari metro editi, circumferuntur; cum pluri-

ribus alijs ingenij sui monumentis, quæ cap. XI. lib. 1. retulimus.

Sunt & alij, qui Talleacotium illustrarunt, inter quos celebris est Franciscus Resta ex Clericis Regularibus, qui minores nuncupantur, Propertij Restæ Episcopi, qui de vera, & falsa sapientia scripsit, nepos; cuius opera elucubrata, sunt; de varijs aeris, aquæ, & ignis impressionibus quæstiones. Romæ apud Franciscum monetã. 1644. in 4.

Reliqui sunt: Philippus Scaccus, cuius legitur typis datus, Tractatus de Arte Veterinaria, quam Mescalziam appellant; nempè ad eos, quos vulgus Marescalcos vocat, pertinente; in quatuor libros diuisus, quibus omnes equorum tam interni, quàm externi morbi; Signa quibus dignoscuntur, eorumque curationes potionibus aut vnctionibus, sanguinisque emissione faciendæ continentur. Patauij apud Petrum Paulum Tozzium. 1628. in 4.

Gaspar Argolus Concistorialis Aduocatus Romæ, quem refert Carolus Cartarus in suo Syllabo. 110.

Hi omnes Talleacotium natale solum habentes, eruditi ingenij monimentis Patriam illustrarunt. Cùm autem & alij sint, qui alia Marsorum loca suis scriptis decorarunt, quos in prędicto cap. XI. libri primi pretermisimus, operæ pretium visi sumus facturi, si hic recenseremus.

Piscinæ decus fuit, Antonius à Piscina dictus, ex ordine Minorum Sancti Francisci, cuius meminit tanquam eximij, & omni virtutum genere præclarissimi Lucas Vadingus tom. 6. Ann. min. fol. 202. num. 21. floruit anno Domini. 1469.

Malleanum verò illustrauit Antonius Casalius ex ordine Cęlestinorum Abbas, qui Nouam Hierusalem, seù Sacram Basilicam Bononiensem, opus Historicum, varijsque præclaris obseruationibus refertum typis mandauit. Bononiæ apud Nicolaum Tibaldinum. 1637. in 4.

Ex eodem Malleano, ortus est Mahometanorum Malleus, (vt optimè adnotauit Pompeius Sarnellius in suis carminibus) nempè Philippus Guadagnolus ex ordine Clericorum Regularium, Minorum nomine, sed virtute Maximorum, Vir cùm morum candore, religiosaque simplicitate, tùm summa veteris, nouique testamenti, cæterarumque scientiarum eruditione nulli secundus. Linguas Hebræam, Caldæam, Siriacam, Græcam, & præ cunctis Arabicam æquè calluit, atque apud singulas earum Nationes natale solum habuisset; vt testatur de Arabico sermone Grammatica Romanis typis demandata.

Arabicè quoque reddidit Nouum testamentum Romæ similitèr excusum. Et Vrbano inter Summos Pontifices hoc nomine Octauo iubente, composuit, & typis euulgauit, at non in vulgus, librum sanè cælesti sapientia refertum, cuius inscriptio est: Apologia pro

Chri-

Christiana Religione. Romæ typis Sacræ Congregationis de propaganda fide 1631. in 4. In quo scribendo Sancti Spiritus opem præsentem fuisse tenendum est; cum nihil literis commendauerit, quod alicuius viri doctissimi censura ad meliorem sententiam reuocandum censeretur. Quinimò tanta perspicuitate, & argumentorū, rationumque efficacia Mahometis errores confutauit, vt eius sequacibus reliquus non fuerit ambigendi locus; nec res de cætero sit, quæ perspicuam veritatem valeat infirmare. Quamobrem factū est, vt ad orientalem plagam, cuius incolæ Satanæ plagis confossi, medelā expetebant, euocatus, tot saluti restituerit, vt Vrbani VIII. oraculo Innumerabiliū Animabus medēdiū laboribus, Philippi vnius pharmaca præstitisse declaratum fuerit. Idcircò apud se, quòad vixit detinuit, summis honoribus, licèt inuitum, remuneraturus; ni Deus Vrbanum ab Vrbe ad Cælestem Patriam transtulisset, qui Sūmus Pontifex dictam Apologiam Arabicè scriptam, italicè redditā typis iussit committendam, vt factum est; cum non pateretur, vt non omnibus tanti viri religiosa innotesceret eruditio: cui libro pium omen Pompeius Sarnellius, omnium virtute præditorum amantissimus, fecit hoc carmine, Horatiana phrasi concinnato; quod, cum typographorum celeritas in opere prætermiserit, & nonnulli vt proprio vsi sint, paucis malè immutatis, ad futuram tàm Philippi, quàm Pompeij, nobis charissimorum memoriam hic adiecimus.

I Liber felix, noua monstra questos,
Vt leues omni populos timore,
Nec sinas hostes fidei per orbem
Pergere inultos.
Non venenatis grauida sagittis
Indiges Mauri pharetra, nec arcu,
Est potis fortes calamus Philippi
Frangere turmas.
Strenuum qui se nimiùm querenti
Reddit vltorem populo fideli,
Dum sui cursu eloquij perenni
Labitur amnis.
Malleum nouit dare *Malleanum*,
Quo caput fractus Coluber, docetur
Vt manu Marsus chelydros, grauique
Carmine rumpit.
Non tot, excelsas domiturus Alpes,
Grandines armat gelidus Bootes;
Hesperum nec tot comitantur atris
Noctibus ignes.

Ee Quot

Quot tibi cedent, monitis nefandi
Qui fidem præstant Mahometis, omnes
Namque vincentur, secuturi ouantes
Dogmata Christi.
Dat tibi partes scelus auferendi
Auctor humanæ Dominus salutis;
Perque te fient Mahometis artes
Prorsùs inanes.
Nonnè iam cernis calamo fugatus,
Vt plagas plagis foditur per omneis,
Astus haud illum iuuat, vt cruenta
Non cadat hasta.
Tu premes sancto domitos triumpho
Impios Turcas latio imminentes,
Atque subiectos Orientis oris
Seras, & Indos.
Audies feris habitata Bactris
Claustra doctrinam tenuisse veram;
Audies &, te, dirimi obstinatas,
Iudice, lites.
Nullus armento lupus ingeretur,
Deferens dorso tegumen bidentum;
Namque vel prorsùs poterit deinceps
Fallere nullum:
Vel Lupus sæuos qui acuisse dentes,
Nuper audebat, cupiet Philippi
Recta monstrantis, noua polliceri,
Fœdera nutu.
Ad Scythas tandem liber ito felix,
In librum multos retulisse vitæ
Liberos tecnis, validus, Barathri
Ritè futurus.
Te librum, fama celebrante, læti
Concinent plausus; vagus, & perennis
Per omneis Rumor referet Philippi
Nomina terras.

Fuit prætereà Philippus inter suæ ætatis Oratores eloquentissimus, & adeò in dicendo promptus, & expeditus, vt in lyceis, & Ecclesijs nulla præuia dicẽdorũ meditatione, de quacũque re proposita aptè, prudentèr, explicatè, & abundantèr dissereret, & oraret: ita deniquè vt omnes crederent, non nisi multis antè diebus cogitata dixisse, quæ ex improuiso dicebat.

Diem

Diem suum clausit extremum Mense Aprili anni 1656. qui fuit ætatis suæ sexagesimus. Mortem eius lacrymis prosecuti sunt, cùm eiusdem Ordinis Minorum Clerici Regulares, tùm seculares; ijque infulis, & purpura eminentes; nec mæstitiæ signa in vultu æque, atque in animo ipsiusmet Alexandri VII. tunc temporis in Petri Cathedra sedentis, latere potuerunt.

Quam typorum lucem merebantur Tesaurus, siuè Dictionarium Arabicum, Sermones, & alia eiusdem Philippi opera, morte præuertente, non obtinuerunt: vt notat Allacius in Apes Vrbanas, fol. 228.

Reliquum est vt de cæteris Marsorum Viris illustribus, quorum Patria specialitèr non adnotatur, & sub Marsorum cognomine celebrantur, mentio fiat.

De Domitio Marso, Poëta sui æui præclarissimo, cuius mentionem fecimus pag. 53. non solum locutus est Martialis, sed & de altero Marso Poeta Epico, vt Raderus adnotauit in illis versibus Martialis Epigrammaton lib. 22. ad Pudentem.

> Sæpiùs in libro memoratur Persius vno,
> Quam leuis in tota Marsus Amazonide.

Vbi Martialis videtur locutus de Epico, non de Epigrammatario, quem ipse laudibus extollit; Idem & Giraldus anteà obseruarat, vt testatur Raderus fol. 317.

Marsus aliòqui Epigrammatarius fuit nobilis, quem ipsemet Martialis est æmulatus: vt proindè putent aliqui Poetam hic de alio Marso Epico locutum, quibus haud repugnarim. Hæc Giraldus. Testimonium Martialis de Marso Epigrammatario cùm nobile sit, non prætermittendum videtur; eum siquidem cùm Virgilio confert in epigr. 53. lib. 8 ad Flaccum.

> Quid Varos, Marsosque loquar, ditataque Vatum
> Nomina, magnus erit, quos numerare, labor?
> Ergo ero Virgilius, si munera Mecœnatis
> Des mihi? Virgilius non ero: Marsus ero.

In quorum primo versu, notandum est, Marsos numero multitudinis proferri, cum duos Martialis intelligat.

Anselmus quem pro Marsicano, Marsicensem Episcopum dixerunt; cum Marsicum sit in Principatu. Prophetias nonnullas scriptas reliquit, quæ typis datæ sunt vnà cum illis Abbatis Ioachimi. Venetijs apud Ioannem Baptistam Berronem 1600. in 4. qui liber latinè scriptus, vulgari quoque italico sermone donatus est. De hoc

Anselmo Marsicano, non Marsicense Episcopo commeminit Gesn. in Biblioth. fol. 53. cum explicationibus Pauli Scalchij in Germania 1570.

Petrus Marsus Canonicus Romæ in S. Laurentij in Damaso, literarum eruditione conspicuus, typis mandauit

Orationem à Petro Marso habitam in die Ascensionis, de Immortalitate animæ. Ad Reu. in Christo Patrem D. Raphaelem tit. S. Georgij Cardinalem, ac SS. Domini Nostri Papæ Camerarium. Romæ. in 4.

Panegyricum Innocentio VIII. dicatum, in memoriam S. Ioannis Baptistæ.

Orationem habitam in die S. Stephani primi Martyris. Panegyricum in memoriam S. Augustini Ecclesiæ Doctoris eximij ad Inclytos Ferdinandum, & Elisabeth Hispaniarum Reges, & alia.

Sepultus est Romæ in S. Laurentij in Damaso, cum hoc Epitaphio, quod refert Sgraderus in monumentis Italiæ fol. 104.

PETRO. MARSO
ÆDIS. HVIVS. DIVI. LAVRENTII. CANONICO
VIRO. DOCTISSIMO. INTEGERRIMO
BONORVM. OMNIVM. HONESTATE
VOTISQVE. EXPETITO.
ASCANIVS. MARSVS. PATRVO. BENEM. P.
VIXIT. ANN. LXX. MENS. II.

De

De Cliterno, Cliternisque Populis.

CAP. VII.

AEqua forte, ac cæteri Marsorum Populi, Ciuitatesq; Cliternũ, Cliternique dispendium sustinuerunt; fluunt enim omnia, & in assidua diminutione sunt; sic clarissimæ olim Vrbes, nunc nihil sunt, & quæ nunc maximè superbiunt, eandem aliquando fortunam experientur. Ita excidit Cliternum, vt nec signetur locus; quod in Æquos Ptolæm. lib. III. tab. V. Æquicolorum Cliternum Carseoli, & Plin. lib. III. cap. XII. Cliternini, Carseolani, reponunt; eadem quidem censura, qua & cæteri, qui in veteri latio erant, vt distentis finibus ad Marsos addictum; postquàm enim nutu Romanorum paruit Orbis, vt cætera suo arbitrio, sic limites immutarunt, vt veteribus excisis ad Coculum vsque Marsorum extenderent, ita Cluuerius tom. 1. cap. XVI.

At posteà Romanis iam cuncta per Italiam obtinentibus, limitesque regionibus, & Populis pro libitu, arbitrioque suo ponentibus, latij noui fines comprahenduntur: non solum Volscos, Ausonesque ad lyrim vsque amnem, & Marsicum montem, tùm item Hernicos, sed Æquorum agri quantum circa Anienem fluit amnem versùs Sabinos, atque Marsos.

Cliternum itaq; hac adiectione Marsorum factũ est, sed vt locus, ita & fines incerti; cum .n. Tholonij ripa Æqui à Marsis discriminabantur, vltrà eum amnem positum, citra dubitationem est, quod moderni Celanum in medullio regionis interpretantur, nullo modo Æquis iunctum, nec vlla ratione ad illos attinuisse conijcitur; antiquum sanè Oppidum, & ex Pauli Marsi confabulatione à Marsia lydo, in memoriam amissæ Celenç, quẽ ab Apolline victũ regnoq; pulsũ, hùc aduenisse volunt, ædificatum. In agro Carseolano Cantadij alterius Oppidi, & eiusdem Carseoli vestigia mõstrãtur; nulla autem Cliterni. E cum finium dilatatione vna cum Carseolo Marsorum effectum, in eos connumerari, noster etiam labor erit; & cum ex assertione Geographorum; alijsque per nos actis diligentijs, illius monumenta expiscari minimè potuerimus; eo, quo alij reponunt, reponemus, ex illius quippe ruinis Celanum insurrexisse, vt qui Ptolemęum interpretarunt, volunt, sic Volaterranus.

Carseoli, quod Oppidum, Plin. & Ptol. inter Æquos ponunt, quæ gens ad Marsos pertinebat, simul cum Castaldio, quæ sanè omnes interiere, ex horum ruinis erecta sunt noua Oppida, Talleacotium, Vicouarum, & Celanum.

Non

Non inusitatum, veterum rudeta, nouorum ædificiorum cæmenta effici, nec incõgruum Cliternorum ruinis Celanum ab illo haud multum remotum insurrexisse: à principio in aspero ascensu montis Tini, inter abdita collium reconditum; vnde & illi Celanum à celo verbum nomen inditum; etymon.n. melius à significatione, quã à fabulis sumi maluimus. Vetus siquidem ab oriente, & occasu, duorum montium iuga, quæ illi, in quo residebat, humiliantur celābant; sed Federicus II. Imperator ferro, igneque vastauit, habitatoresque Siciliã trãsfretare coegit; etenim cum Petrus, illius Comes, partes Ottonis Saxoniæ Ducis in Imperatorem inaugurati, & ab Innocẽtio III. depositi fouisset, ex veteri in Sueuos Principes odio, vt Federico contrairet, Gualterio Brennæ Comiti Frangiginæ, qui ex iuribus Sibyllæ, Tancredi ex Normandorum progenie matris, regnum Neapolitanum vendicare affectabat, vires suas accommodauerit: & vt fœdus, quod cum illo inierat, fortiori vinculo solidaret, nuptias cum Margarita, illius nepte, celebrauit: etsi Colennucius Berardo nupsisse, quem Petri filium facit, asseueret; etenim Gualterius annò MCXCIX. iura regni perturbabat; tunc, & per insequentes annos Petrus, Berardi filius, Comitatus Celani dominio potiebatur; sic enim in pergameno Instrumẽto donationis, piscationis in lacu Fucino, in serie Episcoporum per nos, & Vghellium relatò habetur anno MCXCIIX. *Nos Petrus de Celano quondam Berardi Comitis filius* &c. Mortuo etiã, ac victo à Deopaldo Duce Gualterio ab inceptis nõ destitit; sed in Saxonis Ducis confederationem incidit, quem armis, pecunia, & consilio adiuuit, eiusque præcipua industria Apuliam, aliasque regiones circa subiecit; & post Federici electionem ad Alemaniam redijt, vt in fide contineret: inuisum ideo nouo Imperatori Comitẽ, qui ex Sicilia ad Regnum cum potenti exercitu venerat, illum Comitatu spoliauit, de quo Innocentij Fratrem Thomam infeudauit: eo ferè tempore quo, & alterum Pontificis eiusdẽ Fratrem Soranæ Ciuitatis ditione cũ Comitali titulo nobilitauerat, fuit ille Domini annus MCCVII. cum Innocentius ad Fossæ nouæ monasterium solemni cõsecrationi altaris insisteret, celebraretque diuina, inter sacras ceremonias Protonotarius quidam ex Federici delegatione Riccardum omnium applausu Comitem Soranum denunciauit, & cum postmodùm Comites ipsi à Federico dissentirent, clamque partes Ottonis fouentes, plura in Regno machinarentur, in se iram Imperatoris meruerunt, qui, sedatis Alemaniæ motibus, sublato iam è viuis Innocentio, cum paterni Regni iura tuiturus, Italiam repetijsset, solemni pompa, per manus Honorij III. Summi Pontificis Romæ Imperiali diademate coronatus cum Regnum intrasset, Soram primum expugnauit, & Riccardum illius Comitem, vinculis mancipatum Capuæ carcere cu-

Chron. fossæ nouæ.

st odien-

ſtodiēdæ mandauit, Celanum inde obſidione cingens, cum Thomas illius Comes fuga Romā ſe recepiſſet: Incolis in deditionem receptis, & Siculo ſolo addictis, illud funditus diruit; ſolùm Eccleſiæ S. Ioannis extra mænia poſitæ parcens omnia ita deleuit, vt vix veſtigia appareant, & vt nomen etiam perpetuæ obliuioni damnaret, deleto priori, vt Cæſarea in poſterum deſolati Oppidi locus appellaretur præcepit; vnde anonymum quendam Poetam ceciniſſe Odoriſius Rinaldus in annalibus refert.

Vires, & nomen Celanum perdit, & omen
Fertur Cæſarea, cæſaque facta rea.

Succedente tempore, cum Honorius pro illius Comite, quem in Vrbe receperat, apud Imperatorem intercederet, vt Incolis extra mare ad Siciliam tranſuectis reditum indulgeret: paternis ſuffragijs impetrauit, ſic tamē vt Comes illius Thomas cum ſocijs, & complicibus perpetuò limine Regni abiret; vnde illi poſtliminio iure potiti in hoc vnū, vt in commodiorem locum mænia renouarent, intenderunt; Situs apricitate, Cæli temperie, diſpoſitione viarum elegantius cui circà aquarum frigidiſſimi latices decorem augent; Religioſorum domibus, & Eccleſiarum magnificentia ſpectabile; item Principis Aula polito lapide ad Arcis formam compacta, quadrilateribus turribus, & antemurali munita, quam Antonius Piccolomineus Amalphiæ Dux, & illius Comes, Pij ſummi Pontificis nepos, pro dominantium aduersùs contumacium motus ſecuritate plantauit; quo præſidio pluriès inhabitantes bellantium impetum eluſerunt: apparent modò circa illius agrum non nullæ militum ſtationes foſſo vallatæ, vbi caſtrametatus eſſe Odettus Fuſcius Lautrecius Franciſci II. Galliarum Regis copiarum Imperator, cum ad Vrbis oppreſſæ præſidium properaſſet, refertur.

Ad tam magnificum operis apparatum, cui ſpecioſa Vrbis ædificia inuident, manus Piccolomineus Dux admouit, cum priſcam Comitum Aulam à Petro Comite anno MCCCXCII. in Eccleſiam Sancti Angeli verſam cognouiſſet; quam, cum inſurgeret muri, morte præuentus ad apicem adducere minimè potuiſſet, Leonellus ab Acclozamora ſupremum, vt titulus teſtatur, lapidem impoſuit.

ME. COMPLERE. FECIT. LEONELLVS
ACCLOZAMORA. MONACHORVM
VITAM. IN. MELIVS. REFORMANTEM
ANNO. DOMINI. MCCCCLI.

Illa-

Illâque latifundijs,redditibusq;à Petro ditatam, vt ædificijs nobilitauerat, nouo addito censu locupletauit. Cælestinorum Patrum vsibus indulsit; vndè illi gratum tumuli monumentum ante aram maiorem posuerunt.

LEONELLI·ACCLOZAMORE·COMITIS·REGI
ALPHONSO AB·ARAGONA·IN·ARDVIS
FIDELIS·AC·DE·COENOBIO·BENEMEREN-
TI·OSSA·HIC·HVMANTVR·

Antè nouum oppidum Ecclesia à B.Ioanne Fulginate, Euangelistæ Ioanni Sacrata extrà mænia,inter aureum fontem,castrumque aspicitur;& licet nouis ædificijs aucta fuerit,cum deuotioni Incolarum non responderet,intra septa elegantiori structura veneratur, vbi sacra peraguntur, populusque ad diuina vocatur:Canonicorum nobile Collegium, quod Præpositus regit, qui solo quondàm Romano Pontifici parebat;mitra, & baculo vtebatur,& in Robore, S.Potito,Ouindole,& Circulo iura quasi Episcopalia dabat, sed à Mattheo Colle, lite subacto,Marsorum Episcopatui S. Romanæ Rotæ iudicio parere didicit,cuius tenor talis.

Franciscus Oranus S. R. A. Christi nomine inuocato,pro tribunali sedentes,& solum Deum prę oculis habentes per hanc nostram diffinitiuam sententiam,quam de Dominorum nostrorum coadiutorum concilio paritèr, & assensu ferimus in his scriptis, in causa ,& causis,quæ primùm corā R. P. Seraphino , & successiuè R. P. Gaspare Vicecomite , nunc Archiepiscopo Mediolanensi; & demùm coràm nobis semper in prima inter Reuerendissimum D. Mattheū Episcopum Marsorum ex vna , & Reuerendum D. Præpositum ac etiam Clerum Terræ Celani , de & supra prętensa exemptione ab ordinaria Iurisdictione Episcopi Marsorum,rebusque alijs in actis causæ , & causarum huiusmodi latiùs deductis, dicimus, pronunciamus,decernimus, & declaramus Terram Celani, totum eius districtum,& illius Prępositum Ecclesiæ S.Ioannis,& totum Clerū fuisse, & esse sub ordinaria iurisdictione pro tempore existentis Episcopi Marsorum,illique pleno iure diœcesana lege subiectos, & eosdem Præpositum,Clerum , Terram , & destrictum ab Episcopo Marsorum corrigi,iudicari, visitari, & in eos per dictum Episcopū plenariam Iurisdictionem exerceri debuisse, & debere,lites,& molestationes , & impedimenta desuper per dictos Præpositum, & Clerum nullas esse,temerarias,indebitas, & iniquas,temerariaque indebita,& iniqua,& de facto præsumptas,& præsumpta, & ab illis præfatum Dominum Reuerendissimum Episcopum absoluendum fore & esse,prout absoluimus, eosdéque Præpositum, & Clerum in

in expensis pro parte Reuerendissimi Episcopi in huiusmodi causa legitimè factis condemnamus, quorum taxationem nobis in posterum reseruamus.

Et cum non acquieuisset Præpositus post tertiam in eundem modũ pronunciationem, exequutioni demandata fuit, & absque controuersia aliqua liberam iurisdictionem ibidem Episcopi exercent. Retinet tamen Præpositus aliquas dignitatis reliquias; siquidem curam, quæ penes ipsũ esse deberet, prout in dominio olim habebat, sic modò ab illa absoluto, per vnum ex Canonicis administratur. Functiones autem Parochiales per Præpositum adimplentur. Est ipsa Ecclesia ex insignioribus Collegiatis. Assistunt Præposito octo Canonici, & tres beneficiati, qui titulum singuli, ex ruralibus Ecclesijs,ex quarum redditibus dotem collegium recepit, sumunt; Ad eam Sanctorum Constantij, Simplicij, & Victoriani Martyrum ossa translata ex veteri Ecclesia sunt à loco, quo Pandulphus Episcopus reposuerat anno M.LIX. & in Sacello in cornu Euangelij picturis passionem, actaque Martyrum repræsentantibus ornato, summa Populorum veneratione coluntur.

Est Sacellis, reliquisq; ad diuinũ ministerium necessarijs competenter ornata; & propè eam stat Sacellum montis Pietatis, & intra septa murorum (quam modò diximus) Ecclesia Archangelo Michaeli dicata, Monachorum Cælestinorum ex horrido, & inhabitabili antiquo Cænobio ad fauces S. Marci recedentium à Comitibus Petro, & Leonello præparatum receptaculum, quod Sanctissimus Benedictinæ Religionis instaurator elegerat, vt in securitate disciplinæ in segregatum à consortio locum alumnos suæ insurgentis congregationis contineret; quibus in Priorem D. Bartholomæum à Transaquis socium,& arctioris vitæ amatorem dedit; vndè primorum Patrum sic sanctimoniæ splendore elucere cæpit, vt fidelium charitatem ad profusam largitionem excitauerit; quorum prouentibus Monachorum substantia haud parum creuit; tepescente postmodùm in dies Religiosorum in arctioris vitæ studium desiderio, clementioris Cæli aura cupidis displicere cæpit:& suffragantibus restaurati oppidi Incolarum votis in nouum istud Monasteriũ descenderunt; parua,& parùm ornata Ecclesia ipsa est,in qua Iacobus Siluerius Pij II. ex Laodemia Sorore Nepos tumulatur cum hac inscriptione.

D. O. M.
IACOBO.SILVERIO.PICCOLOMINEO. TERAMI. PRINCIPI.COMITIQ.BISENNII.S.SECVNDI.ET.TVRRIS MAIORIS.PERPETVO.COMMENDATARIO.
GENERIS.NOBILITATE.VITÆ.INTEGRITATE
DIVINI.HVMANIQ.IVRIS. E T.ALIARVM
DISCIPLINARVM.ERVDITIONE.INSIGNI, AC
LIBERALITATE.SINGVLARI. QVI.CVM
TERAMI.IN.MAGNO.CIVIVM.DISSIDIO
TVMVLTVQ. SVMMA.CVM.OMNIVM.LAVDE
ANNOS.XXVIII. REXISSET ECCLESIAM
MVLTIS.IN. CONCILIO. TRIDENTINO. LABORIBVS. EGREGIE. SVSCEPTIS.NEAPOLI
VITA FVNCTVS. MAGNVM. SVI. DESIDERIVM
OMNIBVS.RELIQVIT. VIXIT. AN. LIII.
M.VI.D.XV.OBIIT VI. KAL. OCTOBRIS
M.D.XLI.
ALEXANDER.SILVERIVS, PICCOLOMINEVS
FRATER, ET.EX. TESTAMENTO. HERES
HVC.OSSA.REDVCENDA. CVRAVIT,
AC.SVA.IMPENSA.MOESTISSIMVS
IMPOSVIT,

In qua, & Petiorum familiæ aliud, quæ nobilitatis stemmata, è Colonia Agrippina deducit.

VITÆ.LARGITORI. DEO
DVM.SPIRITVS. IN.SVPERIS. VT. TVMVLATA
SVIS. POSTERVMQ. SVORVM. CORPORA
QVIESCANT.HIC. PROPE. ALTARE. AB.IPSIS
ERECTVM. DECORATVM. ET. DOTATVM
INDICVS. ET. FRANCISCVS.
ALEXANDER.DE. PETIO. V.I.D. QVOS. BARO.MVTIVS. EX. VTROQ. PARENTE.PARTHENOPEO.ANGELO.E. VETVSTA. PETTIA
COLONIA. GENTE.ET. IOANNA. CORRIALI.
ANTIQVORVM.COMITVM. TERRÆ. NOVÆ
PROCREATVS.AMALPHIÆ. DVCIBVS. APPRIME.CARVS.CELANI. EX. VXORE. OLIMPIA
SILVERIA. PICCOLOMINEA. DE.SODERINIS
NATIONE. HETRVSCA. RELIQVIT. IMMVTATIONEM.MELIOREM.IN.DOMINO.EXPECTANTES
ANNO. SALVTIS.M.DC.XXXV.

In

In quo, & S. Francisci Minorum Conuentualium Conuentus elucet, à Rogerio Comite in Seraphici ipsius Sancti honorem erectus, vt pergamenum his locis exaratum docet.

Anno Domini MCCLVI. die xxi. mensis Aprilis III. Inditione hora quasi vespertina, Illustris Vir, & potens Rogerius Celani Comes fecit fundari Ecclesiam B. Francisci iuxtà Castrum Celani, & ipse primus fuit, qui posuit primum lapidem in fundamento ipsius Ecclesiæ, ad Dei honorem, & ipsius Sancti laudem.

Qui Rogerius illius militis filius creditus, cui Seraphicus ipse Pater hospitio receptus, inter epulas vicinam mortem prædixit; vndè paulò post inter ipsius Sancti brachia animam ad Cælum transmisit. Chron. lib. 1. cap. 93. fol. 175.

Ex quo quidem Rogerio succedente seculo, alter Rogerius pietate par, religione illustrior, & in Seraphicum Ordinem propensior fluxit; qui alumnus illius effectus Sacrum habitum sumpsit, spiritum Domino reddens in Ecclesia sub inuocatione ipsius Seraphici Patriarchę in Oppido Castriueteris, in subęquo, conuentualium cætui addicta tumulatur, cuius obitus dies in libro ipsius Ecclesiæ his notis signatur.

III. Kal. Martij anno M. CCC. LXXXXIII. obijt magnificus Vir Rogerius, Celani Comes, indelendæ memoriæ, in Castro Galliani, decimæ indictionis, luna octaua, sistente in signo cancri, paucis post horam nonam in die Mercurij.

Extrà mænia, parùm longè à veteri S. Ioannis Templo, Virgini Immaculatæ Dei Matri de Valleuiridi dicto, dicatum aliud cum Conuentu Minorum Obseruantium strictioris reformationis cernitur, laticibus, pomorumque varietate delectabile. Ecclesia picturis ornata, & in confessione subtùs gradus aræ maximæ Sacellum Dominorum Silueriorum, & Bernardini Surrentini Archiepiscopi monumentum, mira picturarum varietate ornatum conseruatur.

D. O. M.
BERARDINI. ARCHIEPISCOPI. SVRRENTINI
QVI. GENVS. E. TVSCA. SILVERIORVM PIC-
COLOMINEORVM FAMILIA. CLARVM. ANI-
MI. INNOCENTIA. DIGNITATE. PONTIFI-
CIA. DELATVMQ. A. PAVLO. III. SVPREMVM.
DOMVS. MAGISTRATVM. MODESTIA. ORNA
VIT. ATQ. INGENTI. BONORVM. OMNIVM
MOERORE. QVINQVAGENARIVS. SANCTIS
SIME. OBIIT. CORPVS. AB. VRBE. IOANNES
CAROLVS. SILVERII. FRATER. AMANTISS.
AC. EIVS. TESTAMENTO. OBSEQVEN. IVSSV

ALLATVM.ET.SINE.POMPA.VT.VIDES. HIC QVIESCIT.ANNO.MDII.

Indici Piccolominei Amalphiæ Ducis IV. & Celani Comitis pietatis opus; qui, quod habebat in delicijs viridarium, vt recreationi, & corporis quieti vacaret, mundanis illecebris spretis, cælestium recreationi, & æternæ tranquillitati dicauit; vt illic Spiritus Sancti dulcedine pasceretur, vbi priùs voluptatibus, & delectabili esca corpus reficiebatur; nec ardens in Deum amor, nec in feruorum eius charitatis obsequium hic stetit, sed maiora animo concipiens, alium propè mænia delectabilem hortum S. Mariç de Monte Carmelo, fratribus Ordinis ab eodem Monte dictis sacrauit; lucumque non longè ad æstiuum solis ortum, vbi feras venatui reseratas conseruabat, Capuccinorum Fratribus attribuit; perpetuoque censu omnes (quibus Religionis votum non contradicit) ditauit, qui & volūtariæ paupertati se addixerūt, vt continua eleemosinarum largitate necessaria suppeditarentur, suo testamento iussit.

Castrum ipsum tot familiarum nobilium numero, & Ecclesiarum multiplicitate insignitum, Comitali titulo decoratum, Regionis Principatum tenet; cuius ager ex fontis aurei laticibus irriguus Cerealium ferax, pomorumque electorum abundantia ex omni genere diues; nisi quod vina haud reddit, sed quæ nutrit suauia.

Mons ipse Tinus, qui aureus vocatur, nudum sinum ostendit, nulloqne frutice adumbratur, sed cum inclinatur ed æstiuum ortum, sterilitatem, herbarum copia rependit. Ibi in vertice dilatatur in planitiē, rupibus vndiq; cinctam, in qua viridia rident prata, limpidissimis fontibus fæcūdata, vbi absq; Pastore vagatur Equorum numerosa caterua, cum rupes sint pro mænijs; feraque insuper claudatur, à natura formatum præsepium; vbi supra biscentum æstiuo tempore vagantur ad pascua; anulsus tamen, scissusque est in medio, siuè eo terremotu (vt fertur) quo in Redemptoris humani generis morte, petræ scissæ sunt; siuè alio nescitur. Ex angustis illis, opacisque faucibus torrens præcipitatur ad lacum, & in summo illarum apice S. Marci à B. Ioanne Fulginate, vt creditur, constructa Ecclesia est, iuxtà quam veteris Oppidi vestigia, quod la Foce vocabatur, vt in registro: *Focem in Marsis, quod est feudum IV. Militum;* adhuc permanent.

Gloriatur, præter cætera, B. Thomæ à Celano Fratrū Minorum natiuitate, qui vitam Seraphici Patriarchæ sermone polito dictasse primùm, in conformitatibus ipsius regulæ narratur; ac tres sequētias, quarū vna est, quæ à Catholica Ecclesia in agendis mortuorum decantatur; cuius corpus Talleacotij, vt diximus, veneratur.

Quæ priscæ Præpositurę ditioni suberant Oppida, ad æstiuum

Solis

Solis ortum Valeriensibus contermina, antequàm Apennini partem ascendamus, numerabimus; & primùm Agellum in summitate collis occurrit, paruum, sed Virorum illustrium, quos peperit, fama notum. Peperit enim Gentilem Marsorum Episcopum, & D. Petrum Iannetellam S. Angeli de Lombardis, qui fuit vnus ex Episcopis, qui Amico Agnifilo S.R.E. Cardinali, in Episcopum Aquilanum inaugurato, & in propria sede munus consecrationis contulerunt. Dignissimus Antistes à duobus alijs comitatus, qui supremas Cælestinorum Ordinis infulas susceperunt; & si non dignitatis, gloriæ tamèn æquales; horum primus D. Petrus de Agellis, alterius Petri Capocciti, ex sorore Nepos, quem plùs propria virtus, quam Patrui merita ornarunt. Is Gallis Monachis conquerentibus eiectos Monachos à Gallo Generali Abbate, à Romano recipi, eaque de causa apud Sanctam Sedem, ne eorum Prouincia Italico Abbati obediret efflagitantibus, toto conatu, sic repressit, vt à supremo sacro purpuratorũ Senatu sẽtẽtiã reportarit: vt æquè Itali, & Galli obedientiam Italo Abbati præstarent, illiusque subessent imperio; vtrique deinceps Prouinciæ iura dedit, & senex munere Generalatus expleto, vitam cum morte commutauit, & Aquilæ in Ecclesia S. Mariæ Collismadij, vbi spiritum Deo reddiderat, die xiii. Nouembris M.DC.VI. sepulturam recepit. *Agellum.*

Alter, morum suauitate, regulari disciplina, rerumque agendarum industria, non illi secundus Franciscus de Agellis, ex Macerola, primaria loci familia; qui cum anno M.DC.XIV. ea solertia, & vigilantia pastorale munus exercuerit, vt animi illius dotes, quibus præerat, ita toti Religioni innotescerent, vt secundo omnium Patrum assensu, Romæ anno M.DC.XXXVI. meruit cooptari, & cum fascibus vitam paritèr depositauit, & Aquilæ in eadem Ecclesia nouissimum expectat diem.

Fruitur collis, in quo iacet, meridionali lacus aura, vndè oleastris, varijsque pomorum arboribus totus vestitur; quorum fructus, & vina suauitate plurima redolent, reliquus autem ager ad lacum vsque extensus Cerere lætatur plurima: Geographis (vt ferè reliqua circùm loca) parùm notum: cùm nec vetustate, nec alia singularitate notetur: ex reliquijs vt creditur Valeriæ excitatum; quod notæ in Campana Ecclesiæ Sanctissimæ Trinitatis (quæ Matrix illi est, & à Præposito, cui sex parent Canonici regitur) insinuant; circa quam sic literis exprimitur. *Campanam hanc fieri fecit Populus Ciuitatis Marsorum A. M. CCC. I.* habet rurales Ecclesias S. Mariæ, S. Pangratij, Sancti Petri, Sancti Nicolai, & Sanctæ Christinæ.

Progrediendo ad 2. M. P. cum inclinatur collis in planitiem Circulus, & paruum ipsum Oppidum interiacet, cuius Incolæ, vt anti- *Circbio.*

antiquentur, fabulosam à Circe prosapiam, se habere iactant; cum ex ruinis Cerfeniæ, seù Valeriæ prouenerint. Centum ferè familiæ, quas alit in Ecclesia S. Mariæ, sub cura Archipresbyteri, cui quatuor astant Canonici, adunantur. Nuperrimè Sanctissimi Episcopi, & Ecclesiæ Doctoris Augustini regularem disciplinam dilabenté ad veterem normam reuocatam obseruantes fratres, sub discalceatorum nuncupatione, in frequentato propè Oppidi loco elegans Conuentus erectus est, sub Sanctissimæ Mariæ Virginis patrocinio.

Ornaméti nō parū ei cōtulerūt, vnus, alterq; D. Petrus Capoccittus ad apicem Generalatus Cælestinorum euecti, quorum prior cum Siponti Abbas, eo tempore esset, quo Cardinalis de Monte Archiepiscopalem sedem tenebat, vbi ad summi Pontificatus Cathedram ille ascendit; vt quam de Abbate conceperat, ex continua familiaritate, existimationem, & obseruantiam regularis disciplinæ, aliasque animi dotes, haud in obscuro iacere permisit; sed suo imperio, vt totius Religionis pastoralem virgam susciperet, Patribus subitò demandauit, anno *M. DC. II.* Eoque munere felicitèr expleto, senectute plenus, octogenarius ad Patres applicuit, die v. Nouembris *M. D. LXVI.* & in Ecclesia Sancti Spiritus ad Murronem tumulatur. Alter, & illi Nepos, patruelis virtutes emulatus, sic toti religiosorum ordini, virtutum splendore, prudentia, vigilantia, & omnium penè scientiarum notitia resplenduit, vt per varios officiorum gradus ad supremum, non semèl; sed quartò ascendere singulari munere meruerit; in eoque, pastoralis officij sollicitudinibus, sic se totum dedit, vt deprauata nouis constitutionibus emandaret, & seueritate corrupta restaurare decreuerit; quibus editis nomen Cælestinorum reformatoris est adeptus: eandemque suam Religionem ære alieno oppressam, non solum liberauit; sed in futuros vsus plurimam pecuniam accumulauit. Monasterium S. Eusebij de Vrbe, temporis diuturnitate fatiscens, à fundamentis renouauit; & cum quinquagesimum octauum annum complesset, fama, & virtutibus clarus, anno *M. D. LXXXVI.* Barlettæ in Apulia è viuis ereptus, ad Ecclesiam Sancti Spiritus in Murrone, in Sacello paulò ante ab ipso erecto, à D. Donato Lantona Tarentino, qui in pastorali officio octauò successerat, xvi. Kal. Februarij anno *M. D. XCVI.* translatus.

Iam riuum Gambarorum, qui post Oppidum labitur, & alterius qui finem Diæcesi ponit, nuncupatione affinem, quo Cælanensis Præpositus suam tuebatur ditionem, offendimus; pariterque Cliternorum ex ista parte fines tetigimus; iàmq; vndè discessimus, recurramus oportet.

Igitur, relicto Celano, ad occasum versus, cùm montes incipiunt,

2. M. transactis P. S. Appetitus, Oppidolum in ascensu ostenditur, cui adiacet vallecula, per quam torrens discurrit; quo transacto in viridi curuatur collium locus, in quo Lucius Verus Imperator æstiuasse, vt Medicorum consilio à lippitudine oculorum cœli illius beneficio sanaretur: domumque (cuius paruæ reliquiæ apparent) extruxisse narratur. Ibidem fons scatet, qui annorum ordine reuoluto, in sinu terræ nescius serpit; resurgere autem, & emanare super terram, semper in peruigilio S. Iacobi contigisse obseruatum. *S. Appetitus.*

Non ab hinc M. P. inter colles, S. Eugeniæ ignobile, & ipsum Oppidum, cuius Ecclesia Parochialis S. Maria nuncupatur. *S. Eugenia, illest Iona.*

Insurgunt ex indè asperrimi Montes, qui proceritate cum cæteris altissimis Italiæ contendunt; inter Marsos, Vestinosque ad meridiem positi, ad quorum asperum ascensum fauces aperiuntur ad Ouindole Oppidum III. M. P. à S. Eugenia, paruum, & agreste, sed habitatoribus repletum: post quod brachia hinc inde extendentes humiliantur in planitiem vii. M. P. longitudine, sed latitudine imparem; vndique præcelsioribus, qui suprà illas extenduntur vallatam, in theatri penè formam, & qui cæteris cacumine dominantur supra Roccam Cambiensem excelsior Italiæ vertex fertur; in cuius eminentiori parte septem insurgunt fontes, quorum riuuli non multùm serpentes, iterùm in sinu terræ conduntur; vndè loci nomen hodiè septifontes, vt conueniens forsitan sit, Aboriginum temporibus, à septem aquensibus habitam regionem ipsam fuisse; de quibus relatus Halicarnesseus, cum de Issa insula loquitur, dicit: distans quadragesimo stadio à septemaquis, quæ ita vocantur; Et licet stadiorum numerus non consentiat; nominis tamen similitudo suadet. Sunt enim ab Issa insula (quam modò Orcucchiam vocamus à fontium productione) XX. M. P. sed facilè in numerorum positione error incidit; cum in regione nullus, qui veteri nuncupationi adaptari possit, sit locus: exciderintque Oppida, quæ interiacent. Cùm incolæ ipsi priscam, quam ex Auorum schola didicerant viuendi formam, vicos incolentes, & greges pascentes retinuerint; donec Forconij Vestinorum nobilis Ciuitatis excidio replerentur; & qui dispersi passim erant in vicos simul coeuntes, Oppidorum, quæ modò non ingrata permanent, exordia fecerint; fuit Forconium præclarissima, & præpotens Vrbs ab Amiternis Ciuibus ædificata, postquam L. Sylla, eorum Vrbem denastarat; & quam anteà S. P. Cornelius Cos. cum bellum aduersùs Samnites adiret, ui cepisse à Liuio lib. x. refertur. *Ouindole.* *Forconiū.* *Liuius.*

Amiternum Oppidum de Samnitibus, vi cæpit: cæsa ibi millia hominum duo ferè, atque octingenti: capta quatuor millia ducenti septuaginta.

Et

Petr. Crin dell'Historicis, & Orat. latin. Ex hoc occisorum, captiuorumque numero, quale vetustissimæ, & nobilissimæ Ciuitatis Amiterni fastigium fuerit, facilè dignoscitur. Viris semper ingenio ad omnia versatili, omnibusque exercitationibus apto ditissima. Vndè tàm ad forenses contentiones, vt CRISPVM SALLVSTIVM eloquentiæ facilè Principem, quàm ad militares congressus plures edidit, vt Virgilius vii. Aen. cecinit.

Vna ingens Amiterna Cohors, Priscíq; Quirites.

In cuius hæreditatis partem Forconium, seù Forum Conij successit; cùm Victoris iram Ciues effugientes, illùc auolarunt; vbi prima nouæ extruendæ Ciuitatis fundamenta iecerunt.

Montem istum, in extrema parte positum, ad Marsorum prouinciam pertinuisse Leo Ostiensis asserit; cum Ottonem III. Imperatorem in monte Cedici, qui apud Marsos est, moratum fuisse testetur. Ostiens. li. II. cap. 4.

Qualis autem Mons Cedicus appelletur, ex registro Baronum dignoscitur; cùm Berardus de Colinireo Roccæ de Cedice, & Barilis possessor recensεatur. Quæ oppida Innocentius III. Episcopo Forconensi tribuit, in descensu propè Ocram Oppidum. Regist. fol. 127.

Robur. P. II. M. ab Ouindole Robur, paruum Oppidum, in radice Collis, qui planiciem transuersat, positum; Sanctorum Martyrum Victoris, Stephani, & Ioannis recessu notum, qui in antro non multum ab hinc propè lacum Alteum seuientis in Christi Amatores persequutoris gladium effugientes latitarunt; sub vna tantum Parochia intra mænia, in Ecclesia Apostolo Petro dicata Populus illius adunatur; & si cui onus incumbit, dignitatis Abbatialis titulum à S. Maria, quæ extrà mænia est, sumat.

Ad tutelam Vallis tres turres, quæ communi vocabulo, Roccæ appellantur, in tribus angularibus pendicibus, æquali inter se calamo distantes, fortia incolentium munimenta priscorum accurata prudentia crexerat; vt qui circà, vagi, sparsìm agrũ colebant, illarum præsidio ab inuadẽtium incursibus tuerentur; earum vna, quæ ædificiorum structura cæteris præstabat; fortè quia syluis quercorum consita, robur nominarunt; Apparet modò semidirutum fortilitium angularibus propugnaculis munitum, suprà Oppidum, quod nomen adhuc retinere retulimus.

Rocca de Medio. Altera, quæ inter medium erat ab hinc II. M. P. Rocca de Medio dicta, in cuius locum turris campanaria post Collegiatam successit, magnifico opere polito lapide extructa, Sacellis, & supellectili sacrà ornata à Cardinali Agnifilo, laqueareo ex ligno inciso, picturis ornato, & ante aræ maximæ gradus, crate ferrea miro artificio

tificio confecta, decorata, cui Sacerdotum numerosum, & receptitium Collegium diurno operi assistit, sub regimine Præpositi, qui curam animarum exercet; non ætate longæuum; nam Innocentius Pontifex, qui finem Aquilanæ Diæcesis riuum Gammarum ponit, Ocre, Poarile, Fossa, & Rocca de Cedici Oppida in hac parte Regionis solùm recenset; nec ante id tempus, scilicet anni Domini M.CC.IV. quo Pontificatum rexit, erant; sed ex dissipatis Vicis exactis seculis, in aspero illo situ adunatum, ex frigida, sed felici Cæli temperie; in omni disciplinarum genere preclaros, eminentesque Viros progenuit, qui nobilioribus Aquilanæ Ciuitatis familijs Partes fuerunt; siquidem Amicus Agnifilus Sacrorum Canonum scientia illustris inde genitus, purpura donatus, Aquilanam Cathedram rexit; quem Franciscus Nepos, in Episcopatu successor, est imitatus. Hinc etiam Rusticorum progenies, quæ vetustiora principia iactat, & ab Vrbe antiquorū imagines fluxisse ostēdit, peperitque inter cæteros Iosephū Eminentissimū Iurecōsultū, qui tractatum singularem, an filij in conditione positi vocentur, & de vtraque conditione, si sine liberis decesserit, ad *l cum Auus, ff. de condit. & demonstrat.* prælo dedit; pluraque alia, iuris nodosa, immatura decoxit, quæ morte præuentus reliquit; quem Franciscus Viuius, Camillus Barellus, Antonius Thesaurus, & Ioannes Vincentius Hondedei commendant.

Et nonnullæ aliæ familiæ, quæ non infimum locum in Ciuitate tenent, & aliæ non in ordinem redactæ.

Mænibus, turribusque præsidiorum, quod cum Braccius nunumeroso comitatu adoriretur, & obsidione cingeret; nec agressionibus superare, nec Ciuium animos timore sternere valuit; & postquàm incassum mænia trascendere, & bombardarum pilis rimam facere tentasset; videretque Ciues imperterritos, omnia spernere, eorum constantiam, & vires admiratus obsidione exemit, liberosque Medianos Ciues à belli tumultu reliquit; at non sic strenuus Dux Fabritius Columna, non minùs propria virtute, quàm nobilissimę familiæ stemmate clarus, cùm pro Carolo VIII. Gallorum Rege à Fracasso Sanseuerino teneretur, in fide regia haud multo effuso sanguine recepit.

Angelus fonticulanus de bello Braccens. apud Viuin m. lib. 1. opti. 203.

In eo qui ex aduerso opponitur mons, occasum versus 11. M.P. ad radices Rocca Cambiensis, nec tàm munitum, nec tam numerosum Incolarum conuentu Oppidum iacet; quondàm subæquanę ditionis; sed cum Aquilanus Comitatus inter subæquos Se cenarij Oppidi iura potiretur, quo facilius continuaretur possessio communicatione, alter alterum accepit.

Rocca di Cambio.

Eadem ætate, qua Rocca de Medio, gaudet, Geographis, vt cætera circà loca penitùs incognitum, ex sparsim circà Vicis adunatum,

tum, quorum præcipuus ille fuit, in quo S. Luciæ templum in via transitu modo videtur. Frussemas, antiquum oppidum suspicatum, quod in via Valeriæ tractu ab Alba ad Amiternum in tabula itineraria signatur XVIII. M. P. ab Alba dissitum, & tot ferè templum modò distat; quod est titulus Abbatis Parochialis; licèt ob incolarum translationem cura in Ecclesia S Petri in superiore parte oppidi, in veteri turri erecta, exerceatur.

Terra negra. Exactis deindè III. M. P. ad ortum post vtrasque Roccas in limite ferè tenimenti, Oppidulum Terræ nigræ apparet, nigrorum Monachorum, quondàm Monasterium; à quibus nomen, quod retinet, accepit; & illis subactis, Illustrissimi Ordinis Equitum Hospitalarium S. Ioannis Hierosolymitani in commendam cessit; & auctis incolis factum est Oppidùm, cuius in spiritualibus cura per Parochum à Commendatario Electo administratur.

Istorum Oppidorum Incolæ cum frigore plurimo hyemè premantur Vrbem, aliaque loca, vt hortificijs, & terræ culturæ necessaria domi parent, petunt; infelix sanè eorum ager, nec poma, aliorumque fructuum genus producit; supplent necessitatibus ouium, Vaccarumque gregum emolumenta; siquidem qui Ouindole, & Robur incolunt pecorum curæ incumbunt, & frigescente anno ad læta Apuliæ pascua conducentes, diuitias sibi parant; & qui Roccas incolunt numerosa Vaccarum præsepia pascunt. In plano inter Montes iacente, ex liquefactis niuibus insurgit lacus, qui æstate minoratur, & ne excrescat, per cæcos meatus viam sibi aperuit in viscera Montium; & propè Stiffium oppidum in flumen perenne ruit, Aterneque iungitur.

Post recensita Oppida, cum inclinantur montes in descensum III. M. P. à Rocca de medio post vicum, *la Fonte d'Auignone*, Barilis Oppidi; & in tumulo propè in eodem Monte eleuato Roccæ Cedici vestigia apparent; pro quibus Bernardus de Colimirco militare subsidium in sacro bello spopondit, & Innocentius intra limites Forconensis Diœcesis ponit.

Barile. Rocca Cedici.

Registro, fol. 217. Ifsiam cum Ecclesijs, & pertinentijs suis, Barile cum Ecclesijs, & pertinentijs suis, Rocca, & Cedicium cum Ecclesijs, & pertinentijs suis, Roccam Ottoniensam, & fossam.

Quæ ex Leone Ostiensi in chronicis ad Marsos pertinere retulimus; quibus ad occasum Ocre in pluribus pagis diuisa Vniuersitas & Fossa Oppidum interiacent II. M. P. inter se distantes; inter quorum medium Cistercienses familiæ Prioribus sumptuoso opere fabricatum, sub Sancti Spiritus inuocatione Monasterium amplum iacet, sed temporis incommoda iam sentiens à Berardo de Ocra Albæ, & Barilium Comite, proprio ære erectum, dotatumq; vt instrumento ex Archiuio deprompto monstratur.

Ocre. Fossa.

In

In Nomine AEterni Domini. Amen.

ANno Incarnationis eius millesimo,ducentesimo, vigesimo secundo, mense Nouembris, indictionis decimę, tempore Domini Honorij Papæ Tertij; Regnante Domino Federico Dei gratia Inclyto Romanorum semper Augusto, & Illustrissimo Rege Siciliæ feliciter. Nos Bernardus de Ocra, Dei, & imperiali gratia Comes Albæ, & Barilium, vna cum Domina matre nostra Realda de Ocra, diuino lumine inspirati, vt felicitatis gratię participes effici mereremur, Omnipotentis Dei, resurrectionis futuræ benedictionem merentes à Deo promissam pro pręsenti considerantes, vt veniam peccatorum nostrorum consequi, de ipsius felicitatis gratia participes effici mereremur, Omnipotenti Deo aliquid de bonis, à Deo nobis concessis, piè offerre proposuimus. Ne igitur humanæ fragilitatis illicita suasione pro sublato proposito retributio subtrahatur, æternæ sanctæ operationis propositum festinantèr ad effectum debere produci. Et quia Sancta Mater Ecclesia quotidiè filios parturit, & congregatio fidelium iungitur, augumentatur, & crescit, præcipuum beatitudinis opus fore elegimus, tùm ad locum ad nouam Ecclesiam sub Religionis Cistercienfum dogmate construendam inuenire, & ad ipsius constructionē, & perpetuam substentationem taliter prouidere, quod fratres ibidem conuenientes dignę Deo seruire, ac ieiunijs, & orationibus deuotissimè vacare; necnon pro Christianorum delictis,Domini misericordiam assiduè valeant implorare.Ea propter præsenti scripti donatione duximus declarandum, quod bona, & spontanea nostra voluntate, ob reuerentiam Domini nostri Iesu Christi, & Gloriosæ Genitricis eius Virginis Mariæ, pro salute animarum Domini Ferdinandi Dei Gratia Illustrissimi Romanorum Imperatoris semper augusti, & gloriosissimi Regis Siciliæ, & Dominæ Constantiæ eadem gratia Serenissimæ Imperatricis semper Augustissimæ,& Excellentissimæ Reginæ Siciliæ, & Domini Henrici Romanorum Regis magnificentissimi, eorum filij, & remissionem peccatorum suorum; pro animabus Domini Berardi de Ocra, & Dominæ Realdę matris eius,parentum nostrorum, & Dominæ Comitissæ Sybiliæ vxoris nostræ, & omnibus filijs, & consanguineis nostris, in manus Fratris Placidi de Vena Ocrensis offerimus Omnipotenti Deo, damusque, atque concedimus, & irreuocabiliter tradimus, & confirmamus in pura Elemosina, & oblatione locum, qui vocatur Prætula in Forconensi Territorio,& in Territorio Ocrense ad Ecclesiam in honorem Dei, & Beatæ Mariæ Virginis construendam,sub Religione Cistercienfis Ordinis Abbadiam

ordinandam, cui Sanctus Spiritus nomen impositum est. In qua nihil iuris, seù dominij, nobis, vel heredibus, & successoribus nostris reseruamus; sed vt quietè, & liberè Deo seruire, ac deuotè ieiunijs, atque orationibus ibi conuersantes vacare, & pro eorum delictis veniam valeant à Deo postulare; & à peruersorum hominum improbitate nos, & hæredes nostros rationabiliter tueri proponimus. Ad hæc itaque Monasterium, & perpetuam substentationem, quę in ipso loco præsentiarum sunt tradita talibus finibus dehotatur. A superiori parte Præculæ, via, quæ dicitur Cacconaria, posita per transuersum rectè ascendendo per traginale maius, vsque ad cacumen ipsius traginalis rectè per ftrimiam montis, sicut aqua pendet ex hac parte, & vsque ad confinia, quæ sunt in Territorio Castri de Ocra, & Territorio castri Barilis, & descendit vsque ad terram Donati, & Bernardini de Amicone, & ad Terram Laurę Petri Ioannis Roberti. Concedimus insuper prædicto Monasterio omnia infrascripta confinia, nunc, & in futurum existentia, quantum ad ius, & Dominium nostrum spectat; Terras scilicèt cultas, & incultas, cum vineis, & arboribus fructiferis, & infructiferis, syluis, & pascuis, aquis, aquarum decursibus, & cum omnibus, quæ infrà se habent, vel habere poterunt, cum introitibus, & exitibus, & omnibus vtilitatibus suis. Ad habendum, tenendũ, laborandum, eo iure proprietatis perpetuo possidendaque, & absque aliqua nostra, & hæredum, & successorum nostrorum contradictione secundùm Cistercienſem Regulam ædificandum in domibus, molendinis, fullonibus, & alijs, quæ in futurum habuerint. Damus etiam, & concedimus supradicto Monasterio pro nobis, nostrisque hæredibus, & successoribus in perpetuum plenam libertatẽ, & ab omnibus seruitutibus, oneribus, & grauaminibus illud immune esse statuimus; concedentes, & firmam authoritatem præstantes; vt quicumque nostrorum hæredum, de bonis suis stabilibus prænominato Monasterio vendere, aut donare, siuè pro animarum salute, siuè pro temporali præmio, aliquo modo voluerit offerre, absque nostram, vel nostrorum hæredum, & successorum contradictione, liberam exindè habent potestatem, tàm in in Terra Demanij, quàm in Terra seruitij nostri secundùm consuetudinem illius Terræ, in qua donatio, siuè venditio fiet immobilibus recipiatis secundum consuetudinem Monasterij Cisterciensis Ordinis prędicti Monasterij liberam potestatem habere sancimus, ac statuimus, & ordinamus firmiter inhibentes, vt medium milliare propè Monasterium ipsius, nulla noua secularis habitatio fiat; animalia quidem prædicti Monasterij, & homines ipsius, vbicumque per nostram terram ad commodum Monasterij liberum aditum, atque reditum habeant, & consueta pascua, & ligna

gna suscipiant, sine alicuius contradictione tàm in montibus, quàm in planis; & alijs locis, pascuis, & syluis. Insuper concedimus, & firmiter ordinamus, vt omnia præscripta in dicto Monasterio exhibita, & quæ in antea illi, siuè pro temporali, siuè pro spirituali retributione, data fuerint secundùm præscriptam libertatem, atque ordinationem liberè habeat, & quieto iure possideat, cum omnibus conditionibus, & vtilitatibus, iustitijs, & rationibus suis. Itaque nos neq; hæredes, & successores nostri exindè ipsum audeant molestare, vel ei modo quomodolibet contradicere.

Quicumque autem nostrorum hæredum, hanc nostræ oblationis, donationis, & concessionis paginam ausu temerario renfrigere, aut molestare tentauerit, pœnam L. librarum auri se nouerit incursurum, medietaté cameræ nostræ, & reliqua prædicto Monasterio exhibiturum. Si autem nos, aut heredes nostri, & successores nostri eam modo quomodolibet infringere, aut illicitè molestare tentauerimus, in pœnam centum librarum auri nos incursuros voluntariè obligamus, medietatem Imperiali magnitudini, & alteram medietatem prædicto Monasterio soluturos, & Pœna soluta, hæc nostra oblatio, atque donatio semper firma, & licita remaneat: vt omnia scripta in posterum possint firma, & inuiolabilia iugitèr permanere; præsentem per mànus Fortis brachij nostri iudicis, & Notarij ad futuram memoriam conscribi, & testibus roborari iussimus, & sigillo nostro muniri.

Locus † Sigilli.

Testes rogati sunt infrascripti.

Dominus Bernardinus Coñ rogatus testis.
Dominus Raynaldus Siginulphi rogatus testis.
D. Ioannes Petrutij rogatus testis.
D. Thadæus Adelphi rogatus testis.
D. Ioannes de Paganica rogatus testis.
D. Matthæus Bonutij rogatus testis.
D. Paulus de Paganica rogatus testis.
D. Raynaldus de Barilijs rogatus testis.
Presbyter Raynaldus Agouinus rogatus testis.
Notarius Petrus de Asculo rogatus testis.
Frater Ioannes Gualterius rogatus testis.
Maximus Vaina rogatus testis.
Petrus de Calursia rogatus testis.
Ioannes Laurentius Tarudo rogatus testis.

Fortis Brachij Iudex, & Notarius Domini Comitis Bernardi de

de Albis, & Barilli præcepto ipsius Domini Comitis, hoc scriptum propria manu scripsi, & signaui.

Locus † Signi.

Extracta est præsens copia per manū mei Notarij Cæsaris de Giptijs de Ciuitate Aquilæ ab eius originali veteri de verbo ad verbum, prout iacet, quod conseruatur penès Reu. D. Rosatum Riocci de Castro Ocre, ad præsens Priorem Venerabilis Abbatię S. Spiritus de Ocra, & per me prædictum Notarium de præsenti anno millesimo quingentesimo sexagesimo primo, facta cum originali diligenti collatione; in quorum fidem, & testimonium præsentē fidem feci, meq; subscripsi, & ad maius robur meum signum appofui consuetum.

Locus † signi.

Ego Notarius Cæsar de Giptijs præsentem copiam scripsi, & me &c.

Sub Abbatis Casæ Nouæ regimine, diuturna quiete vacauit, & commendatario concessum, illius status ab inquietis hominibus perturbabatur, Roberto Neapolitano Regi suadentibus iniuria commendatum; quòd ad Regiam præsentationem conferendum erat; ea ratione ductus Martholo de Florentia præsentauit; sed ad reclamationem Angeli Episcopi Viterbiensis, illius tunc Abbatis commendatarij; licèt Præsentatus in possessionem se intruserit, decreta reuocauit, & eiectis institutis, vt Commendatarius in possessione tueretur Regijs literis, quas ex eodem Archiuio deprompsimus, præcepit.

Robertus Dei gratia Rex Ierusalem, Vtriusque Siciliæ, Ducatus Apuliæ, & Principatus Capuæ Prouinciæ, & Folcalquerij, ac Pedimontis Comes.

CApitaneo Ciuitatis Aquilæ, præsenti, & futuro, fideli suo gratiam suam, & bonam voluntatem. Pridèm Perceptori suo nomine non expresso, nostras direximus literas, post solitam gratiam in serie subsequenti. Facta nobis informatione pridèm, quòd in Ecclesia Sancti Spiritus de Ocra Aquilanæ Diæcesis ius Patronatus nobis specialitèr competebat; nos volentes iura nostræ Curiæ non perire, & nostris benemeritis prouidere, quondàm Martholum de Guizzardinis de Florentia, & Perrottum Mandetti nostros familiares, & fideles nostros Venerabili Patri Aquilano Episcopo ad illam præsentauimus, requirentes eum vt ipsos institueret in eodem. Qui Perrottus, & Martholus, seù procurator ipsorum, nostrarum literarum vigore inducti fuerunt,

vt

vt poneretur in possessionem Ecclesiæ supradictæ; postmodum verò Venerabilis P. Angelus Dei gratia Viterbiensis Episcopus, Dñi Summi Pontificis in Vrbe Vicarius, & administrator Monasterij S. Spiritus, cui dicta Ecclesia ponitur esse subiecta, ac religiosus Vir Prior, vt asserebat ipsius Ecclesiæ nobis exposuere deuotiùs, vt in possessionem dictæ Ecclesiæ indebitè spoliatos se dicerent, vt præfertur; illam sibi mãdare restitui dignaremur. Nos autẽ volentes in ijs cum cautela procedere, procuratoribus, & aduocatis fisci nostri Magnæ Curiæ Vicariæ præcisè commisimus, vt præfati Monasterij Casæ nouæ in hac parte iura prospicerẽt, & nobis specialiter illa referrent. Quorum aduocatorum habuit facta maiestati nostræ relatio, præsente nostro Consilio, quòd per priuilegia legitima constabat apertè, ipsam Ecclesiam Sancti Spiritus dedicatam titulo ad præfatum Monasterium Casæ nouæ rationabilitèr pertinere, nec cõstabat per regestra, vel alitèr, nostram Curiam ius habere in illa, nisi dumtaxat, quatenùs processit nostra præsentatio memorata; nos autem præmissis auditis, nolentes derogare Ecclesiasticis iuribus, qui illa disponimus, quantùm possumus defensare: proindè concernimus; quod possessio ipsius Ecclesiæ Sancti Spiritus, cum omnibus iuribus, redditibus, & pertinentijs suis dictis Episcopo, & Priori pro parte dicti Monasterij Casæ nouæ restitui debeat, & instanti resignari; propterea quod fidelitati tuæ de certa scientia nostra mandamus, vt statim receptis præsentibus memorato Episcopo, seù eius procuratori, vel nuncio, pro parte dicti Monasterij Casæ nouæ Ecclesiam, seù Monasterium ipsum Sancti Spiritus cum prædictis iuribus, redditibus, & pertinentijs, omnibus, ac alijs ad eam spectantibus restitui facias, amoto detensore alio quolibet; & ipsum Episcopum, seù dictum procuratorem eius, qui suo nomine, in ipsius Ecclesiæ possessionem inducas, faciens, & quamdiù suæ præfatæ administrationis causa durauerit, seù dicto Monasterio de fructibus, & redditibus ipsius Ecclesiæ integrè responderi; nostræ tantùm Curiæ reseruato, quòd si processu temporis legitimè constet per regestra nostræ curiæ, vel alitèr, vt supradicta nobis in Ecclesia præfata competere, nullum propter præsentia nostræ curiæ præiuditium generetur. Præsentes autem litteras post opportunam inspectionem earum præsentãti, restitui volumus, pro cautela in anteà dum opus fuerit valituras. Datum Neap. per Ioannem Grillum de Caluo iuris aulis professorem, Vicegerentem Protonotarium Regni Siciliæ, anno Domini millesimo trecentesimo vigesimo, die decimo Decembris, decima quinta indictione, regnorum nostrorum anno vigesimo primo. Nouitèr autem pro parte præfati Viterbiensis Episcopi, fuit maiestati nostræ querelantèr expositum, quòd post obtentas præfatas literas, & tuè Capitaneo

præ-

præſentatas, ne dum reſtitutionem ipſius Eccleſiæ obtinere non potuit; ſed infraſcripta bona: quæ ipſius Monaſterij forè ponuntur, fuerunt indebitè occupata in iuris . . . . . tam eiuſdem Epiſcopi adminiſtratores, ſicut præmittitur eiuſdem Monaſterij Caſæ nouæ, quam ipſius Monaſterij fuerit præiudicium, & grauamen, quæ noſtro prædicto nomine petita, ne moleſtè ferant, quæ fuit cōtra Eccleſiam, & Venerabilem dictū. Committimus fidelitati veſtræ ſub pæna vnciarum viginti, ſi ſecus nunc feceritis irremiſſibiliter . . mandamus expreſsè; vt tu præſens, vt vos alij ſucceſſiuè futuri dictas literas exequutioni mandetis, prout ad vos ſpectare dignoſcetis, circà reſtitutionem ſubſcriptorum bonorum faciendam ſibi, vel eius nuntio, pro parte dicti Monaſterij, ſi & prout iuſtum fuerit aſſiſtentes efficaciter, ac etiam reuocantes, ita quòd non expediat noſtros inculcare, denuò pro tali occupatione. Bona verò prædicta hæc eſſe ponuntur, videlicèt, Santa Maria de Pagania, Sanctus Benedictus Zegauaſſen Comitatus Aquilæ, & aliæ Eccleſiæ, quæ ſunt Monaſterij Caſæ nouæ. . . . . Aquilæ; præſentes autem litteras poſt optimam iſpectionem earum, præſentāti reſtitui volumus, pro cautela, efficaciter mandamus, donec opus fuerit, valituras. Datum Neap. per eundem Ioannem Grillum de Salerno iuris aulis profeſſorem Vicegerentem, Protonotarium Regni Siciliæ. Anno Domini milleſimo trecenteſimo vigeſimo primo. . . . . . Ianuarij decima quarta inditione Regnorum noſtrorum anno vigeſimo ſecundo.

Concordat cum ſuo originali, remanente in poſſe Maſſariorum Vniuerſitatis de Ocra, &c. Salua meliori, &c. In quorū, &c. Ego Notarius Sanctes Boccucius ab Androd. qui ſic pro veritate collat. recognoui, &c. præſentem feci, & requiſitus ſignaui.

Locus † ſigni.

At cum poſtmodùm Regularis Obſeruantia ſic à Monaſterio abierit, vt non amplius quam ab vno, longa ætate regeretur, & nouiſſima Innocentij X. conſtitutione ſuppreſſum, eſt nobis, qui in Aquilana Eccleſia Apoſtolici Vicarij munere fungebamur, vt in aliquod pium opus verteretur, demandatum; vnde Ocrenſis Parochi parti reddituum addictum, reliqua pro fabricæ ſubſtentatione, & vnius ſecularis Sacerdotis, qui ſacra ibidem perageret, applicauimus.

His igitur, Deo fauente, enumeratis; reliquum eſt, vt de Valerienſibus ſermonem faciamus; quia verò hi ſunt Pelignis contermini, quorum Sulmo Metropolis eſt, olim Valua à veteribus nuncupata, de qua, & nos quoque mentionem facimus, non ab re facturi

cturi visi sumus; si de Sulmone quædam antiqua monumenta, quæ nondum typis mandata fuerant, in lucem ederemus. Ea vulgari sermone, vt tempus illud ferebat, à Ioanne Baptista Acuto olim literis commendata, & ab V.I.D. Nicolao Toppio, Patritio Theatino, viro summa eruditione prædito, in Regijs Archiuijs volumine 6. à fol. 169. vsq. ad 176. reperta, V.I.D. Pōpeius Sarnellius nobis carissimus, qui eadem, & ordine digesserat, & sua eruditione, in Ouidij memoriam, qui ex eo ortum duxit, non parùm illustrauerat, ad nos transmisit. Hæc igitur, posteritati consulentes, non nihil à nobis aucta, nostris scriptis, nunquam peritura committimus.

SVLMO Pelignorum Oppidum in quarta Regione Italiæ, nonagesimo ab Vrbe lapide distans, Positus in medio ferè planiciei duodecim millia montibus circumdatæ, quæ alicubi tres, alicubi verò ad quinque millia passuum latitudine, extenditur; atque inter duos amnes, quorum alter Giptius nomine ab Apennino; alter, quem Auellam dicunt, à Maiella montium altissimo exit: & olim Valua dicebatur; Ouidij Poetæ Patria, vt ipse testatur, 4. Trist.

Sulmo mihi Patria est, gelidis vberrimus vndis,
Millia qui nouies distat ab Vrbe decem.

Dictus Sulmo à Solymo Æneæ Comite, eiusque Vrbis conditore, vt testatur Idem Ouidius 4. Fast.

Huius erat Solymus Phrygia comes vnus ab Ida,
A quo Sulmonis mænia nomen habent.

Sulmo igitur à Solymo conditus fuit, seù potiùs Valua in Sulmonem à Solymo versa est, anno ab origine mundi 2788. & ante Christum natum 1160. Cum dictus Solymus Æneæ Comes, & Gener, ab eo cum multis suorum Troiugenarum ad nouas Regiones acquirendas missus fuit; qui cum suis ad Marsos, & Pelignos, populos tunc fortissimos veniens, horrida bella cum eis gessit, & multo vtrinque sanguine fuso, tandem Ænea suppetias mittente, Valua Ciuitate potitus est. Valua tunc vndeciès mille familias adnumerabat, vndequàque vndecim millibus catenarum, cum totidem magnis pessulis, & clauibus ad Ciuitatis fortitudinem clausa; præcipuè ad equitatum coercendum; siquidem dato signo quisque catenas tendebat, & Ciuitas muniebatur. Valuam igitur oppugnatam, & semidirutam, aliaque forma, & nouis mænibus erectam, placuit Solymo non Valuam, sed Sulmonem à suo nomine deinceps dici; quæ & Pelea dicta fuit, à Pelasgis, seù Pelignis, qui Regionem incoluerunt. Pelea igitur, seù Valua, siuè Sulmo septiès ad

vltimum ferè excidium deuenit, nunc igni nunc prædæ datur; & ideò Ciuitas hodiè bis mille familias vix continet.

Giptius, siuè Egippus, & Atis, etiam dictus, fuit Rex latinorum XVIII. & Italiæ XXXVII. Albæ syluij filius, & successor. Regni gubernacula suscepit anno ab orbe condito 3562. & regnauit annis 14. quibus expletis, Sulmonis flumen cum maximè intumesceret, transmissurus, aquis obrutus, aeris vsuram amisit, & flumini nomen fecit, quod à Giptio Giptius ad hæc vsque tempora dicitur.

Est, & alius torrens, siuè fluuius, qui altero Sulmonis latere præterfluit; antiquitùs Auellus, seù Aiellus dictus, nomen à propinquo monte trahens; vndè, & originem ducit. Mons Maiella dicitur, ideòque corrupto vocabulo Fluuius Auella, siuè Aiella vulgo nuncupatur.

Sulmo igitùr, de quo meminerunt Ptolemæus, Plinius, Cato, Silius, Liuiusquè, sæpius propè à fundamentis euersus, & igni succensus est. Primum: anno mundi 3868. Ante Chr. natum 80. Mario, Syllaq; ciuilibus bellis discordantibus; à factione Syllana, vt Festus narrat, cecidit penè totus; cuius excidii Acutus non meminit; incipit enim ab anno Mundi 4195 cum Sulmo igni crematus est ab Albanensibus, seù Epirotis, Alexandro Epirotarum Rege: & sequitur: Anno mundi 4307. à Gallis, Brenno imperante, igni penè fuit obsumptus. Anno etiam 5601 ab Scythis, Radagasso crudelissimo eorum Duce concrematus, parùm abfuit, quin desolatus omninò permansisset. A mundi verò origine 5634. cum vix restitutus fuisset, à Genserico Vuandalorum Rege, & prædæ, & igni datus; cùm autem Fenicis instar è suis cineribus rediuiuus surrexisset, anno mundi 5649. & à Christo 450. Attila, Dei flagello irruente, Hunnorum passus est barbariem; nèc semel tantùm, sed & iterùm, cum direptis omnibus, ne catenis quidem ferreis perceperunt. A. M. 5672. A Christo nato 473. Alani populi feroces Sulmonem, totamque Prouinciam depopulati sunt, Duce Odoacro. Ostrogothi quoque Theodorico ducente A. M. 5687. à Christo autem 488. omnes penè neruos intenderunt, vt à fundamentis euerterent; siquidem nedum bona diripuerunt, multis Ciuium extinctis; verùm etiam mœnia igni incenderunt, & quàm plurimos abduxerunt captiuos; nec, nisi qui ad montes confugerunt, euasisse memorantur. Anno autem mundi 5691. & à Christo nato 492. Heruli feroces populi totam excursionibus Prouinciam infecerunt, Ciuitatem igni, agros vastationi, & omnia inuenta prædæ, & excidio tradiderunt. Vix è tanto morbo Ciuitas conualuit, cùm anno m. 5799. & à Chr. 600. Longobardi ne ipsi immunem facerent Sulmonem, multo vtrinque sanguine effuso Ciuitate potiti sunt, quam substantijs, originarijsque

que incolis vacuam reddiderunt; cum maior eorum pars Longobardi essent, qui cum Rege Alboino Sulmone remanserunt. Quid dicam de Saracenis, qui penè innumerabiles, hanc non solum Prouinciam, sed vniuersam *Italiam* deuastarunt, Sulmonemq; venientes, maiorem eius partem igni absumpserunt? Tunc Ciuitati, Regni totius Principi, opem ferentes, Sulmonenses duodecim occubuerunt, & innumeri pro Regni defensione, vitam cum morte commutarunt. Quidquod non pauci, Sulmone à Saracenis, Sedoa Rege, direpto, pro patria mortem subiere præclaram. Nec semèl tanta barbarorum eluuione redundauit; sed, & iterùm, & pluries cęde, atque incendijs modò in hac modò in illa Prouincia, *Italia* mundi Domina penè ad exitium perducta annis 621.778.788.848.859. Alijs ex Hispania Saracenis aduetantibus, Calabriam propè vidit euersam, & Apuliam ad vltimam internecionem exagitatam, in hac enim expugnato Beneuento, multisque alijs Oppidis, & Castellis direptis, animo Neapolim, Romam, totam denique *Italiam* sub iuga mittendi, Nullum crudelitatis exemplum deseruerunt; non sexui, non ætati, non Religioni parcebatur, indulgebatur tantum furori, miscebantur sacra profanis; Sanctorum templa, Vrbis tecta, omnium ciuium vita, omnis denique *Italica* Regio ad exitium & vastitatem vocabantur.

Anno ab origine mundi 6015. & à Christo nato 816. qui Pesculum Constantium incolebant turpe facinus in Sulmonenses aggressi sunt. Cum enim nonnullæ Oppidanarum paupertate quidèm, non autem honestate, laborantes; cùm libentiùs malè suadam famem, quam malè sonantem famam eius Ciues, & si paupertimæ, sustineant; ad legendas, quæ superfuerant, spicas iuissent in Sulmonensium agrorum fines, quos suos Pesculani magna contentione dicebant; in illas quidam Pesculanorum Iuuenes irruerunt, & cæteris mulieribus ignominia affectis, vnus eorũ puellæ, quæ reliquis forma præstabat, vim intulit; & licèt illa vim vi repelleret; & arma adhibens muliebria, vngues, & dentes stringeret, faciẽ nebulonis deformans; ille qui præ furore vix ista sentiebat, tandem violatam, & virginitatis flore spoliatam dimisit. Itaque nil Deum fandi, atque nefandi memorem sperantes, nil tantam Ciuitatem totius Regionis Metropolim veriti; nil denique de sua ipsorum fama cogitantes, mulieres ignominia, & contumelia affectas Sulmonem remiserunt. In Ciuitatem igitùr Oppidanæ reuersæ, quibus affectæ fuerant, contumelias Patribus, Nobilibus, & Ciuitatis Syndico retulerunt; qui omnes rei veritate perspecta, factum simul iniunt, vt inopinato impetu in illos irruentes, vltionem, omni æuo memorandam, repeterent. Vt factum est: Accidit enim vt Sulmone Feriæ S. Mariæ de Roncisualle dictæ publicarentur, quæ singulis annis fiunt, & ad mensem

durant, quò ad nundinas finitimi omnes conueniunt vndecimo Calendas Septembris, & tunc temporis vt Pesculani pœnas darent, decreuerunt. Confluentibus igitur Populis, & pesculani Sulmonem venerunt; vbi à militibus ad id paratis, ad vnum capti, nulla habita sexus ratione, coràm, qui conuenerant, populis, partim trucidati, partim mutilati sunt. Trecenti Pesculanorum viri, vt in singulis membris morerentur, membratim concisi sunt; septuaginta mulieres à pedibus vmbiculo tenus nudatæ, triginta nares, aures que obtruncatæ, perque totam Ciuitatem ductæ, & fustibus cæsæ Pesculum remissæ sunt. Capita, & artus virorum maiores, affixa, & suspensi sunt in locis publicis, vicis, & mænibus Ciuitatis; & vt quisque Ciuium ad lanienam accedens frusta eorum laniata sumeret, & contumelia afficeret, capitis pæna in renuentes promulgata, Patres iusserunt; quod accidit anno post primum facinus elapso; nempè à mundi origine 6026. & à Christo nato 827. Calendis Septembribus, ante portam S. Martini olim, nunc S. Augustini nuncupatam. Hinc exemplum sumant Ciuitatum Moderatores, ad Iuuenum petulantiam cohibendam, vt quemadmodùm

Oderunt peccare boni virtutis amore,
Sic cessent peccare mali formidine pœnæ.

Iuuenes enim, qui in Ciuitatibus voluptati soluunt habenas, & finitimos contumelia afficiunt, perpetuam Patriæ ignominiam, & quandòque excidium parturiunt.

Anno 872. reuersi sunt iterùm Saraceni, eodem Sedoa Rege ducente, & Salernum cum finitimis ad desolationem propè vastarunt.

Anno 884. Ammirallo eorūdē Rege iubente, Calabriam rursùs, & Apuliam depopulati; nedùm bona, & substantias; sed & fidem è Christianorum pectore extorquere conati sunt; quamobrem Episcopos, & Sacerdotes indomitorum caudis equorum alligantes hos ad cursum stimulis agitabant; cùm satis pro stimulis esset suaipsorum feritas; sed crudelitati velocitas quoque tarda videbatur. Equos igitur per saxa, perque dumos ruentes, non fluminis ripa, aut torrens tardat oppositus; prosternuntur sepes, rumpuntur obstacula; & interim, vt Prudentius de S. Hyppolito dixit

Scissa minutatim labefacto corpore frusta
Carpit spinigeris stirpibus hirtus ager.
Pars summis pendet scopulis, pars sentibus hæret,
Parte rubent frondes, parte madescit humus.
Cernere erat ruptis compagibus ordine nullo
Membra per incertos sparsa iacere situs.

Inter

Inter cæteros Episcopos Nicoterensis, spectaculum factus Deo Angelis, & hominibus huiusmodi mortem in conspectu Domini pretiosam occubuit, & celebri martyrio coronatus est; siquidèm ab equo per tesqua, dumosque tractus, laceros artus passim relinquebat, & fideles

Mærore attoniti, atque oculis rimantibus ibant
Implebantque sinus visceribus laceris.
Ille caput niueum complectitur, ac reuerendam
Caniciem molli confouet in gremio.
Hic humeros, truncasque manus, & brachia, & vlnas
Et genua, & crurum fragmina nuda legit.
Siquis, & in sudibus recalenti aspergine sanguis
Insidet, hunc omnem spongia pressa rapit.

Annis ab orbe Redempto 900. 901. 902. Saraceni Italiam repetunt, Abrahamo eorum Rege ducente; & anno 913. Regnante Apolline Abrahami filio, qui à Patre Panormi defecerat cum non paucis Saracenorum. Anno quoque 967, à Rege Bonauiro sunt in Italiam adducti. Et annis 981. 1104. 1071, Amuratto eorum Rege, & alijs Regibus, & Ducibus, alij venerunt Saraceni ex Hispania, Babilone, & Africa, & centena hominum millia abduxerunt captiua, omnes opibus vrbes expoliantes; Infandum! quot Matronas, quot Virgines, & ingenua, nobiliaque corpora his belluis fuere ludibrio. Subuersæ Ecclesiæ, ad Altaria Christi stabulati equi, Martyrum effossæ reliquiæ, vbique luctus, vbique gemitus, & plurima mortis imago. Enim verò notandum est. Et si totiès Saraceni Italiam deuastarint, semel tantùm, & iterùm Sulmonem cæde, & incendijs penè euerterunt; attamèn in communibus miserijs hæc nostra Ciuitas semper aliquid perpessa est, spontè finitimis, & alijs Regni Ciuitatibus opem ferens.

Anno Mundi 6131. & ab orbe redempto 932. Hungari in Italiam irruperunt, totamque excursionibus infectam depopulati, ad Pelignos se contulere, & Sulmone substantijs spoliato, Romam versus, vt eam quoque diceperent, prædis onusti, iter susceperunt. Sulmonenses verò, cæterique Pelignorum viarum amfractus, & montium, saltuumque angusta scientes, insidias Hostibus tetenderunt; & in loco, qui Intermontes dicitur, Hungaros aggressi, cum ij, quò fugerent, non haberent, viarum angustijs præpediti, animabus suis viam tantum, quæ fert Acherontis ad vndas, aperuerunt, mucronibus, sudibusque confossi; omnes itaque ad vnum trucidati sunt, & Sulmonenses, cæterique Peligni amissa recuperantes, & inuenta acquirentes, diuites, & præda onusti quisque domum redierunt.

An

Anno ab orbe condito 6103. Saraceni rursus Italiam vastant Apollophoro,& Apocopha Ducibus,ijsdemque Parentibus genitis qui omnes Italiæ Ciuitates, & præcipuè Sulmonem depopulati sunt. Itali autem vindictam suscepturi, armorum robore in vnum collecto;in Barbaros impetum fecerunt,multisque trucidatis, reliquos ex Italia penè deturbarunt, in qua annis decem supra trecentis, præcipuè Panormi insederant; licèt non omninò hac vice Italia expulissent; quod accidit quadraginta fermè post annis.

Anno à Virginis partu 1329 Ciuile bellum Sulmone exortum inter præclaras eius familias; nempè inter Nobilissimos Merolinos, & Quatrarios item Nobilissimos. Merolinorum namque familia, quæMerlinorum quoque dicta est, nedùm Sulmone floruit; sed & in alijs Regni Ciuitatibus conspicua fuit. Reate, & Capua ex Merlinis Gubernatores habuerunt. Ex ijsdem Neapolitana Ciuitas Magnos Iustitiarios, Camerarios, & Sinischalcos, qui inter septem suprema Regni officia connumerantur, aspexit. Multæ eiusdem Regni Sanctiones confirmatæ sunt à Gentili Merlino Sulmonense, vtpotè à Regni Locumtenente Generali, atque Logotheta, vt in cap. Ladislaus. Cui Ladislao in Etruria commoranti, quod donatiuum dicunt, missurus, ex Regio edicto omnes Regni Barones ad concilium vocatos, ad id faciendum hortatus est. In Aprutio ex Regia munificentia donatus est Oppidis, & Castellis numero tredecim, inter quæ Cerranum, Turris, & Cerulionum, vt infrà. Conuentus S. Francisci, Sulmone erectus, insignia præsefert Merlinorum Cantelmis inserta; Merlini etenim matrimonijs inter Regni Proceres, & Magnates initis, familijs præclarissimis sanguine coniuncti sunt. Maximè autem omnium, & sua virtute, & maiorum splendore enituit, D.Franciscus Merlinus Hieronymi, & Camillæ Pignatellæ Filius, Sacræ Militiæ Diui Iacobi Eques, Neapoli in Sacro Iustitiæ eiusdem Regni Consilio Regius Consiliarius, Regiæ Cameræ Præfes, Regni Secretarius, Supremi Italiæ Senatus Regens, & demùm Sacri Consilij Præsidens: Vir omnium votis expetitus, multorum feculorum vita dignissimus,qui mortis debitum soluit, anno 1650.

Extincta est hæc Familia vnà cum D.Isabella Merlina Ramontis Marchionissa, Matreque Illustrissimi D. Caroli Calà Dianę Ducis, Ramontis, & Villęnouæ Marchionis, Collateralisque Regni Consilij Regentis, Qui tenax recti, Iustitiæ Vindex, & eruditorum Mecænas, cùm generis nobilitate, tùm scientiarum, & virtutum splendore nitescens, prætèr rectè facta, quæ omne æuum superant, editis quoque præclaris ingenij sui monumentis,nominis immortalitatem comparauit.

Inter hos,inquam,Merolinos,& nobilissimos Quatrarios,quorum vtraque familia, semper Barones habuerunt, alijs nobilissimis familijs

milijs matrimonio copulatæ, diuitijs pollentes, fuerũt tanta potẽtia, vt quinquaginta annorum spatio, bellum ciuile fouentes Sulmonem penè ad excidium perduxerint. Prætereà multæ ex nobilibus, & principalibus familijs alterutri partium adhærentes funditùs euulſę perierunt; media Ciuitas ab ipſis ciuibus ſuccenſa, & diruta eſt, & vſque ad hodiernam diem tantorum ædificiorum ſenta ſitu veſtigia clamant, vt

Audiat Ciues acuiſſe ferrum,
Quo graues Perſæ meliùs perirent,
Audiat pugnas, vitio parentum,
Rara juuentus.

Cauſa tantæ calamitatis, tantique incendij ſcintilla fuit, quæ aliàs contemnenda videbatur; vndè comprobetur oportet, quòd parua ſæpè ſcintilla contempta magnum excitauit incendium. Siquidèm Quatrariorum Ancilla, cum menſe Auguſto eiuſdem anni 1329. fontem peteret, aquam frigidam Dominis allatura, hauſta aqua lagenam illius referam ad Ciuitatem ferens, cùm portam, quæ olim Capora, hodie Filiamabili dicitur, eſſet ingreſſura; quidam puerorum, (qui vt è Gymnaſio exeunt, in ludos inſolènter ſe effundunt, quos Plutarchus ijs, qui è vinculis emittuntur, & licentiùs vagantur, quã ij qui nunquam fuerunt in vinculis, comparat) inibi, vt moris eſt, ludentium, in lagenam terræ pugillum, & fruſtilla cannabi, quod tunc lintopra (quam Tuſci Maciullam, cæteri gramolam vocant) ſtipulis mundabatur, injecit. Ancilla contumeliæ impatiens, aquam effudit, & puerum arreptum pugnis affecit, adeò vt nares ſanguine maderent. Erat hic puer vnigenitus Merolinorum familiæ, quem domum genas laceratum, & nares, vultumq; ſanguine ſordidũ reuersũ vt Pater vidit, re cognita, adeò irarum effudit habenas, vt Quatrariorũ domum ingreſſus Ancillam ſtricto pugione multotiès perforarit, & vita priuauerit. Quidã ex quatrarijs, qui domi tũc erat videns nullam ſui habitam rationem, re minimè perſpecta, quæ furor arma miniſtrat, illicò rapit, & Merolinum domo exeuntem, adhuc ſanguine madidum, obtruncatum humi relinquit.

Quod vbi Merolini cognouerunt, armati Quatrariorum domum inuadunt, & homicidam vna cum filijs, & filiabus eius morti demandant. Cuius conſanguinei vindictam repetentes, arma capiunt, & Ciuitatem deſerunt, omnia Merlinorum prædia vaſtantes; quibus damnis hi occurrentes ſæpius bellum inierunt; multique vtrinque oppreſſi ſunt; adeò vt Sulmonis agri ſanguine Ciuium maderent; Tantarumque diſſenſionum moles; eò vſque deuenit, vt Neapolitani Reges nedùm ciuiles diſcordias ſedare nequierint; ſed, & exepe-

perinctimere; Non sexui, non ætati parcebatur; infantes è Nutricum papillis erepti, murisque collisi, lac pro sanguine effundebant; quorum nonnulli vacuum in aerem sublati mucronibus excipiebantur; edocti ante volare, quàm gressibus incedere; ante mori, quàm viuere. Quidquod prægnantium aluis dissectis, obstetrice bipenni, fætus educebant; & nondùm natos occidentes, morti dabant, quos nondùm vita susceperat. Infelices puerperæ! ante parientes, quam parturientes; antè neci, quàm vitæ fætus Acheronte abluendos edebant, at non in lucem; si oculos non dum apertos æternis tenebris obducendos dirus ensis eruebat.

Bis Neapolitanus Rex, bis ipsa Regina Sulmonem, vt animos componerent, se receperunt, ex vtraque parte matrimonio copulatos, quasi obsides faciētes; At vbi terga vertebant, illicò ira exardescens ad pejora prioribus excitabat facinora. Vir vxoris, vxor viri non brachijs, sed laqueo collum cingebat; non amore, sed dolore languebant. Non Cupidinis, sed insani furoris iaculis confodiebantur. Non Hymenęi, sed Megeræ facibus domus ardebant; Non procreandæ prolis, sed progeniei extirpandę semina fouebantur; vndique Mars, vndique Mors exultare; Pax omninò exulare videbatur; adeò vt ipsa Monialium Claustra furor inuaderet, qui multis extinctis accensus, consanguineos cogeret è S. Catharinæ Sulmonis abductas in Sanctorum Cosmæ, & Damiani transferre.

Castella Cerrani, Turris, & Ceruilioni nobilissimæ Merlinorum familiæ à fundamentis Quatrarij euerterunt; & Orzi Castellum, cuius Quatrarij Barones erant, igni à Merlinis absumptum deperijt.

Neapolis igitur Rex tantis malis modum impositurus, vtrique parti aqua, & igni Sulmone interdixit; itaque altera Merlinorum Anxanum, altera Quatrariorum Ortonem; nàm trigesimo ab Sulmone lapide exulaturi erant; se receperunt. Quamobrem factum est, vt oppida, quæ incolebant factiosis replentes mutuò certarent, & vtrumque oppidum non exigua mala perpessum sit; Sulmonenses verò semper Anxianis opem tulerunt; vtpotè quibus, & sanguine conjuncti essent, & ab Vrbium incunabulis (cum vnum, eundemque sui cognouissent Auctorem) semper amicitiam fouissent, & vsq; ad hæc tempora alter alteri subueniat.

Tandèm aliquando finem malis impositurus ille, qui petentibus, quam mundus dare non potest, pacem concedit; factionum capita de medio tollens, odia, calidæque rixæ sublata fuerunt, quæ annis quinquaginta durauerant.

Anno 1342. Ludouico Rege Hungariæ, Sulmo obsessus ab Hungaris fuit, quibus Sulmonenses armorum viribus obstiterunt multo vtrin-

vtrinque sanguine effuso; tandem Hungaris Ciuitate potitis, vt furorem sedarent Sulmonenses magno auri pondere se redemerunt. Sulmone expugnato, reliqua oppida, & Castella in Regis deditionem venerunt. Qui Hungarorum aduentus in Reginam Ioannam, ob Regem Andræam morti datum, fuisse narratur.

Arctiore autem obsidione, quàm anteà Sulmo cinctus est ab Hungaris iisdem, cum in Reginam Ioannam missi fuissent à Rege Ludouico anno 1346. insontem, turpemque Andreassi, Regis Fratris, mortem vindicaturi. Sulmonenses à Regina nunquam defecerunt, sanguinis, vitæque effusione fidem datam seruantes; sed quod mali ab Hungaris sustinuerunt, parum fuit; si quod Aquilani Sulmonensibus tunc temporis inimici, inferebant, consideremus; quippè qui vltionem repetebant de damnis, ignominijsque sibi superioribus annis à Sulmonensibus illatis.

Anno igitur 1345. Lallus Camponescus Aquilæ Comes, Soræ Dux, S. Agathæ Comes, & etiam Regni Quæstor, qui vulgò Camerlengus dicitur, creatus; vt iniurias in suos Ciues à Sulmonensibus illatas vindicaret; & se vlcisceretur pro eo, quod Sulmone aqua, & igni sibi interdictum esset, ob carceres effractos, & Curiales malè sauciatos; Sulmonis mœnia dura cingit obsidione, agros vastat; Hungaros, Aquilanosque suos, ad omne vindictæ genus compellit. Sulmonenses autem noctesque, diesque vigilijs dediti, acres, ac fortes viros sese præstantes, operam adeò strenuè nauarunt, vt quamquàm multò sanguine effuso; tamen vim vi repulerint, & omnes inimicorum astus eluserint. Quodam autem die factum est, vt rumor Aquilam perlatus, dissipauerit Sulmonem fuisse captum; quamobrem Comes Hungarus, & Aquilani campanas festiuo sonitu pulsandas iusserunt; accidit autem, vt Campana Palatij, qua non alia magnitudine, pulcritudine, & sonitu præstantior, vix semel, & iterùm tintinnabulo icta, rimam egerit, & pro festiuo, raucum sonum ediderit; quod omnes Aquilani ægrè tulerunt, & ob tanti instrumenti, quod à multis illis fuerat inuisum, iacturam; & ob funestum augurium, quod fama comprobauit: siquidem vanus fuerat, quem de Sulmone oppugnato, rumorem dissipauerant; vndè cadere animi, & aduersa augurari cœperunt. Interim Sulmonēses semper Reginæ fideles, sperantes à Principe Tarentino, & Carolo Dyrrachino auxilium, idque differri videntes, longa obsidione coacti, tempori seruiendum esse censuerunt; & consilio inito, fœdus cum Hungaro inire decernunt: quod factum est, hoc pacto: vt si intra certum tempus subsidium non mitteretur, sese dedidissent; interim copias auerterent, & castra aliò transferrent. Hoc fœdere inito, Hungari Sulmonem exercitu cinctum, obsidione leuauerunt, Theaten oppugnaturi; quò famam dis-

dissiparunt Sulmonem euersum; Theatini igitur obsidione, & fama Sulmonis oppugnati deterriti, parum abfuit, quin se hosti dederent; Sulmonenses verò, qui tamdiù dilatum, nullum deinceps sperabant subsidium, quatuor millibus fortissimorum militum in vnum collectis, per abdita viarum Theaten se contulerunt, relictis, qui Valuæ vias custodirent. Siquidem vsque ab antiquis temporibus Peligni, Anxani, & Theatini Socij, & fœdere coniuncti fuerunt. Nuncio igitur ad Theatinos misso, qui certiores faceret, se velle cum hostibus, ex improuiso signa conferre, & cum pugnā iniuissent, præstò essent; de cætero vanum esse rumorem, qui de expugnato Sulmone ortus erat.

Hungaris igitur, & Aquilanis curis vacuis, & nihil, nisi prædam meditantibus, Sulmonenses inopinatò aduenientes tantam stragem intulerunt, quantam nunquàm hostes meditari potuerant; interim Theatini. Vrbe relicta, & ipsi sua signa contulerunt, sicque hostili exercitu partim trucidato, partim in fugam acto, præda, & spolijs onusti ad vrbem reuerterunt: quique Hungarorum per campos sese effudere palantes, ab Hostibus capti, qui Valuæ vias custodiebant obtruncati sunt ita, vt pauci ex Hungaris euaserint. Ex Aquilanis ducenti septuaginta capti (Lallo Camponesco à fuga incolumitati restituto) omnes naribus, auribusq; abscissis, vt pœnas darent de bonorum direptione, depopulatione prædiorum, locorumque vastatione, quæ Sulmonensibus intulerant, Aquilam remissi sunt.

At cum iterum Aquilani vindictam à Sulmonensibus repeterent, Regina Ioanna Sulmoni opem latura, cum equitatu venit, & Hungaros, Aquilanosque Aquilam vsque persecuta est, auxilio Ducis Dyrrachini, Sulmonensium fautoris; & eo prælio multi ex Hungaris, Aquilanisque trucidati sunt.

Regina verò cum equitatu, Neapolim reuersa, alijs Regni Prouincijs subsidium implorantibus, præstò futura. Ex improuiso, eodemque anno Aquilani vnà cum suis Hungaris, impetu adeò inopinato Sulmonem inuadunt, vt Ciuitas præsidio destituta, ne mense quidèm absoluto, fœdere inito Episcopo Hungaro Regis Hungariæ fratris, sed spurio, se dederit. Sulmone verò dedita; reliqua cùm castella, tùm oppida in deditionem venerunt.

Hçc autèm omnia non multò post tempore à Rege Neapolitano sedata fuerunt; cum multi vtrinque, eo jubente, matrimonium inierint, & sanguinis conjunctione, à sanguine effundendo manus abstinuerint.

Eodem anno 1345. pestilentiæ vis adeò sæuijt, vt nedum Sulmone, sed tota ferè Italia, vix decimus quisque incolumis euaserit; quinimò, & Europam ferè vniuersam pestis contagio attritam reliquit. Cuius mali causam in Iudæos reiecta; quippè, qui dicebantur

aquas

aquas veneno infecisse,innumeros ex eis de medio tollendos suasit; itaùt Sulmone tantùm,vndecim,atque sexcenti perierint. Vt autem ad Camponescum redeamus,cùm anno 1353.Lallus Tarenti Principem honoris causa cum multis suorum comitaretur, vbi in Campaniam venerunt, Princeps, de quo Lallus malè meritus erat,brachio tenuit,vltionem sumpturus: tunc Eques Sulmonensis,Principi carus, Lalli guttur pugione transfegit, & equo deturbatum, humi strauit, cuius heres solus filius superstes fuit Lallus, & ipse hoc nomine à Patre secundus.

Anno 1361.inter Aquilanos, & Sulmonenses magna excitata est contentio. Paulus enim Bazzanus Episcopus Aquilanus armata manu occupauit multa loca, Ecclesias, & Castella, quæ ad Episcopatum Sulmonensem, Valuensem dictum,pertinebant; & in Diœcesi Valuensi adnumerabantur, videlicet Accianum, Antidoniam, Bossim, Barifcianum, Bomminasum, Campanam, Castella Antidonium, Ardemgumque, Cærulam, Collempetrum, Castellum S Mariæ, Fontecchium, Fagnanum, seù Ofanianum, Gonienum de Vallibus cum suis pertinentijs, & Villis, Laporanicam in Sinitio, Naualljm,Offensemiam, Prætorum, Peltinum, S.Mariam de Ponte, cum suis pertinentijs, & Villis, Stephaniscum, Sanctum Pium de Fontecchio, cum pertinentijs, & villis; quæ omnia,& alia loca à Paulo ex familia Bazzana Sulmonense per vim occupata fuerunt, pluriès indè exturbato Francisco de Sangro Nobilissimo Sulmonense, tunc Episcopo Valuense, seù Sulmonense, vnde & originem, & natalia ducebat; quà de causa Primores Ciuium vnà cum Episcopo Auenionem in Galliam,vbi tunc Summus Pontifex residebat, se contulerunt; Causa igitur perspecta multa Bazzano inhibita, & interdicta sunt; quibus ille, & si censuris adstrictus, obedientiam præstare noluit, fretus (vt dici solet) inuestitura, quam ab Antipapa, cui Regina Ioanna, hoc nomine prima multum fauebat, acceptam euulgabat. Causa hæc, annis octo, & quinquaginta, scilicèt ab Innocentio VI.vsque ad Innocentiũ VII, patria Sulmonensem, agitata fuit.

Anno 1367.Sulmo cum suis finitimis,Marsorum Regio,& Aquilanorum; imò Aprutium fermè totum à Ioanne Acuto Anglo Britannorum Ducis filio, occupata, in illius Dominium venerunt; steteruntque quinque, & amplius mensibus. Quibus exactis Ioanna Neapolis Regina, magno auri pondere, reliquum Aprutium hoc onere leuauit, & Anglorum Acutum Ducem, suosque Acutos futuros Marsorum Comitatu donauit; Interim Ioannes Acutus Parmam se recepit, quò à Bernabo Viscontе vocabatur, vt opportunè multis malis occurrens,imminentes tumultus cohiberet Regina quoque,amicitia cum Acuto inita, à regione, quam ei dederat,

manus abstinuit; quinimò Ambrosium Viscontem præfati sororium, quem Sulmone captiuum abductum, penès se detinebat, habita Acuti ratione, & muneribus, & libertate donauit, eius sibi animum concilians.

Anno 821. non exigua Sulmonis pars ab Ortonensibus igni succensa, & diruta fuit. Cuius excidij causa, iurgium inter Anxanos, Ortonensesque pro finibus dicitur; qui multa malorum populis pepererunt, & pariunt; fines quasi ironicè dicti, cum nullum faciant contentionum finem, tanta est hominum auiditas, vt semper inhiet alienis. Anxani igitur opem à Sulmonensibus petentes, lectam Iuuenum manum sibi Comitem iungunt; & cum aliquando Sulmonenses in Anxiani auxilium Anxianis operam suam strenuè commodassent, Ortonenses Sulmonem petentes Ciuitatem militibus vacuam, prædę, & igni demandant. Quod Sulmonenses vindicaturi par pari referentes, iniuriam maxima vltione persequuntur.

Annis 1458. 1460. 1461. Sulmo copijs Iacobi Piccinini præclarissimi Ducis sub Ioanne Angioino, itemque Principis, eo tempore eiusdem Ciuitatis Aragonensibus fidelissimæ, pro quibus, nempè vt eis adhæreret, Sulmo longam obsidionem passus, agros vastari, plura loca dirui, multos ex suis perimi, & seipsum ad vltimum penè excidium adductum cernere cogitur; cuius exemp lum secuta cum vniuersa prouincia: tùm totum Neapoli sRegnum intemeratam Aragonensibus fidem seruauerunt. Opem deindè laturus, cum multis copijs, ijsque strenuissimis venit Alexander Sforzius à Pio Secundo, & à Ferdinando Neapolis Rege missus, qui hostes in montes fugans, Sulmonem ab obsidione vindicauit. Anno verò 1460. iterùm Sulmo obsessus est à Ioanne Angioino, in Regno Neapolis, quæ prætendebat iura, ad tuendum veniente, & ab eodem Piccinino, sub quibus Ciuitas multa mala perpessa est, multum sanguinis fudit. Anno autem 1461. elapso, obsidionem. famemque amplius sustinere non valens, omnique subuentione destitutus, federe inito Angioinis se dedidit; vbi Angioinum se munientem omnes Regni Barones, Comites, & Dñi, & præcipuè Regiton i Comites Celani, & Camponeschi Aquilani, Acuti Comites Marsorum, Caldori, & alij à Rege Alphonso Ferdinandi Aragonis Patre, dominio spoliati, prosecuti sunt.

Hæc sunt, quæ de Sulmone, ex antiquis monumentis hausimus.

Cæterùm hoc tempore vtitur felicitate non medica, incolis frequens, opibusque adauctis; eòque fortunatior, quod sub Burghesiæ gentis, Pauli Quinti prosapiæ splendidissimæ Principatu suauissimè conquiescat.

Templa in ipsa Sulmone Ciuitate summis ædificijs extructa; piaque loca, ac Religiosorum Monasteria multa, inter cætera ad

duo

duo millia passuum, ad montis Moroni radices situm nobile Sancti Spiritus Ordinis Cælestinorum Archicænobium spectatur, in quo prima eius Ordinis iecit fundamenta Cælestinus Quintus, inter diuos relatus. Protulit Sulmo inter alios viros clarissimos Poetarum lumen Ouidium; Marcum Probum sui temporis Poetam satis celebrem; Franciscum Barbatum Iureconsultum eximium, Petrarchæ amicum, ad quem ipsius extant Epistolę. Innocentium Septimum Pontificem Maximum; Cardinales duos, Ioannem, & Cosmatum melioratos eiusdem Pontificis Fatris filios, nonnullosque Episcopos, Virosque in omni genere præstantes.

Di

De Valerienſibus, & Valeria Ciuitate.

CAP. XIII.

PElignis contermina erat Valeria Ciuitas in noſtro limite, quæ Prouinciam, dùm extabat, de ſuo nomine nobilitauit, & ruens Oppida excitauit, quæ noſtrum laborem complent. ibi ſitam fuiſſe nominis affinitate, & Strabonis verbis, qui illam Carſeolis, & Albæ præponit, vbi nunc Vicouarum Oppidum eſt, dicamus oportet. Variam ab Antonino, & in tabula Itineraria dictam Cluuerius ſuſpicatur; at illum longè ſatis aberrare, illius veſtigia, quæ propè ripam Fucini lacus luſtrantur, oſtendunt; & domus, quam Bonifacius IV. in Eccleſiam vertit, fidem aſtruit, vt M. Valerius Maximus, qui Valeriam viam direxit, à ſe excitatam, vtramque de ſuo nomine inſigniuerit.

Primùm enim cùm eſſet Cenſor, anno poſt tertium fœdus, cum Carthaginenſibus initum, qui fuit ab V.C. ſecundum Sigonij computationem CDXLIIX. tractum viæ deſignando publico ære perfecit, de quo Liuius IX.

Eodemque anno Ædes ſalutis à C. Iunio Bubulco Cenſore locata eſt, quam Coſ: bello Samnitum vouerat, ab eodemque collega eius M. Valerio Maximo viæ per agros publica impenſa factæ:

Illius Valerij nepos, qui poſt decemuiralem inuidiam plebem in Patres incitatam legibus, & conditionibus ſuis mitigauit; qui, cùm ei ob Victoriam à Volſcis, Æquiſque in Algido reportatam, negatus triumphus fuiſſet, ſine Senatus auctoritate triumphauit; vndè Maximi nomen adeptus fuit; nulli anteà, quàm Fabio tributum: & cum conſulatum gereret, & Sora ad Samnites defeciſſet, felici prælio recuperauit; vndè triumphum, qui à Liuio exciderat in tabulis capitulinis aſcriptum Ioannes Vincentius Ciarlante in memorijs Samnij refert.

M.VALERIVS.M.F.M.N.MAXIMVS
A.CDXXXXI COS.DE.SAMNITIBVS
SORANISQ.IDIBVS.SEXT

Vir quidem magiſtratibus, & bellicis facinoribus clarus, tantam in Vrbe ſibi compararat auctoritatem, vt cum Etruria Aretinorum ſeditionibus irritata, qui Licinium genus inter eos præpo-

tens,

tens; diuitiarum solùm inuidia, armorum violentia depellere cępissent, palàm etiam rebellioni locum dedissent; eoque tempore Marsorum Populi deductione nouæ Coloniæ irritati, agrum vi tuebantur;& cum vtrorumque motus terrore Vrbem repleßet, vnus ipse Dictator eligitur,& subactis Etruscis sic armis Marsos fatigauit, vt ad minutissimas Ciuitates Plestiniam,& Miloniam reparare compulerit, nec pacè postmodùm petentes, parte agri mulctatos, in fœdus restituit;& si Liuius ad A. V.C.CDLI. subleuationem Marsorum reportet, & ante Consulatum L. Cornelij Scipionis, & G. R. Fuluij A.V.C.CDLIV.Carseolos coloniam deductam constet,eo anno designatam, quo Marsi in arma ruerunt, nec antè perfectam, quàm Dictator illa compresserit. In parte agri mulctata Dictator ad grandia natus,Ciuitatem de suo nomine, vt viam anteà strauerat; collectis Marrubij, & Cerseniæ reliquijs, in designato loco adunauit, vt familiæ suæ Auorum gloria claræ, triumphorum splendore decoræ; Consulatibus Illustris, quos LXIX. gessit, & ex egregijs factis Co ruina, Potita, & Messala pronomine adaucta, publicæ viæ directione, & nouæ Ciuitatis ædificio memoriam æternari studuit. *Volaterranus Antropologia li. 20*

Erant,& aliæ in Orbe eiusdem nominis Ciuitates,nèpè in Hispania Tarraconēsi, & in Corsica Insula,de quibus Ptolomæus lib. II. tab.VII.Europæ,& in Pānonia inferiori,ad Danubij, & Drauum flumina à Diocletiano Imperatore in propriæ filiæ memoriam Massimino Herculeo nuptæ erectam; & cum nulla suscepta prole decessisset Prouinciam, Ciuitatemque suo nomini sacrauit; ad quorum differentiam, hæc nostra, Valeria Italiæ appellari meruit; & in tantam rerum magnificentiam temporis cursu creuit, vt in noua Italiæ partitione,Longobardorum Regum auctoritate, extenso limite, & adiecto agro,Prouinciæ Principatum, Metropoli tanumq; honorem obtinuerit; cuius fines Vibius Sequester in Catalogo Prouinciarum Italiæ tales assignat. *Ammianus Marcellinus lib 9.Strabo.* *Vibius.*

Porrò XIII. Prouincia Valeriæ, cui, & Nursia annexa, inter Vmbriam, & Campaniam, Picenumque consistit, quæ ab Oriente Samnitum Regionem attingit;huius pars occidua, quæ ab Vrbe Romana initium capit, olim habebat Tuscorum populos, & Tuscia dicta est;hæc habet Vrbes Tibur, Carseolos, Reate, Forconium, & Amiternum, regionemque Marsorum, & eorum Lacum, qui Fucinus appellatur. Marsorum quoque regionem ideò intrà Valeriam Prouinciam æstimo computari; quia in Catalogo Prouinciarum Italiæ, minimè ab antiquis descripta est, Si quis autem hanc per se Prouinciam esse verè ratione probauerit, huius ratio ab illis sententiæ modis omnibus tenenda est.

Multò magis Sanctorum Monachorum frequentibus cænobijs; quàm

quàm regijs prærogatiuis, & terrena ditione clara, quibus primùm monaſticâ diſciplina in occidentali Eccleſia reparata, ſub ſanctiſſimo Cænobiarcha Benedicto, proindè firmioribus præceptis regulata lege, dictis numeroſa in Orbe creuit religio, & cæleſtis veluti illis Paranimphus in hac Prouincia S. Pater Equitius fuit, viam certo dogmate docens, diſperſos in ſolitudine Monachos ſub certa regulari norma in Abbatis præfectura congregauit; indè, & Valentianus, deuaſtato iam à ſæua Longobardorum rabie Valeriano Monaſterio, ad Romanum, in quo S. Gregorius Magnus regulari diſciplina inſtruebatur, translatus Præſul extitit, vt ipſe in Dialogis teſtatur. Vndè tot Viri ſanctitate inſignes, multis in Prouincia patratis miraculis cæleſtium præceptorum Satores, cum Monaſticis inſtitutis Criſtianam Religionem propagarunt; & Sanctarum virtutum ſplendore ſic illuxerunt, vt certatim vndique Monaſteria conſtruerentur, quibus XXVII. circà lacum Fucinum ſolùm, Prępoſitus D. Mariæ de Luco ex Benedictinis Alumnis præfuiſſe, in Caſſinenſibus Chronicis narratur; vltrà alia eiuſdem familiæ in eadem regione poſita à nobis ſuis locis relata; in quorum locum, fatiſcentibus illis, mendicantium ordines ſucceſſerunt. Quæ à S. Equitio, vel ab illius Congregationis Viris erecta fuerunt, ſic exciderunt, vt præter illud S. Laurentij in Pago, quod modò Pizzulum vocant, quæ Parochialis Eccleſia eſt, in quo crypta illius ſepulchri veneratur, de nullo alio memoria extat; & quæ meritis Sanctorum Monachorum Deus Omnipotens in prouincia operatus eſt, in Chronicis Caſſinenſibus, & Sancti Gregorij dialogis recitantur.

Aul. Gell. lib. 17. ca. 16. & lib. 18. cap. 3.

Sigonius de antiq. iure Italiæ lib. 3. cap. 8.

Dictator verò noſter, vt Vrbem, quam ſtabilierat muneribus, & prærogatiuis augeret, iura municipij indulſit, vniuerſum illius ſtatum ex omnibus propè rebus publicis ſic temperauit, vt penè Romæ ſimilis videretur; Publicis rebus Decurionum Collegium (qui Senatus loco erat) præfecit, & magiſtratum duorum Virorum, qui iurgia, & lites ſedarent ſtatuit; ex quibus municipia mores capiebant; vtrorum memoriam lapides in Eccleſia S. Benedicti ad nos tranſmiſerunt.

D. M. S.
L. MINDIO
PRIMITIVO
DECVR. MAR
QVI. VIXIT
ANNIS. XXII.
M. V. DIES. II.
TITIDIA
FAVENTINA
MATER
B. M. P.

D. M.
Q. GAVEDIO
VERO. PATR
II. VIR. I. D.
Q. PETEDIVS
DRAGOANCO
B. M. P.

Non

Non est quid faciat, quòd Decurio Marsorum, & non Valeriæ scribitur; cùm Ciuitas ipsa vtroque nomine, & Valeria, & Ciuitas Marsorum diuerso tempore sit dicta; sic Leo in Chronicis, cùm Ecclesias Cassinensium recenset; S. Paulus in Ciuitate Marsorum, & S. Ciprianus in gyro eiusdem Ciuitatis, dicit; & Ioanna II. huius Regni Serenissima Regina, dùm pro collatis in illam, Regnumque beneficijs Præclarissimo Principi Odoardo Columnæ Ducatus titulo nobilitatam in feudum assignauit, anno M. CCCC. XXXII. non alio nomine, quàm Marsia Ciuitas, in diplomate vtitur; in cuius præclarissimæ familiæ Proceribus, & si Ciuitatis dominium non conseruetur; ex ipso primo Duce titulus cum ditione perpetuatur; est enim ditio, hæc nostra nobilis patria, Lucus, Transaquæ, & Paternum, & ab ipso Odoardo ad Excellentissimum Dominum Marcum Antonium Aurei uelleris Militem, & Magnum Comestabilem, qui feliciter Auorum suorum Principatum hæreditauit, duodecim numerantur, vt in stemmate. *Leo lib. 1. cap. 36.*

Odoardus I.	Marcus Antonius V.	Carolus IX.
Iordanus II.	M. Antonius VI.	Federicus X.
Prosper III.	M. Antonius VII.	M. Antonius XI.
Ascanius IV.	Philippus VIII.	Laur. Onuphrius XII.

Gaudebat Ciuitas orientali aura lacus ad litora posita in ampla planitie, cuius mænia Inuectus, seù Iuuenculus amnis abradebat; ambitus plusquàm sexies mille lares capiebat, ædificijs magnificentissimis ornata, vt rudera demóstrant; inter quæ magni amphitheatri inconcussa, adhùc fundamenta, cum primis arcubus circa aream nondùm tempori cesserunt; area ipsa satis lata, ad quæcumque spectacula recipienda affabrè facta, à quo non longè maiorum sepulchrorum lapidei tumuli, ad instar pyramidum, extolluntur, lapidum incrustatura, & ornatu abiecti: quos modo *Li Murroni* appellant, quorum aliqui, etiam per tractum viæ Valeriæ iacent. Cætera autem monumenta vetustas absumpsit, præter memoriam aliquorum, quæ in incisis lapidibus ad nostra sunt tempora translata. Horum erat Septimio Seuero sacratum opus, vt in mutilata inscriptione in marmorea basi, quæ in gradibus aræ maioris Ecclesiæ S. Benedicti in hæc verba legitur.

IMP. CÆS. L. SEPTIMIO. SEVERO
AVG. ARABICO. ADIABENICO
OPTIMO. FORTISSIMO.

Et cum dedicatio abscissa sit; siuè ob illustratam nouis legionibus militiam, & Italicam nouam legionem addictam, siuè ob aliquod

quod beneficium ipsi municipio collatum ante Parthicum bellum, in gratiam Principis statuam ibidem erectam fuisse; Nam victis primò Arabicis, & Adiabenicis, & Parthis in deditionem acceptis à Parthico cognomine, à Senatu delato, abstinuit; nè gens, non dùm armis victa irritaretur; meritoque restauratoris Pantheonis ibidem memoria erecta, in quo qui illud à superstitione purgatum, veri Dei cultui restitueret oriturus erat.

Sex. Aur. Vict.

Ante eiusdem Templi fores muliebre Colossum sua basi his literis notata, substentabatur.

ALFIDIA MATER AVGVSTI

Quænam fuerit, cuiusque Augusti Mater nullo studio (licèt eruditissimos in Vrbe antiquarios consuluerimus) inuenire hactenùs potuimus; est, & alteri mulieris illi nomine affini, operis dedicatio in S. Sabinæ templo in alio inscripto lapide, sic.

ALFIA.P.F MARTA ....
MVLIEBRE.A.SOLO ....
EADEM LAPIDE.VA ....
ORNAVIT.ABRVMAE.M.
FOCVLO.SEDES.POSVIT.

Reliqua profana ædificia solum occupat, in quo fundamenta, & rudera, quæ sæpè aratro aperiuntur, passim iacent.

Quæ sors autem eam tulerit, an Longobardorũ furore, an Fucini violentia corruerit, nescitur; quique fuerit barbarus vastator, ea pietate in sacris ædibus vsus fuit, vt solùm illius rabies deplantationi omnium ædificiorum intenta, illis sic pepercerit, vt non læserit. Extat modò à SS. Bonifacio IV. indè ex Ioanne Medico Patre Oriundo, ante annos M.LII. templum Patriarchæ Benedicto sacratum, paterna olim ipsius Sanctissimi Pontificis domus, Cænobiumque iuxta, ad Cistercienfium familię, cuius alumnus fuerat, receptaculum, proprio ære, & Auorum facultatibus ditatum, erexit, & deficientibus Monachis pariter defecit, templo superstite structura ex polito lapide non vulgari, cuius nomine paruus pagus, & vile piscatorum tugurium, vix decem familias continens appellatur.

Centum ferè passibus ab isto, honorificum, latumque aliud Sanctæ Sabinæ (non tàm generis nobilitate, quàm martyrio claræ) sacratũ extollitur, tribus aulis distinctum, quarũ maxima columnis ex quadrato lapide, super quibus hinc indè arcus curuantur, suffulcitur apsides, totaq ue ipsa polito vertitur saxo, ex quo facies structura

pa-

pariter componitur; Ostium ex vario pario, crebris animalium & figuris interiectis adumbratum, in formam Iconis tribus ex vtrolibet latere columnis rotundis erectis, quarum excauata epistylia diuersarum specierum formas repræsentant, ouatumque substentatur supercilium, albo, mixtoque nigri coloris marmore; olim tamen Marsorum Episcoporum ad Gregorij XIII. vsque tempora cathedralis Sedes, & residentia, multò ante hæc derelicta, ruente Episcopali palatio; parùmque cum deceret Episcopos morari in agro, ex illius indulto, ad Ecclesiam S. Mariæ Gratiarum translata, non despecta priori, quæ, & deuoto cultu veneratur, & pijs impensis substentatur. Ecclesia ipsa, & Piscatorum cansunculæ tantæ Ciuitatis, quæ amplæ Prouinciæ Metropolicam dignitatem, & supræmi magistratus honorem sustinuit, pauperes reliquiæ sunt.

Duo autem hinc 2. M. P. ad ortum æstiuum antiqua loca in tabula itineraria designantur, Cersinia, seù Cersenia, & Mons Imeus, in Valeriæ viæ tractu; licèt neutrorum situm Cluuerius consequutus fuisse videatur, & in ambo aberrauit, sicut in Marrubio, quod vt Morreum assereret, tractum viæ Valeriæ disperdidit, per quē recta linea transierat, siquidem Montem Imeum, non ad lacus litora, sed infra Appennini radices Incolæ docent, & vulgari nomine *Monte Meo* appellant; & quod vltrà Iuuenculi ripam IIII. M. ab hinc P. Veneris Oppidum alia origine trahitur, & Cersinia non in loco, quo Collis Armelus est, quod *Collemeum* Lucius Camarra appellat; sed parùm longè in tractu ipso viæ aliqua vestigia signantur, & vetus S. Felicitatis templum in fundamentis signatur, de quo in Bulla Pascalis II ambo in tractu viæ ab Antonino, & tabula ipsa itineraria posita, non amplitudine, aut alia singularitate, sed transitu viæ nota, ex quorum ruinis Collis Armeli Oppidi principia ducta recensentur, nō eo ipso, sed successu tēporis; siquidē dissipati, illa fatiscente, Ciues in septem pagos coiuerūt, ex quibus Cansanū, Miglianum, Leo, & Imeum, quorum adhùc Ecclesiæ in locis ipsis signantur, & in præcitata Paschalis II. bulla S. Anatolia in Leone asseritur, cuius Pagi cæmenta noui ædificij, domus scilicet recreationis Piccolomineorum Ducum, in loco, qui hodiè Luna dicitur, materia fuerunt. Agerque in latifundium, & Viridarium cessit, pratis populorum virentium multiplicitate, & varij generis pomorum delactabile; & de Loreto in Chronicis Cassinensibus paritèr, quæ de Oretino lib. primo cap. XXXVI. & de Milano dicemus infrà, ex quorum omnium casu Armele, in Oppidum Colle armele creuit, successitque Cersinia, parùm ab illa longè in Præbenda Parochiali translata, ibidem Ecclesia S. Felicitatis cum Collegio quatuor Canonicorum, cui Præpositus præest, & Sacramentatentum propè laribus, qui illud complent, præbet; nihil in illo insigne

Cersenia.

Mons Imeus.

Veneri

Collis Armeli.

gne, vel antiquum, præter sequentem inscriptionem.

D. M.
T.TIDIO.....
MO.QVI.VIX.A....
LXXII.MEN.III.
FIDIVS.FAVS.
NEPOTI.PIISS.
O.BENEMER.
P.

A Cerfinia ad Aternum, viam à Claudio directam lapis supra relatus testatur.

Et ad ripam Iuuenculi 2.M.P.à Valeria, Oppidulum ad radices Apennini in eleuato collis dorso ad prospectam Lacus Oppidolum Veneri anteà positum, à Venere Myrtea, vt ex Plinio iam diximus nuncupatum, cui S.Syluestri Ecclesia successit, & cum Incolis montana displicere cæperint, antiquam sedem relinquentes, ad ripam amnis nouum excitarunt, & in aperto pago, qui non plures, quam viginti lares continet.

Plin: lib. 16.c.29.

Eodem itinere ad easdem radices, in eleuato colle ad prospectum paritèr lacus 3.M. P. à Venere ex duobus antiquis Vicis Sparnasij, & Collis Asinij vnum Oppidolum conflatum, & nominatum confusione, Speron d'Asino, dicitur, & Parochialium Ecclesiarum vnio insequuta paritèr fuit; vndè Ecclesia S.Mariæ, quæ alterius eorum erat S. Nicolai, in qua cura exercetur perpetuò incorporata.

Sparnasij Collis Asinij. Speron d' Asino.

Eodem calculo milliarium procedendo per iuga Apennini Aschium paruum etiam; haùd multum, rigida Cæli inclementia, iucundum Oppidum iacet, nèc lætus ager, qui præter frumentum nihil aliud gignit, & in Ecclesia Sancti Syluestri, quæ ab Archipresbytero cum duobus Cappellanis regitur, vix centum lares congregat.

Aschium.

Ad Valeriam autem, vt cætera compleantur, redeamus oportet, quæ hostili, siuè igne absumpta, siuè alio rerum infortunio in caligine temporis inuoluto, ruit; Ciuesque sparsim per agros se recipientes, Vicos aliquos inhabitare cæperunt; qui sua fata sentientes, vix nomina ad nos transmiserunt. Horum vnus notior alio, Apinianicum, in quo Ecclesia S.Mariæ, quæ ruinam minatur, cum rimam ex parte fecerit; vetus tamen Monialium S. Claræ Monasterium ex Sixti IV. indulto intrà mænia in Ecclesia S. Institutricis translatum. M.P. à Piscina nunc ad olerum cultum recintum murorum seruit, quondàm de iuribus Monasterij S.Vincentij ad Vulturnum; illiusque

Apinianicum.

que

ue Abbas Ioannes, Marsicanis quibusdam bona occupantibus, quætionem mouit, & à Petro Ticinensi Episcopo, Ottonis II. Archiancellarij, in præsentia Odorisij, & Raynaldi Marsorum Comitum, sententiam reportauit anno DCCCCLXXXI. quam ex Chronicis illius Monasterij transcriptam, Vghellius in serie Episcoporum reponit.

Alter Apamea dictus, eodem itinere à Piscina, ex Paulo Marso in Fastorum recensione, & parùm infrà Atranum, & Bozzanum alter rat, Milianum, seù Maglianum, & S. Antij, omniumque cum Piscina consortium vnicam efficiebat Vniuersitatem, vt in instrumento exemptionis à muneribus publicis Ioanni de Maso, & Petrucciæ eius coniugi, iam ab anno MCCCIII. concessę, plenè constat, cuius transumptum, ne crescat volumen, relinquimus. *Apamea Atranu Bozzanũ, Milianũ*

Piscina autem, quæ *Villa* in vita S. Berardi enunciatur, horum caput, reliquorum concursu in oppidum creuit, lætis siquidem auspicijs, vt Episcoporum sedes, & Valeriæ in agri possessione, *Piscina.* æ Cathedræ locum occuparet; II. M. P. ab illa dissita in radicibus Apennini ad fauces collium, inter quos Iuuenculus amnis perfluit; Primorum Ciuium lares murorum recintu vallabantur; Arce in suprema parte ad tutelam, quæ iàm penè tota corruit muniti; nonum tamen incrementum nobilioribus ædificijs, situs commoditate, & viarum magnificentia egregium, sed in aperto sinu, adhuc murorum custodia caret.

Nomen Incolæ, vt vetustatis splendore Patriam exornent, ea ambitione, qua omnes feruntur, ad fabulosas Pauli Marsi eorum Ciuis nanias recurrentes, principia referunt; & ad instar aliorum Marsia lydo ex Asia aduentante inditum, & à Pisino in Galatia Asiæ (quæ pòst Paphlagonia regio dicta est), Emporium victori reictum, in nouo suæ Prouinciæ dominio nomine, & re reparatum, eù à Pissinante Deorum Matre, cuius templum Conditor in memoriam eius, quod in Asia reliquerat, ibidem erexit; & cum Dea ipsa Angidittes etiam vocaretur; vnde Angitiæ Deæ in Marsis cui, & lucum illi sacrarint Religio, quæ Romam vsque perenit; siquidèm dùm Pœni Italiam vastabāt, quam Annibal multis victorijs insolens premebat; tale ex oraculo responsum, Romanos à Cælestibus auxilia flagitantes reportasse, Liuius refert. Quicumque hostis Alienigena terræ Italiæ bellum intulisset, eum pelli Italia, vincique posse, si Mater Idea Pessinante Romam aduecta esset; quamobrem illius simulacrum à Rege postulantes, à Pisino Emporio inana superstitione in Vrbem translatum. Ab vtroque igitur nouo Oppido denominationem Marsyam dedisse argumentantur; st tamen illi non à Pissinante, aut à Pisino; sed ab aquarum stagnis Piscinæ, & Viuaria dictis, sic in antiquis Thermis, quò currebant in

vnum

vnum aquæ, & in magno Hierosolymitano templo, ex victimarum ablutione discurrentes in vnum, Probatica Piscina, Euangelica attestatione pronunciatur. Siquidem Valerienses (vt & ipsi Piscinates modò) ex Iuuenculo ad procliuiorem agri sinum aquas adunant, vt altilium aquatilium hyeme venationi incumbant; parùmque effossa humo stagna conficiunt, vt escis circà appositis, anates, aliasque aues alliciant, quas iacto rete non paruo numero capiunt. Vndè diruta Valeria, circà illa stagna aggregatum Oppidum nomen ante illi loco inditum retinuit; & ex inueterata nomenclatura Piscina dictum, cui propè cum Matthæus Collis Episcopus directa iam domo, iuncta S.Sabinæ templo, vt per incertos lares diù vagantium Episcoporum commoditati prospiceret, & in deserto agro, infelicis etiam lacus aura, parùm læto veterem instaurare minimè expedire, atque etiam in solitudine morari Episcopos non decere, nec plebi proficuum iudicaret; ex Pontificio indulto in serie Episcoporum relato, cum translatione Cathedræ Ciuitatis honorem, donec Valeria resurgat, illi contulit; nouum à fundamentis Deiparæ Immaculatæ, ex niue dictæ, ex parua primùm Icone, haud vulgare templum ædificauit, porticum ante fores, faciemque ex polito lapide confecit, tribus in aulis distinctum; verùm solas laterales opere arcuato compleuit; mediam ipsam, vt laqueario superinduceretur, successoribus adscripsit. Vndè Illustrissimus Don Ascanius de Gasperis modernus Episcopus, nobilis Verulanus, cui ad Episcopale munus, sic virtutes omnes assistunt, vt nihil sit, quod illi ad pastorale officium desiderari possit; Opus agressus ex inciso ligno nobili artificio, sic super induit, vt nec marmori cedat; organum ad modulationem, pastorale argenteum, & suppellectilia sacra addidit.

Et, vt ad Matthæum Collem redeamus, is propè Templum pro Episcoporum residentia ex primo lapide non amplũ sanè, sed aulis, & Officinis cõcinnè paratum Palatium extulit, & altiora parabat, ni conspiratione inimicorum, crimina falsò obiecta in Vrbe purgare coactus, Ecclesiam; & cum ipsa vitam desijsset. Vigilantissimus Pastor, cui Marsi quidquid boni habent, acceptum referre debent.

In nouo templo, veteres insident ad diuina decem Canonici; vna tantùm Archidiaconatus dignitas, eaque in Ecclesia perantiqua Præfecturæ Præpositi insignita honore, vt in vita S.Berardi, quæ in Archidiaconatum transijt, ex cuius in Ecclesia numero Berardus anno MCCCLXX cathedram ipsam Episcopalem ascendit.

Eidem quoque Chori præsidatus in prima Diœcesana Synodo à Ioanne Baptista Milanesio celebrata, tribuitur; nec actibus capitularibus tamèn inseritur; nec voce fruitur, & nomine tantùm præest.

Ia-

Inter moderna ædificia Minorum Conuentualium, incultum sanè, nec ædificijs, nec prouentibus diues Cænobium iacet; tempore Sancti Institutoris erectum, & in conformitate regulæ locus Marsicanus nuncupatur, ditius illi Oratorium S. Antonij de Padua in Ecclesia positum, cuius redditus in pauperum vsum à Sodalitij Confratribus(quorum est præfectura)erogantur; à quo non longè Anachoretarū Magistro Ecclesiuncula surgit, Populi deuotione venerabilis, & iuxtà illam Clericorum Seminarium ab eodem Matthæo Colle simplicibus beneficiis dotatum, & erectum, sed ijs Aulicorum auiditate subtractis, pium Institutoris præpositum, adhùc sine mercede fraudatur, plorantque Clerici educationem,& ad Ecclesiastica munia profectum.

Inter septa murorum Monialium S. Claræ rudi ædificio, sed regulari obseruantia expolitum Monasterium extat; illius moniales Ioannis Pauli Cacciæ prædefuncti Episcopi ad normam regulæ, ad vitam communem(cum anteà priuato sumptu viuerent) redactæ,vt in rigore seraphicæ regulæ sororum in sancto proposito emolumenta crescerent.

In earum Ecclesia S. Maximi sub sæua Diocletiani persecutione martyrio coronati brachium veneratur, illiusque annua solemnitas III. Kal. Nouembris recolitur; passique in Apamea, vt in Sacro Romano Martyrologio asseritur, Vico vt diximus,ex quo Piscina creuit: diuersum putamus ab illo, quem Græci in Menologio XVIII Kal. Octobris ponunt,& ex eo loco Martyrij Eminentissimus Baronius in annotationibus(ad quem nostræ Apàmeæ notitia non deuenit)vnum eū idē ponit,suspicatus non aliam adesse Apameam, quàm illam in Asia à Strabone lib. XII. Ptholom. in tab. IV. & V. Asiæ, & Liu. lib. 35. & 38. positam,& cum locum martyrij,& diem teneamus non hæsitandum; & si sororores deperdita acta deplorent quæ si extarent veritas elucesceret.

Marsorum pietas, diruta Valeria,& deserta S. Sabinæ, Cthedrali Ecclesia S. Berardi eorum Episcopi, eius sacra ossa ne diù neglecta manerent, & venerabili fraudarentur obsequio, intra Piscinæ ambitum in sacrū illi templū transtulerunt, anno scilicet 1580. vt crebra deuotio venerationis homagium persoluere posset,cuius natalitius dies III. Nouembris solemni celebritate veneratur; Intèr sacra ædificia projectorum domus à S. Nicolai Monasterio in furca ferrati,translata, annectimus,sub præfectura vnius ex Presbyteris Congregationis S. Spiritus in Saxia de Vrbe, cruce signati; qui cum Abbatiali honore infantium educationem suscepit: præter hæc nil laude dignum; nec Ciuitatis ornatum, sed Oppidi formam retinet; licèt præclaris in omni scientiarum genere viris resplendeat; ex quibus ad apicem Episcopatus Iacobus ex Puccia familia ascendere meruit.

Gau-

Gaudet iucundo lacus prospectu, & ad æstiuum ortum colles adiacentes fecundis vitibus vestiuntur; vndè grata admodùm vina p omunt; reliquus ager in planitiem ad aquas tendens, in latifundijs diuisus Cerere quamplurima, leguminum, & frugum copia lætatur, irrigatione Iuuenculi fœcundatus. Poma ex omni genere maturat, grataque vicinis commodat, ex quo nulla paupertate premitur. Incolæ sine fastu, sed comitali vrbanitate, in hospites benefici; vndè in opere, plusquàm verborum apparatu, adest illis Ciuilis politia.

In transcursu Iuuenculi M.P. à Ripa ad sinistram, & II. M. P. à Piscina, Carritum incultum, asperumque Oppidum in minùs culturæ apto colle insidet, Diœcesis terminus à Pascali II. adscriptus; nulla alia mentione dignum, quàm Anicij de Carrito fortis militis, ni perduellionis crimine dãnaretur, qui partes Ludouici II. Andegauẽsis sectatus, à Ioanna II. Ladislai sorore, anno M. CCCC.XIIX. bonorũ, & vitæ proscriptionẽ passus, vnà cum Hẽrico de Henricis, & filijs, Antonio Colella, Antonio de Raymundo, & Raynaldo Pauluccio, dicto, *lancia longa*, eorum paritèr memoria damnata, suam gloriam fœdo rebellionis crimine jaduffit, miserèque exul cum propria substantia patrium solum amisit; in hoc vno laudandus quod Patriæ, nulla alia re insignitæ, proprio facinore nomen dilatauit.

Carritum.

Cyrillus in Ann. Aquilæ lib. v.

Pandulphus Colẽnucceius in comp. lib. v.

Ex aduersa fluminis ripa deprimuntur iuga montium in planam vallem IV. M. P longitudine protensam & D. Latitudine, per quam placidus serpit, verticibus supereminẽtiũ Mõtiũ vallatã, vberi gleba fœcundam, vndè oppidum ex latere surgens in parum eleuato terræ cumulo II. M. P. à Carrito, & III. M. P. à Piscina dissitum, nomen Hortona recepit; vetustis enim temporibus, *Villa magna* ex antiquato more loquendi, Hortum dictu m, cum qui arma capere possent, ibi orirentur, ex Festi testimonio; quod si etymon spectetur sine aspiratione pronunciandum; licèt receptus à doctioribus vsus fecerit, vt aspiretur ad differentiam fortassis participij Ortus, vel nominis quartæ inflexionis. Magnæ autem ex Magnatum, Principumque electione, qui rurales domos ad animorum recreationem, & molestas Ciuium curas sedandas extructas Villę dici consueuerunt; cuius in prçeminenti cacumine parùm ab Oppido longè in formam arcis vestigia lustrantur, cuiusnam Principis fuerit, incompertum, non solùm habemus, sed nec vlla priscorum ædificiorum memoria monemur. A nobilibus Valeriensibus, qui ad delicias destinauerunt agrum ad instàr Principum denominari fertur; signaturque modò via, quæ *delle Carrette* dicitur; quà ad Ciuitatem frugibus, pomisque onusti currus ducebantur; signata adhuc illorum vestigijs rotarum. Moderno autem tempore, ex ruinis Casolis Co-

Hortuna.

dar-

dardi, Fonticulæ, Fundi magni, Pagorum excitatum, nulla Geographorum cura notatum; cuius Ecclesia denominationem priscam ad hæc tempora transmittit; siquidèm in libro visitationis Matthæi collis MD.VI. S. Agnes in Villa magna notatur; & in Bulla Paschalis II. S. Feliciani Ecclesia paritèr in Villa magna scribitur; illiusque ager pari nominis prærogatiua gaudebat; Fundus magnus dictus, de quo Leo in Chron. lib. 1. cap. xxxvi. ex Ludouici Pij Imperatoris largitate Monasterio S. Angeli in Barregio S. Mariæ in fundo magno Ecclesia peruenit, & in eodem libro visitationis S. Ioannis Parochialis Ecclesia in fundo magno dicitur.

Non incultum, nèc sanè rude, & si Incolæ pecoribus, & agriculturæ curam plurimam præstent; cùm montana grata Ouibus pascua, & vallis amænitas rei frumentariæ industriosam operam nanandi ocium parent; cuius Ecclesiæ S. Ioanni dicatæ, Præpositiq; titulo ornatæ, quinque Canonici Collegium implent.

Relicta fluminis ripa in tractu viæ, quæ Sulmonem ducit V. M. P. à Piscina inter iuga Apennini ad Aternum vergens Cucullum Oppidum insidet, quod ex nominis affinitate ad Cuculum, quod Strabo via Valeria reponit, accommodari posset; si verba ipsius arriderent; nam, & post Ciuitates dicit, cum elongetur ab Alba vltimo loco posita per X. & amplius M. P. *Cucullum*

Alia igitur ratione nomen illi inditum diximus, nec latum Oppidum, nec læta aura fruitur in montuosa, & aspera regione, cui Aquilo plurimùm obest, prohibetque vitium propagationem, & arua vltrà Cererem, vix aliquid producunt. Est tamen S. Dominici Ordinis Cistercienfis Abbatis, singulari prærogatiua munitū, quod intrà illius limites serpēs, aut alterius generis venenata animalia, nec sistunt, nec viuunt. Fertur enim, quod cum eum Christiani nominis hostes persequerentur, qui à Monasterio in prato cardoso ad Villam de lacu expulerant. Sanctus Vir fugiens in bubulcum, qui fabas eo tempore in agro Oppidi serebat, incidit; illumque admonuit, vt quibus, non longè homines armati progressuri essent, si de transitu eius ab illis percontari contingeret, dum fabas terræ dabat pertransisse responderet; ità planè non longè accidit, vt bubulcus armatis illis, vt præceptum erat, responderit; at illi retroaspicientes in iugeribus ab illo satis, adultas fabas, flore parturiētes insurgere extemplò viderunt; sic Deus illorum peruersas mentes insolito miraculo admonuit, vt à persecutione desisterent. Interim Venerabilis Vir dùm Oppidum intrat, frequens ei turba, plorans obuiàm fit, rabidum lupum insequens, qui infantulum raptum portans, vicinam Syluam petebat; quamobrem miseratus parentum lacrymas, rabidam feram acciuit, illique per Deum præcepit, vt prædam dimitteret; statimque lupus, feritatis oblitus, sine læsione

aliqua, puerulum parentibus reddidit; ex quorum ostentatione signorum, quali vitæ meritò esset, illi Incolę argumenta sumentes, illum Oppidum ingredientem enixè rogare cœperunt, vt aliquid de suo discedens relinqueret, quo præsidio ab infectorum animalium molestijs, quorum frequentibus incursibus offensiones, damnaq; crebra incurrerant, tuti essent;at ille manu ad os allata molarē dentem extrahens, deindè ferrum mulæ, vtraque illis benignè donauit; qui dens in Icone illi dicata in Ecclesia S.Egidij Abbatis,loco Parochiali, in deaurato ligneo tabernaculo,digna veneratione asseruantur; ad quem vndique rabidi canis morsu, aliorumque venenatorum dente offensi deuotè recurrunt, & tanti Viri meritis sospitatem accipiunt; & bruta ignito illo ferro impressa furorem non timent, & si qui illis est abscedit; & crebra miraculorum coruscatione, populorum concursu, vndique deuotione frequentatur; cuius vitam a Cardinali Alberico conscriptam, nuperrimè Ludouicus Iacobellus erudito calamo, nostroque idiomate promulgauit, de quo Leo in chronic.& Eminentissimus Baronius. Accessit ad huius Oppidi decorem Religiosissimus Vir D. Ioannes à Cuculo ex Cælestinorum primoribus, iterùm ad totius Ordinis Generalem præfecturam anno MCCXCIX ob regularis disciplinæ frequens studium prouectus, & ob egregias animi dotes Thomæ de Ocra S.R.E.Eminentissimo Cardinali apprimè carus,dignus, cui supremæ suæ voluntatis executionem confideret.

Leo in Chron. li. 3. cap.60.

Huius ager, fines nostros præcludens, vlteriorem vagationem prohibet; ad Cerfiniam igitur, & viam à Valerio,& Claudio signatam reuertimur, & à Colle armeli Oppido per suauem Apennini dorsi ascensum *III* transactis P.in rimosum,amplumque olim Cælestinorum Patrum Monasterium, iàm diù derelictum, & expositorum infantium, vt diximus congregationi addictum inciditur in Ecclesiam S.Episcopo Nicolao sacratam, tenaci cæmento, & polito lapide confectam: asperam nimis cæli temperiem in causam derelictionis adducimus, cum iuga superemineutium montium humilientur tantispèr in vallem, valido Aquilonis flatui, & continuæ tempestati subiectam, hyeme præcipuè, cùm niues ex amplo iugo conglomerantur in vnum, ea congerie, vt summitatem montis penè adæquent, Ecclesiamque aliquandò superinduant,homines,& iumenta ad vnum aduoluētes, & cessante hyeme ventorum turbo aliquandò timetur. Non longè in angustiorem aditum,Furca ferrati, *Forca di carufo* dicta, in qua olim arcus Augustæ,de quo in vita S. Ruphini Episcopi in lectionario Pistoriensi lectióne 1.& XI.

A Piceni Prouincia Romā veniens cùm perValeriæ regionis viā transitum faceret. Hic itaque cum in Marsorum fines venisset, ad arcum Augustę, qui locus à Romana Vrbe P.M.LXXV distare dicitur.

Nec

Nec immutatum nomen ęstimij libri Oppidi Galliani, & Castri veteris, quorum est territorium exhibent; cum qui circa fundi sunt, ad Arcum scribantur, numerus milliarium respondet, licèt in tabula itineraria assignatus longiora signet, cùm à Romana Cerfiniæ LXXVIII notentur, à quo si III. addantur LXXXI. conficiet, & facilis in tabula error; cui autem Augustæ sacratus, incompertum habemus, cum sic ruerit, vt nulla appareant vestigia: attamen lapis in oppido Castriueteris in domo familiæ de Macrinis appositus Liuiæ Augustæ fuisse dicatum, in non dubiã suspicionem nos adducit, qui sub marmoreum fœminæ caput, talem notat inscriptionem.

LIVIÆ. DRVSI. F
AVGVSTI
MATRI. CÆSARIS. ET
DRVSI. GERMANICI
SVPERÆQVANI. PVBLICI

Est enim, vt olim locus, agri Marsorum terminus, ex quo sinistrorsùm à Valeria Via ad Vallem, quæ (corrupto vocabulo) subreco dicitur aditus patet. Vndè superæquani de Liuia benemeriti in aperto, & frequentato loco, intrà tamen eorum fines Arcum illi sacrarunt, quo deleto, & rudetis in proximũ Oppidũ asportatis, nomen fundi ascriptum remansit; ex quo errore Flauius Blondus, apertis tabulis patet, Superęquanos vltrà Sulmonem in plano quinque millium super altissimos montes ponens.

Fuit ea planities aliquot habitata Vicis, quod extantes ruinæ ostendunt, & Plin. eos populos superæquanos Pelignos appellat.

Etsi Plinij verba, quibus innititur, contrarium probent, licèt populos enumeret, non loca demonstret; & in ordine numerationis superæquanos Corfiniensibus, & Sulmonensibus confines ponit, & cùm Corfinienses infra Sulmonem sint positi; si affines non vltrà superæquani, prout reuera sunt, hæc illc:

Pelignorum Corfinienses, superæquani Sulmonenses.

Cui & ratio contradicit: superęquani .n. dici non possent, si locũ ab eo signatum incoluissent; sed super-Peligni, aut super-Sulmonenses; etenim respectu Romę, ex qua Orbem ex Augusti diuisione Plinius inscribere cæpit; illi erant superæquani dicendi, qui Æquis contermini vltrà eos incolunt; patet quidem Æquorũ fines altissimos montes à Valle ista dirimere, eiusque rei certior testis, lapis in Ecclesia S. Mariæ Consolationis in Oppido Secenarij in istamet Valle, qui sic se habet,

L.VIBIVS.SEVERVS.ÆDILIS.IIII.VIR.QQ.
SPLENDIDVS.EQ.ROMANVS.CIVITATIS.SVPER
EQVANORVM.ITEM.PATRONVS.CIVITATIS
ANXATIVM.FRENTANORVM.ET.PELTVINA
TIVM.VESTIN.HIC.OB HONOREM.ÆDILITATIS
L.VIBII.FILII.SVI.EQ.R.AG.DEAM.PELINAM
PRIMVS.HVIC.LOCO.VENATIONE.EDIDIT
DEINCEPS.LVDOS.SOLEMNES.L.VIBIVS.NE-
POS.FILIVS.MED.IIII.VIR.ID.EQ.R.PATRO-
NVS.CIVITATIS.OB. . . . .
NOMEN.FRATRIS.SVI.TITVLVM.PVBLICE
DICAVIT.AVRELIANO.AVG.ET.BASSO.II.
COS.XVI.KAL IVN.

Cuius superæquanorum Ciuitatis longa murorum serie apud Castrum vetus memoria exiſtit; nomenque illi communi Incolarum metrana adſcriptum; quæ vt Romanorum Colonia in libro Balbi de Agrimensoribus fuiſſe dicitur.

Prouincia Valeriæ Coloniæ ſuperæquanæ, ager eius veteranis eſt aſſignatus; ſed poſteà Seuerus, & Antoninus, & Commodus aliqua priuatis conceſſerunt.

Expugnata à Papirio & à Coruilio Coſſ. A.V.C.CDLIX. poſt Amiterni direptionem fertur, licet nomen non conſentiat, cùm à Liuio Duroniam expugnaſſe Papirius dicatur; minùſque quam collega hominum prædam, ſed plures occidiſſe commemoret; potiùs tamen illam cum Maſſonio ſuſpicamur, quam Ioannes Villanus tempore Caroli Magni inter Sulmonē, & Aquilā, Lacmoniam dictā dirutam affirmat; & ſi minùs nomen adaptetur; illa tamèn, aut alia recentiori bellorum quaſſatione ſolo æquata, cum quæ extant murorum veſtigia non vetuſtiori tempore ruinam paſſam indicant, inconcuſſa enim multa ædificia permanent, quæ perijſſent, ſi longo æuo aſſignentur; Pro certo eſt, ex Balbi aſſertione poſt Papirij vaſtationem vixiſſe, cum illam ad Commodi tempora conducat, vndè vt incertus apud auctores locus, ſic caſus deſcribitur. Vallis ipſa, quæ ex montium inflexu poſt arcum Auguſtæ principium ſumit III.M.P. in longitudinem ſe extendit, ad planum Macrani, in quo Ciuitatem ipſam poſitam rudeta monſtrant, vſque ad Oppidum Caſtrum vetus, per cuius agrum Aternum traſcurrens in flexo curſu per aliam VallemPopuli oppido prætendit, cuius aquarum vbertate, vt ſolum fæcundaretur, & Ciuitas affluentia lætaretur, Corfinienſes effoſſo monte M. P. ſpatio canalem abſoluerunt indito titulo, qui in Eccleſia S. Ioannis ad domum Baronis de PetroPaulis legitur et ad domum Colai Bapt...

RES-

RESPVBLICA. POPVLVSQ.
CORFINIENSIENSIS. FORMAM
AQVÆDVCTVS. VETVSTATE
CORRVPTAM. D.D. REFECIT

Qui affluens modò, non longè ab Eremo S. Nicolai, Rodianorum campos irrigans, glebas aliàs ariditate in fœcundas ditat, & vulgaritèr *la forma di Raiano* dicitur; & antiquato iam censu Rodianenses à Castroueterensibus recognoscebant, annuo fructuum penso XXVIII. Augusti soluto.

Diuersus aquæductus iste ab alio, quem retulimus, ille ex Sinizzi laculo, non longè hodie à S Demetrij Vniuersitate, ad eiusdem Ciuitatis delicias deductus, ætate lapsus, aquas iam suo alueo in Aternum influit.

Castrum vetus. Castrum vetus moderno tempore oppidum excitatum, paruum, sed splendore Incolarum dignum, cui non minimum decorem Fuluius de Petropaulis Iurisconsultus suo æuo celeberrimus attulit; & si quæ in legū enodandis difficultatibus. & in vsibus feudorū commentaria edidit in lucē prodijssent, multò maiorē; Vetustum in illo Minorum Conuentualium Cænobium Seraphici Institutoris tempore fundatum, in quo Rogerij Celani Comitis in vna Cappella corpus reconditum, veneratur in comitiali morbo affectos, miraculorum gratia elucens, cuius dies obitus in peruetusto Conuentus codice; in hæc verba notatur.

Tertio Kal. Martij, anno secundo MCCCLXXXVII. obijt Magnificus Vir Rogerius Celani Comes, indelendæ memoriæ, in Castro Galiani, decimæ inditionis, luna octaua, sistente in signo cancri, paulispèr post horam nonæ in die Mercurij.

Gordianū Siculum. Tractus Viæ Valeriæ per arcum signatum transiens Stabulæ protendebat, quod cum memoria totum perijt; creditur tamèn, eo in loco situm fuisse, quo nunc Gordianum Siculum est, & aliqua etiam vltrà milliarium numerum, antiquitatis vestigia suadent; inspicitur hodiè in Ecclesia S. Nicolai in platea Oppidi C. Rutilij, loci Patroni, titulus his verbis notatus.

C.RVTILIO.C F.PAL GALLICO.ORDO
AVGVSTAL.PATRONO OB.MERITA
PATRIS. ET IPSIVS.

Paruum est, illudq; in aspera regione, oppidum infrà iuga montium positum; sed S. Virginis Gemmæ pratiosi corporis repositione insignitum, ignobili natali ortæ, sed vitæ splendore, & miraculorum gloria claræ, quod in Ecclesia S. Ioannis requiescens, pio cultu à fidelibus veneratur.

Verùm

Vtrùm Siculum dicatur, à primis Regionis habitatoribus, an ab alio, nescitur; sic origine antiquum, & arte impolitum, vt rerum gestarum parùm memoria cognitum; ex quo III.M.P est Rodianum, ex reliquijs Corfinij excitatum in Apennini radicibus, à fluminis corrosione, quod perenni cursu terram abrodit, dictum; quod & ad nos minimè pertinere dignoscitur. Ex ruinis tamen Macranæ, superæquanorum Ciuitatis in ipsa Valle aliqua Oppidula excitata, quorum primatum, & rerum politia, & inhabitantium copia, & ædificiorum ornatu Gallianum tenet. In quo Comites Celanenses ad instar fortilitij domum extruxerunt, in quo Castello, Rogerij Mater, & Leonelli ab Acclozamora vxor ab ingrato filio obsidionem tamdiù sustulit, donec deiectis propugnaculis. in illius, & Piccinini Ducis deditionem venit; Antiquo autem Monialium S.Claræ Monasterio nobilitatur. Huic M.P. proximum Secenara aliud Oppidolum, & postremum *Castel d'Hieri*, ad ripam Aterni positum, quo Prouinciæ Marsorum limites, ex Vibij assertione, qui Aternum per Marsos discurrere dicit, Cluuerius assignat; Nosque paritèr huic nostro labori finem ponimus ad Dei, Immaculatæque Virginis Matris, & SS. Apostolorum Petri, & Pauli gloriam, & honorem.

Rodianū.

Gallianū.

Secenara.

HISTORIÆ MARSORVM

F I N I S.

MAR-

MARSORVM EPISCOPORVM CATALOGVS.

Dlù feriem Epifcoporū contexere in animo fuit, quam licèt nimis obftrufam indigeftam, & cōfufam; inuenerimus, eam tamen, Deo adiuuante, & ordine digeffimus, & amico noftro D. Ferdinando Vghellio cōmodauimus, qui Italiæ totius facrorum Præfulum, & memoriam, ac egregia facta, iàm aboleta, in antiquum fplendorem reftituta pe foluit; & viciffim eius in Prifcorum monumētis perfcrutandis folertia, huic noftro difpofito fermoni, magna acceffio facta eft; eamquè modò locupletatam, nouifquè acceffionibus auctam, nè quid Marfi defiderare poffent, vt denuò in lucem prodat, confultiùs iudicauimus.

Quique primus Sacrorum Antiftes Chrifti fidem, iuraque noftris dederit, haud facilis inueftigationis, ob deperdita Ecclefiæ acta, negotium erit; Cùm enim poft Valeriæ excidium incertam fedem, & vbi fibi libuerit, Epifcopi pedem fixerint, quæ ad hiftoricam veritatem monumenta prodeffe poterant, non exiguum detrimentum fuftulerunt; vixque hodie, quæ modernis temporibus res refolutas continent, in Archiuio ipfius referuntur.

Romanū Martyrologiū 28. Aprilis.

Fidem igitur Chrifti, ipfa nafcente Ecclefia, edoctos, tùm Principis Apoftolorum vigilantia, quæ loca vicina Vrbi non deferuit, tùm multa alia fuadent.

Baron. in Annal. to. 1. An. XLVI.

Siquidèm Princeps ipfe Apoftolorum, Epifcopum Æquicolis Chrifti doctrinam diffeminaturum S. Marcum Galileum deftinauit, ex Romano Martyrologio die XXVIII. Aprilis, fub anno Domini XLVI. quibus iàm diù Epifcopalis ditio, cum noftratibus communis fuit, ex Pafchalis II. diplomatis atteftatione: In quo habetur:

Diodor. Sicul. 16. XIV.

Tuis igitur, frater in Chrifto cariffime, precibus annuentes, ad perpetuam S. Matris Ecclefiæ pacem, & ftabilitatem, præfentis decreti ftabilitate fancimus, vt vniuerfos Parochiæ fines, ficut à tuis Anteceſſoribus vfque hodie poffeffæ funt, ità omninò tàm tibi, quàm fucceſſoribus in perpetuum conferuentur, & forfitan etiam laicalis, fiquidèm Carfeolanos, Diœcefis continet, quos inter æqui-

C. Sigonius lib. 1 cap. 10. Antiq. Ital.

colas Diodorus numerat, qui cum commixti fuerint inter alios populos, non facilè discernuntur, sic Volater. lib. VI.

Æqui enim qui fuerint populi non facilè distinguuntur, commixti alioquin Latinis, & Volscis.

Et nostratibus etiam, ex Geographorum descriptione, & iuxtà fines à Cluuerio signatos.

C. Vrbes, & C. in illis 80. distin. Et si territorium ijs temporibus Episcopis certis limitibus distinctum non assignabatur, quamquam à Beato Petro ad destinatam Vrbem mitterentur, ad instar gentilium Flamines, & Primi flamines, ab illis tamen aliò transire, nisi ingruente persequutione, absque Sedis Apostolicæ auctoritate nefas erat; quod posteà *C. sicut alterius 7.q.1.* S. Dionysius Papa anno CCLXVI. immutauit, vnicuiq; proprium assignans, & in Diœcesim diuidens.

Constat siquidèm, Æquicolorum aliquam partem à veteribus, modernisq: Marsis addictos, & si S. Marcus eorū Episcopus fuerit, *C. Ecclesias 13.q. 1.* igitur, & Marsorum, quorum agri simul certa censura complexi, sub vna denominatione, deleta priori, communi existimatione appellantur; Et cum *S.* Ruphinus antè distinctionem territorij Episcopus præfuerit, & paritèr *S.* Marcus eosdem populos, quos vna complectebatur, determinata antiquitus iurisdictio, ad fidem Christi vocasse pro certo habendus est; ab illo igitur exordium narrationis sumemus.

I.

S. MARCVS Galilæus, cum Petrus Apostolorum Coryphæus *Anno 46.* ex Antiochia Neapolim appulisset, Romam profecturus, iter agens, Atinam peruenit, & à Palladio hospitio exceptus, Marcum peregrè agentem inuenit, & cum eiusdem nationis esse cōperisset, in fide Christi delibutum baptizauit, secumque Romam adduxit, postmodùm ordinatum Episcopum ad eamdem Ciuitatem remisit, ibique deletis Iani, Dianæq; simulacris, & Palladium in fide instructum, ab eodem Principe ad Æquicolas Euangelium prædicaturus Episcopus mittitur: fidei lacte Æquicolas ipsos, Marsosque potauit; Atinam indè reuersus templum lacus, propè domum Palladij, Deo vero consecrauit; Aram, & simulacrum comminuens. Ad Maximum Campaniæ Præsidem sub Domitiani persequutione delatus, ad quæstionem etiam adductus, cum Christum verum Deum prædicare non destitisset, fame, carceris squalore, igne, verberibus afflictus, in amphitheatrum adductus, clauis in capite infixis, abscissa demùm ceruice, Martyr ad Dominum euolauit, anno post Christum natum XLVI. vt fusiùs in eius actis narrabimus.

II.

S. RVPHINVS Amasiæ Episcopus, ex Cappadocia Romam aduenïens, immanem Maximini persequutionem fugiens, 237.
cum Andream Prouinciæ præfatæ Proconsulem, à quo multa tormenta sustinuerat, & quem ad fidem conuerterat, suæ peregrinationis socium adhibuit. A S. Fabiano Papa, qui tùnc Petri Cathedram regebat, ad Marsorum Ecclesiam translatus, legationem postmodùm totius Marchiæ Anconitanæ nactus, Marsorum Ecclesiam deserens, Assisij Martyr occubuit, vt vberiùs in eius, & S. Cæsidij vita, quam vulgari sermone edidimus, & apud Ludouicum Sabinum de Sanctis Vmbriæ est videre.

Dùm legati munere *S.* Ruphinus fungebatur, Ecclesiam istam S. Cæsidio eius filio commendatam reliquit; & fuit circà annum Domini CCXXXVII

Ab isto tempore ad sequentia, quos Marsi receperunt Episcopos, exciderunt; nec vtique hanc sedem proprio rectore caruisse credendum est; nec indefessa Summorum Pontificum vigilantia, tàm proxima loca cultoribus deserta patiebatur, qui ab extremis Orbis terræ partibus, gentes conuocare conabantur.

III.

IOANNES Marsicanus Episcopus legitur in sententia Vigilij Papæ contrà Theodorũ Cęsariensem ad annum CCCCCLV. 555.
ex Carolo de Carolo Abbate Fuliensi in Geograph a Sacra, seù notitia Episcoporum Ecclesiæ Vniuersalis, relato à Baro. tom. 5. an. 551. nu. 11. & in Concilio Constantinopolitano sub eodem Vigilio an. 553. idem Baro n. CCXIII.

IV.

TVDERISIVS Episcopus Marsiensis subscripsit concilium sub Leone IV Pontifice, Anno DCCCLIII. ex eodem Carolo, & ex Eminentissimo Baro. an 853 in subscriptione sententiæ 853.
à *S.* Synodo latæ contrà Anastasium Presbyterum *S.* R E. Cardinalem, quem excommunicatum, & honore spoliatum damnarunt.

V.

ROTTARIS Episcopus Marsorum anno DCCCCLXIIX. 968.
testis fuit in sententia ab Ottone Imperatore lata, ad fauorem

Ecclesiæ S. Mariæ in Apiniacis ex lib. 4. Chronic. S. Vincentij ad Vulturnum; idemque pariter subscriptus reperitur in priuilegio Ioannis XIII. Ecclesiæ Beneuentanæ, anno DCCCCLXIV. prout refert Vghellius. Locus iste Apiniacis, erat vnum ex pagis, ex quibus Piscina, modò Episcoporum Sedes, habitatores recepit; sed solo æquato, restant solùm præfatæ Ecclesiæ vestigia, mille ferè passus à Piscina, in cuius parietibus sequentem in lapide inscriptionem inuenimus, quam ad fidem antiquitatis loci adducimus.

D. M. S.
T. ALLIO. DEL
FICO. MAM
MIA. SECVN
DILLIA. CON
INCOMPARA
BILI. CVM QVO
VIXIT. ANN. XVIII.
B. M. P.

VI.

ALBERICVS Berardi III. Marsorum Comitis filius, ad hanc Ecclesiam aduectus anno DCCCCLXX. Ab Ottone III. Imperatore, Monasterium S. Angeli in Barregio pro toto tempore vitæ suæ obtinuit, quod postea Cassinensi Cœnobio restituit: Leo. in Chronic. Cass. lib. II. cap. 14. & de quo etiam refert cap. 16.
970. Quòd cum intrusisset in Episcopatum Quinisium filium, quem ex iniquitate genuerat, Abbatiam Cassinensem occupare, illiusquè possessionem facilè nancisci speraret, addito auaritiæ, & ambitionis æstu, quo efferuebat, maiore facinore, ascitis ideò scelestis hominibus, illisque muneribus allectis, oculos Abbati erui curauit, quod cum insidijs patratum esset, Omnipotenti de tanto scelere rationem redditurus, eademque hora, eodemque tempore, quo misero Abbati oculi fuerunt euulsi, scelestem animam in vltionis pœnam emisit. Hic etiam interfuit sententiæ latæ à Petro Sicinense Episcopo, Hubertoque Terdonensi in gratiam Abbatis S. Vincentij in Vulturno, pro rebus spectantibus ad præfatam Ecclesiam S. Mariæ in Apiniacis, quæ de pertinentijs ipsius Monasterij, erat, & ad tertium placitum aliquibus hominibus Marsicanis concessæ, eoque terminato, cum minimè à possessione recedere contenderent; Abbas Ioannes cum Franco Aduocato suo, quæstionem cum illis habuit, & inuestituram rerum, & Monasterij à præfatis Iudicibus impetrauit. In præsentia præfati Episcopi, & aliorum testium,

stium; cuius iudiciũ vltrà prædictos Episcopos exercuerunt Raynaldus, & Odorisius germani fratres Marsorum Comites, anno DCCCLXXXI. eamq; sententiam ex Chronic. S. Vincentij præfati transcriptam, Vghellius retulit.

VII.

QVINISIVS, præfati Alberici spurius, in Episcopatũ intrusus, patri successit, anno DCCCCXCIV. Quæstionem Cassinensi Monasterio pro Ecclesia S. Angeli in Barregio mouit, & à Monachis in placito Marsorum Comitum, conuentus, atque conuictus tacere coactus est. Chronic. Cassin. lib. II. cap. 16. 994.

VIII.

PANDVLPHVS post Quinisium Episcopus effectus, sed quo anno non facilè colligitur, cum Romana Ecclesia turbinibus quateretur, ad Petri Cathedram Tyrannide Alberici Tusculani Comitis, assumpto Theophilato eius filio, puero annorum duodecim, Benedicto IX. nuncupato, cuius vita, moresque ad iuuenilem ætatem accommodati, & violentam, & Simoniacam ad Papatum intrusionem, vniuersam conturbauit Ecclesiam; & cum vndecim ferè annos magno fidelium scandalo, vitam voluptatibus deditam in Sacra Sede duxisset, à Pontificatu tandèm eiectus; Cum se contrà duos alios Pseudo-Pontifices tueretur, in gratiam potentium, qui eius partes sectabantur, vt magis sibi amicos conciliaret, multa non concedenda concessit, inter quæ diuisio Episcopatus Marsorum fuit. 1057.

Etenim Marsorum Comites, & ditionis viribus, & sanguinis nobilitate potentes, & Pontifici sanguine coniuncti, pari tyrannidis, & ambitionis æstu laborantes, cum per mortem Alberici, & Quinisij continuatum Episcopatum ab illorum domo eripi viderent, ægroque animo Pandulphi electionem, quam irritam facere non poterant, ferrent; vt saltèm partem ditionis Episcopalis per facinus retinerent, Pontificem, & Diœcesim scinderet, & Actuun seù Atthonem eorum consanguineum Episcopum consecraret induxerunt; eorumq; petitioni Pontifex acquiescens, nouo Episcopo, S. Mariam in Cellis in Cathedralem erectam Vallem de Nersa, & Carseolanorum regionem, in ditionem Episcopalem assignauit.

Quam diuisionẽ sic factã, Romana Ecclesia schismate, & diuersis cladibus vexata, rerum vicissitudini cedens, aliquandiù tolerauit; donèc in generali Concilio, Florentiæ habito, sub Victore II. Anno MLVII. non solùm Antipaparum actibus deletis, sed & alijs ea-

tem-

tempestate exortis malis, Patrum, qui in Concilio præerant, vigilantia sedatis, morbo huic etiam occurrere placuit, Diœcesimque vnam, vnumq; Episcopum declararunt, & in gremio Constantinianæ Basilicæ aggregarunt; quo præeminentia ipsius Ecclesiæ satis declaratur, cum à suo principio, nulli alij, quàm Romano Pontifici paruerit, semperque exempta ab alieno Imperio, vti Vrbiuicaria, eiusque Antistes inter Papæ suffraganeos numeratur, vt ex antiquo Rituali Romano refert Baron. an. MLVII. n. IX Erant enim tùnc sicut Patriarchalibus Ecclesijs, numerus purpuratorum destinatus, sic & Papæ Collaterales, & suffraganei Episcopi, qui in Comitijs, & Synodis vocati vota darent.

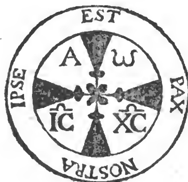
In ea Synodo ambo, qui tùnc erant Marsorum Episcopi nomen retinebant, in quæstionem adducti, & quisque suam Ecclesiam tueri conatus, discussis eorum Iuribus, diuisionem irritam, & aduersantem Sacrorum Canonum decretis iudicatum. Actij iura ex corrupto principio exorta, nullo Canonico suffragio tueri posse, eumque occupatorem intrusum in partem Diœcesis declararunt: in vniuersam legitimum possessorem, & Canonicum Antistitem Pandulphum decreti stabilitate firmarunt; & vt tranquillitati, & quieti Ecclesiæ consuleretur, Actio sic abdicato, Theatinam Ecclesiam assignarunt; quod cum Victor morte præuentus adimplere minimè potuerit, Stephanus eius successor decretali perpetuò remansura Epistola firmauit, quam ex Archiuio Marsorum desumptam hic offerimus.

☧ STEPHANVS Episcopus seruus seruorũ Dei. Dilecto confratri, & Coepiscopo Pãdulpho, cæterisq; successoribus Episcopis, in S. Marsicana Ecclesia Canonicè promouẽdis, in perpetuum. In specula Sanctæ, & Vniuersalis Ecclesiæ, adhùc peregrinantis, quantò cæteris eminentiores apparemus, tantò vehementiùs concurrere vicissitudinibus indè debemus; sicùt enim luna menstruo cursu deficit, & perficit, sic in Ecclesia militanti, temporalibus subiecta, continuas altercationes valdè defectus, & profectus incurrit, cuius defectui, vel diminutioni, sicut necessè est, vt compatiamur, sic proculdubiò expedit, vt profectui, vel plenitudini congratulemur; quaprœptèr vnam Marsicanam Ecclesiam intestino, & diuturno malo, & plusquàm ciuili discordia secularium hominum miserabilitèr discissam, & in duos Episcopatus contrà Sanctorum Patrum Canones à Theophilato dicto Papa diuisam, & posteà permissu magis, quam consensu; necessitate, quàm vtilitate, à Sanctissimo Prædecessore nostro Leone, sicut inuenta fuit omissam, tandemq; sub beatæ memoriæ Prędecessore nostro Victore iudicio generalis Concilij per Diuinam gratiam in gremio Basilicæ Constantinianæ aggregati quartodecimo Kalendas

lendas Maij, Indictione Decima, diuisionem illam vnius Diœcesis, in duas partes euacuatam, & abdicatam, atque in antiquam sui status vnione m, reformatam, & in perpetuùm ipsam, sicut iustum fuit, Diœcesim vnam vni Episcopo decretam, indè interuentu totius Sanctæ Synodi Episcopo attento, qui tùnc partem Marsicanæ Diœcesis iniustè occupabat, in Theatinam Ciuitatem sublato; per huius nostri priuilegij decretalem paginam, deinceps tibi beatissime, & confrater, & Coepiscope Pandulphe, & successoribus tuis in perpetuùm concedimus, & secundum quod tibi synodalitèr, sicut superiùs dictum fuit, iudicatum est, firmum Marsicanum Episcopatum cum omni sua integritate, & pertinentia, inter ea, quæ nominatim Ecclesiæ Sanctæ Sabinæ antiquæ Ciuitatis Marsorum, ad Episcopalem sedem largimur, atque decernimus: nec non, & reliquas Ecclesias totius Marsicanæ Diœcesis, cum pertinentijs, decimis, & oblationibus earum, tàm pro viuis, quàm etiam pro defunctis, secundum quod Sancti Canones decreuere; pariterque Ecclesiam Dominæ nostræ Sanctæ Dei Genitricis, & perpetuæ Virginis Mariæ in Carseolo, cum decimis, & oblationibus, imò cum omnibus sibi adiacentibus Ecclesijs; & rebus iustè sibi pertinentibus, tàm in Castro Tupho, & Scalellis, quàm . . . . & alto Sanctæ Mariæ, & Ciuitellæ, & Pomperano, vsque ad Capistrellum, & in tota valle Nerfacendæ. Insuper auctoritate Apostolica sancimus, vt quandocumque expedierit, Ordinationes Clericorum, & Consecrationem Altarium, ibidem facias, & in Monasterijs, quod tui Iuris est, vt Sancti Canones censuerunt, & reliqua omnia, quæ ad Episcopum pertinent, sine cuiusquam contradictione expleas; scilicèt intrà iustos terminos totius Parochiæ Marsicanæ, tàm illius partis, quàm anteà obtinebas, siuè & alterius quam tibi iniustè Episcopi inuaserunt.

Hinc Apostolicæ Sedis auctoritate subnixus, potestatis, & confirmationis Priuilegium indissolubilitèr statuentes interdicimus, sub Diuini etiam contestatione Iudicij, & Anathematis interpositione, vt nullus vnquàm successorum nostrorum Pontificum, vel quilibet publicarum actionum administrator, seù alia quælibet, vel quantumlibet magna, paruaque persona audeat, vel præsumat contrà huius nostræ confirmationis priuilegium agere, aut inde quidpiam alienare, auferre, aut minuere, sed potiùs firmum, ac stabile in perpetuum sit, sicut à nobis concessum, & confirmatum est; si quis autem, quod non optamus, temerario ausu hoc nostræ Apostolicæ Sedis statutum in quopiam alienare, vel infringere præsumpserit, & contradictor illius extiterit, auctoritate Sanctæ, & indiuiduæ Trinitatis, & Apostolorum Principis, vinculo Anathematis nuncupatus, à Regno Dei segregatus, & Diabolo, & Angelis

gelis eius, nisi fortè resipiscens, indissolubilitèr aggregetur. Qui verò pro respectu obseruator, & defensor huius concessionis, & confirmationis extiterit, potestate Sanctæ Dei Genitricis, & semper Virginis Mariæ, & Beati Petri Apostolorum Principis, & precibus Beatæ Sabinæ Martyris, & omnium Sanctorum, & Cœlestium multitudinis Angelorum, gloriam à iusto Iudice Domino nostro Iesu Christo, vitamq; æternam percipere mereatur in sæcula sæculorum Amen. Scriptum per manus Notarij, & Scriniarij Sanctæ Romanæ Apostolicæ Sedis in mense Decembri; Indictione vndecima.

DAtum in Castro Casino, quinto Idus Decembris, per manus Numberti Sanctæ Ecclesiæ Syluæ Candidæ Episcopi, & Bibliothecarij Sanctæ Romanæ, & Apostolicæ Sedis, anno Primo Domini Papæ Stephani Noni, Indictione vndecima.

Hic vir nobilis, & diues appellatur in Chronicis antiquis Cassi-
1059. nensibus lib. 11. cap. 99. qui obtulisse narratur Diuo Benedicto planetam cum Pluuiali diaspro cum aurophrygio, & Altaris Pallium purpureum cum gemmis, Thuribula argentea duo, Calicem argenteum cum Patena, aquamanilia duo, & alia quam plurima. Interfuit Concilio, Romæ celebrato, sub Nicolao II. Anno MLIX., & de eo habetur mentio in vita S. Berardi, & transtulit corpora Sanctorum Simplicij, Constantij, & Victoriani in Ecclesiã Sancti Ioannis de Celano, vt lapis testatur.

Hic requiescunt corpora Sanctorum Simplicij, Constantij, & Victoriani, recondita tempore Pandulphi Episcopi.

Hic

Protraxit vitam vſque ad Pontificatum Vrbani II., ſub quo, fato ceſſit; extant carmina Alphani Archiepiſcopi Salernitani de laudibus Sanctæ Sabinæ Martyris ad ipſum directa. Hic idem Alphanus ſcripſit etiam heroico metro Acta SS. duodecim Fratrum Martyrum, quæ habentur in Surij tomo 7.

IX.

ACTIVS ex Comitibus Marſorum oriundus, (de quo diximus) in Epiſcopatus partem intruſus, & Sacræ Synodi decreto ſpoliatus, ad Eccleſiam Theatinam translatus, anno MLVI. & quem ex anni translationis argumento, Anteceſſorem Pandulphi Vghellius facit; vir aliòquin, & generis nobilitate, & virtutibus laudabilis, cum vix annum XXXIIX. expleſſet, communem vitæ curſum finiuit, & in Eccleſia Caſſinenſi tumulatus, vt ſequens inſcriptio ſepulchralis ex præfato Alphano indicat. *Victoris III. Papa Dialog. lib. 2. pag. 10. & ex Annal. B 1056.*

Præſulis Atthonis tumulaſti membra Caſino,
Marſia cui tribuit iuſta priora tuis.
Iſtius vndè domo, manauit origo parentum,
Regibus à Gallis linea ducta docet.
Principibus Marſis ſatus eſt de ſtirpe Quiritum,
Mane cum Sedis Thetis honore dedit.
Iſta etenim Genitrix operum tibi Virgo locauit,
Monſtrat, vt Eccleſiæ iura, laborquè ſuæ.
Vnus amicorum qualis cum vtiliores,
Marſia, vel Thetis nouit habere, fuit.
Ante dies ſeptem, quo Sol in piſcibus eſſet,
Annos triginta natus, & octo fuit.

Ad quem ſequentem odam inſcripſit nominatus Alphanus, quam cum Epithaphio in fine Tomi ſecundi Italiæ Sacræ Vghellius refert.

Ad Atthonem Epiſcopum Theatinum.

Multa promittis tibi, quæ nocere
Ritè debebunt, neque te ſolutus
Proteget riſus, nec honor iuuabit
Præſulis, Attho.
Sacra mendacem canonum ſtatuta
Præſulem damnant, vetat atque Vulgus
Legis in contractibus approbando

Dicere quicquam.
De tuo lectas grege sponte vocans,
Sex mihi mirabile ferre munus
Tunc inauditum, quod erat Casino
Teste, dedisti.
Nàmquè sex harum velut intimatas,
Prima cum Nino Babilonis altos
Condidit muros, Catachysmus illos
Sensit in arca.
Omnium linguis auium secunda
Te loqui planè docuit, Beatus
Si tuis scires, modò sic latina
Reddere verba.
Artium septem studijs, & omni
Penè doctrina fuerat perita;
Teque Timeum socio Platonis
Tertia scripsit.
Quarta, qua fœlix recrearis, auram
Semper à cauda tibi sufflat aptam,
Nec tuis Cœlum, nisi te le uarit
Carnibus, ibis.
Semi-vestitum genuit Cuculla,
Quinta causarum comitem tuarum.
Pontium, cum quo sine fine mendax
Totus haberis.
Febribus te sexta tuetur acris
Floribus lætis speciebus herbis:
His tuo fuit stomacho salubris
Potio Tucci.
Si potes, noli, mihi Præsul Attho
Vltrò mentiri, cole sic, amicum
Vt decet fidum, tibi mox nec vlla
Cura nocebit.

X.

1078. LVMINOSVS Episcopus Marsorum subscripsit Conciliũ Lateranense sub Martino II. anno MLXXIIX. ex Carolo à S. Carolo.

XI.

ANDREAS Marsorum Episcopus, testis in donatione teni-
menti

menti domorum terræ Transaquarum, factæ per Berardum Comitem Ecclesiæ SS. Cæsidij, & Ruphini anno MXCIIX. cuius copiam Vghellio commodatam, hic etiam referre iudicauimus. 1098.

In nomine Dei Summi, & Æterni Amen. Anni Dominicæ Incarnationis sunt mille nonaginta sex, ex indictione quarta, mense Iunij, die octauo. Ego Berardus Marsorum Comes, cum Gemma matre mea, nostra bona, & spontanea voluntate pro redemptione animæ nostræ, parentumq; nostrorum ex nunc, & in perpetuum donamus, offerimus, & tradimus ad Ecclesiam Sancti Cesidij, quæ sita est in Castro, quod dicitur Transaquæ; hoc est circuitum, & omnes terras, & singulas possessiones, annuos redditus, & debita, quæ nobis facere tenentur omnes, & singuli, qui domos, hortos, & tenimenta tenent intus circuitus dicti Castelli de Transaquis, pro quibus omnibus domibus, hortis, & tenimentis singuli in dicto Castello possessores, nostris progenitoribus, & nostræ Curiæ tenebantur. Qui à nobis, & nostris prædecessoribus, possidentes dictarum domorum, & tenimentorum ità, & semper sub certa pensione tenuerunt, & habuerunt tanquàm propria nostra, prædictas domos, hortos, & tenimenta, ac cum omnibus vijs, & plateis publicis dicti Castelli, ac omnibus ædificijs ædificatis, & vbiquè indè ædificandis in Castro Transaquæ. Et à prædicta Ecclesia, nullam de possessionibus facimus liberam, nisi Palatium, & habitationem nostram propè portam ipsius Castelli, qua porta ascendimus ad Roccas nostras; & habitationes Guffoni Sarraceni militis, & Magistri nostri. Et sicut superiùs legitur omnia præmissa integra à præsenti die hæreditario iure firmissimè tenenda, & perpetuò possedenda obtulimus in Canonicam Ecclesiæ præfatæ; nec alium præter dictam Ecclesiam, & ipsius Clerum de prædictis domibus, & tenimentis in superiorem recognoscant; etiam in iuribus concessionum prædictarum rerum donatarum. Et nos pro nobis, & hæredibus nostris omnia prædicta defendere promittimus ab omni persona, omni tempore in perpetuùm, sicut superiùs actum est. Nostram habitationē, & habitationem prædicti Guffoni militis, & Magistri nostri, proùt sitæ sunt, liberas, & frācas reseruamus. Et si nos, nostriq; hæredes, aliqua, vel parua persona litigium in præmissis fecerimus, in iram incurramus Dei; & si quis, in hoc, quod superiùs legitur minuere, vel subtrahere aliquid præsumpserit; vel venire contrà voluerit, cum Iustis non scribatur, sed nomen suum deleatur de libro vitæ, & cum Iuda, & Pilato, & Caifa in Inferno, excommunicationis, & Anathematis vinculo damnetur; Et præfatæ Ecclesiæ insupèr libras auri trecentas componat; & præsens cautela in posterum firma permaneat in æternum. Ego autem prædictus Berardus Comes, & prædicta Gemma mater mea, ità cum

Domino Andrea Venerabili Episcopo Marsicano, & cum Thadæo Presbytero Abbate prædictæ Ecclesiæ S. Cælidij Martyris, & Canonicis de Canonica dictæ Ecclesiæ, videlicèt D. Angelo Ioannis Presbytero. D. Petro Riccardi Presbytero. Iacobo de Carmonis Presbytero. Elia Pandulphi Diacono, Stephano Sacristano,& alijs iudicibus nostris subscriptis, videlicèt D. Guffone Sarraceno; D. Massaro de Rocca de Castello Transaquis; D. Gentile de Alba; D. Henrico de Foris; D. Gisiuo de Agello; D. Odorisio, & D. Pandulpho de Celano nostris Magistris, & Consiliarijs prædictam Excommunicationem de nostra voluntate facrauimus, & celebrauimus in dicto Castello de Transaquis ante Altare dicti Martyris Cæsidij, vt omnes in præmissis contra facientes, vt suprà damnentur, & Excommunicentur, & responsum ab omnibus, fiat, fiat, Amen. Et hoc insuper actum est inscriptum à me Philippo de Alba Notario, mihi Berardo Comite, & Gemma Comitissa iubentibus, & rogantibus, mense, & Indictione prædictis.

Signum ✠ manu de me supradicto Comite Berardo, qui hanc cautelam fieri præcepi, & rogaui.

✠ Signum manu de supradicto Guffone, qui interfuit.
✠ Signum manu de supradicto Massaro, qui interfuit.
✠ Signum manu de supradicto Gentile, qui interfuit.
✠ Signum manu de supradicto Henrico, qui interfuit.
✠ Signum manu de supradicto Gisino, qui interfuit.
✠ Signum manu de supradicto Pandulpho, qui interfuit.
✠ Signum manu de supradicto Odorisio, qui interfuit.

Ego Philippus Notarius rogatu, & præcepto, à supradicto Comite Berardo, & Gemma Comitissa scripsi, & compilaui. Locus ✠ signi.

XII.

Tomasso Costo in additionibus ad Pãdulphum Colẽnuc. in histor. R. Neap. lib. 1. fol. 69.

SIGINVLPHVS, ex nobili prosapia, inter Marsos natus, post Andream, Episcopatum inuasit, à Guiperto Antipapa [qui in Alba nostrorum Ciuitate, fretus potentia Riccardi Comitis Capuæ aliquandiù se tutauit] ordinatus Episcopus, & contrà Canonum decreta Ecclesiam administrauit, & Iura Episcopalia, reluctante S. R. Ecclesia exercere per decem, & septem annos ausus fuit, suorum affinium, & Clericorum, quos ordinauerat, iuribus suonixus, Schismaticus, & si in reliquo encomijs miræ religionis, & abstinentiæ in vita S. Berardi laudatur; ab eoque Sancto, tertio postquàm susceperat anno Episcopale munus, à sede eiectus; Si quidèm cum, nisi post mortem Andreæ, quem vixisse constat anno
1096. MXCVI. in Episcopatu se intruserit, & decem, & septem annos

reti-

retinuerit, illius electio ad annum MCXIII. refertur; quo tempore S. Episcopus Berardus Tyrannorum, & fautorum Pseudi-Episcopi vires fregerat, & quietem suæ Ecclesiæ restituerit, ad quam assumptus fuit anno MCIX.

XIII.

S. BERARDVS Berardi XXIV. Marsorum Comitis filius. Diaconus Cardinalis Tituli S. Angeli in foro piscium, & Presbyter Tituli S. Grisogoni, & Marsorum Episcopus à Paschali II. confirmatus, multa pro Clericorum reformatione, & iuribus Ecclesiæ tuendis passus; bonis operibus, & miraculis clarus ad Cœlum migrauit, tertio Nonas Nouembris MCXXX. in Cathedrali S. Sabinæ Martyris sepultus; postmodùm ad Ecclesiam eius nomini dicatam, intrà mœnia Piscinæ translatus, honore Sanctorum veneratur; Cuius vitam, & miraculorum insignia Ioannes Signinus Canonicus Marsicanus, & posteà Episcopus scripsit, ab Archiuio Cathedralis nobis impartitam, quam prælo mandauimus, & quæ ab Anonymo, parùm accuratè scripta, refertur à Ciacconio in vita Paschalis II.

Confirmationem iurium Episcopalium in ditione Marsorum ab eodem Pontifice obtinuit; cuius diploma, cum multis alijs à nobis impartitis Vghellius edidit.

PASCHALIS Episcopus seruus seruorum Dei. Dilecto filio Berardo Marsicanæ Ecclesiæ Episcopo, eiusq; successoribus Canonicè substituendis in perpetuùm.

Sicut iniusta petentibus nullus est tribuendus effectus, sic legitimè desiderantium non est differenda petitio. Tuis igitur, frater in Christo carissime, precibus annuentes, ad perpetuam S. Matris Ecclesiæ pacem, & stabilitatem, præsentis decreti stabilitate sancimus, vt vniuersos Parochiæ tuæ fines, sicut à tuis Anteçessoribus vsque hodie possessæ sunt; ità omninò, tàm tibi, quàm tuis successoribus in perpetuùm cóseruentur. Qui videlicèt fines à Furca Ferrati, decurrunt in caput Carriti; indè per viam de Merso in portellam de valla putrida, per terram de Ferelca, per Argatonem, per serram de Canno, per serram Formellæ; indè ad Molinum veterem, indè ad furcam Aceræ, per serram de Viuo, per serram de Troia, indè ad Pesculum Canalis; indè ad Pinnam Imperatoris, per serram de Ceruara, indè ad S. Britium per furcam de Auricula; indè ad Arcum S. Georgij per flumen Sisaræ, per Turres de Ofrano, per Scalellas, per Tufum fluuij Remandi, per Trepontum; indè ad Vulpem mortuam, per Buccam de Teba, per campum de Pezza, per Riuum Gambarorum, per serram de Candida,

dida, per Venerinum, & redeunt ad furcam Fertati; Intrà quos fines, quæcumque Oppida, Quæcumque Villæ, Quæcumque Plebes, Quæcumque Ecclesiæ sitæ sunt, aut in posterum fuerint, sub tua, & tuorum Catholicorum successorum Episcopali prouidentia, & dispositione permaneant, & ex eis omnibus Episcopalia vobis Iura soluant, tàm in Clericorum Ordinationibus, & Ecclesiarum Consecrationibus, quàm in redditu decimarum, & oblationum; siuè in correctionibus delinquentium. Sanè illam Monachorum prauam præsumptionem, quæ partim Episcoporum absentia, partim eorum peruicacia, in Marsorum finibus inoleuit, omnimodò inhibemus, vt nec Baptisma vlteriùs in Monasterijs faciant; nec ad infirmorum vnctiones claustris suis progredi audeant; nec ad pœnitentiam iniungendam populares personas admittant, nec ab Episcopo excommunicatos ad communionem; nec interdictos ad officia Sacra suscipiant.

Porrò Ecclesiam Beatæ Sabinæ Martyris Matricem semper heberi, sicut hactenùs habita est, & illic Episcopalem Sedem permanere decernimus; & in eius possessione, & Iurisdictione Ecclesiæ cum prædijs suis, quæ præteritis tēporibus possessa sunt, etiam in futurū perpetuis temporibus quietè, liberè, integrèq; seruentur; id est S. Pauli ad Pesculū Serulæ, S. Mariæ in Campometio, S. Nicolai ad fontē Reginæ, S. Quintini in Vico, S. Martini in Agne, S. Martini in Bettortica, S. Archangeli super Mesulam, S. Mariæ in Ortucula, S. Mariæ, & S. Petri in Venere, S. Fœlicis in Vado albonis, S. Angeli in Paralepi, S. Quinci in . . . . . S. Ruphini in Ferrati, S. Valentini, & S. Petri in Apinianicis, S. Marci in Geno, S. Martini in Feliciano, S. Petri in Cancarano, S. Ioannis in Pantoma, S. Marcelli, & S. Angeli in Arcu, S. Mariæ in Palude, S. Anatoliæ de Leone, S. Felicitatis in Cierferno, S. Laurentij in Prætorio, S. Feliciani in Villa Magna, S. Mariæ in Auenoso, S. Viti in Ozano, S. Christophori in Supezzano, S. Georgij in Pesula, S. Ioannis ad caput aquæ cum titulis suis, S. Petiti ad Castellum, S. Fœlicis in Porciano, S. Laurentij in Curia, S. Cæsidij cum titulis suis, S. Vincentij in forma cum titulis suis, S. Andreæ in Aueiano, S. Mariæ in Vico, S. Petri in Capistrelle, S. Petri, & S. Mariæ in Albe, S. Marci in Massa, S. Martini in Valle cum titulis suis, S. Ioannis in Marano, S. Fœlicis in Monticello, S. Mariæ in Eloreto cum titulis suis, S. Nicolai in Erse, S. Mariæ in furca, S. Erasmi cum titulis suis, S. Andreæ in Cesellato, S. Maximi in Cerro, S. Victoriæ in Cellis, S. Mariæ in Carseolo cum titulis suis.

Præteteà quæcumq; possessiones, quæcumq; prædia ad eandem Ecclesiam legitimè pertinere noscuntur; aut in futurum largiente Domino quibuslibet iustis modis, vel contractibus poterit adipisci,

pisci, firma tibi, tuisq; successoribus, & illibata permaneant decernimus; Ergò nulli omninò hominum liceat tuam Ecclesiam perturbare, aut possessiones eius auferre, vel ablatas retinere, vel iniustè datas suis vsibus, vendicare, minuere, vel temerarijs vexationibus fatigare; sed omnia integra conseruentur, tàm tuis, quàm Clericorum, & Pauperum vsibus profutura. Si quis igitur in crastinum Archiepiscopus, aut Episcopus Imperator, aut Rex, Princeps, aut Dux, Comes, Vice-Comes, Iudex, Castaldius, aut Ecclesiastica qualiber, secularisuè persona hanc nostrã Constitutionis paginam sciens contrà eam temerè venire tentauerit, secundò, tertiouè monita, si non satisfecerit, congruè emendauerit, potestatis, honorisq; dignitate careat, reumq; se Diuino iudicio existere, de perpetrata iniquitate cognoscat; & à Sacratissimo Corpore, & sanguine Dei, & Domini N. I. Christi aliena fiat, atque in extremo examine districtæ vultioni subiaceat; cunctis Ecclesiæ iura sua seruantibus sit pax Domini N. I. Christi, quatenùs, & hic fructum bonæ actionis percipiant, & apud districtum Iudicem prçmia Æterni Patris maneant. Amen, Amen. Scriptum per manum Geruasij scriptoris Regionarij, & Notarij Sacri Palatij.

Ego Paschalis Catholicæ Ecclesiæ Episcopus. ss.
Ego Riccardus Albanensis Episcopus. ss.
Ego F. Leo Ostiens. Episcopus. ss.
Ego Cono Prænestin. Ecclesiæ Episcopus. ss.
Ego Romanus Cardinalis Ecclef *S*. Priscæ. ss.
Ego Benedictus Cardinalis tt. *S* Eudoxij. ss.
Ego Card. Raynerius *SS*. Marcellini, & Petri. ss.
Ego Conradus *S*. Pudentianæ Card. ss.

Datum

Datum Laterani per manum Ioannis S. R E. Bibliothecarij Cardinalis, V. Kalen. Martij, Indictione VII. Incarnationis Dominicæ, Anno M CXV. Pontificatus quoque Domini Papæ Paschalis II. Anno XV.

In cuius etiam gratia Crescentius Marsorum Comes, & donata à Berardo confirmauit, & quàm plura alia præfatæ Ecclesiæ, donauit, vt ex cartula donationis in Archiuio eiusdem Ecclesiæ, quam pariter à me impartitam Vghellius edidit; & quam hic transcribere volumus, vt quam reximus, Ecclesiæ iura non pereant.

In nomine Summi, & Æterni Dei, Anno Dominicæ Incarnationis millesimo, centesimo, vigesimo, Indictione XIII. Anno primo Domini Papæ Calisti, vndecimoq; Domini Berardi Marsicani Episcopi. Ego Crescentius Marsorum Comes, filius b. m. Berardi Comitis Marsicanorum, rogatus à Landulpho filio Egidij, & nostris fidelibus; ac pro redemptione, & amore Dei, & SS. Martyrum Cæsidij, & Rufini, & redemptione mea, & meorum parentum, & pro anima Federici fratris mei, de mea hæreditate, & pertinentia dicti mei Comitatus; scilicèt in Transaquana Terra domus de cultu in plano, & in monte spatium terræ ad solatium Clericorum dictæ Ecclesiæ S. Cæsidij Deo seruientium, medietatem vallis, quæ dicitur Formentinus, cum Castaneis ibidem habentibus, & omnibus arboribus, ibi existentibus, vt per medium dictæ vallis à capite vsque descendendo per montem herbosum, vsque Grottas, quæ dicitur Centopezza; descendendo per vallem de Candelis, & vsq; ad planitiem, & insuper de nostra spontanea voluntate pro nobis, & nostris hæredibus in perpetuùm confirmamus, roboramus, & acceptamus, & de nouo damus, & tradimus prædictæ Ecclesiæ totum circuitum Castri Transaquarum, cum Cortilijs in circuitu adiacentibus, & redditibus debitis, & pensionibus domorum, & Hortalium, tenimentorum, vel spatiorum, pro quibus singuli possidentes in Castello Transaquano, prædicto nostro progenitori, & Curiæ singulis præteritis temporibus, pro qualibet domo, possessione, vel horto soluebant, & soluere tenebantur; & nullus à solutione, & tributo pro domibus, spatijs, quæ intus in dicto Castello possidentur, & fructus habentur, tanquàm propriorum nostrorum Iurium, in quibus pręstatione libera francamus nostram habitationem, & Domini Pandulphi Sarraceni militis, & Collateralis nostri, quæ sunt propè portam Turris, & Palatij nostri, in quibus domibus, hortis, & spatijs in circuitu Castelli prædicti nulli alteri, quàm Canonicę præfatæ Ecclesiæ debeantur, & secundum donationem præfati D. Berardi Comitis, & genitoris nostri, de domibus ædificatis, & ædificandis, hortis, & spatijs in circuitu prædicto præfatæ Ecclesiæ meram donationem habeat, & promittimus

timus vobis, pro nobis, & hæredibus nostris in perpetuum prædicta omnia omni tempore, & in futurum sub fide, & obligatione nostræ donationis, & nostrorum bonorum, & hæredum nostrorum, omnia prædicta defendere, & legitimè dictæ Ecclesiæ gubernare, itaùt præfata Ecclesia ex nùnc prædicta omnia, hæreditario Iure in æternum liberè possideat, sine contradictione aliqua. Et si quis de hoc Iure, quod est præfatæ Ecclesiæ per nostrum prædictum genitorem, & Nos donatum, vt superiùs legitur minuere, & occupare, vel subtrahere præsumpserit, tanquàm de rebus Sacris, vel connexis dictæ Sanctæ Ecclesiæ, tanquàm Sacrilegus, & Excommunicatus Diuino Iudicio damnetur. Et si nos, nostriq; hæredes, in aliquo magna, vel parua persona, amore, vel odio, vel quouis modo aliquo contrà Iura dictæ Ecclesiæ litigia, & contrà inferre procurauerimus cum singulis, qui contrà Iura præfatæ Ecclesiæ; & iura ipsius præsidium aliquod, & consilium præstaret, in iram Dei incurramus; & singuli contrà hoc quomodolibet tentantes, Excommunicati sint, & cum Iuda, & Caipha, & Anna, & Pilato damnentur, & cum Iustis non scribantur; insuper libras trecentas componant præfatæ Ecclesiæ. Ego Crescentius Marsicanorum Comes filius b. m. Berardi Marsicanorum Comitis, præsente D. Berardo Episcopo Marsicano, & Virgone Aprutij legato Apostolico, D. Ioanne Abbate præfatæ Ecclesiæ, & Canonicis singulis tùnc residentibus in dicta Ecclesia, & nostris militibus, videlicèt D. Pandulpho de Vallata, D. Ioanne de Fons, D. Landulpho Sarraceno de Transaquis, D. Simone de Agello, & D. Riccardo de Albe militibus, & Consiliarijs, & Collateralibus nostris omnibus, prædictam Excommunicationem sacratam à Nobis, & prædicto D. Episcopo, & Apostolico legato ante maius Altare dictæ Ecclesiæ S. Cæsidij, & responsum ab omnibus fuit, Amen. Et hanc Cartulam, quàm obtulit de præmissis omnibus præfatus Comes inuestiuit; & hoc actum, & scriptum in Transaquis à me Ruberto de Celano Notario, & Scriptore, mihi prædicto D. Crescentio Comite iubente, & rogante, Anno, mense, & die, Indictione prædictis, & meum signum consuetum proprium feci. Signum ✠ Ruberti.

✠ Signum manu præfati Domini Crescentij Comitis.

✠ Signum manu D. Berardi Marsicanorum Episcopi.

✠ Signum manu D. Pandulphi, qui præmissis fuit præsens.

✠ Signum manu D. Ioannis de Fons, qui ad omnia præmissa fuit præsens.

✠ Signum manu D. Pandulphi, qui suprà ad omnia prædicta præsens fuit.

✠ Signum manu D. Simons, qui ad præmissa fuit præsens.

✠ Signum manu D. Riccardi, qui ad prædicta omnia fuit rogatus.

XIV.

1153. FR. B. Marsorum Episcopus, cui Anastasius Papa mandauit, nè molestiam inferret Abbati Cassinensi in exercitio suæ Iurisdictionis in Oppidis, quæ tenebat in Diœcesi Marsorum; decretum Anastasij asseruatur in Archiuio Cassinensi, & fuit de anno M.C.LIII.

XV.

1156. BENEDICTVS Marsorum Episcopus interfuit dedicationi Ecclesiæ S. Victoriæ Virginis in Diœcesi Reatina in Tribulana regione, cum Anselmo Fulginate Episcopo, & Berardo Fanonensi; ex Octaua S. Michaelis Archangeli anno M C.LVI. vt ex inscriptione per Vghellium relata, in serie Reatinorum Episcoporum fol. CXI.

XVI.

1170. IOANNES Signinus ex Canonico Episcopus effectus, qui rogatu Ioannis Furate scripsit vitam S. Episcopi Berardi, vt ipsemet testatur, & agnouimus; additor miraculorum. Hic cùm opprimerentur iura suæ Ecclesiæ ab Oddone Celani Comite, Panormum petijt, & à Rege Gulielmo, causam Archiepiscopo Panormitano demandari procurauit, circà annum M.C.LXX.

VVII.

1178. BENEDICTVS Marsorum Episcopus sententiam contrà præfatum Comitem reportauit anno M. C. LXXIIX; quæ penès nos conseruatur, & est tenoris sequentis.

✠ Anno Dominicæ Incarnationis M. C. LXXVIII. mense Ianuarij. Indictione VII. Regni verò Domini nostri Gulielmi Dei gratia gloriosissimi Regis Ducatus Apuliæ, & Principatus Capuæ anno VIII. felicitèr, Amen.

Nos Gual. Dei gratia Panormitanus Archiepiscopus, & Domini Regis familiaris, & Matthæus Domini Regis etiam Cancellarius, & Bartholomæus Dei, & Regia gratia Agrigentinus Episcopus, & Domini Regis familiaris, per hoc præsens scriptum declaramus, quòd Venerabiles Episcopi Ioannes Signinus, & Benedi-

nedictus Marsorum, cum quibusdam Canonicis suis, Panormum venientes, querimoniam coram nobis deposuerunt, dicentes: quòd Oddo de Celano innumeris granaminibus, insuetis directionibus, exactionibus multis Ecclesiam S. Sabinæ, homines suos, & Ecclesiæ Sanctæ subditos molestabat, & iugi persequutione vexabat. Oddo verò in nostra præsentia constitutus, iussu nostro, in omnibus obiectionibus sibi, respondit dicens: quod Ecclesiam Marsicanam, Ecclesiasque sibi subditas nunquàm in aliquo vexabat, & homines in nulla directione compressit; præterquam de eo, quod ab eadem Ecclesia percipere solebat, & sibi de Iure opinabatur deberi; Contrà hoc verò, præfati Venerabiles Episcopi cum omni instantia allegabant, dicentes: quòd Ecclesia Marsicana nullis conditionibus, nullis petitionibus vnquàm fuisset obnoxia; cum ea de Iure communi, & consuetudine longa suis titulis propria libertate gauderet; cumq; hinc indè multæ altercationes habentur, ambæ partes interuentu amicorum suorum Curiam exorare, quatenùs procuretur eos de supradictis quæstionibus concordari. Nos verò ex parte Regia illud eis concessimus impetrata licentia concordata; scilicèt inter se, & concordiam quam inter se contraxerant nobis repræsentatam. Nos verò cum vtrique parti placeret Regia auctoritate, manu firmauimus; & etiam eandem concordiam Domino nostro Regi retulimus; & dùm in solio Maiestatis suæ resideret felicitèr, vtrique parti ipsam concordiam ratam, ac firmam iussit haberi. Contractæ quidèm concordiæ motus hic est; videlicèt. Quod prænominatus Oddo reliquit, prorsùsq; dimisit in manu Benedicti Marsorum Episcopi omnia, quæ in Ecclesia Marsicana, & hominibus suis se credebat habere: excepto si quid in Ecclesijs Matricis Ecclesiæ sibi subditis iustè, & rationabilitèr sibi deberi probauerit; Quibus tamen subditis Ecclesiæ remisit tempore messis custodiam arcarum; Restituit Ecclesiæ Beatæ Sabinæ molituram vallis Carriti iuxtà tenorem Instrumenti, quod olim pater suus fecerat, Beato Berardo; pepigit etiam, & promisit, quod ab hac hora in ante Matricem Ecclesiam Beatæ Sabinæ, & vniuersos homines suos liberos, & absolutos ab omni exactione perpetuò quietos dimittat, nullam in eos quoquo modo, qualibet occupatione, molestiam ingerat, vel ingeri faciat, nullum præstabit impedimentum, quo ipsa Ecclesia iustitias vbiq; sibi debitas minùs percipiat; scilicèt à modo Decimas, & oblationes mortuorum, & sepulturas, irrigationes terrarum, Pascua, Piscationes, & omnes aliæ commoditates, tàm ipsa Ecclesia, quàm sui homines, & prædictæ Ecclesiæ sibi subditæ de cætero habeant in pace, & in omni libertate fruantur, nullo impedimento, vel disturbentur ad hæc, aut supradicta omnia sine diminutione seruentur. Obligauisse suos

hæredes, & si aliquo tempore concordia, & pacta prædicta infringere, vel contrariare præsumpserit, componat Regiæ Curiæ libras auri quinquaginta, ipsa concordia firma, & inconcussa manente, ad huius autem concordiæ firmitatem consensu, & rogatu vtriusq; partis, tria similia scripta per manus Ioannis de Melfa Regij Notarij iussimus scribi, & manuum nostrarum, & ipsius Oddonis subscriptione firmari, quorum vnum præcipimus Marsicano Episcopo Venerabili tradi, alterum ipsi Oddoni, tertium in sacra aula Regia reponi. Datum in Vrbe felici Panormi, anno, mense in Domino præscriptis.

✠ Ego Gulielmus Panormitanus Archiepiscopus.
✠ Ego Bartholomæus Argentinen. Episcopus.
✠ Ego Matthæus Domini Regis Vice-Cancellarius.
✠ Ego Oddo de Celano filius quond. Comitis Raynaldi scribi rogaui, & propria manu firmaui.

XIIX.

ZACCHARIAS Marsorum Episcopus, Lateranensis Concilij decreta sub Alexandro III. anno M. C. LXXIX. subscripsit, & vt iura Ecclesiæ S. Bartholomæi de Auezzano, aliarumque Ecclesiarum suæ Diœcesis à Gentili de Pallarea vendicaret, qui in
1179 multis illas vexabat, Gulielmum secundum Siciliæ Regem adijt, & vt controuersias suæ Regiæ sententiæ stabilitate sedaret, rogauit; & quam nè tempus aboliret, Abbas, & Canonici præscriptæ Ecclesiæ publico Instrumento transcribi curarunt, anno M. CCC. L. XIII. eaque tandèm dentibus Æui corrosa, & vetustate abolitis literis mutilata ad manus nostras deuenit, vt vix sensus percipi possit; & nè iterùm pereat eo, quo legi, transcribique potuit modo, hic inseri curauimus.

In Dei nomine Amen. Anno Domini MCCCLXIII. Regnante Excellentissima Domina Nostra Ioanna Dei gratia inclyta Hierusalem, & Siciliæ Regina Ducatus Apuliæ, & Principatus Capuæ Prouinciæ, & Forcolonij, & Pedemontis Comitissa; Regnorum verò eius anno vigesimo, die octaua mensis Ianuarij primæ Indictionis apud Auezzanum in Ecclesia S. Bartholomæi de dicta terra. Nos Lucarellus de Magistro Antonio annalis Iudex dictæ terræ Auezzani. Philippus de Benedicto publicus eiusdem terræ Regia auctoritate Notarius, & testes subscripti, ad hoc vocati specialitèr, & rogati; videlicèt Iudex Ioannes de Polone Abbas nominatus de Bisinio, Notarius Paulus de Auezzano, Petrus Notarij Andreæ de eadem terra, Andreas Sancti de Auezzano, publico scripto declaramus, notum facimus, & testamur, quòd vocatus nobis, qui suprà

Iudi-

Iudice, & Notario; & testibus ad præsentiam Venerabilis viri Abbatis Ioannis de Corcumello Vicarius Reuerendi in Christo Patris, & Domini Thomæ Episcopi Marsicani, Abbas Angelus de Vico, D. Iacobus D. Andreę Diaconi beneficiati; & Abbas Iacobus de Auezzano, Canonici Ecclesiæ S. Bartholomæi de Auezzano, asserentes in dicta Ecclesia esse quoddam Instrumentum, seù Priuilegium vtile, & necessarium dictæ Ecclesiæ, dubitantes dictum Instrumentum posse proptèr vetustatem consumi, vel alio casu, & euentu deperire; ideò nè de ipso, & eius tenore pereat memoria in futurum, & per incertitudinem ipsius, & contentorum in eo, dicatur Instrumentum deperditum . . . . . ideòq; Iudices, Notarij, & testes cum Vicarij auctoritate prælibati, & eiusdemmet Iudicis ordinarij terræ Auezzani in spiritualibus pro parte dicti Episcopi prælibati . . . . . & in publicam formam redigi, vt eandem cum originali obtineat, quod Instrumentum vidimus, legimus, inspeximus, & perquisiuimus diligentèr, & inuenimus non abolitum, non cancellatum, non obrosum, nec in aliqua parte suspectum; sed in propria figura, eadem manu continetur sub verba . . . . . & erat per omnia tenoris, & continentiæ subsequentis. In nomine Domini Nostri Iesu Christi, anno ab Incarnatione millesimo, centesimò, quadragesimo secundo, sexto decimo Anno Regni Domini Gulielmi secundi Serenissimi Regis, mense Februariò, septimadecima die eiusdem mensis. Indictione Quintadecima. Domino Ruberto Dei, & Regia gratia Cassinen. Comite magno Comest. & magno Iustitiario totius Apuliæ, & terræ Laboris. Omnia tenente. Residentibus nobis Ioanne Magistro, Iudice Alexandro, Ioanne Leone, & Ioanne Iudicibus supradictis, nec non præsentibus Domino . . . . . Mutinensi Episcopo, & Domino Pamphilio seniore Casertinens. Episcopo, de lite, quæ vertebatur inter Dominum Zacchariam Venerabilem Marsicanum Episcopum, & Dominum Gentilem Pallarea prò Ecclesia S. Bartholomæi de Auezzano. Idem Dominus Episcopus super eodem negotio litteras Dominæ Regiæ Maiestatis . . . . . repræsentauit Magno Comest. & Magistro Iustitiario Apuliæ, & terræ Laboris fidelibus suis salutem. Speciales, & dilecti, vt ex eius continentia; videlicèt: Gulielmus Dei gratia Rex Siciliæ, Ducatus Apuliæ, & Principatus Capuæ Tranc. . . . . . Zaccharias . . . . . nomine. Panormi ad Curiam nostram veniens ostendit Maiestati nostræ dicens: quòd Gentilis de Pallarea vendicat in demanium . . . . . Marsicani Episcopi; videlicèt Ecclesiam S. Bartholomæi, quæ sita est in terra ipsius Gentilis, & percipit, & exportat ad vsum . . . . . Dominium, & possessionem ipsius Gentilis, Abbas, & Canonici prædictæ Ecclesiæ pro

eorum

eorum substentatione habere consueuerunt, quod si vt ipse Episcopus asserit . . . . . & tandem ab Ecclesia eiecit, & alij coacti peruenti Ecclesiam dimiserunt, & super Ecclesiam ipsam, tàm in spiritualibus, quàm in temporalibus . . . . . mandamus fidelitati vestræ, & præcipimus Reuer. præsenti Episcopo eundem prædictum Gentilem ante vos venire faciatis, & adhibeatis . . . . . differentiam audiatis, & rationes, proùt idem Episcopus ostendit pro Ecclesia ipsa, & similitèr, rationes . . . . . ostendat, & probet pro ipsa Ecclesia iustè, & rationabilitèr habere debet ipsa Ecclesia, pro ea, & Gran. . . . . . ostendet, & probet, quod iustè, & rationabilitèr habere debet de præfatis hominibus, & tenimentis eiusdem Ecclesiæ similitèr habet . . . . . iustè, & . . . . . quod tenet . . . . . Dominationi vestræ apertè, & distinctè significat . . . . . in specie datum est . . . . . . & de Gentili insuper . . . . . & ipsa . . . . . respondeat de Ecclesia ipsa transigerit cum eodem Episcopo, pro qua transactione Dominus Episcopus, & Iudex . . . . . Ecclesia ipsa . . . . . vsum, & antiquam consuetudinem faciebat . . . . . super quibus cum multa erunt litigia . . . . . vtræque partes, ad hanc concordiam conuentionē deuenerunt; videlicèt. Quòd dictus Abbas institueretur ab Episcopo . . . . . Bartholomæi de persona Clericorum, & Canonicorum, & Parochianorum eiusdem Ecclesiæ, ità Episcopo; scilicèt, vt . . . . . Domino Gentili repręsentatur, & ab eo sicut dictum est instituendum . . . . . dummodò de Viris dictæ Ecclesiæ S. Bartholomæi participent meliorem vineam in Portionem . . . . . terrarum, seù vinearum diuidantur Domino Gentili per medium cum Ecclesia, & Dominus Episcopus recipiat omne quamquod . . . . . est domus Domini Gentilis . . . . . de quibus singularitèr reddet Decimam ipsi Ecclesiæ, & pro Angarijs Prati, & vti Domino . . . . . vineam quartæ simulæ vtilem decimam pro antiquario duas libras ceræ, partem vtramque . . . . . Ecclesia S. Bartholomæi in Castro de Cese, non molestari eadem Ecclesia in parte . . . . . excepta custodia, quam habebat Dominus . . . . . Dominus Gentilis eiusdem Ecclesiam accipiet de lignis ipsius Bosci pro restauratione . . . . . Idem Gentilis haberet in collectam eiusdem S. Mariæ de Augusto paritèr ibi sinè obstaculo, & . . . . . eidem, & iubet cito instante Domino Gentili . . . . . Ecclesiæ constitutione ipsi . . . . . Emphiteusi Instrumenti possident . . . . . idem Dominus Gentilis, & filius, & nepos in Dominium ipsi Ecclesiæ, sicut . . . . . possideat omnes possessiones ipsas si attigerit in . . . . . ipsum Gentilem filium, & nepotem verum patrimonium . . . . . ipsa Ecclesia fuerat, similitèr sicut vestra, & omnia in potestatem ipsi Eccle-

Ecclesiæ . . . . . memoriam effugiens prædictum Instrumentum, conuenientia, & concordia . . . . . Quoniam alterum Domino Gentili assignandum Riccardo Curiæ Notario . . . . . . Gentilis iste de Pallarea subscripsit donationem factam per Henricum sextum Imperatorem Berardo Asculano Archidiacono de Castro S. Homeri anno M.CXCV., & in alio diplomate ad fauorem Raynaldi Episcopi Asculani anno M.XC.III. in Italia Sacra in serie Episcoporum Asculanorum fol. 159.

XIX.

THOMAS ab Innocentio Tertio Episcopus destinatur, à quo confirmationem sententiæ latæ per Transericum Spoletanum Episcopum, ex delegatione Alexandri Tertij, tempore Benedicti Antecessoris in controuersia diù agitata cum Abbate Firentilio pro iuribus Ecclesiæ S. Petri de Pazana. anno M.CXCII. è viuis 1192.
excessit . Ex sententia in Archiuio Cathedralis Marsorum.

XX.

INGEAMVS Episcopus testis in donatione facta Collegiatæ Transaquarum à Petro Comite Celani, quam anathemate ad- 1195.
uersùs contrà venientes muniuit anno M.CXCVX. prima Aprilis tenoris sequentis ex Archiuio dictæ Collegiatæ.

In nomine Domini Æterni Dei. Anno Dominicæ Incarnationis millesimo centesimo, nonagesimo octauo, mense Aprilis in die prima. Nos Comes Petrus de Celano quon. Berardi Comitis filius hac die præsenti, libero arbitrio, spontanea voluntate, pro redemptione animæ meæ, nostrorumque Parentum concedimus, & confirmamus pro nobis, nostrisque hæredibus Ecclesiæ S. Cæsidij, quæ sita est in Castello Transaquarum per manus Domini Raynaldi Venerabilis eiusdem Ecclesiæ Abbatis, præsentibus Canonicis ipsius Ecclesiæ, Presbyteris, Thadeo Presbytero, Petro Sacrista, Presbytero Petri Antonij, Diacono Petro de Azzo, Diacono Gilo, Ioanne de Melo Diacono, Andrea Bonello Diacono, Elia Petri Subdiacono, Petro Benedicti Subdiacono, Andrea de Villa Subdiacono, Benedicto Azzonis Subdiacono, Ægidio Subdiacono; Piscationes in lacu Fucino, cum introitu, & exitu, & cum omnibus suis pertinentijs, in loco vbi Macerola dicitur, quæ tales habet affines, ab vno latere via de Auezzano, ab alio latere girata, quæ vocatur Cretorum; Vt ipsas giratas prænominata Ecclesia in perpetuùm teneat, habeat, possideat eo Iure, & tenore, quo Comes quon. Rogerius Andreæ ipsas Piscationes, iàm dictæ Ecclesię dedit

Berardus filius Petri Comitis de Celano habuit vnā filiā Gualtery Brenna ex Celouario lib.4.f.94

dedit, eo tempore, quo tenebat Comitatum Albę; Et ficut continetur in Inftrumento, quod idem Comes Rogerius pręfatę Ecclefię fieri fecit, nulla referuata conditione, quod Inftrumentum coram nobis pręfentatum, & lectum fuit. Vt autem hęc noftrę conceffionis, ac confirmationis pagina, femper firma, & inconcuffa permaneat, hoc Inftrumentum coràm fubfcriptis teftibus per manus Celalli Iudicis, & Notarij fcribi, & reddi iuffimus, teftes rogati hi funt. Dominus Ingeamus Venerabilis Marforum Epifcopus teftis. Magifter Benedictus Domini Comitis Baiulus, rogatus teftis, Berardus Ehaly filius rogatus teftis. Ego Celallius Iudex, & Notarius rogatus ab vtraque parte, coràm prędictis teftibus hoc Inftrumentum propria manu fcripfi, & fignum feci. Locus ✠ figni.

Quod pifcationis Ius per feculorum curfum Ecclefię illibatum conferuatum fuit, donèc à Magnatibus, & Dominis loci turbaretur, quorũ violentia in proprios vfus conuertere nitebatur; Et cum Abbas, & Capitulum Regi Alphonfo à poffeffione deijci quererentur ex illius refcripto Francifcus Paganus fententiam pro Ecclefia tulir, & turbantes lata pœna compofuit; & nihilominùs poftmodùm immutatam Marcus Antonius Columna gloriofiffimus Princeps, vt quotannis in facra hebdomada, qui pifces eo in loco caperentur in refectionem Clericorum, & in Iuris dominij recognitionem Ecclefię à Pifcatoribus offerri iuffit; vt ad noftram etiam memoriam fuit obferuatum; Magna itàq; animi claritate Pifcatores venatui his diebus incumbentes, omnes quos capiebant, publicè lętantes ad Excellentiam ipfam afportabant, ex quibus vltrà quos in menfa confumebant, quęftum aliquem Capitulum, & Abbas inter fe in diem Sanctę Dominicę Refurrectionis diuidendum recipiebant; Vt à Canonicis, qui & perceperunt, & menfis interfuerunt, dùm illius infignis Collegiatæ, immeritè licèt, curam geffimus, audiuimus; Modò hoc etiam aboletum, folùm vt liberalitate donantis, nomen loci reftat, qui communitèr, l'acqua de Santi appellatur; & nè deuoti Comitis munificentia, & Ecclefię Iura tempore delitefcant, fententiam ex illius Archiuio depromptam hic inferimus.

In nomine Domini Amen. Anno ab eiufdem Natiuitate millefimo quadringentefimo, quinquagefimo feptimo, die vigefimo menfis Aprilis, quintę Indictionis, Regnante Sereniffimo Principe Domino Noftro, Domino Alphonfo Inclyto Dei gratia Rege Aragonum Sicilię citrà, & vltrà Pharum, Valentię, Hierufalem, Vngarię, Maioricarum, Sardinię, & Corficę, Comite Barchinonę, Duce Athenarum, & Neopatrię, ac etiam Comite Roffilionis, & Cerritonis; Nos Francifcus Paganus de Ciuita Ducali V. I. D., & ad infrafcriptam caufam fpecialitèr per Sacram Regiam

giam

giam Maiestatem specialitèr deputatus, prout in Regijs suis literis in Curia de Papiro scriptis, munitis in dorso Magno Maiestatis ipsius sigillo, & alijs solemnitatibus Regiæ Curiæ roboratis, latiùs continetur, quarum quidèm literarum tenor talis est. Alphonsus Dei gratia Rex Aragonum, Siciliæ vltrà, & citrà Pharum, Valentiæ, Hierusalem, Vngariæ, Maioricarum, & Sardiniæ, & Corsicæ, Comes Barchinionæ, Dux Athenarum, & Neopatriæ, & etiam Comes Roscilionis, & Certitaniæ, Egregio viro Francisco Pagano legum Doctori, Capitaneo Grassæ, & Gubernatori Comitatuū Talleacotij, & Albæ, Consiliario fideli nostro dilecto gratiam nostram, & bonam voluntatem. Humilitèr ex postulatione nouitèr Maiestati nostræ facta, pro parte Venerabilium Abbatis, & Capituli Ecclesiæ S. Cæsidij de Transaquis Marsicanæ Diœcesis, Aprutij vltrà dicentium; qualitèr dicta Ecclesia habuit, & habet quoddam fundum Ecclesiasticum constitutum ab Ecclesia præfata, dari, & concedi in feudum aliquibus personis recognoscentibus dictum feudum ab ipsa Ecclesia, & eidem Ecclesiæ respondentibus, & respondere promittentibus de debitis, & seruitijs feudalibus solitis, dicentium etiam, quod ipsum feudum indebitè, & minùs iustè, & de facto fuit occupatum à quibusdam potentibus, & magnatibus, dictaque occupatio partis dicti feudi deuenerit ad manus Antonutij, Antonij Petri de Alba, qui illud spatio annorum decem, vel circà tenuit, & possedit, & fructus indè percepit, licèt indebitè.

Nec non quod per antiquos alios fuit de facto occupata quædam pars eiusdem Piscariæ lacus Fucini in loco, qui dicitur: à l'acqua de Santi è iuxtà Castrum de Transaquis ad dictos Abbatem, & Capitulum spectantis, & pertinentis pleno iure in ipsorum maximum damnum, & interesse manifestum, ex quo pro eius parte nobis extitit humilitèr supplicatum, dignaremur in præmissis de iustitia prouidere; Nos autem dicta petitione benignè exaudita, prouidemus, prout nobis tenore præsentium de certa nostra scientia, & deliberatè damus, committimus, præcipimus, & mandamus, quatenùs præfatis Abbati, & Capitulo vocatis, vocandis, superque contentis ministretis, & faciatis debitum iustitiæ complementum procedendo in ijs summariè, simplicitèr, & de plano, sola facti veritate inspecta, malitijs, diffugijs, & cauillationibus omnibus retroiectis, committentes vobis, & vestrum cuilibet in præmissis, cum incidentibus, emergentibus, cum annexis, & connexis, ex eis vices, & voces nostras, plenariè cum præsentibus, & quod decreueritis debitè exequutioni demandetis, & contrarium non faciatis, quantùm gratiam caram habetis nostram, & si iram, indignationem, & pœnam vnciarum centum cupitis euitare.

tare. Præsentibus autem post earum opportunam inspectionem remanentibus pro cautela vicibus singulis præsentanti. Datum in Castello Nouo Ciuitatis nostræ Neapolis, die decima mensis Martij, quintæ Indictionis, anno Domini M.CCCCLVII. Rex Alphonsus. V. Clau. Vit. Michael Sanctius mandato Regio Reg. Vic. &c. Qui eas vidit in Registro XXVII. soluat tantùm vnum tarenum Reg. Vndè visa præsentatione dictæ Regiæ Commissionis nobis facta, per Abbatem Antonium Branchi Procuratorem dictæ Ecclesiæ. Visa monitione, & Citatione factis, si aliquis erat, qui contrà prædicta opponere voluisset, aut sua putauerit interesse. Viso quod nullus comparuerit, qui contrà prædicta opponere voluisset. Visa productione testium examinatorum super præmissis; Visis Iuramentis ipsorum; visis etiam, & maturè discussis dictis, & attestationibus plurimorum testium fide dignorum, constito nobis per eorum dicta, partem dictæ aquæ Ecclesiæ S. Cæsidij esse, fore, aliàs occupata, matura deliberatione præhabita, consideratis considerandis, & visis videndis, quæ in prædictis, & circà prædicta, seruanda, videnda, & consideranda fuerunt, & sunt, Christi nomine inuocato, per ea quæ vidimus, & inspeximus, pronunciamus, sententiamus, & declaramus dictos Abbatem Angelum, & Capitulum nomine, & pro parte Ecclesiæ S. Cæsidij de Transaquis fore restituendos totalitèr in corporalem tenutam, & possessionem, & in pristinum statum reponendum totius partis lacus Fucini, in loco qui dicitur l'acqua de Santi; iuxtà Castrum de Transaquis, & alios fines, & dictos occupantes, & alios detinentes quouis modo dictũ ius piscandi, seù partem lacus Fucini spectantem ad dictam Ecclesiam, & dicto Abbati, & Capitulo pro ea condemnamus ad relaxandum, & restituendum Ius, & partem prædictam; Et ità dicimus, sententiamus, & declaramus vigore, & auctoritate supradictæ nostræ Regiæ Commissionis, mandantes, vt suprà ab omnibus inuiolabilitèr obseruari ad pœnam in præmissa Regia Commissione contentam, & sub Regiæ gratiæ, aut indignationis incursu, & prædicta facimus omni meliori modo, quo possumus. Lata, & data fuit dicta sententia per supradictum Magnificum Virum Franciscum Paganum Regium Gubernatorem Comitatuum Talleacotij, & Albæ &c. Et ad præmissa per ipsã Regiam auctoritatem specialitèr deputatum in Regia Terra Talleacotij sub anno, die, indictione, prædictis; scripta per me Notarium Angelum Iacobi de Ciuitate Ducali, dicti Domini Gubernatoris actorum Magistrum, mandato, & requisitione ipsius Domini Gubernatoris, præsente Abbate Antonio de Brancha de Magliano Procuratore dicti Abbatis, & Capituli acceptante. Vndè ad futuram rei memoriam, & dicti Abbatis, & Capituli cautelam, fecit

præ-

præsentes patentes literas sigillo præfati Domini Gubernatoris, & signo, & subscriptione meis roborari. Locus ✠ Sigilli Domini Gubernatoris. Locus ✠ Signi Notarij.

Anno 1227. sunt literæ Greg. IX. exaratæ ad Episcopum Marsicanum, Theatinum, Pennensem, Aprutinum, & alios eiusdem regionis, in quibus significatur causa Anathematis, quo percussus fuit Fridericus Secundus: Apud Odorisium Riualdum dicto Anno, num. 30

XXI.

IOANNES Episcopus, qui anno M.CC.XXX. in Monasterio S. Mariæ de Luco, & in ipso Oppido, quòd tùnc in spiritualibus Cassinensi Abbati parebat, Iura Episcopalia, & Visitationem exercere intendens, Apostolico mandato abstinere monitus fuit, vt in Archiuio Cassinensi Sacculo CIX. Qui eodem, quo dictum est anno, Ecclesiam diuo Petro in Apiniacis dedicauit, hisq; in marmore versibus ornauit. 1230.

Anni milleni ducenti iàm bene pleni,
Mundo bis quini currebant ordine trini,
Pontificum Princeps, Cœlorum Clauifer Alme
Hoc à Ioanne nouum suscipe Simon opus;
Et qua ex Altaris, rutilanti tegmine factum;
Et tibi Petre, simul Clerus, & ipse pater.

XXII.

N. MARSORVM Episcopus litigium habuit cum Abbate, & Monasterio Casæ Marij pro Ecclesijs S. Nicolai de Cappellis, S. Rufini in Archipreta, S. Nicolai, & S. Magni in Castulis, quas in longa præscriptione, nulli alij, quàm Abbati parere Monachi asseuerabant, nec iura Diœcesis Episcopo competere; Et licèt Monasterium S. Nicolai de Cappellis, & S. Lucij, ex permutatione Marsicana Ecclesia aliquando retinuerit ex Leonis Pontificis Decreto; Ad petitionem Monachorum in Monasterio S. Mariæ de Pertuso, ex cuius pertinentijs erant, irritum declaratum suo libero Iure vti licere debere; Ottoni Diacono Cardinali tit. S. Nicolai in Carcere à Gregorio Nono. Anno M.CC.XXXVI. 1236. Causæ cognitione demandata, in gremio Diœcesis Ecclesias sitas, & Iuribus Episcopalibus obnoxias, illasque soluere debere sua sententia declarauit, quam decretali Epistola per Vghellium relatam, ad Marsicanum Episcopum directam idem Gregorius IX. comprobauit.

Non est hic reticendum, quod S. Ruphini in Archipreta Ecclesia vltrà Montem Carbonarij ad litus lacus, vt contemplationi Diuinorum Arcanorum attentiùs Sanctus Ruphinus Episcopus intenderet, in loco ab hominum consortio remoto construxisse, ad quam etiam cum peteretur ab Imperialibus Satellitibus S. Cæsidius eius filius confugisse narratur.

Hanc solo æquatam, viæ vestigia intuenti referunt.

Illius tamen prouentus ex adiacentium possessionum redditibus vsque hodie Casa-Marij Abbates recipiunt.

Est, & in ea mentio alterius insignis Ecclesiæ S. Mariæ, nempè de Pertuso, S. Gregorij Magni recessu Illustris. Sita est hæc Ecclesia in horridiora e Montium, qui nos ab Hernicis diuidunt, in valle, quæ modo de Rouito dicitur, in ea parte, quà vltrà Morinum Oppidum ad vastitatem Montium tenditur, suprà vbi ex fontibus Lyris, qui per foramen, ex alto montium iugo, magno impetu præcipitatur, ex altitudine ferè CXX. pass. tanto strepitoso fragore, vt aures impleat; Et per mille passus, continuus imber, qui ex præcipitatis in saxa aquis prouenit, propiorem præcludit accessum; Et tàm vberes fluunt aquæ, vt perennem retineat flumen cursum, qui vere, & æstate magna ditatur copia, cum aliòquin adueniente hyeme non ad siccitatem ferè depauperetur; in ea montium aspera horriditate, ità inuia, vt vix belluis aditum aperiat, tendente in altum ad mille passus, quam Sol in bruma oriens respicit, in deserta solitudine, inter vastas vndique, densasq; syluas Immaculatæ semper Virgini Mariæ templum paruumq; Monasterium ad cœlestem contemplationem accommodatum, feruens Monachorũ ad Deum desiderium extruxit; In tanta asperitate, vt præ nimia niuium multitudine, & frigoris rigore per hyemem, vix habitabile censeatur, & ex illa tantùm parte, quæ præfatum oppidum respicit, intermissum iter panditur.

Dicta de Pertuso, vel ex foramine relato, vel ex alio, propè illud, per quod est transitus ad Syluarum amplitudinem, quippè aperitur naturali fornice Mons, vt exindè ad loca, quæ distant transeatur.

Fons ille hodie lo Schioppo vocatur. Fama est, quam adhùc hominum memoria recolit, illùc aliquando Magnus Pontifex S. Gregorius recessisse, dùm Monachus inter Monachos vitam ageret Religiosam.

XXIII.

1254 CÆSARIVS Marsorum Antistes, defunctus est Romæ anno M.CCLIV. Registro Vaticano.

XXIV.

XXIV.

NICOLAVS Præpositus Collegiatæ Ecclesiæ S. Ioannis de Celano, ad Episcopatum Marsorum electus, confirmationem ab Innocentio Quarto obtinuit XIII. Kalendas Iulij MCCLIV., & cum Præposituram eiusdem Guidoni Apostolico Subdiacono contulisset, illum eodem Episcopo commendauit, qui iterùm ab Alexandro Quarto ad Episcopatum confirmatur, ex Italia Sacra. 1254.

XXV.

S. MARSORVM Episcopus, cum Romæ sub Gregorio X. debitum naturæ soluisset, anno M.CC.LXXV. in eius locum Iacobus Canonicus Marsicanus eligitur, ex Bulla Honorij IV. inferiùs apponenda. 1275.

XXVI.

IACOBVS Canonicus Marsicanus in locum S. à Clero electus reclamantibus Præposito, & Capitulo Ecclesiæ S. Ioannis de Celano, prætendentibus ex antiqua consuetudine, Apostolicis Indultis roborata, electionem in eadem Ecclesia celebrandam esse, habereque per id Ius interueniendi in electionibus, in illiusque quasi possessione reperiri; Causa ad Sedem Apostolicam delata, Gregorius V. Matthæo Vrsino Diacono Cardinali eam demandauit, tenacitèr initibus insistentibus partibus, vltrà decem annos litigium protatum, longiùsque processum habiturum; ni qualitates electi Celanensium Cleri animos emolissent, qui illius virtutibus præmoniti, Honorio Quarto, vt electionem confirmaret, supplices preces dederunt. Is tribus S. R.E. Cardinalibus, vt de validitate electionis cognoscerent in mandatis dedit, & cum secundum Sacrorum Canonum Decreta factam enunciassent, illam sine præiudicio Iurium Cleri Celanensis robur habere sanxit, vt ex eius bulla, quæ apud nos reperitur, cuius copiam Vghellio etiam commodauimus. 1250.

HONORIVS Episcopus seruus seruorum Dei. Dilectis filijs Clero Ciuitatis, & Diœcesis Marsicanæ salutem, & Apostolicam benedictionem.

Inter varias sollicitudines, quæ &c. Sanè dudùm Ecclesia Marsicana, per mortem b. m. S. Episcopi Marsicani, Pastoris solatio destituta, dilecti filij Capitulum ipsius Ecclesiæ, die ad eligendum Pastorem præfixa, vocatis omnibus, qui voluerint, debuerint, &

potue-

potuerint commodè interesse, Spiritus Sancti gratia inuocata, venerabilem fratrem nostrum Iacobum Episcopum, tùnc Canonicum Marsicanum canonicè, & concorditèr elegerunt; sed post modùm, Præposito, & Capitulo Ecclesiæ S. Ioannis de Celano Marsicanæ Diœcesis prætendentibus electionem huiusmodi Episcopi celebràndam in eadem Ecclesia, quotiès illam contingit Pastore carere, tàm de antiqua, & approbata consuetudine, & hactenùs pacificè obseruata, quàm ex indulto Sedis Apostolicæ speciali, & interesse debere, & Prædecessores eorum fuisse in huiusmodi Iuris eligendi possessione, vel quasi à tempore, cuius memoria non existit, & quam idem Capitulum post appellationem legitimam ab eisdem Præposito, & Capitulo nè ad electionem procederent sine ipsis, vt asserunt, ad Sedem Apostòlicam legitimè interiectam, dictum Iacobum ipsis contemptis, & irrequisitis, qui requiri, vt prætendebant commodè poterant, & de Iure debebant, in eorum præiudicium eligere præsumpserint in Episcopum Marsicanum, & se proptèr hoc ad Sedem iteratò appellasse . . . . . causa quoque, quæ super hæc inter Præpositum, & Capitulum S. Ioannis prædictos ex vna parte, & Capitulum Marsicanum ex parte altera orta est, ad Sedem ipsam per appellationem huiusmodi legitimè deuoluta felicis recordationis Gregorius Papa X. Prædecessor noster, dictum filium nostrum *M. S. Mariæ* in Porticu Diaconum Cardinalem dedit in causa ipsa partibus auditorem. Cumq; tandèm in causa huiusmodi post habitos coràm eodem Cardinali processus, fuisset à Patribus ipsis conclusum: Præpositus, & Capitulum S. Ioannis præfati nobis humilitèr supplicarunt, vt huiusmodi electionem de ipso factam tanquàm Canonicam, & de persona idonea canonicè celebratam, iure, si quod eis in electione *Marsicani* Episcopi competit, in posterùm reseruato confirmare misericorditèr dignaremur. Nos igitur huiusmodi Præpositi, & Capituli prædictorum, qui ad præfatam Ecclesiam *Marsicanam*, ob diuturnam vacationem ipsis effectum debitæ compassionis habebant in Domino commendantes; eorum supplicationibus inclinati, præfato Nobis huiusmodi electionis Decreto, tàm electionem ipsam, quàm dictum I. apud Sedem Apostolicam constitutum per venerabilem fratrem B. Portuensem Episcopum, ac dilectos filios nostros G. tit. S. *Martini* Presbyterum, & dictum *M. S. Mariæ* in Porticu Diaconum Cardinales examinari fecimus diligentèr & quia ex eorum relatione fideli, inuenimus electionem eandem Canonicam, & de persona idonea canonicè celebratam, ipsam, sinè Iuris Præpositi, & Capituli S. Ioannis prædictorum præiudicio, de fratrum nostrorum consilio confirmandam, ipsumq; dictæ Ecclesiæ *Marsicanæ* præfecimus in Episcopum, & Pastorem,

tem, sibi administrationem Ecclesiæ Marsicanæ in spiritualibus committentes, & facientes ei per venerabilem fratrem nostrum S. Prænestinensem Episcopum munus consecrationis impendi, firma concepta fiducia, quod dirigente Altissimo actus suos, eadem Ecclesia Marsicana per suæ circumspectionis industriam spiritualitèr prospere dirigetur, & salubria, dante Domino suscipiet incrementa. Quo circa Vniuersitatem vestram rogamus, & hortamur attentè per Apostolica vobis scripta mandantes, quatenùs præfatum Episcopum ad supradictam Ecclesiam Marsicanam cum benedictionis nostræ gratia venientem deuotè, & humilitèr admittentes, & honorificè pertractantes, sibi obedientiam, & reuerentiam debitam impendatis, & ei tanquàm membra capiti obsequi studeatis, diligentèr vigilanti, vt mutuo charitatis studio vobis, & sibi quæ sunt pacis adueniant, & tanquàm pacis æternæ solatium, largiente Domino cumuletur; aliòquin sententiam, quam idem propter hoc ritè tulerit in rebelles, & ratam habebimus, ac faciemus auctore Domino, vsque ad satisfactionem condignam inuiolabilitèr obseruari. Datum apud S. Sabinam XI. Kalendas Aprilis, Pontificatus nostri anno primo.

XXVII.

Morte sublato è viuis Iacobo, Marsicanum Capitulum de 1295.
successore cogitans, Alexandrum nobilis familiæ de Pontibus à Curcumelo Oppido in nostra regione sito in successorem Episcopum elegit; sed eam Bonifacius Papa Octauus, qui electiones sibi reseruauerat, ratam non habens, alium Iacobum de Busce Ordinis Prædicatorum in Episcopum Marsorum nominauit, Nonis Octobris, anno M.CCXCV. ex Vaticano registro; Est familia præfata de Pontibus ex nostratibus Insignis, Procerum, & Ecclesiarū Præsulum decore ornata, & cum de viris Illustribus agemus, dicemus.

XXVIII.

PETRVS Priuernas, antea Anagninus Episcopus ad hanc 1327.
Ecclesiā primo translatus, anno M.CCCXXVII. & postmodùm ad Theatinam Ecclesiam occasione inferiùs dicenda, Romæ vitam finiuit M.CCCXXXVI. Ex Kalendario Vaticano testatur Vghellius.

XXIX.

THOMAS Cyprianus Patritius, & Canonicus Theatinus (quem Vghellius Abbatem secularis Ecclesiæ S. Mariæ de Ma-

nulo

nulo Pinnensis Diœcesis,& in Diaconatum Ordinem constitutum facit) ob mortem Ioannis Crispani militis Neapolitani, Theatini Episcopi, à Capitulo illius Ecclesiæ electus, cum haberet notitiam reseruationis electionis, nolens in contemptum Sanctæ Sedis Apostolicæ infulas suscipere, & munia Episcopalia obire, Auinionem Benedictum XI Summum Pontificem adijt, in eiusque manibus electioni cedens Episcopatum dimisit; qui modestiam viri admiratus, Marsicanam Ecclesiam illi contulit; Petro Priuernate ad Theatinam translato, vt ex eius diplomate in Archiuio Theatino asseruato contineri retulit Lucius Camarra; vt mox videbitur in Theatre Sacro, quod est editurus; Theate tumulatur in Cathedrali Ecclesia cum insequenti inscriptione.

1338. Hic requiescit Corpus Reuerendi Patris Domini Domini Thomæ de Ciuitate Theatina, Episcopi Marsicani, qui obijt anno Domini M.CCCXXXVIII. die X. mensis Martij primæ Indictionis, cuius animam Creator, & Redemptor omnium benedicere, & collocare dignetur cum Sanctis Angelis suis in vitâ æternâ Amen.

XXX.

1348. THOMAS ex Archipresbytero Roseti Atiensis Diœcesis, à Clemente VI. post mortem Thomæ, Episcopus Marsorum enunciatur, anno M.CCCXLVIII.

XXXI.

1349. BARTHOLOMÆVS Adlectus Marsorum Episcopus, Sacro Collegio solitum subsidium pollicetur die VI. Iunij M.CCCXLIX.

XXXII.

1363. THOMAS de Piscina, ex familia Puccia Marsorum Episcopus, qui interfuit vti testis exequutioni Bullarum, collationis Abbatiæ S. Mariæ de Valle, Marsorum Diœcesis, collatæ Raymundo Cardinali Diacono tit. S. Adriani die 10. Nouembris 1353, & protulit sententiam inter fratres Conuentuales, & Abbatem, & Canonicos Collegiatæ Ecclesiæ S. Bartholomæi de Auezzano, anno M.CCCLXIII., viget eius memoria in Ciuitate Piscinæ, eiusque insignia cum viridi galero depicta in domo ipsius familiæ adhùc conseruantur.

XXXIII.

XXXIII.

IACOBVS de militibus Romanus Canonicus Ostiensis, & Papæ Cappellanus, electus Marsorum Episcopus, tertio Idus Decembris M.CCCLXIII. ad Aretinam Ecclesiam in Etruria postmodùm translatus. Ex Vaticano registro. 1363.

XXXIV.

BERNARDVS iàm priùs Archidiaconus Marsorum Ecclesiæ, post Iacobum, Episcopatum suscepit XVI. Kalendas Ianuarij M.CCCLXV. 1365.

XXXV.

PETRVS, qui partes Clementis VII. Anti-Papæ fouit, ab Vrbano VI. in locum Bernardi ordinatus Episcopus XIV. mensis Februarij M.CCCLXXX., ad Vicariatum S. Mariæ Maioris de Vrbe addicitur. 1380.

IACOBVS Petro successit, quo vita functo, Vrbanus VI. Gentilem destinauit Episcopum V. Kalendas Augusti anno septimo eius Pontificatus ex Archiuio Marsorum.

XXXVI.

GENTILIS de Agello Marsorum Diœcesis ab Vrbano VI. anno VII. sui Pontificatus, quarto Kalendas Augusti, Marsorum Episcopus effectus, anno M.CCCLXXXV., Vnà cum Henrico de Henricis à Transaquis, donauit Ecclesiæ S. Cæsidij Ruralem Ecclesiam S. Thomæ in fossa de Villa de Iure Patronatus ex fundatione, & dotatione familiæ de Henricis, in honorem præfati Martyris S. Cæsidij, in cuius Ecclesia ipse Henricus ex suis progenitoribus fundatas habebat Cappellas in honorem S. Catharinæ Martyris, & S. Thomæ Apostoli erectas, & insignijs familiæ ornatas cum sepultura progenitorum, cum omnibus Iuribus, & pertinentijs suis; cum onere tamèn celebrandi Missas quinque in qualibet hebdomada, nihil sibi reseruans præfatus Henricus, & saluo Iure soluendi Episcopo, & successoribus quolibet anno in mense Augusti cuppas sex hordei, & caroleros quindecim, pro Iure procurationis, & Cathedratici, qui in hodiernum vsque diem soluuntur; adest instrumentum donationis in Archiuio eiusdem Ecclesiæ omni solemnitate vallatum, & manu præfati Episcopi roboratum. 1385.

per manum Andreæ Lucæ de Casiluerio, sub die quinta Nouembris M.CCCLXXXVII. quem ad Ecclesiā Neocastrensem pridiè Idus Nouembris translatum à Bonifacio IX., anno IX. sui Pontificatus, anno M.CCCXCIX.

XXXVII.

PHILIPPVS, qui Puteolanus Episcopus fuerat, huius Ecclesiæ administrationem obtinuit, anno M.CCCXCVII. 12. Idus
1397. Nouembris.

XXXVIII.

F. IVLIANVS Thomasius ex Ordine Minorum, cum
1400. schisma vexaret Romanam Ecclesiam à Clemente VII. Antipapa Ecclesiam Marsorum obtinuit anno M.CCCC. ipsamq; conatus retinere, flagrante schismate aduersùs electos à legitimis Pontificibus, continuis,& diuturnis contentionibus vexatus; Alexander V. Sedis honore spoliauit, & postmodùm miseratus calamitatem ipsius, & vt etiam finem litibus daret, in Priorem Monasterij Collis Martij Ordinis S. Augustini Senensis Diœcesis elegit. Quem, posteà Martinus V. in Capritanensem Ecclesiam transtulit. Cum per plures annos Marsorum administrasset.

XXXIX.

SALVATVS de Pireto, Oppido in ditione Marsorum Diœcesis posito, inter Æquicolas numerato, cum esset Cano-
1418. nicus S. Laurentij in Damaso, à Martino Quinto Marsorum Episcopus destinatur, anno M.CCCCXIIX. Kalend. Martij.

XL.

THOMAS Episcopus, qui decreuit, funeralium quartam spectare ad Abbatem S. Mariæ de Alba, in controuersia inter
1430. ipsum Abbatem, & Episcopum, ex sent. in Archiuio Collegiatæ de Albe. Ab eodem Martino V. Episcopus electus, fato cessit anno M.CCCCXXX.

XLI.

1430. SABBAS de Cortonibus Romanus ab Eugenio IV. Ordinatus Marsorum Episcopus, in Vicarium Generalem elegit Marianum Abba-

Abbatem Collegiatæ S. Bartholomæi de Auezzano, ex Chirographo eiusdem, in Archiuio dictæ Ecclesiæ in actibus Concistorialibus.

XLII.

THOMAS, de quo habetur mentio in sententia lata per Marinum de Furfona Vice-Comitem Albæ, inter Præpositum S. Mariæ de Luco, & Rogerium Rogerij à Transaquis, occasione cuiusdam fundi per Dominam Philippam de Vrsinis Comitissam Albæ, Cassinensi Cœnobio donati, cuius sententiæ tenor in actis Notarij Angeli Bartolutij de Auezzano stipulatus reperitur, anno MCCCCXLIV. 1444.

Magister Gerardus publicus in Romana Academia scientiarum professor, inter Primarios sui temporis literatos numeratus, ad Marsicanam Sedem electus à Paulo II. vt vice legati in Orientalibus partibus fungeretur missus, indè rediens Theate 1465. obijt, anno M.CCCCLXVI. Hieronymus Nicolinus in historia Theatina cap. 10.

XLIII.

ANGELVS filius Notarij Antonij Machafani, nobili genere de Pireto, primus huius familiæ numeratur Marsorum Episcopus, cum fuerit tertius, qui Marsorum Sedē tenuerit, siquidèm Gentilem & Saluatum de Pireto huius familiæ fuisse mihi persuasum est; Cum eo tempore more Longobardorum Familiæ nomen ex Iurisdictione, & dominio locorum hanciscerentur, & Oppidum præfatum in eorum ditione erat ab anno MCCCX. Ex Annalibus M. S. Monaldeschi.

Hic autem Cardinalis Capuani tit. S. Marcelli, Auditor ab Eugenio Quarto in Marsorum Episcopum eligitur XIV. Kalendas Septembris anno M.CCCCLXVI. Piceni autem Generalis The- 1466. saurarius fuit; Fanensi, & Maceratæ Ciuitatibus iura dedit, ibidemque decessit anno M.CCCCLXX., sepultusq; est in Cathedrali ante Altare Maius, in marmoreo sepulcro, vbi eius effigies, 1470. & insignia, cum sequenti Elogio sepulcrali habentur.

Sepulcrum. Reu. P. D. Angeli. Episcopi
Marsicani. Marchiæ. Anconitanæ
Generalis. Thesaurarius. & locum
Tenentis. ac Gubernatoris. Ciuitatis
Fani. obijt XV. septem. M.CCCCLXX.

XLIV.

1470. FRANCISCVS Machafanus à Paulo II. Marsorum Episcopus destinatur, post obitũ Angeli. IV. Idus Iulij M.CCCCLXX.

XLV.

GABRIEL Iacobus Machafani, filius Iacobi Antonij, Angeli Nepos, post mortem Francisci fratris hanc Sedem suscepit anno M.CCCCLXXI., & eam cùm ad annum vsque M.D.XI.

1471. gubernasset, Iacobus nepotem cum futura successione obtinuit, & ipse fato cedens, in Ecclesia S. Mariæ, dicta delli Bisognosi; in monte propè Piretum tumulatur, cum hac inscriptione.

D. O. M.

GABRIELI. Marsorum Episcopo. qui. vixit. annos LXV. menses IV. dies XVIII. Iacobus. Nepos. eorundem Episcopus. Hoc Monumentum. Patruo. B. M. P.
Anno. salutis. M. D. XI. H. M. H. S.

XLVI.

IACOBVS Camilli Machafani filius ex Archipresbytero S. Eustachij in Vrbe, coadiutor Patrui datus anno M.CCCC.
1498. XCIIX. 18. Iunij Archipresbyteratum Angelo fratri cessit, qui primus Ansianensis Episcopus fuit, & in Ecclesia Transaquarum tumulatur, quò accesserat, vt Leonoram neptem suam, Atauiam meam inuiseret. Ipse Iacobus Beneuentanam Ciuitatem rexit, ac Ioannem Dionysium nepotem suum in Episcopatu Coadiutorem obtinuit. Obijt Pereti, ibique in Ecclesia S. Syluestri absque vllius honore sepulchri tumulatur.

XLVII.

IOANNES Dionysius Machafanus, coadiutor Iacobi Patrui Ecclesiam Marsorum rexit ad annum M.D.XXXIII. sepul-
1533. tusq; in Collegiata Transaquarum etiam absq; honore sepulchri.

XLVIII.

MARCELLVS ex nobilissima Crescentia gente natus Romanus.

manus, Canonicus S. Mariæ Maioris, ob præstantes ingenij dotes, & Iuris ciuilis scientiã, Sacræ Rotæ Auditor à Clemente VII. anno ætatis suæ XXV, & postmodùm Marsorum Episcopus anno M.D. XXX III. declaratur, eamq; maioribus Ecclesiæ negotijs occupatus absens rexit, & à Paulo III. S. R. E. Cardinalis tit. SS. Ioannis, & Pauli creatur, post varias præfecturas, & legationes peractas, Veronæ obijt, anno M.D.LVII., vbi honorificè tumulatur, eiusque laudes, & munia in Elogio sepulcrali habentur. 1533.

D. O. M.

MARCELLO Cardinali Crescentio, qui ob insignem pietatis, & ingenij laudem XXV. Annos natus, à Clemente VII. Romæ Auditor, deinde Episcopus factus à Paulo III. S. R. E. Cardinalis creatus, Principum virorum, Regumq; in primis gratia, & beneuolentia floruit, sub Iulio III. Bononiæ perpetuus Tridentini Côc. solus Apostolicæ Sedis legatus, in Orthodoxæ fidei causam cum totus incumberet, graui morbo correptus Veronæ decessit, anno ætatis suæ LII. salutis humanæ M.D.LII. Kalend. Iunij. Alexander Crescentius Alexandri nepos, Hyppoliti filius, Marij pronepos fecit anno M.D. LVI. 1552.

XLIX.

FRANZINVS Michaelis Sipontinus; Episcopus post Cardinalem Crescentium Marsorum efficitur, an. M.D.LVI. die VII Aprilis, & à Paulo III. Gubernator Vrbis destinatus ann. 1556. M.D. . . . ad Ecclesiam Casalensem Montis Ferrati trãslatus est.

L.

NICOLAVS de Vigilijs Bononiensis Franzino successit ann. M. D. LX. plenusque dierum obijt, cum sedisset ad annum 1560. vsque M. D. LXII.

LI.

IOANNES Baptista Milanesius nobilis Florentinus, electus Marsorum Episcopus die XXVII Maij M. D. LXII. vnus 1562. ex patribus, qui Sacro Trid. Conc. interfuerunt; Per decem, & septem annos Ecclesiam gubernauit; Pluribus etiam recturus, ni fallacibus fraudibus sui familiaris, quem cum omnimoda potestate, vt nepotem suum ab infidelibus Piratis captum redimere procura-

curaret, alijs grauibus de causis peragendis ad Vrbem miserat, Sedem relinquere coactus fuisset.

Ille quippè Vrbem adueniens, aliud in animo habens, quam sui Domini negotia perficere, maioris præmij spe, vel auaritia allectus de Episcopatu dimittendo agere cæpit; eoq; dimisso, alter (non expectato abdicantis assensu) eligitur, & consecratur; Quod serò credens, Milanesius serius Curiam petens, Iura sua repetiturus, & eo reclamante, & obstante perfidi Procuratoris fallaciam, contrà quem cum pluries frustrà perorasset, suamq; innocentiam, & dolosam malitiam illius aperuisset, qui pertinacitèr obtestans mendacium, cum persisteret, Re plenè discussa, & simplicitate, artificiosæ fraudis versutia delusa, nihilq; proficiens, Florentiam regredi, tardè errorem suum cognoscens, Episcopatuq; spoliatus, in proprijs laribus, priuatam vitam est ducere coactus; Sed & alio ibi aduersantis fortunæ cursu opprimitur, cùmq; acri cura ab vnici nepotis captiuitate premeretur, ex supellectilium, aliarumq; rerum venditione, pecuniam ex pactione Piratis debitam, illis misit, qua libertate dum potiretur, & postliminio ad suos regredi properaret, infelix iuuenis, vt infeliciorem Auunculum redderet, in ipso itinere naturalis vitæ cursum immatura morte compleuit; sic Episcopatum, nepotem, & pecuniam deperdidit. Tot ærumnis oppressus, & ætatis incommodis grauatus, ad Patres applicuit. Pastor aliòquin vigilans, simplex, & rectus; forsitàn in suis ouibus verbo, & exemplo pascendis, nulli ex anteactis secundus Nā post S. Concilij dissolutionem, primus omnium ex Marsorum Ecclesiæ Præsulibus, Synodū coegit, vtilesq; sanctiones pro moderamine, & regimine suæ Diœcesis edidit, quæ in nostris manibus conseruatur.

LII.

MATTHÆVS Colles Neapolitanus, Abbas S. Mariæ de Victoria, & S. Catherinæ in Cella, post Milanesium, Episcopus
1579. Marsorum euasit, anno M.D.LXXIX., statimq; ac illius possessionem adeptus est, ad reordinandam suam Diœcesim se totum dedit, eamq; cum primum lustrasset. Clerum ad honestioris vitæ formam reduxit, Ecclesiasticum cultum auxit; Palatium pro Episcoporum residentia (cum anteà certam Sedem nō haberent) propè Piscinam ædificauit, & cum Ecclesiā S. Sabinæ Cathedralem suam, longè à cultu hominum, & campestri loco sitam videret, Cathedram in Ecclesiā S. Mariæ Gratiarum ab ipso à fundamentis erectam, nō longè à nouo Palatio à Gregorio XIII. transferri curauit, vt ex literis Pontificijs hìc adiungendis mox apparebit. Sub sua ditione Castrum Luci, quod anteà Cassinensi Abbati parebat, reduxit,

duxit, & S. Romanæ Rotæ determinatione ad se pertinere, & in possessione manuteneri obtinuit. Præpositum Celani mitra, baculo, & Iurisdictione quasi Episcopali vtentem subegit. Insignioribus suæ Diœc. locis, Ecclesias anteà Parochiales, cętum beneficiatorum aggregans, collegiatas effecit; & illas, quæ eo iure potiebantur, numero seruientium aucto ampliauit; quibus ex vnione ruralium beneficiorum prouentus auxerat, multaq; alia præclara gessit; Et dùm in vendicandis Iuribus suę ditionis nimis intentus insudat, cõspiratione quorumdã Romę Carcere detinetur, & demùm ab imputationibus liber, acrius libertati suæ Ecclesiæ cõsulens, & pro ea operam in Vrbe nauans, fato oppressus in Ecclesia S. Laurentij in Lucina, cum sequenti inscriptione sepulchri tumulatur; Pastor vigilans, & indefessus, cui vni debere omnes Marsorum Episcopi profitentur, ob auctos redditus, Iurisdictionis ampliationem, & Sedis stabilitatem; vir sanè eruditus, & in scientijs humanis, & Diuinis apprimè versatus, cuius præcipuo opere in correctione Kalendarij Gregorius XIII. vsus fuit.

MATTHÆO Colli Neapol. S. Mariæ de Victoria, S. Catherinæ à Cella Abbati, Marsorum Episcopo, Ioannæ Aragoniæ Columnæ Garziæ à Toletis V. Regis Siciliç à secretis, liberalibus studijs erudito, in consulendis singulari, in Agendis incomparabili, suam Ecclesiam annos sexdecim regenti, vsurpata, diminuta, Collapsa reparanti, restituenti, augenti, Cathedralem, Seminarium, Domum Episcopalem, Monasteriũ erigenti, atque Romæ eam tuenti. Obijt Ann. salutis M.DXCVI. vixit An. LXIV. menses VI. dies.

Andreas Coll. Aldana non sine lacrymis Auunculo B. M. P.

Quo tempore miracula inuentionum Corporum Sanctorũ Simplicij, & sociorum Martyrum in Ecclesia Transaquarum accidit, & ipso monstrante, sunt inuenta; quippè cum ad casum lapidis fornicis Cappellæ ante gradus Maioris Aræ suauem efflaret odorem, re ad eum delata, properè ad Ecclesiam accitus adueniens, Scipione, quo sustentabatur, locum designauit, & Sacrum Thesaurum effodi iubens, ad Summum Pontificem rem detulit, ad eiusq; postulationem festum Inuentionis quotannis venerari iussit, & de Thesauro Ecclesiæ depromptas, vt fidelium deuotio excitaretur Indulgentias addidit. Est dies præfatę inuentionis 20. Septembris. Gregor. XIII.

GREGORIVS Episcopus seruus seruorum Dei ad futuram rei memoriam. In suprema dignitatis Apostolicæ specula, meritis licèt imparibus, Diuina dispensatione constituti, peruigiles mentis nostræ oculos ad fructuosam agri Dominici culturam frequentèr dirigimus, & vt præcipuas esse ducimus Episcopales Sedes in locis congruis plantare, ità non postremas officij Pastoralis partes existimamus eorundem locorum ruina, & desolatione currente,

Sedes

Sedes ipsas ad alia commodiora loca aliquando transferre, vt exinde Diuinus Cultus perseueretur, & debitum Deo obsequium persoluatur. Exhibita siquidèm Nobis nupèr pro parte Venerabilis fratris nostri Matthæi Episcopi, & dilectorum filiorum Capituli Marsicanen. nec non Vniuersitatis, & hominum Oppidi, Ciuitatis nuncupatæ Piscinæ Marsicanen. Dioec; Petitio continebat: quòd a quadringentis annis, & vltrà, cum Ciuitas Marsicanen. ob temporum, & bellorum calamitates destructa, & desolata fuisset. prout adhùc est, Episcopus Marsicanus tùnc existens, & prædictum Capitulum, se, & residentiam, quam apud Ecclesiam Marsican. facere tenebatur, vnà cum omnibus, & singulis eorum rebus, ac bonis, & paramentis Ecclesiasticis, alijsq; sacris supellectilibus quibuscumq; ad Ecclesiam B. Mariæ, de Gratia nuncupatæ dicti Oppidi, tanquàm commodiorem, & ipsi Ciuitati viciniorem, quantum in eis fuit transtulerunt, & transferri curauerunt, & ab indè intra ipsam Ecclesiam B. Mariæ loco eorum Cathedralis Ecclesiæ, & debitæ residentiæ habuerunt, & pacificè possederunt, inibiq; horas Canonicas, diurnas, paritèr & nocturnas, ac Missas, & alia Diuina officia celebrauerunt; Cum autem sicut eadem petitio subiungebat, nulla hominum memoria, qua auctoritate translatio huiusmodi facta fuerit, nec de ea aliqua monumenta, vel aliæ scripturæ extant, & propterea Matthæus Episcopus, & prædictum Capitulum dubitant, nè successu temporis de validitate eiusdem translationis hæsitari, seq; desuper molestari contingat, pro parte Matthæi Episcopi, & Capituli, & Vniuersitatis, & hominum prædictorum

Nobis fuit humilitèr supplicatum, quatenus eis in his opportunè prouidere de benignitate Apostolica dignaremur. Nos igitur, qui honestis petentium votis, quantum cum Deo possumus, libentèr annuimus, eaq; fauore prosequimur opportuno, Matthæum Episcopum, & singulas personas Capituli, & Vniuersitatis, & hominum huiusmodi à quibusuis excommunicationis, suspensionis, Interdicti, alijsq; Ecclesiasticis sententijs; Censuris, & pœnis à Iure, vel ab homine, quauis occasione, vel causa latis, in quibus quomodolibet innodati existunt, ad effectum præsentiū dumtaxat consequendum, harum serie absolutis, & absolutos fore censentes, huiusmodi supplicationibus inclinati Sedem Episcopalem Marsican. & Pontificalem, & alias dignitates, nec non Canonicatus, & Præbendas ipsius Ecclesiæ Marsicanæ, cæteraq; beneficia Ecclesiastica in ea fundata, erecta, & instituta, nec non personas illo nùnc, & pro tempore obtinentes, ac prædictum Capitulum, vnà cum vniuersis, alijsq; insignibus Episcopalibus, & Capitularibus, eorumq; fructibus, rebus, bonis, Iuribus, & pertinentijs, ac oneribus illis incumbenti-

bentibus, nec non ornamentis, paramentis, & alijs sacris supellectilibus quibuscumq; ac ipsius Ecclesiæ Marsicanen. statutis, & consuetudinibus, priuilegijs quoq; indultis, & literis Apostolicis, & concessis ad dictā Ecclesiam B. Mariæ, quamdiù Ciuitas, & illius Cathedralis Ecclesia huiusmodi restaurata, & ad debitum statum reducta non fuerit. Ità quod interim Matthæus, & pro tempore existens Episcopus, nec non Capitulum, & aliæ personæ huiusmodi apud ipsam Ecclesiam B. Mariæ residere, & ibidem horas, Missas, & alia Diuina officia prædicta celebrare, atq; res, & actus Capitulares perscrutari, omniaque, & singula in dicta Ecclesia Marsicana fieri, & exerceri solita, & debita, facere, & exercere; nec non omnibus, & singulis priuilegijs, exemptionibus, immunitatibus, prærogatiuis, honoribus, indultis, concessionibus, fauoribus, & gratijs, tàm spiritualibus, quàm temporalibus, quibus in ipsa Ecclesia Marsicanen. residendo vti, potiri, & gaudere possent, & deberent, in omnibus, & per omnia, ac pariformitèr, & æquè principalitèr absq; vlla penitùs differentia vti, potiri, & gaudere liberè possint, & debeant. Apostolica auctoritate, tenore presentium, de nouo transferimus ipsam Ecclesiam B. Mariæ Episcopo, Capitulo, ac personis prædictis, pro eorum Cathedrali Ecclesia, & loco debitæ residentiæ, donèc Ciuitas, & illius Cathedralis Ecclesia huiusmodi restauretur, & ad debitum, & commodum statum reductæ fuerint tantū, sine alicuius præiudicio, auctoritate, & tenore præsentium concedimus, & assignamus, ipsosq; ad eam translatos fore, & esse, nè desuper per quoscumq; molestari posse; nec non si secùs super his à quocumq; quauis auctoritate scientèr, vel ignorantèr contigerit attentari, irritum, & inane decernimus; Non obstantibus præmissis etiam Apostolicis, nec non Prouincialibus, Synodalibus, & vniuersalibus constitutionibus, & ordinationibus Apostolicis dictæ Ecclesiæ Marsicanen. etiàm iuramento, confirmatione Apostolica, vel quauis firmitate alia roboratis, statutis, & consuetudinibus, cæterisq; contrarijs quibuscumq: Nulli ergò hominum liceat hanc paginam nostræ absolutionis, translationis, concessionis, assignationis, & decreti infringere, vel ei ausu temerario contraire. Si quis autem hoc attentare præsumpserit, indignationem Omnipotentis Dei, & Beatorum Petri, & Pauli Apostolorum eius, se nouerit incursurum. Datum Romæ apud S. Petrum anno Incarnationis Dominicæ M.D.LXXX. Kalend. Ianuarij Pontificatus nostri anno . . . .

LIII.

BARTHOLOMÆVS Peretus à Talamone In Etruria &

Cano-

1596. Canonico S. Petri in Vaticano,in locum Matthæi,Episcopus effectus anno M DXCVI., vixitq; in Episcopatu vsque ad annum M.DCXXIIX.,cuius præclari ingenij dotes commentaria ab ipso conscripta in extrauaganti Ambitiosæ, de rebus Ecclesiæ non alienandis testantur, aliaq; monumenta non prælo data sententijs, & aphorismis politicis referta, in C. Taciti historias. Enituit etiam præcipua charitate in subleuandos pauperes, quorum necessitatibus abundè ex redditibus Ecclesiæ satisfaciebat;cum aliòquin esset acri,& elato ingenio,& ad militares,plusquam ad Ecclesiasticas disciplinas applicitus; ira sic æstuabat, vt præceps manus adhiberet, quotiès animi turbulentia incitaretur;quare in odiū multorū, quos litigijs,& in varijs lacessiuerat, incidit; quorum conspirationę in Arce S. Angeli de Vrbe multa crimina,quæ ei obijciebantur,purgare coactus fuit; & per aliquot annos suæ Ecclesiæ administratio ei interdicta, & prudentissimis viris Paulo Pagano, & . . . Gislerio Apostolicis Vicarijs demandata; demùm ad suas Oues restitutus, rediens reliquum vitæ cursum ad præfatum annum perfecit, quo fato cedens, in Ecclesia S. Mariæ Gratiarum tumulatur.

LIIII.

BALEONVS Carrodorus de Montefano,ex Verulana Ecclesia ad Marsorum translatus, anno M.DCXXIIX. die V. Iunij,
1628. vixitq; ad annum M.DCXXX. Pastor vigilantissimus, saluti sui gregis intentus, spiritualibus monitis, ac exemplis ad addiscenda Christianæ disciplinæ documenta, & animauit per alios, & per se ipsum,magna charitate,& patientia nudam, & indoctam plebem edocendo, ad viam salutis adduxit, & biennio Ecclesiam summa tranquillitate gubernauit.

LV.

MVTIVS Columna Romanus ex Dominis Ruuiani,vir omni
1630. literarum genere refertus, modestia, & vigilantia incomparabilis, ab Vrbano Octauo Marsorum Episcopus destinatus anno M.DC. XXX., cum multa vtilia pro optimo regimine suæ Ecclesiæ parasser, morte præuentus, Auezzani occubuit, anno M.DCXXXII. & in Ecclesia fratrum Conuentualium requiescit.

LVI.

1632. LAVRENTIVS Maximus Romanus,ex Canonico S. Ioannis in Laterano,Episcopus Marsorū effectus,anno M.DCXXXII. vixit

Vixit ad annum *M*.DCXLVII.,& in Ecclesia S. *M*ariæ Gratiarum Piscinæ requiescit.

LVII.

IOANNES Paulus Caccia Romanus, post Laurentium regimen Ecclesiæ Marsorum suscepit, magno ardore, & zelo charitatis eam ad opportuna restaurauit, boniq; & pij Pastoris partes adimplens, Diœcesim penè totam lustrauit; Seminarium iàm destitutum reordinauit. Moralis Theologiæ lectionem ad instructionem promouendorum ad Sacras Confessiones audiendas in Conuentu fratrum Minorum instituit; Clericos Scholarum Piarum nuncupatos, quibus Lelius Thomasettus Piscinas decem millia erogari suo testamento iussit, vt Collegium Piscinæ erigeretur acciuit, scholasq; aperiri;& vt tàm pium opus incrementum haberet insudauit. Ad doctrinam Christianam addiscendam, vt allicerentur pueri, pijs, deuotisq; muneribus animauit. Moniales S. Claræ ad exactissimam Regulæ obseruantiam reuocauit. Vt graues inimicitias in sua Diœcesi componeret, iteratò equitans, nec asperitas itineris, nec æstiui solis ardor retardauit. S. Ruphini Martyris suæ Diœcesis, iàm Episcopi memoriā in Ciuitate renouauit;& vt deuotiùs veneraretur, Sacellum in Cathedrali instruxit. Multas ad regimen, & emendationem morum sanctiones edidit. Paterno affectu omnes amplectens, Parochos præcipuè verbo, & exemplo ad ouium suarum custodiam exhortando compellebat. Et vt ad Christi amorem,& opera pietatis fideles inflammarentur, R. P. Ioanne Baptista *M*agnante Congregationis Oratorij Aquilani, & R. D. Annibale Rotulo Canonico Cathedralis Sulmonensis, pijs viris ascitis, spiritualibus exercitijs ad pietatem, pia opera, & peccatorum detestationem animauit. Deniq; S. Petri Cęlestini Reliquias veneraturus IV. Kalendas Septembris, quo die eius coronationis memoria recolitur, Aquilam petijt; quo in itinere graui febre oppressus, ad Ecclesiam suam festinus rediens, ingrauescente morbo, Deo, Sanctoq; Ruphino,& S. Philippo Nerio animam suam commendans, in domino requieuit, die 6. Septembris *M*.DCXLIX. cum Ecclesiam tantùm anno vno,& duobus mensibus vix expletis gubernasset; & tàm præclara egisset, maioraq; parabat, ni mors intercessisset, quem *M*arsi summo mœrore affecti, summis lacrymis deplorant, summis laudibus venerantur.

1647.

1649.

LVIII.

ASCANIVS de Gasperis nobilis Romanus ex Matre de Philonar-

lonardis in Capitolino foro II. Vir I. D. ab Innocentio Decimo Marsorum Episcopus destinatur die 24. Februarij M.D.CL. Cùm
1650. ob contentiones,& controuersias præcedentiarum inter primarias Collegiatas suæ Diœcesis antecacti Episcopi Synodum congregare minimè potuisset, hic primus Synodum adunauit, & sublatis litigijs omnes in vnum,in Cathedrali Ecclesia conuocauit,& Ordinationes perutiles promulgauit. Vir legali scientia præditus, morum suauitate, & continentia singularis. Obijt Piscinæ die 6. Augusti 1664., & cum lacrymis totius Diœcesis tumulatus fuit ibi in Cathedrali Ecclesia.

LIX.

DIDACVS Petra ex antiquissimis Baronibus Castri Sangri, & Vasti Girardi, Ascanij prædecessoris Nepos; etenim eius mater fuit D. Septimia Philonardi ex Dominis Babuci in Hetnicis,proneptis Eminentissim. Cardinalium Ennij, & Philippi, ac aliorum quamplurimorum Antistitum Neptis. In florida eius ætate post doctoratus lauream inter Honorarios Cappellanos Catholicæ Maiestatis Neapoli cooptatus fuit; & cum trigesimum tertium attingeret annum ad hanc Ecclesiam ab Alexādro VII. Sum. Pont.
1664. destinatus fuit 18. Augusti ann. 1664, In qua inter alia mira solicitudine, & feruenti studio suas oues gubernauit, ac gubernat, nè dùm quoad animarum salutem suam Ecclesiam sæpè sæpiùs personalitèr visitādo, eius iura tuendo, Piscinates ædes restaurando, ac Sacram Synodum celebrando; sed etiam quoad animorum præstantiam; siquidèm Seminarium auxit, Patres Scholarum Piarum Piscinam tandèm reduxit, vt iuuenes morali, ac literariæ disciplinæ commodiùs,& feruentiùs operam darent, & alia perplura peregit, multòq; maiora eius vigilantia promittit, vt iure merito Pompeius Sarnellius, ad Marsos scribens, de eo cecinerit.

Somnifero Chelydros edocti rumpere cantu,
Et Marsis herbis pharmaca mira dare.
Herbis, & cantu solùm valuistis, & altas
Petrarum vires non habuistis adhùc.
En sacram tibi Roma PETRAM, virtute refertam
Mittit; in hac vna dat decus omne PETRA.

FINIS.

INDEX CAPITVM

LIBRI PRIMI.

Cap. I. DE laudibus,& Finibus Provinciæ Marsorum, quæ olim Valeria, modò Aquilana nuncupatur. pag. 1
Cap. IJ. De origine, & denominatione Marsorum ex Marso Circes filio, deque eorum virtutibus in serpentes. 4
Cap. IIJ. De Marsya Lydio. 8
Cap. IV. De Marro Duce,& Primis Marsiæ Terræ habitatoribus. 12
Cap. V. De fortitudine Marsorum,& fœdere cũ Romanis inito. 15
Cap. VI. De Bellis antiquissimis. 20
Cap. VIJ. De Bello Marsico, seù sociali, deque causis, unde motum fuerit, & prodigijs ante illud exortis. 23
Cap. VIIJ. De apparatu, & tempore, quo Bellum Marsicum gestum fuit. 29
Cap. IX. De conflictibus, pugnis, & belli fine. 37
Cap. X. De fœdere inito, & jure Civitatis concesso. 45
Cap. XI. De familijs, & Viris clarioribus Marsorum. 50

LIBRI SECVNDI.

Cap. I. DE Lacus Fucini denominatione, deque Piscium, Avium, herbarum, & Piscationum generibus. 59
Cap. IJ. De ambitu lacus. 64
Cap. IIJ. De magnitudine præsenti, & præterita. 66
Cap. IV. De Augmenti, & diminutionis causis. 68
Cap. V. De aquis ingredientibus. 70
Cap. VI. De aquis egredientibus. 73
Cap. VIJ. De aqua Marsia, & Flumine Giuvenco, seù Invecto, aut Pictornio, sive Piconio. 75
Cap. VIIJ. De Claudij Emissario. 84
Cap. IX. De Causis conficiendi Emissarium. 86
Cap. X. De structura, & forma Emissarij. 90
Cap. XI. De Naumachia,& ludis in lacu factis antè aquarum immissionem. 93
CAP. XII. De Aquarum immissione. 98

LIBRI TERTII.

Cap. I. DE locis antiquissimis, Populis, & Civitatibus Marsorum. 101
Cap. II. De Populis Anxantinis. 116
Cap. III. De Atinatibus, seu Antinatibus. 119
Cap. IV. De Lucensibus, & Fucensibus. 130
Cap. V. De Albensibus, & Alba Marsorum. 155
Cap. VI. De Carseolorum Populis, illorumque Colonia. 197
Cap. VII. De Cliterno, Cliternisque Populis. 231
Cap. VIII. De Valeriensibus. 264

MARSORVM EPISCOPORVM.
ONOMASTICVM.

ANn.46.S.Marcus Galilævs. I
An.237. S.Ruphinus Amasiæ Episcopus. II
An.555.Ioannes III
An.853.Tuderisius. IV
An.968.Rottaris. V
An.970.Albericus Berardi III.Marsorum Comitis filius. VI
An.994.Quinisius ex eadē familia. VII
An.1057.Pādulphus.VIII
An.1059. Actius ex Comitibus Marsorum IX
An.1078.Luminosus. X
An.1098.Andreas. XI
An. 1109. Siginulphus Episcopus intrusus. XII
An.1130.S.Berardus XIV Marsorum Comitis filius.Diac. Card. XIII
An.1153.FR. B. XIV
An.1156.Benedictus. XV
An.1170.Jo.Signinus XVI
An.1178.Benedictus XVII
An.1179.Zacchar. XVIII
An.1192.Thomas. XIX
An.1195.Ingeamus. XX
An.1230.Joannes. XXI
An.1236.N. XXII
An.1254.Cæsarius.XXIII
An.1254.Nicolaus. XXIV
An.1275.S. XXV
An.1250.Jacobus. XXVI
An. 1295. F. Jacobus de Busce Ordinis Prædicatorum. XXVII
An. 1327. Petrus Privernas. XXVIII
An.1338.ThomasCyprianus. XXIX
An.1348.Thomas XXX
An.1349. Bartholomæus fol. XXXI
An. 1363. Thomas Puccius. XXXII
An.1363. Jacobus de Militibus. XXXIII
An.1365.Bernardus XXXIV
An.1380. Petrus,& Jacobus. XXXV
An.1385. Gentilis de Agello. XXXVI
An.1397.Philipp.XXXVII.
An.1400.F.Julianus Thomasius ex ordine Minorū PseudoEpiscop.XXXVIII
An. 1418. Salvatus de Pietro. XXXIX
An.1430.Thomas. XL
An.1430.SABBAS de Coronibus. XLI
An.1444.Thomas. XLII
An.1466.AngelusMachafanus. XLIII
An. 1470. Franciscus Machafanus. XLIV
An.1471.Gabriel Jacobus Machafanus. XLV
An.1498. Jacobus Camilli Machafani. XLVI
An.1533. Joannes Dionysius Machafanus. XLVII
An.1533. Marcellus Crescentius. XLVIII
An.1556. Franzinus Michaelis. XLIX
1560.Nicol.de Vigilijs L
An.1562.Joannes B.Milanesius. LI
1579.Matth. Colles. LII
An. 1596. Bartholomæus Perettus. LIII
An.1628.Baleonus Carracdorus. LIV
An.1630. MutiusColumna. LV
An. 1632. Laurentius Maximus. LVI
An.1647. Joannes Paulus Caccia. LVII
An.1650.Ascanius de Gasperis. LVIII
An. 1664. Didacus Petra. LIX

IN-

INDEX NOTABILIVM

A

ABorthvis statim mortuis sepulchra non dedit antiquitas.pag. 91
Aedes Salutis qua occasione Romæ posita. pag. 159
Aeserniæ initio socialis belli fida Romanis 37. capitur à Vettio Marsorum duce. 41. A Pompejo recuperatur 44.
Agellum patria plurimorum illustrium virorum 39. Extructum ex reliquijs Valeriæ 239
Agnani sylva abundat dictamo 5
Alba Marsorum à quibus ædificata 160. quo loco sita 157. & 160. quãdo destructa 167. sub quarũ familiarum ditione fuerit 169. quando obtinuit jus suffragij Latini 37
Albensium gesta non strictè referuntur. 155. Campi describuntur 164
Ameridiæ Lucinæ Lapis Sepulchralis pag. 164
Amici Agnifili Cardinalis patria 243
Amiterni Ciuitatis memoria 242
Andreas Argolus laudatur 58. & 225
Anei Carseolani egregium exemplũ 200
Anicij de Carrito gesta,& rebellio 274
Animalia humanis usibus subdita ante bellum sociale subitò efferata 28
Annus,quo incæpit sociale bellum 36
Anselmus Episcopus Marsorum scripsit prophetias 229
Antonius Roccus oppugnat dogmata Galilei . . . . .
Antonij de Pireto patria ,gesta, & laudes pag. 210
Antonij Casalij libri,& laudes 226
Antonij Gatti Patria, & laudes 210
Antrum propitium infirmis 171
Annulus venalis origo inimicitiarum L. Drusi,& S. Capionis 20
Anxansium Vibs ubi fuerit 120
Appiani egregium monumentum de Marsis. 20
Apulia quot in partes fuerit distributa pag. 113
Aquæ miræ frigiditatis in Campania. 74
Aquaductus antiquus apud Grottellas 131
Archipenna hiatu terræ dissoluta 105
Archippe oppidum , quo loco submersum jacet 72
Archippus Rex Marsorum Turno mittit auxilia. 102
Arcus Augustæ ubi fuerit, & conjectatur cui Augustæ fuerit sacratus. 277
Arma , quibus Marsi utebantur. 163
Ascanius de Gasparis Episcop. Marsorum laudatur. 272
Aterni Flumen aquas dabat Corfinio. 32
Atina Ciuitas,quæ fuerit Marsorum. 121
Auezzani primordia 143. Nominis origo. 144. Arx à quibus fundata , & aucta pag. 144
Aurum ubi in Albensibus generetur ex testimonio Mirandulani. 166

B

BArtholomæus à Transaquis socius S.Petri Cælestini pag. 235
B. Benedicti ossa ubi sint. 170
B. Mariæ Virginis simulacrum quo tempore, & modo advectum fuerit in Carseolorum montem. 211
B. Thomas à Celano ubi mortuus. 119
Belli socialis origo. 24. quare Marsicum appellatum. 29
Berardorum Familiæ origo. 54
Bitus Thracum Rex Carseolis custoditur à Romanis. 200
Bituitus Avernorum Rex Albæ custodiæ positus à Romanis. 162
Blondus ponens Augustæ Arcum in Pelignis notatur. 277. Blondus , & Albertus notati; 124
Bojanum capitur à Mario. 43
Burghesia Familia dominatur Sulmoni. 262

C

C. Alfij legatum, ut fieret specus ad ducendas aquas Corfinium pag. 32

F 2 C.In-

C. Iudaliccius servos Romanos facit 39. Asculi moritur. 42
C. Papij cunctatio cum Sex. Cæsare pugnantis. 38
C. Vectij interitus. 45
Calami ad tibias idonei ubi sint 11
Campus Mizzius ubi sit. 114
Capistrellorum familia à quo nomen acceperit. 125
Capocitorum viri laudantur. 240
Cataptolorum familia monumenta. 55
Cardinales S. R. Ecclesiæ Marsi. 56
Caroli V. gesta penniculis mirè expressa. pag. 147
Carolus Burellus Laudatur. 105
Carolus Andegauensis ubi victoriam à Corradino reportavit 167. 182
Carolus Calà Diani Dux laudatur. 256
Carseoli ubi posita. 201. quando facta Romanorum colonia. 199. Carseolorum populi ubi fuerint. 196
Castellum ad lacum Fucinum à Romanis expugnatum, cuius fuerit. 17
Cathedralis Sedes Episcopi Marsorum ubi iam fuerit; 269
Celanum, qua de causa à Marso ædificatum. 231. Dirutum ab Octone 233. Eius Arx à quo ædificata. 232
Cellæ arx ædificata à Carolo II. 205
Crispus Salustius civis Amiternus. 242
Ciarallorum progenies serpentes illæsa capit. 8
Cicero enucleatur inscriptione quadam. 48. Laudat legionem Marsiam. 162
Circuli oppidum, an fundatum à Circe. pag. 240
Claudius Cæsar in Illirico tribunus Marsorum. 16. Benè Marsis affectus. 99
Cliternum ubi fuerit. 231
Claverius notatus. 103
Cænotaphiū Trebatij Ciceroni familiaris. pag. 151
Colennucius, & Cyrillus notantur. 181
Colorum cognoscendi varietatem modus in insignibus etiam prælo impressis. 56
Celānensium Principes Toparchæ Albēsiū. pag. 169
Corfinium sedes belli socialis. 32. Eius lyceum. 32. floruit sub Trajano. 34
Crudelitas feralis in servos. 93. 96

D

Delubra Deorum Corfinij. 32
Dio notatur. 80
Diffidia inter Episcopos Sulmonensem, & Aquilanum quandò sublata. 261
Domitius Marsus Poeta Martiali familiaris 53. & 229

E

Ecclesia S. Ioannis Celani subdita Episcopo Marsorum. 239
Eliogabalus serpentes colligebat per Marsos sacerdotes 7
Elogium Sepulchrale Labeonis Marsi Salone. 51
Elogium Angeli Macchafani. 153
Emissarium aquarum Fucini lacus quanti fuerit impendij. 85. Cuius forma, & structura. 90
Epigraphe sepulchralis Optato. 35
Episcopi, qui ex Marsa gente. 57
Episcopus quidam Nicoterensis martyrio datus à Saracenis. 255

F

Facinora strenua Marsorum in Annibalem pag. 21
Familiæ Marsæ in Romanas ascitæ 51
Faustus accivit Marsum incantatorem ut S. Anatoliam morsu serpentum afficeret 7
Fœderis feriendi ritus. 49
Fons dumtaxat pervigilio S. Iacobi emanans. 241
Fontes, quorum aqua haustā implentur ubera 22
Fontis nuncupati quatuor Episcoporum qualitas. 220
Forconium ab Amiternis ædificatur. 242
Franciscus Barbatus Petrarchæ familiaris. 263
Fucini lacus aqua limpidissima. 61. quo nomine hodie nuncupatur 62. eius salubri-

brisas 62. quam diutiser obrigescat. 65.
Insignis eius inundatio. 92

G

Garigliani flumen à quo nomen accepit. pag. 123
Gentilis Merlini Logotheta Regni memoria. 256
Gioia oppidum describitur. 108
Gipsius Flumen à quo nomen habuit. 252
Guilibartus Antipapa Albæ moratur. 168

H

Halicarnasseus Elucidatur. 241
Hortus Centauri plenus optimis simplicibus. 129

I

Imago B. Mariæ de Vico, quo miraculo ab exuberante lacu praeseruata. 139
Incolæ Arcis Vegetis apti ad cantum. 209
Innocentius Septimus ex Sulmone. 263
Inscriptio Deæ Magnæ, & Assino. 33. De Corfinij Lyceo restaurato 32. quadam inscriptio coniectatur, cui fuerit posita. pag. 21
Ioannes Acutus Dux Marsorum. 261
Ioannes Mareriùs Dux Saracenorum pugnantium pro Manfredo. 274
Ioannis Grandis patria, & laudes. 58
Ioannis Argoli patria, & opera. 225
Ioannis à Cuculo patria, & laudes. 276
Ioannis à Ponsibus Cardinalis patria, & gesta. 184
Ioseph Rusticus Iurisconsultus laudatur. 243
Issa Insula, hodie Orsucchia. 106
Italia à veteribus dicta Deorum habitaculum 1. ex interpretatione LXX. Cethim. 14. Antiqui eius incolæ 1. quare dicta Tyrrhenia. 8
Iulij Cardinalis Mazarini natale, & educatio. 57
Ius Civitatis quando concessum Italis 45. Quando plenè Marsis. 48.
Iustitiæ simulacrum in Albensibus. 166
Iuvenci aquæ decurrentes per Fucinum Lacum huic non miscentur. 80

L

Lacus Scandensis. 71
Ladislaus Rex vbi superatur à Ludovico Andegaveensi. 222
Lallus Camponescus Sulmonem obsidione cingit. 259. occiditur ab Equite Sulmonensi 261
Lapis præseferens statuam Isidis. 34
Lapis Tumularis C. Iulij Celeris. 135
Latibulum Christianorum in persecutionibus. 91
Lætitia Romanorũ ex victoria L. Cæsaris pag. 41
Libri Sybillini quando aperiebantur. 87
Lycium oppidum à quo nomen habuit. 108
Licophronis sexsus excussus. 72
Livius quando primùm mensionem Marsorum facit. 17
Locus, in quo serpens, aut aliud venenatum nec vivit, nec sistit. 275
Locus pugnæ inter Corradinum, & Carolum 40. & 182
Lucenses, seù Fucenses ubi fuerint. 130
L. Maximus Marsos vicit, & ipsorum vrbes capit. 19
L. Titij Cenotaphium. 131
L. Verus moratur in Marsis, vt mederetur lippitudinem. 241
L. Vitellius è Syria Ficus Coctanas intulit in Albenses. 165. coluit pagum S. Polini. 165
Lucum oppidum, quando conditum. 141
Ludi qua de causa inventi. 24
Lyceum Corfinij. 32
Lyris fons laudatur. 113

M

Macales Caci Comes Sabinos edocuit haruspicinam artem. 9
Macranum ubi positum, & quando dirutum. 278
Malleani origo. 173
Marcus Antonius Colũna laudatur. 147
Marcus Prebus Poeta Sulmonensis. 262
Marrus Marsorum parens. 12. condit Marruvium. 12
Marruvium vbi positum. 103
Mõs Imeus quo nõc hodie appellatur. 163

Montes in Marsis, ubi Altissimi. 247
Monumenta antiqua, quæ Valeriæ. 269
Monumenta Mulierũ Vectianæ Fam. 53
Marsia aqua, quando Romã perducta 75
Qua ratione sic appellata. 79
Marsica legio. 16. & 162. Laudatur à Cicerone. ibidem.
Marsici fundatores. 55
Marsorum natio semper Religionis cultrix. 2. Religionem hausit à filijs Noe, & Christianam Fidem ab Apostolorum Discipulis. 3. Marsorũ cantu serpentes incantabantur. 6. Pollebat magica arte. 6. Virtus ejus remotis gentibus celebris. 16. Appellatur à Floro fortissima 17. Romanis sociata fœdere 18. Primùm pugnat adversus Romanos. 19. Romanorum socia. 20. Nec post Cladem Cannensem defecit ad Pœnos. 22. Nomina voluntaria dedit ad Carthaginem oppugnandam. 22. Romam ad excidium propè perducit. 16. Iuncta Pelignis confodit Hungaros. 152. Appellatur ab Halicarnasseo Gẽs Velox. 163
Marsorum Regionis amænitas, descriptio, & fines. 3. Termini ejus, quo loco positi à Cluverio. 129. Vbi fines ex Lyris ripa. 130. Serpentibus, & antidotis abundat. 6. Civitates antiquæ. 101.
Marsus quidam Poeta antiquus. 229.
Marsyas an Lidius, vel Pelasgus. 9. Tibiarum modulator. 10. Celenæ pugnat cum Apolline 55. Ejus historia. 11
Marsia, & Menandri Fluminum origo. fol. 11
Martialis epigramma illustratur. 229
Matthæus Collis ædificavit Episcopale Palatium Piscinæ. 272
Medæa coluit Angitiæ lucum. 130. Ipsi templum Sacrarunt. 130. Ejus filius an Marsis imperaverit. 5.
Meliceratorum Familiæ Cardinales. 263
Merlinorum, seu Merolinorum nobilitas 256. Inimicitiæ cum Quatrarijs. 256
Miraculum S. Cesidij. 152

N

Narratio Pugnæ Caroli, & Corradini. 179
Naumachia in Lacu Fucino. 96
Nepotũ Turcharum Principis effigies, ubi sint. 149
Nicolaus Toppius laudatur. 251
Nili Fluminis origo. 74
Ninniorum Familia ex antiquis Romanis. 151
Noemus appellatur ab antiquis Ianus, & Saturnus. 14
Nuces Albenses celebratæ. 164
Numerus Mortuorũ ex Romanis bello sociali 45.
Romanorum, qui dare poterant militiæ nomen Imperio Claudij. 85
Numidæ ad Papium deficiunt, viso Oſinta Iugurtæ filio. 39
Nummi Ærei effigie Iani. 15

O

Ofinta Iugurtæ Regis filius Venusiæ retentus. 32
Opium quando quassatum terræmotu. fol. 114
Oppidum à Venere, quare sic dictum. 50
Ortucchia, quot nominibus appelletur à scriptoribus. 65
Ortonenses succendunt Sulmonem. 262
Ossa SS. Martyrum, qui passi sunt sub Maximino, ubi sint. 152
Otto III. in Monte Cedici moratur. 242
Ovidius 6. fastorum excutitur. 140

P

Pallas tibiam invenit. 10
Paschasius versib. reddidit plurimos S. scripturæ libros. 174
Paulus Marsus scriptor. 55
Peligni originem ducunt à Solymo. 13
Pereivalli sacrilegi blasphemi pœna. 20
Perdicum Albanis campis diversantium ventricula auro plena. 166
Perseus Rex cũ filijs Albæ custoditur. 161
Pesculanorum cum Sulmonensibus Hostilitates. 253
Pestis maxima per Europam. 260
Petrorũ familia nobilitas, & monum. 236

Pe-

Petrus de Agellis quid pro Abbate Generali Italo Calestinorum. 239
Petri Marsi opera, & sepulchrale epitaphium 230. *Ac laudes* 232
Philippi Guadagnoli patria, gesta, & libri fol. 226
Philippus Scaccus insignis auctor. 226
Pinna Civitas, ubi fuerit. 134. *Quando ædificata, & quo fato destructa.* 138
Pisces, qui pennis natant. 62
Piscina Sedes Episc. Marsi, & ejus exordia. 271
Pischaria dicta est Ostia Aterni. 104. & *Aternũ* 112. *Non fluit per Marsos.* 112
Plestia capitur à Samnitibus. 19. *ubi posita.* 109
Plinij locus corruptus. 74. *Emendandus* 120. *Ipse inscripsit orbem ex divisione Augusti.* 277
Polymnianum à quo conditum. 113
Pompedius Marsus dux socialis belli. 31. *Insultat Mario.* 42. *Vincit q. Scipionem* 55. *Asculi veneno cadit.* 44
Pompejus Sarnellius, ejusque Carmen de S. Pompejo. 7. *Optat Epigraphen supplet.* 35. *Laudatur.* 56. *In quandam Fucinam invehitur.* 61. *Polymniani originem Carmine describit.* 114. *Philippum Guadagnolum versibus commendat.* 227. *Sulmonis Historiam ordine à se digestam illustrat.* 251.
Pontanus improbat Labeonis factum. 51
Pontius Pilatus in ordinem redactus à Vitellio. 165
Populi, qui patriam negant. 18. *Qui naturali facultate vincunt venena.* 7
Portia Phœbonia mater Card. Baronij. 57
Priami Phœbonij Iurisconſ. sepulchrũ. 146
Prodigia ante sociale bellum. 27
Propertius Resta Scriptor. 226
Proverbium, Vulpes Carseolana. 201
Provincia Valeria fines. 265. *Encomia ex Sanctorum gestis.* 266.
P. Rutilius Consul occiditur. 32
Putei cujusdam mira. 73
Puteorum circa Rivum frigidũ mira. 20
Pyrrhus nõ potuit avertere Marsos è Romanorum fide. 20.

Q

Q. Scipio à Pompedio superatur. 51
Q. Vettius facunditate dicendi celebris. 13

R

Reges, & Sacerdotes magiæ operam dabant. 8
Rhati Marsorum Regis fabula. 12
Romani ducti propè ad excidium à Marsis. 16. *Dant Marsis stationem in Urbe.* 21. *Romani Principes adibant pagum Cæsarum.* 137
Ruggeriorum Familia monumenta. 154
Ruina ex nivibus in Atinatibus. 130

S

Sabidius Iovi locum Turani sacrat. fol. 176
Sagum mœstitiæ indumentum. 230. *Salernum expugnatur à C. Egnatio.* 38
S. Anatolia martyrio coronatur. 176
S. Augustini locus interpretatur. 36
S. Berardi reliquiæ ubi sint. 219
S. Constantij, & Sociorum ossa Celani. 235
S. Dominicus Abbas, ubi in Marsis fuerit. fol. 112
S. Dominici Cisterc. gesta, & miracula. 271
S. Franciscus Gallicula in eremo. 122. *Moratur in Vettiano Colle.* 207
S. Gemmæ corpus ubi requiescat. 279
S. Hermetis sepultura. 129
S. Marcus Galilæus Episc. Atinæ. 120
S. Maximi brachium ubi sit. 273
S. Pelini Episcopi Brundusini martyrium Corfinij. 34
S. Petri Eremitæ natale solum. 209
S. Petri Cælestini solitudo in Marsis. 122
S. Romualdi mora in Carseolis. 203
Sangri fons undè emanat. 116
Saraceni Italiam vastantes. 254
Scabies curatur lotione aquæ Fucini. 62
Scanzanum describitur. 119
Scriptores Marsi. 57
Scurcula quo nomine appellatur à Strabone. 178
Scuta Marsorum dicta Decumana. 162
Serpentes veneno carentes, sed fatorit venenosi 6.

Sil-

Silveriorum Familia monumenta. 236
Simulacra Scipionis, & Annibalis, quæ sunt Romæ apud Columnenses, extracta ex Albæ ruinis. 167
Siphaces custoditus Albæ. 161
Spartianus notatur ex inscriptione nuper reperta. 89
Strabo, quid de Marsorum gente. 16. *Notatur cum alijs* 155
Successorum familia monumenta. 128
Sulmo ædificatus à Solymo. 251. *Quot eversiones passus sit.* 252. *Evertitur à Saracenis.* 255. *Eius Cives trucidant Hungaros* 255. *Capitur à Ludouico Andegavensi.* 258
Summi Pontifices, qui Marsi. 14

T

Talleacotium ex quibus exortũ. 220 *Vallatur mænijs, & arte à Ladislao.* 221
Templum Iano sacratum. 15
Templum illustratum præsentia D. Gregorij. 129. *B. V. M. illustre miraculis.* 131
Termini Populorũ Italiæ variè mutati. 2
Terra, quæ superat venena. 6. *Ad figuli opus apta.* 115
Terror Romæ visis cadaverib. Consulis, & Nobilium, qui in sociali bello occubuerunt. 32
Textus Ptolemæi vitiatus. 160
Tibolare, qua ratione sic appellatur. 118
Tibulli æstiva habitatio, & tumulus. 118
T. Ortensij Macronis memoria. 51
Torani Flumen, per quæ loca decurrat. 2 *fol.* 268
Tori Montis descriptio. 238
Traianus emissionem Fucini iterat. 89
Transaquarum origo, & nomen. 150
Triennalis obsidio Corfinij, quo tẽpore 34
Tyberis incrementi indagatio. 87

V

Valeria primordia, & ruina 67 *Vallis Regia donatur Monasterio Montis Casini* 111
Venafrũ occupatur à C. Egnatio. 38
Veneris Mirteæ templum, quãdo Romæ positum. 49
Vesta Dea Magna appellatur. 31
Vesulorum familia monumenta. 184
Via in Carseolis à Manfredo aperta. 104.
Via, quæ ab Vrbe ad Vestinos ducebat, monumenta. 122

CANDIDO LECTORI S.

Errata (In quibus prior numerus paginam, posterior versum indicat) sic corriges In ep. ad lect. *Relictũ*, alterũ, l, desiderat, ne syllaba quãtitate laboret, 7. vlt. *tunc*, nunc 7. 22. *Lalius Capitolinus, & Lampridius.* Julius Capitolinus, & Ælius Lampridius. 10. 36. *postratis*, prostratis. 16. 13. *ipse*. ipsa. 29. 5. *Rotionalis.* Rationalis. 30. 26. *accubuit*. occubuit. 31. 10. *Letius.* Lælius. 34. 3. *Ioviani.* Joviniani. & 13. *Valentiani.* Valẽtiniani 35. 16. *annuerit.* renuerit. 35. 17. *Valẽtiano.* Valẽtiniano. 36. 14. *Valerũ.* Valeriũ. 36. 4. *Romana.* Romanæ. 39. 2. & 3. *Humidorum, Humidis.* Numidorum. Numidis. ibid. vers. vlt. *Sagam.* sic habet Paul. Diac. ead. enarrãs; si codex mendo caret, ego *sagum*, malim. 40. 11. *Tholonium*, alij habent Thelonium. 41. 4. *strenue.* strenuè. ibid. 25. *operare.* operari. 43. 8. *fædebatur.* fœdabatur. 45. 35. *sicura.* secura. 46. 15. *agris.* agri 54. *Baron. An. Al. VI.* an. (606.) 62. 20. *pianarum* pinnarum. 66. 8. *legnaminibus.* lignaminibus. & 12. *non tàm.* nõ tamèn. 70. 32. *excavata recedunt.* exsiccata residunt. 89. in vers. antepen. *Tybure.* Tyberi, & paulò antè pro *Clemente IIX.* Gregorio XIII. reponerem. 109. 10. *Archipresbyteris.* Archipresbyteri. 122. 11. *Segregatum.* segregatam. 214. 26. *caperit.* senserit. 279. 2. *Corfiniensiensis.* Corfiniensis. *Equi* cum populos significat, Æqui legatur cum diphthongo, ut etymon postulat. Cæterùm si qua sunt alia, ut nonnulli orthographiæ defectus, Patrẽ defunctum, Tutoremq; absentẽ cõsiderans, quæ es prudẽtia Lector, condonabis, ut potè qui probè nosti, neminem, nisi eundem Parentem, opportunam esse literarij fœtus obstetricem. Vale.

